

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI**

TASAVVUFTA RÜ'YET MESELESİ

DOKTORA TEZİ

SEVDA AKTULGA GÜRBÜZ

VAN-2020

**T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI**

TASAVVUFTA RÜ'YET MESELESİ

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
SEVDA AKTULGA GÜRBÜZ**

**Danışman
Doç. Dr. Ferzende İDİZ**

VAN-2020

KABUL VE ONAY

Sevda AKTULGA GÜRBÜZ tarafından hazırlanan “‘Tasavvufta Rü’yet Meselesi’” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Tasavvuf Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.
Başkan: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.
Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.
Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum.
Tez Savunma Tarihi:/...../.....
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum. Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyân ederim.29.05.2020

Sevda AKTULGA GÜRBÜZ

Doktora Tezi

Sevda AKTULGA GÜRBÜZ

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Mayıs, 2020

TASAVVUFTA RÜ'YET MESELESİ

ÖZET

Rü'yet meselesi; üç semâvî dinin inanç esaslarında bulunmaktadır. Genel olarak dinler Allah'ın âhirette görüleceği hususunda hemfikirdir. Asıl tartışma yaratıcının dünyada ve rüyada görülmesinin imkânıdır. Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerinde Tanrı'nın izzetinin ve rü'yetinin doğrudan tezahürlerinin yanında şekilsiz ve tecsimden uzak bir Tanrı söylemi, düalist yaklaşımın varlığını göstermektedir.

İslâm fırkaları içerisinde Allah'ı âhirette, dünyada ve rüyada görmek ile ilgili tartışmalar yaşanmaktadır. Cehmiyye, Mu'tezile, Şîâ, İbâdiyye gibi fırkalar nakli delilleri te'vil ederek rü'yeti imkânsız görmektedir. Ehl-i Sünnet ise aynı nakli ve akli delilleri temellendirerek rü'yeti aklen câiz naklen vacip görmektedir.

Mutasavvıflar, rü'yetin cennetin en büyük nimeti olduğu hususunda hemfikirdir. Ancak dünyada ve rüyada Allah'ın görülmesi hususunda sûfiler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Genel olarak sûfiler, Ehl-i Sünnet çizgisinde fikir beyan ederek rü'yetin Allah'ın ilminin gereği olarak mümkün olduğunu belirtir. Tasavvuf erbabı, rü'yetin çoklu anlam yönleri bulunan bir sözcük olduğunu belirtir. Bu manadaki kalp, nur, tecellî, basîret, ayne'l-yakîn, müşâhede gibi kavramlar rü'yetin anlaşılmasında önem arz etmektedir.

Rü'yetullah tartışmalarının yanında peygamberlerin rüya veya yakaza yoluyla görülmelerinin imkânı da tartışılan konulardan biridir. Semâvî dinlerden Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Hz. Mûsâ ve İsâ, Tanrı'nın kelâmı oldukları için rüya ve yakaza halinde görülmeleri, Tanrı'yı görmeye eş değerdedir.

İslâm'da Hz. Peygamber'in rü'yeti en çok tasavvuf ilminin ilgi alanına girmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rüya veya yakaza halinde görülmesi; keşf, misâl, ilham, yakaza gibi gayba açılan hallerle mümkün görülmektedir. Sûfiler yakaza halinde Hz. Peygamber'i görmeyi kerâmet, rüya yoluyla görmeyi ise sâdik

rüya olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla keşf ehli sûfîlerin bu âlemde Hz. Peygamber ile görüşüklerine dair rivayetler, ledünni ilme vakıf olmaları ile gayba muttali olmalarının sonucudur.

Rü'yetü'l-melek konusu, meleklerin görülmesinin imkânı ile ilgilidir. Peygamberlerin melekleri asli yapılarıyla ve insan şeklinde temessül şeklinde görebilmeleri semâvî dinler açısından olağan bir durumdur. Ancak peygamberler dışındaki insanların melekleri görmeleri ihtilafı bir konudur. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta melek asli suretiyle görülür, yer-içer hatta evlenebilir. İslâm'da Peygamber mirasına gönül vermiş Allah dostları melekleri yakaza ve rüya halinde görebilir. Genellikle insan suretinde görülen melek; ikaz, müjde, tenbih, irşad ve tavsiye niteliğindedir.

Çalışmamız, rü'yetin tasavvuf açısından önemini ortaya koymaktır. Mutasavvıfların rü'yet ile ilgili düşünce ve rivayetleri; ihsan, ikram, lütuf ve kerâmet ile ilgilidir. Ancak sûfîlerin rü'yet ile ilgili yaşadığı hallerin nefse mahsus yani öznel/sübjektif olması, şer'i bir hüküm taşımaması yönünden önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler : Rü'yetullah, Rü'yetün-Nebî- Rü'yetü'l-Melek, Rüya, Yakaza, Müşâhede, Sûfî.

Sayfa Sayısı : XII+267

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Ferzende İDİZ

Ph. D. Thesis

Sevda AKTULGA GÜRBÜZ

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

May, 2020

THE İSSUE OF RU'YET İN SUFİZM

ABSTRACT

The issue of the ru'yet is based on the belief principles of the three monotheistic religions. In general, religions agree that Allah will be seen in the hereafter. The real debate is the possibility for the creator to be seen in the world and in the dream. In the Judaism and Christian religions, besides the direct manifestations of God's glory and ru'yet, a formless and embodying God discourse shows the existence of a dualist approach.

There are debates about seeing Allah in the hereafter, in the world and in the dream within the Islamic groups. Factions such as Cehmiyye, Mu'tezile, Şîâ, Ibâdiyye regard the ru'yet as impossible by interpreting evidence of transference. Followers of sunnah regard ru'yet as lawful mentally and necessary by transfer by basing the same interpreting and mental evidence.

The Sufis agree that the ru'yet is the greatest blessing of heaven. However, there is controversy among the Sufis about seeing Allah in the world and in the dream. Generally, Sufis state that the dream is possible as a requirement of the knowledge of Allah by expressing their opinions on the line of Followers of sunnah. Sufism states that ru'yet is a word with multiple meaning aspects. In this sense, concepts such as heart, light, manifestation, clairvoyance, ayne'l-yakîn, observation are important in understanding the ru'yet.

Beside the discussions of Ru'yetullah, the possibility of seeing the prophets through dream or vigilance is one of the issues discussed. Hz. Since Moses and Jesus are the words of God, being seen in dreams and coincidences is equal to seeing God. Seeing Moses and Jesus in dream and vigilance is equally worth with seeing God. Because they are the words of God.

In Islam, the ru'yet of the Prophet Muhammad is mostly in the field of Sufism. Seeing the Prophet Muhammad in a dream or vigilance; It can be seen as possible, through explorations such as discovery, example, inspiration and vigilance. Sufis consider seeing the Prophet Muhammad as a miraculous deed in case of vigilance and seeing Prophet Muhammad as a loyal dream in case of dream. Therefore, the discovery is the result of the rumors that competent Sufis talked with the Prophet in this world, that they were the foundation of ledunni, and that they were invaluable.

The subject of Rü'yetü'l-angel is about the possibility of seeing angels. It is usual for Prophets to see angels with their original form and in human form in terms of monotheistic religions. However, it is a controversial issue for people other than the prophets to see the angels. In Judaism and Christianity, the angels are seen in its original form. they can eat and drink even get married. The friends of Allah, who have set their hearts on the legacy of the Prophet in Islam, can see the angels in a vigilance and a dream. The angel, usually seen in human form, is like warning, gospel, prayer, guidance and advice.

Our work is to reveal the importance of ru'yet in terms of Sufism. The thoughts and narrations of Sufis about ru'yet are about reward, catering, grace and miraculous deed. However, it is important that the situations that Sufis experience regarding ru'yet are subjective in terms of not having a ecclesiastical law.

Key Words : Rü'yetullah, Rü'yet'n-Nebî, Rü'yetü'l-Melek, Dream, Yakaza, Observation, Sufi.
Quantity of Page : XII+267
Supervisor : Assoc. Prof. Ferzende İDİZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	IX
ÖN SÖZ.....	X
GİRİŞ	1
A. Rü'yetin Tanımı ve Rü'yet ile İlgili Kavramlar	5
B. Rü'yet (Görmek) ve İdrâk Arasındaki Fark.....	21
1. SEMÂVÎ DİNLERDE RÜ'YETULLAH ANLAYIŞI	25
1.1. Yahudilikte Rü'yet Anlayışı.....	26
1.2. Hıristiyanlıkta Rü'yet Anlayışı	30
1.3. İslâm'da Rü'yet Anlayışı.....	33
1.3.1. Kur'ân ve Hadîslerde Rü'yet.....	33
1.3.2. İslâm Kelâm Literatüründe Rü'yet.....	39
1.3.2.1. Cehmiyye'ye Göre Rü'yet Meselesi.....	40
1.3.2.2. Mu'tezile'nin Rü'yet Anlayışı	42
1.3.2.3. İbâdiyye'nin Rü'yet Anlayışı.....	52
1.3.2.4. Şîâ'da Rü'yet Anlayışı.....	57
1.3.2.5. Hurûfilikte Rü'yet Anlayışı	67
1.3.2.6. Ehl-i Sünnet'in Rü'yet Anlayışı.....	70
1.3.2.6.1. Âhirette Rü'yetullah.....	70
1.3.2.6.2. Dünyada Rü'yetullah ve Miraç.....	83
2. SÛFÎLERE GÖRE RÜ'YETULLAH	90
2.1. Âhirette Rü'yetullah	90
2.2. Dünyada Rü'yetullah.....	100
2.2.1. Dünyada Resûlullah'ın Rü'yetullah'ı.....	102
2.2.1.1. Baş Gözü ile Rü'yet.....	103
2.2.1.2. Kalp Gözü ile Rü'yet.....	108
2.2.1.3. Dünyada Resûlullah Dışındaki Mü'minlerin Rü'yeti.....	111
2.3. Rüyada Rü'yetullah	117
2.3.1. Rüyanın Gelişimi.....	117
2.3.2. Bilgi Kaynağı Bakımından Rüya.....	122

2.3.3. Rüyada Rü'yet	126
3. RÜ'YETÜ'N-NEBÎ	137
3.1. Semâvî Dinlerde Rü'yetü'n-Nebî.....	137
3.1.1. Yahudilikte Rü'yetü'n-Nebî	137
3.1.2. Hıristiyanlıkta Rü'yetü'n-Nebî.....	139
3.1.3. İslâm'da Rü'yetü'n-Nebî.....	142
3.1.3.1. Sûfilerin Hz. Peygamber (s.a.v.) Algısı	143
3.1.3.1.1. Keşf.....	145
3.1.3.1.2. Misâl Âlemi.....	146
3.1.3.1.3. İlham	152
3.1.3.1.4. Yakaza.....	153
3.1.3.2. Şeytanın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Sûretine Girip Girmeyeceği Meselesi.....	158
3.1.3.2.1. Yakaza Hâlinde Nebi'yi Görme.....	166
3.1.3.2.2. Rüya Hâlinde Nebi'yi Görme	179
3.1.3.3. Peygamberlerin Hayat Sahibi Olup Olmadıkları Meselesi.....	189
3.1.3.3.1. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Vefatından Sonra Kabirdeki Ahvâli.....	199
3.1.3.3.2. Peygamberimizi Kabrinde Yakaza Halinde Gören Vefîlerin Halleri.....	206
4. RÜ'YETÜ'L-MELEK	214
4.1. Semâvî Dinlerde Rü'yetül Melek.....	214
4.1.1. Hıristiyanlıkta Rü'yetü'l-Melek	217
4.1.2. Yahudilikte Rü'yetü'l-Melek	219
4.1.3. İslâm'da Rü'yetü'l-Melek	221
4.1.3.1. Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîslerde Çeşitli Sûretlerde Meleklerin Görünmesi	223
4.1.3.2. Sahâbenin Melekleri Görmesi	228
4.1.3.3. Rüyada Melekleri Görme.....	236
SONUÇ.....	239
KAYNAKLAR	245
ÖZ GEÇMİŞ.....
TEZ ORJİNALLİK RAPORU.....

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

(a.s)	Aleyhisselâm
a. mlf	Aynı Müellif
byt.	Beyit
b.y.y.	Basım Yeri Yok
Bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
D.İ.A.	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
ed.	Editör
Gzl.	Gazel
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
m.s.	Milattan Sonra
nşr.	Neşreden
Ö..	Ölüm tarihi
(r.a.)	Radiyallahu anh
(r. anha)	Radiyallahu anha
(s.a.v.)	Sallâllahü Aleyhi ve Sellem
şerh.	Şerheden
thk.	Tahkik eden
ter.	Tercüme Eden
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfı
t.s.	Tarihsiz
y.y.	Yayın Yeri Yok

ÖNSÖZ

Rü'yet, konusu ve muhtevası bakımından semâvi dinlerin önem verdiği bir konudur. Dinlerin âhiret anlayışında Allah'ın görülmesinin imkânı tartışılırken Allah'ı dünyada baş gözü, kalp gözü veya yakaza halinde görmenin mümkün olup olmadığı da üzerinde durulan hususlardır. Her dini anlayış kendi akidesine göre rü'yeti değerlendirmektedir. Yahudi geleneğinde âhiretin varlığına olan inançla beraber hayat ile diriliş arasındaki tezatlık metinlerde de görülmektedir. Rü'yet ile ilgili pasajlarda Tanrı'nın dünyada görülmesi dayanılamayacak bir durum şeklinde belirtilirken özellikle Mûsâ ve İbrânî bilginlerin Tanrı'yı çeşitli hüviyetlerle görmeleri bu tezatlığın örneklerinden biridir.

Hıristiyan inancında önem verilen rü'yet, genellikle âhiret inancının bir akidesidir. Ancak Tanrı'nın tezâhür ettirici işlevini yürüten İsa'nın inkarnasyonu, âhirette Tanrı'yı görmekle eşdeğerdir. Kitab-ı Mukaddes'te mitolojik öğelerle zenginleştirilen Tanrı'nın rü'yetine, peygamber ve meleklerin rü'yeti de dâhil edilmektedir. Özellikle farklı hüviyetlere büründürülen meleklerin rü'yeti, Yahudi ve Hıristiyanlıkta yorum ve anlatımlarla zenginleştirilerek ön plana çıkarılmaktadır.

İslâm dininde rü'yet tartışması, Allah'ın âhirette görülmesinin imkânı ile ilgili olarak başlamıştır. Rü'yet ile ilgili âyetlerin müteşâbih ve müşkil olarak değerlendirilmesi, İslâm fırkaları arasında çeşitli anlayış farklılıklarına yol açmış ve kelâmî olarak tartışılan konu, diğer ilim dallarının da ilgi alanına girmiştir. Özellikle tasavvuf ehli, Ehl-i Sünnet âlimleri gibi âhirette rü'yetin varlığını kabul etmekle beraber dünyada ve rüyada Allah'ın görülmesi hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ancak genel olarak dünyada ve rüyada rü'yet, imkân dâhilinde görülmemektedir.

Allah'ın görülmesinin imkânı tartışmalarının yanında gaybi konulardan olan peygamber ve meleklerin rü'yeti de İslâm'da merak edilen hususlardandır. Özellikle tasavvuf ehli, meseleyi Kur'ân ve hadîs çerçevesinde ele almakla beraber hüküm koymak yerine deyim yerindeyse nev'i şahsına münhasır değerlendirmeler yapmaktadır. Rü'yete irfânî bakış açısıyla bakan sûflere göre "görülürler âlemi" (âlem-i şehâdet) dışında "zuhûr âlemi", "tezâhür âlemi", "misâl âlemi" gibi muhtelif

adlarla anılan bâtının zâhir olduğu durumlar bulunmaktadır. Dolayısıyla rü'yet, çeşitli tasavvufî ıslahatlarla değerlendirilerek imkân dâhilinde görülmektedir.

Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rüyada veya yakaza hâlinde görme isteği müslümanlar için önemli bir husustur. Ancak sûfilere göre rüya veya yakazanın mâhiyeti, kişinin mânevi hâline göre değişmektedir. Rüya ve yakaza hâlinde Hz. Peygamber'i görme; sûfiler için işaret, ikâz, pusula, müjde ve mânevî dünyanın kemâline işaret etmektedir. Bu sebeple rü'yetü'n-nebî, avâmdan havâssa herkesin dünya ve âhiret hayatına dolaylı olarak etki etmektedir. İslâm âlim ve sûfilere, sahâbe devrinden itibaren Hz. Peygamber'in rüya veya yakaza hâlinde görülmesi ile ilgili rivâyetler, tecrübeler ve çeşitli bilgilerin yer verildiği risâle ve kitaplar telif etmişlerdir. Tezimizde bu kaynakları ele almaya özen gösterilmiştir.

Semâvî dinlerde meleklerin peygamberlerle diyalogları sırasında çeşitli maddî sûretlere bürünerek (temessül) insanlarla konuştukları haber verilmektedir. Yahudi ve Hıristiyan inancında meleklerle cinsiyet atfedilerek rü'yetlerin gerçekleştiği görülmektedir. Melek, yeryüzünde insan şekline bürünerek dolaşır ve insanlarla konuşmaktadır. Özellikle baş meleklerden Cebrâil ve Mikâil'in rü'yeti, rüya ve uyanıkken gerçekleşmektedir. İslâm'da Hz. Peygamber'e aslî şekilde ve çeşitli hüviyetlere bürünerek görünen meleğin rüya veya yakaza yoluyla görüldüğü rivâyet edilmektedir. Tasavvuf ehlinin yaptıkları taksime göre meleklerin rü'yeti, uhrevî müşâhedeler ve mânevî lütuflar ile izzetlendirilen şeref sahibi evliyalar için imkân dâhilindedir.

Doktora tezimize konu olan rü'yeti seçmemizin en önemli nedeni tasavvuf ehlinin konu ile ilgili görüşlerini ortaya koymaktır. Kelâmî olarak tartışılan konu üzerinde yerli ve yabancı çeşitli kitap, tez ve makale bulunmaktadır. Ancak tasavvuf alanında Rü'yetullah, rü'yetü'n-nebî ve rü'yetü'l-melek ile ilgili bütüncül bir çalışma bulunmamaktadır.

Araştırmanın planına gelince tez dört bölümden oluşmaktadır:

İlk bölümde, semâvî dinlerin rü'yete bakışı üzerinde durulmaktadır. Yahudi, Hıristiyan ve İslâm dinlerinin kutsal metinlerinden yola çıkarak konu ile ilgili genel bir çerçeve sunulmaktadır. Özellikle İslâm'ın itikâdi mezheplerinin rü'yet ile ilgili anlayışları âyet ve hadîsleri değerlendirmeleri açısından önem arz etmektedir.

Tezin ikinci bölümü, sûfilerin rü'yet anlayışları, ilgili âyet ve hadîsleri tefsirleri, akli delillere verdikleri cevaplar ve konu hakkında kaynaklarda geçen rivâyet oluşturmaktadır. Sûfilerin âhiret, dünya ve rüyada rü'yetullah ile ilgili görüşleri, tasavvufun ana kaynaklarına değinilerek rü'yetin keyfiyet ve mâhiyeti belirlenmektedir.

Üçüncü bölüm, peygamberlerin rü'yetinin imkânı ile ilgilidir. Bu bölümde Yahudi, Hıristiyan inançlarında rüya veya yakaza hâlinde peygamberlerin görülmesi ile ilgili farklı inançlara değinilmektedir. Asıl konumuz olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rüya veya yakaza hâlinde görülmesi hususunda sahâbeden bu yana önemli rivâyetlerin bulunduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'e duyulan özlem ve sünnete ittiba, konu ile ilgili rivâyetlerin anlaşılmasında bütüncül bir resim sunmaktadır.

Tezin dördüncü bölümü, rü'yetül-melek ile ilgili semâvî dinlerin görüşleri ve bu çerçevedeki rivayetleri içermektedir. Özellikle ilim ve irfân ehlinin rüya veya yakaza halinde melekleri görmeleri ile bu görmenin hayatlarına etkisi ortaya konmaya çalışılmaktadır. Tez, genel bir değerlendirme niteliğindeki hulâsa ile sonuçlanmaktadır.

Tezimin tamamlanmasında pek çok kişinin ve kurumun emeği bulunmaktadır. Öncelikle kısıtlı vaktinden ayırarak çalışmamın her adımını takip eden ve beni her daim cesaretlendiren kıymetli danışmanım Doç. Dr. Ferzende İdiz Hocam'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Benden yönlendirmelerini eksik etmeyen ve bana her zaman kapılarını açık tutan kıymetli hocalarım Doç.Dr. Abdulhadi Timurtaş ve Doç. Dr. Mahmut Dünder'a çok teşekkür ediyorum. Fikirlerine ve bilgilerine sıkça başvurduğum Dr. Öğr. Üyesi Mazhar Tunç hocama da çok teşekkür ediyorum. Ayrıca yönlendirmeleriyle her zaman destek aldığım babama, anneme ve eşime sonsuz şükranlarımı sunarım.

Sevda AKTULGA GÜRBÜZ

Van/2020

GİRİŞ

Rü'yet meselesi, tarih boyunca semâvî dinler ve fırkaları arasında tartışılan konulardan biridir. Özellikle tasavvuf alanında değerlendirilen rü'yet hususu, önyargıdan uzak ve var olan deliller ele alınarak tahlil edilmektedir. Çalışma esnasında aşağıda zikredilen sorulara doğrudan ya da dolaylı olarak cevap aranmaktadır:

1. Üç semâvî din rü'yeti nasıl değerlendirmektedir?
2. Rü'yetten kast edilen baş gözü mü, kalp gözü mü?
3. Görmek ile idrâk arasındaki fark nedir?
4. Kur'ân-ı Kerîm'de rü'yet ile ilgili âyetler hangileridir ve bu âyetlerin farklı tefsirlerde açıklanma biçimi nasıldır?
5. Rü'yet ile ilgili hadîsleri İslâmî fırkalar nasıl değerlendirmektedir?
6. Rü'yet ve çeşitleri, Kitab-ı Mukaddes'te nasıl geçmektedir?
7. Miraç gecesinde Hz. Peygamber, Allah'ı görmüş müdür?
8. Hz. Peygamber, vefatından sonra yakaza halinde görülebilir mi?
9. Rü'yet hangi ilimlerin ilgi alanına girmektedir?
10. Rü'yet İslâm fırkaları arasında nasıl değerlendirilmektedir?
11. Tasavvuf ehlinin rü'yetullah, rü'yetü'n-nebî ve rü'yetü'l-melek ile ilgili görüşleri nelerdir?
12. Meleklerin üç ilâhî dinde rü'yet şekilleri nasıldır?
13. Meleklerin, yakaza halinde veya rüya âleminde aslî ya da çeşitli sûretlerde görülmeleri mümkün müdür?
14. Genellikle âhirette varlığı kabul edilen rü'yetin; dünyada, rüyada ve yakaza halleri de mümkün müdür?

Amacımız bütün bu soruların yanıtları ile tasavvuf alanında müstakil bir çalışma yapmaktır. Mutasavvıflar rü'yet ile ilgili görüşleri açıklarken Kur'ân ve hadîs kaynaklarını zikrederek kendi sistem ve öğretilerini temellendirmektedir. Bu anlayış tarzı, mutasavvıfların eserlerine aldıkları rü'yet ve ilgili kavramları birtakım te'villerle, zâhir-bâtın anlamlarından uzak bir şekilde, çarpıtılarak aktaran zihniyetlere de bir cevap niteliğindedir. Rü'yetullah, rü'yetü'n-nebî ve rü'yetü'l-melek konuları hakkında sûfilerin düşüncelerini ortaya koymak, tasavvuf doktrinini

adına katkı sağlayacağı gibi konunun hâller ve makamlarla ilgili irfânî ve vicdânî bir husus olduğu da anlatılmak istenmektedir.

Rü'yet ile ilgili birçok eser bulunmaktadır. Kelâmî açıdan tartışılan konu ile ilgili kaynakların yanı sıra tasavvuf ehlinin görüşlerini ele alan eserler de mevcuttur. Tezimiz Hicri II. asırdan itibaren rü'yet ile ilgili tedvin edilmiş eserlerde rü'yetullah, rü'yetü'n-nebî, rü'yetü'l-melek konularının ele alınış şekilleri, bakış açısı oluşturması bakımından önem arz etmektedir. Rü'yet ve tezâhürleri konusu, İslâm'ın yanında Yahudi ve Hıristiyan dinleri açısından önemli olduğu için âyetlerle birlikte Kitab-ı Mukaddes'in ilgili bölümleri de ele alınmıştır. Ayrıca rü'yet hadisesinin değerlendirildiği eser, tez, makale ve bildirilerden ulaşılanlar incelenmiş ve yorumlanmıştır. Ancak bu konuda yapılan çalışmaların çeşitliliğini göz önünde bulundurarak bu tez çerçevesinde tümüne yer vermenin mümkün olmadığını da belirtmemiz gerekir.

Kelam Alanında Yapılan Çalışmalar:

1. Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Kitâbu'r-rü'yet*, thk. İbrahim Muhammed Alî, Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1990.
2. Abdurrahman b. Ömer b. Nehhâs, *Kitâbu Ru'yetullah*, Delhi: Dâru'l-İlmiyye, 1985.
3. Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin el-Âcurrî, et-Tasdîk bi'n-nazar ila'llâhi te'âlâ fi'l-âhire, thk. Muhammed Giyyas el-Cenbaz, Dâru Âlemu'l-Kütüb, Riyad, 1986.
4. Ebû Abdurrahman b. Ömer, *Kitâbu Rü'yetullahi Tebâreke ve Teâlâ*, thk. Abdulvehhâb Abdulvahid Hulcî, India: Dâru'l-İlmiyye, 1987.
5. Alî b. Şa'ban, *Rü'yetullahi fi'd-dünya ve'l-âhire*, y.y. : ys.
6. Hasan Hilmi Harb, *Rü'yetullahi Teâlâ fi'l-âhire: Dirase fi'l-edille ve'l-mezahib ve yetezammenu münakaşa mevzuuiyye li'l-üstazeyn Ca'fer es-Sübhânî ve Hasan es-Sekkaf*, Amman: Dâru'l-Feth, 2011.
7. Ömer b. İbrâhîm Ebû Talhâ, *Rü'yetullahi Teâlâ fi'l-menâm*, Ummân: Dâru İbn Cevzî, 2002
8. Talat Koçyiğit, *Kur'ân ve Hadîste Rü'yet Meselesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1974.
9. Temel Yeşilyurt, *Tanrı'nın Aşkınlığı Bağlamında Rü'yetullah Sorunu*, Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 2001.

10. Tehânî Abdulaziz Aknabî, *Seeing Almightly ALLAH Among Confirmer and Refusals*, Philistine: Hebron University, 2016.

Makaleler

1. Ehsan Pouresmaeil, “Seeing Allah While Dreaming: A Comparision between Shi’a and Sunni Beliefs”, *Journal of Shi’a Islamic Studies*, Volume 5, Issue 1, Winter 2012.
2. Zakeri Mustafa, “The Question of Vision of Allah in Qur’anic Exegesis and Hadith: According to Ashâ’ira and Mu’tezila”, *Tahqiqat Ulum Qur’an and Hadith*, Volume 3, Number 2, 145-165.
3. Muhammed Moeenifar, Hatıma Sedat Moshiryan, تحلیل تطبیقی دیدگاه شیعه و اهل سنت در صفات خبری با تکیه بر مسئله رویت, *Journal of Islamic Denominations*, Volume 2, No. 4, Winter 2016, 9-31.
4. Murteza İrfânî, “Rü’yeti Hüdâvend ez Nigâh-i Fahreddîn-i Razî ve Allâme Tabatabâî”, *el-Heyâti’t-Tatbiki*, Volume 7, Number 15, 2016, 127-136.
5. Hikmet Akdemir, Taberî’ye Göre Rü’yetullah Meselesi, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 3, c. 9, 2002, 7-26.
6. Burhan Baltacı, “Yunus 10/26. Ayette Yer Alan "Ziyade" Kelimesinin "Ruyetullah" Olarak Anlaşılmasında Ehl-i Sünnet İnancının Etkisi”, *Dini Araştırmalar*, S: 24, Cilt 8, 293-304.
7. Muhammed Coşkun, “Mu’tezîlî-Şîî Kur’ân Yorumu Açısından Emâli’l-Murtazâ Ru’yetullah ve Kaza-Kader Meselesi Örneği”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı 47, (Aralık 2014), 43-68.
8. Orhan Ateş, “İbaziyye’de Rü’yetullah”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, S: 8, 2017, 68-85.
9. Georges Vajda, Bazı Şii-İsna Aşeriyye Yazarlarına Göre Allah’ın Görülmesi, çev. Sabri Hizmetli, *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, S:1, 1982, 369-393.
10. Nurullah Agitoğlu, “Halku’l-Kur’ân ve Rü’yetullah Konuları Bağlamında İbnü’l-Mülakkın’ın Buhârî’nin Bab Başlıklarına Yaklaşımı”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, S: 10, 2014, 99-123.
11. Selim Özarlan, “Allah’ın Görülebilmesi/Rü’yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, S: 1, 2001, 1-18.

12. Veysi Ünverdi, “Kâdî Abdulcebbar’ın Rü’yetullah’ın Reddine İlişkin Dayanakları”, *Bilimname XXVIII*, S:1, 2015, 201-245.

Tasavvuf Alanında Yapılan Çalışmalar:

1. Hakîm Tirmizî, *Beyânü'l-fark beyne's-sadr ve'l-kalb ve'l-fuâd ve'l-lübb*, nşr. Nicholas Heer, Kahire, 1958.¹
2. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr ve'l-misfâtü'l-esrar*, thk. Şeyh Abdulaziz İzzeddîn el-Beravânî, Âlimü'l-Kütüb, Beyrût, 1986.²
3. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tenvîrü'l-halek fî imkânî rü'yeti'n-nebî ve'l-melek*, nşr. Saîd Muhammed el-Lahhâm, Beyrût: b.y.y. , 1417/1997.³
4. İsmâil Hakkı Bursevî, *Kitâb-ı Muhammediyye fî Kemâlât-ı Ahmediyye*, haz. Mustafa Utku, İstanbul: Uludağ Yayınları, 2002.⁴
5. Salah b. Fethi Helel, *Rü'yetü'n-nebî ba'de mevtihi yakazen beyne'l-usûli's-şerîyye ve'l-akâidi's-sûfîyye*, Dimeşk: er-Risâletü'l-Âlemîyye, 2016.⁵
6. Mahmud es-Seyyid Sabih, *Hattâ lâ tehrimu min rü'yeti'n-nebî (s.a.v.) fî'l-menâm*, Kahire: Dâru'l-Rükn ve'l-Makam, 2006.
7. Ömer Sami Uzuner, *Tenbihü'l-gabî fî rü'yeti'n-nebî (metin ve inceleme)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, 2015.
8. Süleman Uludağ, *Rü'yet*, İstanbul: DİA, 2008.
9. Ferzende İdiz, “Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9 S: 43, (Nisan 2016), 2468-2479.

¹ Kalp ve kalbin makamları olan sadr, kalp, fuâd ve lübbün anlamlarına dair bir incelemedir. Neredeyse bütün eserlerinde meseleleri nûr kavramıyla açıklayan Tirmizî'nin bu eserinde de aynı yöntemi kullanarak kalbin makamlarından her birini Allah'ın nûruyla açıklaması, özellikle kalb gözü ile görmenin imkânı ile ilgili çıkarımlar sunmaktadır.

² Allah göklerin ve yeryüzünün nûrudur âyeti, zâhiren anlatıldıktan sonra tasavvufî ve felsefî açıklama yapılarak idrâk vasıtaları içinde nûr-rü'yet arasında kuvvetli bağ hissedilmektedir. Semâların perdeleri ardında, mele'-i a'lâ'da, yüce melekûtun görülebileceğini belirten İmâm Gazzâlî, âriflerin mecaz çukurundan sıyrılarak hakîkatın zirvesine yükseleceğini açık bir müşâhede ile aklın hakîkatine ulaşmasına engel olan şeyleri görebileceğini belirtir.

³ İmâm Süyûtî'nin eseri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra yakaza hâlinde görülüp görülemeyeceği hususunda tartışma ve ihtilâflara cevap niteliğindedir.

⁴ Âhiret hayatı, duyuların ve aklın idrâk alanını aşan gaybî mesele olduğu için, bu konuyu temellendirmede bir bilgi kaynağı olarak, haber esas alınmıştır. Kabir ahvâli, rü'yetullah gibi âhiretin safhalarını “sem'iyat” olarak adlandıran Bursevî, Hz. Peygamber'e salâtların ulaştığını şîrsel bir dille aktarmaktadır.

⁵ Hz. Peygamber'in kabirdeki ahvâli ile ilgili rivâyetler özellikle İmâm Süyûtî'nin görüşleri doğrultusunda ele alınmakta ve tasavvuf ehlinin konu ile ilgili rivâyetleri aktarılmaktadır.

10. Ferzende İdiz, “Rü’yetü'n-Nebî Meselesi”, *Akademiar*, S: 1, 2016, 133-166.⁶

Bahsedilen kaynaklardan literatür taramasında oldukça istifade ederek konular tasnif edilmiştir. İsimlerine değinilen bu eserlerde rü’yet ile ilgili rivâyetler, müfessir, kelâm ve sûflerin kendi usûlleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışma esnasında klasik kaynaklar orijinallerinden taranmıştır. Rü’yet hususu tasavvufi açıdan ele alınırken konu ile ilgili tasavvufî ıstılahlar üzerine çalışmalar yapan hâl ehlinin eserlerinden de istifade edilmiştir. Ancak kitaplarda karşılaşılan bilgilerin tümünü çalışmaya yansıtmanın, hacmi gereksiz yere büyüteceği gözönüne alınarak kaynaklara atıfta bulunarak tezin çerçevesi çizilmiştir. Veri toplamada üniversite kütüphaneleri ve İSAM Kütüphanesi ile internet ortamından yararlanılmış ve alanında uzman araştırmacıların görüşlerine de başvurulmuştur.

A. Rü’yetin Tanımı ve Rü’yet ile İlgili Kavramlar

Semâvî dinlerde yaratıcı ve yaratılan arasında köprü vaziyetinde olan bazı kavramlar bulunmaktadır. Bu kavramlardan biri olan rü’yet, genellikle aklî ve naklî yönden kelâmî bir konu olarak görülürken İslâm’ın ilmi disiplini olan tasavvuf anlayışında çoklu anlam yönleri bulunan bir sözcüktür. Genel olarak rü’yet sözlükte; görmek, hissetmek, bakmak, nimet elde etmek, idrâk etmek, Allah’ı bilmek, tutmak, ummak, beklemek, tefekkür etmek, planlamak ve rüya görmek, görülmek, kalple görmek, akletmek⁷ gibi değişik anlamlara gelmektedir. Kelime; genel olarak tek tümleç aldığında gözle görmek, iki tümleç aldığında yakîne ulaşma ile ilim elde etme⁸ ve kalbin akletme yeteneğini kullanarak müşâhede etme⁹ anlamlarında da kullanılmaktadır. Rü’yet ıstılahta ise; Allah’ı, Hz. Peygamber’i, melekleri, vefat

⁶ İdiz’in makalesi, Türkiye’de “rü’yetü’n-nebî” ile ilgili ilk çalışma olması bakımından önem arz etmektedir.

⁷ Ragıp el-İsfahânî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur’ân*, thk. Safvan Adnan Davudî, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 374-375; Ebû Abdırrahman el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferahîdî Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. İbrahim es-Samirai ve'l-ahirun, Dâru Mektebetü'l-Hilal, y.y. , 2010, VIII, 306-307; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît ve'l-kabesü'l-vasîtu el-câmi' limâ zehebe min luğati'l-'Arab şemâtît*, thk. Muhammed Naim el-Argasusî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 2005, 1285; Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensarî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrût, 2010, XIV, 291-292.

⁸ İsfahânî, *el-Müfredat*, 374; Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, VIII, 307.

⁹ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1285.

etmiş velîlerin rûhlarını âhirette veya dünyada gözle görmektir.¹⁰ Bu tanımdan hareketle âhirette ve dünyada Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve meleklerin görülmesinin mümkün olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Semâvî dinlerden Hıristiyanlık ve Yahudilikte rü'yet genellikle tecellî, lütûf,¹¹ huzura çıkma, ışık,¹² bakma, Allah'ın bilinmesi¹³ anlamlarında kullanılmaktadır. Rü'yet, İslâm literatüründe Allah'ın âhirette görülmesi olarak bilinen "rü'yetullah"¹⁴, meleklerin ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dünyada görülmesi anlamlarına gelen rü'yetün-nebi ve rü'yetül-melek¹⁵ olarak bilinmektedir. Hıristiyanlık ve Yahudilikte rü'yet, "teophani (Tanrı'yı görmek)" şeklinde bir anlaşma ve aşkın ile içkin varlığın delili¹⁶ olarak kabul edilse de tasavvur edilen Tanrı, mücessem varlıkların kılığına girerek görülebilmektedir. İslâm inancında ise "bila-keyf" ve "bila-teşbih" olarak Allah'ın görülmesi mümkünken,¹⁷ ihata edilmesi mümkün değildir.¹⁸

İslâmî ilimlerden olan tasavvufta rü'yetullah anlayışı, müminlerin bulutsuz bir gecede dolunayı görmesi gibi Allah Teâlâ'nın cennette görülmesini ifade eder. Sûfîler, genel olarak Allah'ın dünyada baştaki göz ve kalple görülemeyeceği konusunda ittifak hâlinindedir. Ancak ikân (yakîn) yönünden "aynü'l-kalb, dîde-i cân, ayn-ı cem', aynü'r-rü'ye, ayne'l-yakîn" olarak isimlendirilen kalp gözüyle Allah Teâlâ'nın dünyada görülmesi mümkündür.¹⁹ Bu anlamda Allah'ın dünyada görülmesini sınırlandıran herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki tasavvuf erbabı, Allah'ı bu dünyada görmekten çok, O'nu akıl ve basîretle

¹⁰ Ali b. Muhammed es-Seyyid Şerîf Cürçânî, *Kitâbu't-ta'rifât*, b.y.y., Mısır, 1306/1892, 48.

¹¹ Karl Lehmann, Albert Raffelt, *Karl Rahner Lesebuch*, Herder Verlag, Freiburg in Br., 2004, 284.

¹² Philip F. Reinders, *Seeking God's Face: Praying with the Bible Through the Year*, Baker Books, Kalamazoo-Michigan, 2010, 52-59.

¹³ J. I. Packer, *Knowing God*, Inter Varsity Press, Usa, 1993, 21; Jeffrey J. Niehaus, "Covenant And Narrative, God And Time", *Jets*, 53/3 (September 2010), 535-538; Vern S. Poythress, *Theophany (A Biblical Theology of God's Appearing)*, Crossway, Usa, 2018, 20-24; A.W. Tozer, *The Pursuit of God*, Keyed Into Electronic Media, Usa, 2000, 6.

¹⁴ Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin el-Âcurrî, *et-Tasdik bi'n-nazar ila'llâhi te'âlâ fi'l-âhire*, thk. Muhammed Gıyyas el-Cenbaz, Dâru Âlemu'l-Kütüb, Riyad, 1986, 26.

¹⁵ Abdülganî b. İsmâil Nablusî, *Ta'tirü'l-enâm fi ta'biri'l-menâm*, Matbaatu'l-İstikâme, y.y., 2014, I, 2-7.

¹⁶ Poythress, *Teofani*, 26.

¹⁷ Nizâmeddin en-Nisâbûrî, *Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1996, III, 138-139.

¹⁸ Ebu'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, thk. Yusuf Bideyvî, Dâru Tayyibe, Beyrût, 1998, I, 527.

¹⁹ Süleyman Uludağ, "Rü'yet", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 310.

adeta görüyormuş gibi idrâk etmenin önemi üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla rü'yet ile ilgili kavramların açıklanması, konunun anlaşılmasına da önemli katkılar sağlayacaktır.

a) Kalp

Genellikle aynı değerler atfedilerek tanımlanan kalp kelimesi, semâvî dinler açısından rü'yet ile ilgili önemli bir kavramdır. İbrânice *lev* olarak kullanılan kalp kelimesi; iyi ile kötü duyguların savaştığı yer²⁰ ve idrâkin aslî vatanı²¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Hıristiyanlıkta kalp kelimesi, inananların ahlâki hayatlarının merkezi olarak Tanrı ile irtibat haldeki görmenin merkezi²² olarak tarif edilmektedir. Kurân-ı Kerîm'de çeşitli biçimlerle 135 yerde geçen kalp kelimesi, tasavvufta rü'yet için önemli bir kavram olarak iki damarla akciğere bağlanan göğsün sol tarafındaki çam kozalağı şeklindeki et parçası²³ ve şuur, vicdan, his, idrâk ile aklî kuvvetlerin merkezi²⁴ olarak tarif edilmektedir. Tasavvuf ehline göre kalp, Allah'ın evidir ve bu evi sahibinden başkasına bırakmamak esastır. İnsanın hakîkatinin merkezi olan kalp,²⁵ sûfiler açısından insana bahşedilmiş en büyük nimettir. Hz. Ömer'in "Kalbim Rabbimi gördü. Zira takva sayesinde Rabbim ile kalbim arasında perde kalmamıştır"²⁶ ifadesinden yola çıkarak beden şehrinin padişahı olan kalbin sıfatlarını bilmek, birçok mutasavvıf için tasavvufun esasıdır.²⁷ Zira kalp; ilim, keşf, idrâk, irfan ve kesbi bilgilerin hâsıl olduğu rabbânî latîfelere mazhar olduğu için²⁸ ilâhî hitâbın mahali, ilâhî isim ve sıfatların en mükemmel şekilde tecellî ettiği yer olarak şöyle zikredilmektedir: "Kalp, bir göz gibidir. Kalpteki akıl garizesi, gözdeki görme kuvveti gibidir. Kalpte hâsıl olan ilim, gözdeki idrâk, basar ve şeylerin aynını

²⁰ Millar Burrows, *The Dead Sea Scrolls*, Gramarcy, New York, 1986, 371-373.

²¹ Kaufmann Kohler, *Jewish Theology*, KTAV, New York, 1968, 212-217.

²² Blaise Pascal, *Pensées*, Bordas, Paris, 1991,473.

²³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 687.

²⁴ Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhati'l-funûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc, Mektebetu Lübnân, Beyrût, II, 1170.

²⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ' ulûmi'd-Dîn*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975, III, 9.

²⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 34.

²⁷ Ahmed b. Abdîrahman b. Kuddâme Makdisî, *Muhtasarü Minhâci'l-Kâsîdîn*, thk. Şuayb Arnavut-Abdulkadir Arnavut, Mektebetu Dâri'l-Beyân, Beyrut, 1978, 148.

²⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 19.

görme kuvvetindedir. Bu görme kuvvetine ve kalbin idrakine Allah Teâlâ rü'yet adını vermiştir.”²⁹

Rü'yet ile yakından ilgili olan kalp, Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Bunlar; vicdan ve iman yeri,³⁰ şuur,³¹ duygu,³² ilim ve anlayış³³ ile beraber kalp; zihni fonksiyonların yeri olarak hakîkate ulaşma, akletme, kavrama, düşünme gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.³⁴ Tasavvuf ehli için insanın idrâk edici yönü, cevheri olan kalp,³⁵ hadîslerde şöyle ifade edilmektedir:

“Benim gözlerim uyur; kalbim Rabbi'mden uyumaz.”³⁶

“Peygamberler böyledir; gözleri uyur, kalpleriye uyumaz.”³⁷

“Bilin ki, bedende öyle bir et parçası vardır ki, o iyi olursa, bütün beden iyi olur; o bozulursa, bütün beden bozuk olur. Bilin ki, o kalptir.”³⁸

“Allah Teâlâ sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza değil, kalplerinize ve amellerinize değer verir.”³⁹

Kalp ve hâlleri ile ilgili kaynak zenginliği ve anlam bütünlüğüne bakıldığında naslarda Hakk'ın tecellî ve ilhamlarının merkezi⁴⁰ olarak geçtiği görülmektedir.

Tasavvuf ehline göre Allah, kalbini kendi nûruyla süslediği kimseye, cennette baş gözüyle görülebilecek bir kısım halleri bu dünyada kalp gözüyle gösterebilir.⁴¹ Bu tasarruf sayesinde kalple görme, baştaki gözün görmesi gibi zâhir ve bâtın hallere muttali olabilir. Bu durumda kalp; ilim, akıl ve mârifetin bulunduğu yer⁴² olan

²⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 37-38.

³⁰ Âl-i İmrân, 3/8; Hucûrat, 49/7-14.

³¹ Nahl, 16/108; Câsiye, 45/23.

³² Âl-i İmrân, 3/103; Enfâl, 8/63; Ahzâb, 33/51.

³³ En'âm, 6/25; Tevbe, 9/87.

³⁴ Bkz. A'râf, 7/179; Hac, 22/46; Kâf, 50/37; İsrâ, 17/36.

³⁵ Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, thk. Ahmed Şemseddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1999, V, 408.

³⁶ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrût, 2002; Menâkıb, 24; Müslim b. Haccac, *Sahih-i Müslim*, Dâru Tayyibe, Beyrût, 2008, Salât, 125.

³⁷ Buhârî, Tevhîd, 37.

³⁸ Buhârî, İman, 39.

³⁹ Müslim, Birr, 34.

⁴⁰ Ebû Hasan Alî b. Osman el-Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, el-Meclisî'l-A'lâ li's-Sekâfî, Kâhire, 2007, I, 356.

⁴¹ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, II, 512-514.

⁴² Hakîm Tirmizî, *Edebu'n-nefs*, thk. A.J. Arberry, Ali Hasan Abdülkâdir, Kâhire, 1947, 149.

perdelerin kalktığı rü'yet makamıdır.⁴³ Nitekim Allah Teâlâ, *مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى* Kalp gördüğünü yalanlamadı buyurarak Miraç'ta Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gözlerinde ve kalbindeki perdeleri kaldırarak gözü ile müşâhede ettiğini kalbine de onaylatmıştır.⁴⁴

Kalbin anlama, görme, bilme ve algılama yeri olmasının yanında ilmin, bilginin ve mârifetin kaynağı nûrlu ve soyut cevher⁴⁵ olarak görülmesi, çeşitli hâllerle gaybî sirlara vakıf olacağının göstergesidir. Meleklerle vafedilen kalbin⁴⁶ temâşa ve rü'yete mazhar olması, görmeye istidatlı olduğunu ve melekût âleminin⁴⁷ sırlarına vakıf olarak yaratıldığını göstermektedir. Rü'yetin kalbi boyutunun önemini belirten sûfiler, duyu organlarının mülk âlemini fark edebildiğini, kalp gözünün ise ilâhî tevfiik nûruyla süslendiği için melekût âlemini görebileceğini söylerler.⁴⁸

Görüldüğü üzere keşf ve ilhâmın merkezi olan kalp, rü'yetin merkezi olarak ilâhî tecellilere dolayısıyla gaybi bilgilere ulaşabilir. İman yeri olan kalp, kendine has bir nûra sahip olması ve mekânsız olan her şeyi içine alıp kuşatması⁴⁹ yani ilâhî izinle var olan bütün şeyleri görebilme özelliğinden dolayı özellikle tasavvuf ehli tarafından hakîkatın toplayıcısı olarak görülmektedir. Allah Teâlâ'nın dünyada görme işini kalbe nispet etmesi⁵⁰ kalbin rü'yetine perde olan dünya sevgisi ve birtakım afetlerin ortadan kalkmasıyla açılır. Bu perdeler, dünyadan zühd üzere ibâdet ve riyâzet etmekle kalkar. Böylece kalp gaybların gaybında, aklın sınırlarının ötesinde ifade edilmesi mümkün olmayan ilimler ve sirlara ulaşabilir. Kalbin önemi, ezeli nûr olarak yaratılanların özüne yüklenmiş yüce sır olarak görülmesidir. Rabbin kendisini tanıttığı, kuluna oradan tecellî ettiği yer olan kalp, vecd ve mârifetin mahali, Rabbanî bir latife olarak rü'yetin gerçekleştiği yerdir.

⁴³Hakîm Tirmizî, *Beyânü'l-fark beyne's-sadr ve'l-kalb ve'l-fuâd ve'l-lübb*, nşr. Nicholas Heer, Kahire 1958, 38.

⁴⁴ Ebü'l-Hasan Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*, Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Merkez Cum'atü'l-Mâcid li's-Sakâfe ve't-Türâs, Dübey, 2006, IV, 160.

⁴⁵ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 156.

⁴⁶ Ebü Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed es-Serrâc, *el-Lüma'*, thk. Abdulhalîm Mahmûd ve'l-ahirun, Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, Bağdad, 1960, 111.

⁴⁷ Gayb âlemi.

⁴⁸ Ebü Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdi, *Avârifü'l-maârif*, thk. Ahmed Abdurrahman es-Sâmî', Mektebetü's-Sakâfe ed-Dîniyye, Kâhire, 2006, I, 55-57.

⁴⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, çev. Kasım Yayla, Merve Yayınları, İstanbul, t.s., II, (95. Mektup), 219.

⁵⁰ Serrâc, *el-Lüma'*, 545.

b) Nazar

Sözlükte düşünme, bir şeye bakma, kavrama, göz duyusu, görmek anlamlarına gelen nazar kelimesi; kalp ve baş gözüyle görmek⁵¹ şeklinde ifade edilmektedir.

Kur'ân'da nazar kelimesi; ibret, ilâhî kudretin tecellîsi ile nimet,⁵² bekleme,⁵³ dikkat çekme, uyarma,⁵⁴ acıma, şefkat,⁵⁵ görme dileği,⁵⁶ Allah'a bakma⁵⁷ anlamlarında kullanılmaktadır. Rü'yet kavramları içerisinde özellikle İslâm fırkalarının en çok te'vil ettiği nazar kelimesi, Allah'ın vechini âhiret gününde inananlara göstermesi⁵⁸ şeklinde tefsir edilmektedir. Bu fırkaların nazar kelimesinin geçtiği âyetlere bakışı ve rü'yet anlayışları ayrıntılı işlenecektir.

c) Nûr

Kur'ân ve hadîslerde çeşitli anlamlarda kullanılan nûr kelimesi, eşyayı görmeye yardımcı olan aydınlık, zuhûr ve ışığın kaynağı⁵⁹ şeklinde tarif edilmektedir. Özellikle ilimler içerisinde tasavvufun özel anlam yüklediği nûr; Allah'ın, yakîn olarak kalp gözüyle görülmesi sonucunda hakikatin inkişâfı⁶⁰ ve gözün önce idrâki sonrası onun vasıtasıyla görülecek şeyleri görmesi, algılaması⁶¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Kur'ân'ı Kerîm'de birçok âyette nûr; iman, İslâm,⁶² ay ışığı,⁶³ hidayet,⁶⁴ günün aydınlığı,⁶⁵ göz ışığı⁶⁶ gibi anlamlarda kullanılmakla beraber *Allah, göklerin ve yerin nûrudur*⁶⁷ âyetindeki nûr kelimesi, Allah Teâlâ'nın en güzel isimlerinden biri olarak zikredilmektedir.

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 215.

⁵² Ğaşiye, 88/17.

⁵³ Tâhâ, 20/97; Sad, 38/15.

⁵⁴ İsrâ, 17/21.

⁵⁵ Al-i-İmran, 3/77.

⁵⁶ A'raf, 7/143.

⁵⁷ Kıyâmet, 75/22-23.

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 215.

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 250; İsfahânî, *el-Müfredât*, 658.

⁶⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr ve'l-misfâtü'l-esrar*, thk. Şeyh Abdulaziz İzzeddîn el-Beravânî, Âlimü'l-Kütüb, Beyrût, 1986, 44.

⁶¹ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 316.

⁶² Bakara, 2/257; Mâide, 5/16; 9/32; Saff, 61/8; En'âm 6/122; Nûr 24/40; Ahzâb, 33/43; Zümer 39/22; Hadîd, 57/9, 28; Talâk 65/1; İbrahim, 14/1, 5.

⁶³ Nûr, 24/35, 40; Yûnus, 10/5; Nûh, 71/16; Furkân, 25/61; Nebe', 78/13.

⁶⁴ Mâide, 5/15.

⁶⁵ En'âm, 6/1.

⁶⁶ Bakara, 2/17.

⁶⁷ Nûr, 24/35.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) "Şüphesiz Allah için nûrdan ve zulmetten yetmiş perde vardır. Şayet o perdeleri açsa 'sübuhat-ı vechi'(yüzünün parlaklığı) gözü idrâk eden her şeyi yakardı"⁶⁸ hadîsinde belirtilen nûr, perdelenen şeye nisbet edilerek bunlar şöyle sıralanmaktadır:

1-Bütünöyle zulmetle perdeli olanlar ki dünyayı âhirete tercih eden, âlemin sebebini tabiata havale eden ve âlemin sebebini araştırmayıp nefisleriyle meşgul olan yani hayvan gibi yaşayanlardır.

2-Zulmetle karışık nûrla dolu olanlar ki puta tapan, din ve şeriati olmayan, duyularla algılanabilen bir Rab beklentisinde olanlar, gök cisimlerine tapanlar, mücessime ve kerramiyye gibi düşüncede olanlar ve teşbihe yönelenlerdir.

3-Safî nûrla perdeli olanlar ki Allah'ı mahlûkata nisbet ile tanıtanlar, kesret sahipleri, Allah'ın mübâşeret yoluyla değil, emir yoluyla hareket ettirici olduğu iddiasında bulunanlardır.⁶⁹

Nûrun Allah'a yakınlık ve uzaklık ile artıp/azalan bir özelliikte olması, sûfi anlayışta Allah'a giden yolun kula açıldığı zaman onun sadrını aydınlatarak rü'yete mazhar kılınması⁷⁰ şeklinde tasnif edilmektedir. Kul ibâdet ve riyâzetle kendini arındırırsa aşama aşama bu perdeleri geçer ve akseden nûrla Allah'tan açık bir beyan üzere baş veya kalple nazar ettirilir.⁷¹

Hiçbir varlık ya da nesnenin nûr olmadan var olabilme imkânına sahip olmayacağını belirten ariflere göre Allah nûrun yaratıcısıdır. Bu anlayışla yaratılış, nûrlar hiyerarşisiyle anlamlandırılmaktadır.⁷² Nûrun en üst tabakasına şahit olan şahsın sadece Hız. Peygamber (s.a.v.) olduğunu sûfiler:

"Kendi nûr-i pertevinden Zü'l-Celâl,

Kıldı Ahmed nûrunu bedr-i kemâl"⁷³

sözleriyle nitelendirmektedir. Dolayısıyla Hız. Peygamber'e Miraç Gecesi Allah'ı nasıl gördüğü sorulduğunda, "O'nu bir nûr olarak gördüm", diğeri bir rivâyette, "O

⁶⁸ Müslim, İman, 293.

⁶⁹ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, 175-182.

⁷⁰ Hakîm Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ'*, thk. Osman İsmâil Yahya, Mektebetü'l-Kasûlukiyye, Beyrût, t.s., 121.

⁷¹ Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî, *'Arâ'isü'l-beyân fi hakâ'iki'l-Kur'an*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1971, III, 11.

⁷² Şehâbeddin es-Sühreverdî, *Hikmetü'l-İşrâk*, Dârü'l-Maarifî'l-Hikemiyye, y.y., 2010, 131-140.

⁷³ Niyazî-i Mısırî, *Vahdetnâme*, haz. Arzu Meral, Revak Kitabevi, İstanbul, 2013, 52-53.

bir nûrdur, nasıl görebilirim?”⁷⁴ şeklindeki cevap bu nûrun hakikatini göstermektedir.⁷⁵ Yine *Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü*⁷⁶ âyeti, nûr perdesi şeklinde şöyle izah edilmektedir:

“Ebûbekir-i Sıddık ‘Ey Allah’ın Resûlu! Bu âyet-i kübrâ’nın anlamı nedir?’ diye sordu. Resûlullah şöyle cevap verdi: ‘Rabbimi yeşil bir bahçedeki beyaz bir yakut perdesi dışında bir perde olmaksızın gördüm.’ Şu sözü anlayan kimseye canım feda olsun! Allah Resûlu’nün Cebrâil’e ‘Rabbini gördün mü?’ diye sorduğunu işittin mi? Cebrâil şöyle dedi: ‘Benimle onun arasında nûrdan yetmiş perde vardır, buradan bir karınca adımı geçecek olsam yanarım.’ Yani “ben ki Cebrâil olduğum halde benimle likâullah arasında nûrdan yetmiş perde vardır, eğer nûr perdelerinden birisi bana görünürse yanarım.”⁷⁷

Hz.Peygamber, tasavvuf kaynaklarında Hakk'ın tecelligâhı, âlemdeki nazargâhı, göklerin ve yerin nûru⁷⁸ şeklinde görüldüğü için asıl rü’yetin sahibi olarak çeşitli mazhariyetlerle şereflendirilmiştir. Bunlardan biri, Hz. Peygamber’in Miraç’ta yetmiş bin perdeden geçerek Allah’a ulaşması ve O’nu görmesidir.⁷⁹

Görüldüğü gibi sûfler genellikle nûru, rü’yetle alâkalı perdelerin kalktığı kimselerin vasfı olarak sınıflandırmaktadır. Sûfler, nûr ve nûrânî âlemden alınan mânevî zevk ile perdelerin kalktığı bilginin kâmil insanın kalbinde bulunduğunu ve bu kalbin bu nûrla rü’yetin zuhur yeri olduğunu belirtmektedir.

d) Tecellî

Semâvî dinlerin de ortak fenomeni olan tecellî kavramı İslâm dininde ortaya çıkma, görünme, bir şeyin belirmesi⁸⁰ anlamlarına gelmektedir. Genellikle sûflerce kullanılan tecellî kavramı ıstılahta, gayb nûrlarından kalbe açılan hakikatlerin Hakk’ın esma perdelerinden bir perde arkasından zuhuru⁸¹ ile Allah’ın Zât’ı ve

⁷⁴ Müslim, İman, 82, 291; Zühd, 16.

⁷⁵ Süleyman Uludağ, “Nûr”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 244.

⁷⁶ Necm, 53/18.

⁷⁷ Aynülkudât Hemedânî, *Temhîdât (Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar)*, haz. Halil Baltacı, Dergâh Yayınları, 83.

⁷⁸ Bkz. “Muhammediye, İnsan-ı Kâmil, Miftahu'l-gayb, Fusûsu'l-Hikem mad.”

⁷⁹ Gîsûdirâz, *Müntehabât-ı Şerh-i Temhîdât*, thk. Afif Useyrân, Temhîdât İntişârât-ı Menûcehrî, Tahran, 1386, 385-386.

⁸⁰ Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfû Istilâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Alî Dahrûc, Mektebetu Lübnan Naşirûn, Beyrût, I, 384.

⁸¹ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 73-74.

sıfatlarıyla salikin kalbine doğması, görünmeyen kalplerde görünür hale gelmesi⁸² olarak tarif edilmektedir. Hıristiyanlık ve Yahudilikte tecellî, ilâhî varlıkların yeryüzünde tezahürleri ve özellikle Tanrı'nın İsa'da bedenleşmiş (hulûl), Mûsâ'da ise kendisini bildirdiği hâl⁸³ olarak tanımlanır. Hıristiyanlığın kutsal metinlerinde tecellî; İsa'da hulûl,⁸⁴ nûr (ışık),⁸⁵ Tanrı'nın gölgesi olan Rûhu'l-Kudüsün müjdeleri,⁸⁶ Tanrı'nın nûru olan kilise⁸⁷ şeklinde betimlenmektedir. Yahudilikte ise tecellî; Tanrı'nın Mûsâ'ya çalılık ve dağda inmesi,⁸⁸ çadır üstündeki bulut,⁸⁹ Rabb'in meleği⁹⁰ şeklinde yer almaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de tecellî kavramı; günün aydınlığı,⁹¹ açığa çıkma,⁹² Rabb'in dağa ve ağaca zuhru⁹³ anlamlarında kullanılmaktadır. Allah Teâlâ'nın eşref-i mahlûkat olan insana tecellîsi; Zât, sıfatların tezahürü şeklinde sınıflandırılmaktadır. Özellikle "Allah'a O'nu görüyormuş gibi ibâdet et"⁹⁴ hadîsi Zât, Hârîse'nin "Rabbimin arşını görür gibiyim" demesi de sıfatların tecellîsine örnektir. Yine sıfat tecellîsinde Allah Teâlâ, 'rezzak' sıfatıyla Hz. Meryem'e,⁹⁵ 'muhyî' sıfatıyla Hz. İbrahim'e (a.s.),⁹⁶ 'hâlık' sıfatıyla Hz. İsa'ya (a.s.)⁹⁷ zuhur ederken, Zât'ın tecellîsi

⁸² Süheylâ Müsevî Sircânî, *Ferhengnâme-i tatbîkî ta'rifhâ ve istulâhât-ı irfânî*, b.y.y., Tahran, 1952, 57-60; et-Tehânevî, *Keşşâf*, 385.

⁸³ Shailer Mathews, Gerald Birney Smith, *A Dictionary of Religion and Ethics*, The Macmillan Company, Usa, 1921, 447.

⁸⁴ Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), Kitab-ı Mukaddes Şirket, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul, 1994; Yeni Ahit, Koloselilere Mektup, 1/19; 2/9; Romalılara Mektup, 5/1-12; Bundan sonraki dipnotlar bu kitabın bölümlerinden oluşacaktır.

⁸⁵ Korintlilere II. Mektup, 4/6.

⁸⁶ Luka, 1/28-38; Yuhanna, 1/33-34.

⁸⁷ Efeslilere Mektup, 1/23; 5/23.

⁸⁸ Kutsal Kitap: Eski Anlaşma; Çıkış, 19/20, 24/16; Sayılar, 5/3; Tesniye, 12/11; I. Krallar, 6/13; İşaya, 8/18; Hezekiel, 43/7, 9; Zekarya, 8/3.

⁸⁹ Çıkış, 40/34-38; Sayılar, 10/33-34;

⁹⁰ Çıkış, 14/19.

⁹¹ Leyl, 92/2.

⁹² A'râf, 7/187; Şems, 91/3.

⁹³ Tâ-hâ, 20/17; Kasas, 2/30; A'râf, 7/143.

⁹⁴ Buhârî, İman, 1.

⁹⁵ (Şu) hurma ağacını da kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün. Meryem, 19/25.

⁹⁶ İbrâhim 'Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun, bana göster!" deyince, Rabbi "Yoksa inanmıyor musun?" demişti. O "Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye" cevabını verdi. Rabbi "Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir. Bakara, 2/260.

⁹⁷ İşte o zaman Allah şöyle diyecek: "Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene lutfettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâil) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu.

bir tek Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mahsustur. Hz. Mûsâ (a.s.), Zât tecellisine dayanamayarak bayıldığı halde Resûlullah'a nasip olan tecellî, perdesiz olarak ayılma hâline dayanır.⁹⁸ Bu örnekler, dil ile anlatılması mümkün olmayan şeyleri temâşa hâli⁹⁹ olarak dünyada havâsın¹⁰⁰ devamlılık arz eden durumu¹⁰¹ olarak görülmektedir.

Sûflilere göre kalpteki perdelerin kalkmasıyla gaybın nûrlarının açıldığı yerler olan Hakk, hafa, sır, ruh, kalp, nefis ve beden tecellîleri sayesinde Hakk'a giden perde şeffaflaşarak fiil, sıfat hatta Zât'ın zuhru olan rü'yet meydana gelir.¹⁰²

Görüldüğü üzere semâvî dinlerde de önem verilen konulardan olan tecellî, Allah'ın Zât ve sıfatlarının kulla olan irtibatı ile alakalı bir husustur. Özellikle mutasavvıflarca ilâhî tecellî; perdelerin açıldığı, hakîkatin belirlediği tüm güzel ve güzelliklerin çok ötesindedir.

e) Basar-Basîret

Basar; görmeyi, gözdeki görme gücünü¹⁰³ ifade etmektedir. Kur'ân'da göz kırpması,¹⁰⁴ kayması,¹⁰⁵ gözün hakikatleri görmesi,¹⁰⁶ hakikati görememe-kör olma,¹⁰⁷ idrâk¹⁰⁸ anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise basar, her türlü noksanlıklardan münezze olan Allah'ın Ayn'ı olarak kullanılmaktadır. Allah'ın

Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriyordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Onlara açık kanıtlar getirdiğin zaman buna karşı içlerinden inkâr edenler 'Bu düpedüz bir büyü!' dediklerinde İsrâiloğulları'nın sana zarar vermelerini önlemiştim. Mâide, 5/110.

⁹⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, II, (324. Mektup), 39-41; I, (287. Mektup), 671-676.

⁹⁹ Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî, *Kitâbu't-ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, Mektebetü'l-Hancî, Kâhire, 1994, 90-91.

¹⁰⁰ Havâs: Sözlükte "bir nesneyi diğerlerinden farklı ve üstün kılan nitelik" anlamına gelen hassâ kelimesinin çoğul u olup genellikle avâm karşıtı olarak "seçkin kişiler" manasında kullanılır. Tasavvufta, herkeste bulunmayan birtakım bilgilere ve hâllere, yetenek ve rûh temizliğine sahip velîlere havâs veya ehl-i husûs, bunların en üstün olanlarına hassü'l-havâs veya hassatü'l-hassâ adı verilir. Bkz. Süleyman Uludağ, "Havâs", *DİA*, İstanbul, 1994, XVI, 517. Tasavvufta Havâs ehli, devamlı tecellî hâlini temâşa durumunda olan ve kalpleriyle Allaha bir akidde buldukları zaman, Allah'ın bu akidlerine vefâ göstermesini vacip kılan kişiler olarak görülmektedir. Havâs, avâmın kelâmından anlamakla beraber, ziyâdesini anlaması sebebiyle avâmdan ayrılır. Bkz. Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, Haz. Mustafa Tahralı ve diğerleri, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, IV, 173.

¹⁰¹ Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Müessesetü Dâru's-Şa'b, Kâhire, 1989, 157.

¹⁰² Abdurrezzâk Kâşânî, *İstîlâhâtü's-süfiyye*, thk. Abdula'l Şâhîn, Dâru'l-Menâr, Kâhire, 1996, 66, Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 74.

¹⁰³ İsfahânî, *el-Müfredât*, 62.

¹⁰⁴ Nahl, 16/77.

¹⁰⁵ Ahzab, 33/10.

¹⁰⁶ Secde, 32/12.

¹⁰⁷ Meryem, 19/42; Yûnus, 10/43; Ahkâf, 46/26.

¹⁰⁸ En'âm, 6/103.

basarımdan murat, sadece kendi ilminin şehâdet âlemindeki tecellisinden ve ilminden murat kendine ait nazarla, aynî ilimdeki idrâkten başka bir şey değildir. Zâtı için rü'yeti, mahlûkâtı için olan rü'yetinin Ayn'ıdır.¹⁰⁹ Burada basar kelimesi, idrâk, sezgi, görmeyi anlamlandırma ve hakîkati anlama şeklinde anlamlandırılabilir.

Basîret, kalbin maddî ve mânevî sırlara ulaşması¹¹⁰ nûr perdelerinin açılmasıyla eşyanın hakikatlerinin görülmesi¹¹¹ anlamlarına gelmektedir. Gözlerin görmesine sebep olan ve görme kuvveti denilen rü'yet nûruna basar denildiği gibi, kalbin görmesine sebep olan, lisanımızda kalp gözü de denilen idrâk edici kuvvete, özellikle bunun zekâ, fetânet ve firâset adı verilen bir emr-i zâhir, bâtına dikkat ve nüfuz ile gereği gibi idrâk eder bir derecede açık ve parlak olması hâline de basîret denir.¹¹² Kur'ân-ı Kerîm'de basîret; hak ile batılı birbirinden ayırma,¹¹³ hakikatlere kör olana ısrarın yanlışlığı,¹¹⁴ doğru yolu bulamayanın akıbeti¹¹⁵ ve hakikati bilmenin önemi¹¹⁶ şeklinde delâlet ile mânevî körlüğün zıddı olarak geçmektedir. Mutasavvıflardan Herevî (ö. 481/1089) ve İsmail Ankaravî (ö. 1041/1631), basîret'i Kur'ân'dan şu âyetle temellendirmektedir:

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَالِي بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي ۖ

*De ki: İşte bu benim yolumdur. Ben, Allah'a çağırıyorum; ben ve bana uyanlar basîret üzereyiz.*¹¹⁷ Âyette geçen basîret kelimesi, “içerisinde şüphe barındırmayan bilgi ve Hz. Peygamber'in yolu olan tevhîd yoludur. Bu yol hüccet/delil ile sabit olarak Peygamber ve ona tabi olanların yaptığı gibi yakîn ve hidayet üzere olandır”¹¹⁸ şeklinde tefsir edilmektedir. Herevî'ye göre buradaki basîret, insanın ne yaptığını bilmesi mânâsında onu hayretten kurtaran nûr-i kudsle görmektir.¹¹⁹ Bu basîret ile Allah'ın nûrunun verdiği

¹⁰⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 31-32, www. Tasavvufkitaplığı.com, Erişim Tarihi: 05/01/2020.

¹¹⁰ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 66;

¹¹¹ Kâşânî, *Istılâhâtü's-süfiyye*, 64.

¹¹² İsfahânî, *el-Müfredat*, 63; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 31.

¹¹³ En'âm, 6/50

¹¹⁴ Neml, 27/81.

¹¹⁵ İsrâ, 17/72.

¹¹⁶ Hüd, 11/24.

¹¹⁷ Yusuf, 12/108.

¹¹⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Taberî, *Tefsîrü't-Taberî Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, y.y., ts. , XIII, 378-379; Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzi el-meşhûr bi't-tefsîri'l-kebir ve mefâtîhu'l-gayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, 1420, XVIII, 520.

¹¹⁹ Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-sâ'irîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1988, 78; İsmail Ankaravî, *Minhâcû'l-fukarâ*, haz. Saadettin Ekici-Meral Kuzu, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, 320.

kudretle şer'î hususların gereklerini yerine getirmenin onu selâmete, hayra ve kurtuluşa sevk edeceğini yakînen bilir. Aklın idrâkinin ve kalp gözünün açıldığı üstün derece olan basîret nûruyla gaybi âlemlere kapı açılır.¹²⁰

Tasavvuf erbabının basîrete önem vermelerinin nedeni, Kur'ân-ı Kerîm'in inceden inceye düşünüp keşfedemeyen kalplerden ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) davetine kör olan gözlerden bahseden; *وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ* Onları doğru yola çağırırsanız duymazlar. Onları sana bakıyormuş gibi görürsün ama gerçekte görmezler¹²¹ âyetidir. Müfessirlere göre müşrikler her ne kadar bakıp görüyorlarsa da haktan alabildiğine uzak oldukları için Hz. Peygamber'e sadece bakmış ancak onu basîret ve hidayet nûruyla görememişlerdir.¹²² Mutasavvıflardan Harakânî'nin (ö. 425/1033), Hz. Peygamber'e (s.a.v.) baktıkları halde basîret gözleri kör olanlar hakkında Sultan Mahmut'la olan bir diyalogu şöyle anlatılmaktadır:

“Bana Bâyezîd'den bir hikâye (söz) söyle demesi üzerine Harakânî şöyle demiştir: Bâyezîd demiştir ki: ‘Her kim beni (gerçek anlamda) görürse bu sayede İslâm'ı tanıma şerefine nâil olur, alnına bedbahtlık yazısı yazılmaktan (ve ebedî cehennemliklerden olmaktan) emin olur. Bunun üzerine Sultan Mahmud: ‘İyi ama onun rütbesi peygamberlerinkinden daha mı büyüktür? Ebû Cehil, Ebû Leheb ve başka bir sürü inkârcı Hz. Peygamber'i gördükleri halde yine de cehennemlik olan talihsizlerden oldular’ dedi. Harakânî, Sultan Mahmud'a: ‘Edebe dikkat et! Kendi vilayetinden tasarrufta bulun, (bildiğin konularda konuş) zira hakîkatte Mustafa'yı (s.a.v.) onun dört dostundan (dört halife) ve ashâbından (ona bütün kalbiyle inananlardan) başkası görmemiştir. Bunun delili nedir bilir misin? “*Görüyorsun ki onlar sana bakıyorlar ama (seni olduğun gibi) görmüyorlar*” âyetidir dedi.”¹²³

Basîreti olmayan, İslâm nûrunun hakikatine baktığı ve şahit olduğu halde görmeyen bir diğer varlık iblistir. Cennet nûruna âmâ kesilen iblis, Hz. Âdem'e (a.s.) bakmış ancak onun hakikatini görememiştir. Dolayısıyla Âdem'e bakıp görmeyen iblis ile Hz. Peygamber'e (s.a.v.) “bakan”, onun anlattığı şeylerin aslını, esasını

¹²⁰ Ankaravî, *Minhâc*, 320.

¹²¹ A'râf, 7/198.

¹²² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 98; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, 224.

¹²³ Ferîdüddîn Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, thk. Ahmed Arâm, y.y., b.y.y., t.s., 580-581.

“görmek” ve “anlamak” istemeyen Ebû Cehîl ve Ebû Leheb, basîretleri olmadığı için hakikati görememişlerdir. Nitekim Mevlânâ (ö. 672/1273) bu konuda şunları söylemiştir:

“Akıl, bu iki renkli tılsım yüzünden Muhammed’le Ebû Cehillerin savaştığı gibi duygu ile savaşır durur.

Kâfirler, Ahmed’i beşer gördüler. Çünkü onun ayı böldüğünü görmemişlerdi.

Hissine ait gözüne toprak serp. His gözü, akla da düşmandır, dine de.

Allah duygu gözüne kör dedi, putperest dedi, bizim zıddımız dedi.

Çünkü o, köpüğü gördü de denizi görmedi.

Bu demi gördü de yarını görmedi.”¹²⁴

Bu örneklerin yanında Resûlullah’a müezzinlik yaparak İslâm sevgisi ve öğrenme azmi ile dolu olan basîret gözü açık olan İbn Ümmü Mektûm, âmâ idi ve Resûlullah’a (s.a.v.) bakamamıştı. Ancak basîret nûru ile Resûlullah’ı (s.a.v.) görmüş ve O’na inanmıştır.

“Hele basîreti açık olan yok mu?

O, bu göze nispetle yetmiş kat azizdir, yetmiş derece kuvvetlidir.

Bu iki duygu gözü, onun nimetiyle geçinmededir.”¹²⁵

Tasavvuf ehline göre insanın maddî ve mânevî bütünlüğüyle ilgili olan görmenin tezâhürü olan basîret için dünya sevgisi ve diğer afetler perdedir. Dünyadan zühd üzere ibâdet ve riyâzet etmekle o perdeler kalkar. Özellikle kalbin kötülüklerden temizlenmesiyle sonuçlarından korkulmayan bir lezzet oluşur. Bu lezzet, gaybların gaybında, aklın sınırlarının ötesinde ibarelerle ifade edilmesi mümkün olmayan ilimler ve sırlara işaret eder.¹²⁶

Basîret, hem baş gözü hem kalp gözüyle görme vasıtası olarak idrâk ve tasdik anlamında kullanılmaktadır. Gayb âleminin perdesini aralayan kalp gözü ile baktığı şeyi tevhid nazarıyla anlamlandıran kimse, madde zindanının karanlığından kurtularak maddi ve mânevi dünyanın sırlarına erişebilir. İşte bu noktaya gelen kulun ruh aynası üzerindeki örtüler kalkar, ona Hakk’ın gayb âleminden ışıklar, bilgiler sızabilir.

¹²⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled Çelebi İzbulak, y.y.,b.y.y., t.s., II, (beyit 1610).

¹²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV, (beyit 338).

¹²⁶ Ankaravî, *Minhâc*, 321; Herevî, *Menâzilü’s-sâ’irîn*, 79.

f) Ayne'l-Yakîn

Yakîn kelimesi sözlükte; şüphe taşımayan kesin bilgi, iman gücüyle açıkça görme, kuşkunun ortadan kalkmasından dolayı hakkıyla bilme¹²⁷ rü'yet ile yakîn hâle gelen bilginin en yüksek mertebesi¹²⁸ anlamlarında kullanılmaktadır. İstılahta yakîn; bir şeyin mümkün olduğuna inanmakla beraber o şeyin var olduğuna da iman etmek, hüccet ve burhan ile değil, iman kuvvetiyle gözün görmesi ve kalplerin sefasıyla gaybleri müşâhede etmek¹²⁹ anlamına gelmektedir. Ayne'l-yakîn; istidrak (gizli hususları açığa çıkarma) yoluyla istidlalden (fikir yürütme yoluyla açığa çıkarmaktan), iyân (gözle görme) yoluyla da haberden müstağni olarak müşâhedenin ilim perdesini yırtması¹³⁰ yani yakîn hâlinin ikinci derecesi olarak bilinmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de; *ثُمَّ لَتَرَوُنَّ عَيْنَ الْيَقِينِ* ...sonra kuşkusuz onu gözünüzle ayan beyan göreceksiniz¹³¹ âyetinde geçen *ayne'l-yakîn* kelimesi, her türlü şüpheyi gideren bilgi¹³² şeklinde tefsir edilmektedir. Müminin Allah hakkındaki nazari bilgisinin rü'yetullah ile müşâhedeğe dönüşeceği, dolayısıyla Allah Teâlâ'nın ay ve güneşin¹³³ görüldüğü gibi cennette görüleceğine dair inanç da şüpheyi gideren ayne'l-yakîn'in tezahürüdür.

Ayne'l-yakîn'in görmeye dayanan özelliğinden hareketle sûfiler, bu görmenin müşâhede makamında olduğunu¹³⁴ ve Allah'ın nûru ile bakan kimseler olan mukarrebûn zümresinin bu bilgiye mazhar olacağını vurgulanmaktadır.¹³⁵ Bu makam, zevk ve keşfe dayandığı için¹³⁶ bakan kişi, her türlü çokluğun birliğini idrâk ederek mazharların kendisinde taayyün ettiği bir hale gelir. Allah Teâlâ'nın murat

¹²⁷ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 217-218; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 793; Kâşânî, *Istilâhâtü's-sûfiyye*, 274; İsfahânî, *el-Müfredat*, 553.

¹²⁸ Şihabuddîn Mahmud Âlûsî, *Rûhu'l-meâni fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'il-mesânî*, Dâru İhya'it-Turas'il-Arabî, Beyrût, t.s. , XXX, 225.

¹²⁹ Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 218; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1812.

¹³⁰ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006, 1232.

¹³¹ Tekâsür, 102/7.

¹³² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV,652.

¹³³ Buhârî, *Tevhîd*, 24.

¹³⁴ Ebu Talib el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb*, thk. Muhammed İbrâhim Muhammed Rızvânî, Mektebetü Dâru't-Türâs, Kâhire, 2001, I, 476.

¹³⁵ el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, I, 475.

¹³⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 171.

ettiği bir bakış ile kalplerin sırrı vasitasız açılır. Bu hidâyet nûru ile şek ve şüpheler yok olarak mârifet gözüyle gayba bakılır.¹³⁷

Rü'yetin önemli kavramlarından biri olarak delillerin görülmesi¹³⁸ şeklinde nitelendirilen ayne'l-yakîn; aslında Allah Teâlâ'nın dünya şartlarında gözle görülmesi anlamında değil, akıl ve basîret gözü açık bir şekilde Allah'ı tanımak anlamına gelmektedir. Kalbin aklın yerine Hakk'ın bilgisini tam olarak kavrayabileyeceğini belirten sûfilere göre ayne'l-yakîn, zevk ve keşf ile kulun kalbindeki şüpheden kurtuluşudur. Dolayısıyla bu bilgi tasavvuf anlayışında imanda yakîni arttıran bir vesile olarak görülmektedir.

g) Müşâhede

Müşâhede; göz veya basîretle huzurda bulunma, şahitlik etme¹³⁹ anlamlarında kullanılmaktadır. Tasavvufta müşâhede, Allah'ı ve onun tecellîlerini kalp ile görmektir. Çünkü müşâhede hâlinde bulunan zât تنها yerde de, topluluk içinde de Hak Teâlâ'yı kalp ile görür.¹⁴⁰

Tasavvuf ehli, zâhiri şeylerin bedeni gözle, eşyanın hakîkatinin ise kalbi gözle görüleceğini belirtmektedir. Sûfiler; müşâhede, mükâşefe ya da tecellînin aslında Hakk'ın Zât'ının keşfi olduğunu vurgulayarak mârifet bilgisinin tamamlandığında varlıktaki ilâhî hakîkatlerin kişiye ayân olacağını ve Allah'ın onun kalbine gayb âlemine ait nûrları açacağını vurgularlar.¹⁴¹ Ârifler, müşâhede ehlinin ise perdelerin kalktığı, kendinden fâni, Hak ile bâki,¹⁴² seçkinlerden de seçkin¹⁴³ olan velîler zümresi olduğunu belirtir.

Tasavvufî bilgi yolunun nihâi amacı, Hakk'ı müşâhede gibi gaybi şeylerin mânevi basîret gözüyle görülmesini sağlamaktır. Bu, hislerin maddi sûretlerden daha latîf sûretlere yönelmesi ile gaybın ve eşyanın hakîkatinin mânevi bir his olarak idrâk

¹³⁷ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nîsâbü'rî, *el-İbâne 'an turukî'l-kâsîdîn ve'l-keşf 'an menâhici's-sâlikîn ve't-teveffür ilâ 'ibâdeti rabbi'l-âlemîn*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, y.s. , ts. , 100-101.

¹³⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 171.

¹³⁹ Ebül-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1979, III, 221; İsfahânî, *el-Müfredat*, 352; Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn*, II, 363.

¹⁴⁰ Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, II, 575.

¹⁴¹ Halil Baltacı, *Necmeddîn Dâye Râzî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, 220.

¹⁴² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 159.

¹⁴³ Gazzâlî, *Mişkât*, 31-32.

edilmesidir.¹⁴⁴ Çünkü rü'yet, Hakk'ı doğrudan görmek olduğu için kul buna tâkat getiremez. Müşâhede ise kulun tâkati dâhilinde olup Hakk'ın bizâtihi kendisini değil, O'nu belirli bir şeye hasretmiş olarak nefsinde bulduğu delili ikrar etmesiyle gerçekleşir.¹⁴⁵ Bu deliller Zât, sıfat ve fiil olarak eserin aynasından yaratıcıya ulaşma şeklinde şöyle ifade edilmektedir:

“Her güzelin güzelliği, O'nun cemâlinden ödünçtür,
Hatta her güzel, O'nunla güzeldir.
O perdenin ardında oturan, Zât'î Şe'nle,
Gösterdi Kendi'ni dini ve dünyevi mazharlarda,
Ey yakînın peşinde olan! Dediğim bu sözden,
Zât, sıfat, fiil ve eserin ne olduğunu anla”¹⁴⁶

Hakk'ın varlığının Zât'ının aynı olması sebebiyle Hakk'ı görmek aynı zamanda Hakk'ı bilmektir. Bu manada müşâhede, Abdullah b. Ömer'in “Şu yerde, yani tavaf esnasında Allah'ı görür gibi oluyorduk” şeklindeki bilme ile gaybın sırrına kalbin muttalî olmasıdır.¹⁴⁷

Dünyadaki müşâhedenin âhiretteki rü'yet gibi olduğundan hareketle sûfiler, kalp gözü ile görmek ile bazı sırların kalbe ayan olan hakikatlerine dikkat çeker. Muhammed b. Vâsi'nin (ö. 112/730) “Hiçbir şey görmedim ki, Allah Teâlâ'yı onda görmeyeyim” sözü müşâhedenin galeyânı¹⁴⁸ olarak açıklanmaktadır. Hz. Ali'nin (r.a.) müşâhede ile ayân olan hakikat hakkında söyledikleri dikkate şayandır:

“Hakkı gördüğüm hususunda hiçbir şüphem yoktur, gördüğümün Hak olduğu konusunda şüphe etmedim. Eğer O'nu baştaki gözle görmüş olsaydım, kalp gözü ile gördüğünden daha net olmazdı. Hakkı gördüğümden beri hiç şüpheye düşmedim eğer Hak ile aramda perde kalksaydı, yakînim (görüşümdeki netlik) daha açık olmazdı.”¹⁴⁹

¹⁴⁴ William Chittick, *The Sufi Path of Knowledge*, State University Of New York Press, Albany, 1989, 225.

¹⁴⁵ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, IV, 186.

¹⁴⁶ Abdurrahman Câmî, *Levâiyih*, ter. Şemseddin Sivâsî, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016, 115.

¹⁴⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, thk. Ahmet Davutoğlu, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2016, 767; Kelâbâzî, *et-Taarruf*, 90.

¹⁴⁸ Hücvîrî, *Keşfü'l-ma'cûb*, II, 576.

¹⁴⁹ Bir diğer rivayette kendisine “Rabbini gördün mü? diye sorulunca, “Görmediğimiz bir Rabb'e nasıl ibadet ederiz? Mükâşefe hâlinde dünyada gözler O'nu göremez. Lakin iman hakikatine ulaşan kalpler onu görür” sözüyle de Hak Teâlâ, görme işini kalbe nispet etmektedir. Bkz. Serrâc, *el-*

Sûfilere göre *sübhanallah* sıfatıyla her an müşâhede gerçekleştiği için Allah'ın sıfatları görmekle bilinebilir. Baha Veled (ö. 628/1231), Allah'ı bilebilmek için önce görmek gerektiğini, zira O'nu görmeksizin kulluğa eğilimin olmayacağını söyler.¹⁵⁰ İlimle rü'yeti birleştirenlerin Hakk'ı bile bileceklerini belirten İsmail Hakkı Bursevî'ye (ö. 1137/1725) göre bu birleştirme şöyledir:

“Rü'yet dört çeşittir. Hakk'ı mahlûkat olmaksızın görmek, Hak söz konusu olmaksızın mahlûkatı görmek, mahlûkatla birlikte Hakk'ı görmek, Hak ile birlikte mahlûkatı görmek. Üçüncü rü'yette kul enfüsî ve âfâki delillerle Hakk'ı mahlûkatta müşâhede eder. Dördüncüsünde mahlûkatı Hak'ta Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla görür. Bu iki rü'yeti birleştirmek ise kemal mertebesidir. Naîm cennetinde kullar Hakk'ı mahlûkatta görür. Burada mahlûkat Hakk'a ayna mesabesindedir. Kesîb cennetinde ise mahlûkatı Hak'ta görürler. Burada Hak mahlûkata ayna olur. Kemal ve nihaî mertebede rü'yet, mahlûkatın ortadan kaldırılıp kesîb makamında Hakk'ı Hak ile müşâhede etmektir.”¹⁵¹

Tasavvuf ehli genel olarak, müşâhede halinde bütün zerrelere Hakk Teâlâ'nın görüldüğü aynalar olarak tanımlar ve bu aynanın ardından Hakk'ı, varlığının bütün zerrelere ile beraber gördüğünü söyleyen sâlikin O'nu misâl aynasında müşâhede ettiğini belirtir.¹⁵² Allah Teâlâ'nın bütün sıfatlarıyla varlıklarda kendini izhâr ettiği ilahî tecellileri müşâhede eden ve bundan mânevi haz alan salık, âhirette gerçekleşecek rüyet için bir tohum eker. Müşâhede kalpten açılan perdeleri ve ilâhi tecellilerin gönül aynasında yansımaları olduğu için sûfilere göre bu makâmın sahibi, dinin zâhirine/şerîata hassasiyet gösterenlerdir. Kalbini zâhir ve bâtın kirlilerden arındıran şerîat ve hakikat ehli, mülk ve melekût âleminin sınırlarına ulaşarak ilâhi müşâhadelere mazhar olur.

B. Rü'yet (Görmek) ve İdrâk Arasındaki Fark

Rü'yet konusuyla yakından ilişkili olan idrâk kavramı, farklı kavramsal anlamlara gelebilen ancak genellikle algı fiilleriyle kullanılan bir terimdir. Batı

Lüma', 426.

¹⁵⁰ William W. Chittick, *Tasavvuf*, çev. Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, 212.

¹⁵¹ Süleyman Uludağ, “Rü'yet”, *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 311.

¹⁵² Rabbânî, *Mektûbât*, II, (502. Mektup), 578.

dillerinde “percepzione, perception, perzeption” şeklinde çeşitli versiyonları olan idrâk kelimesi; “ayırt etme, algı, bilme, kavrama, görme, bakma”¹⁵³ anlamlarında kullanılmaktadır. İdrâk kelimesi, Arapça kökenli mastar bir isim olup duyusal, hissi ve düşünsel anlamları kapsayıcı olan kavrama, görme, bakma, bütün açılarıyla kuşatmaya nâil olma ve ona ulaşma¹⁵⁴ anlamlarına gelmekle beraber rü’yet (görmek), idrâkın alt kolu¹⁵⁵ olarak görülmektedir. İstılahta idrâk kelimesi; gözün bir şeye ilişmesi ile gözün o şeyi yakalaması ve onu görmesi,¹⁵⁶ nefsi nâtıkada sûretin hâsıl olmasıyla ihâtanın gerçekleşmesi¹⁵⁷ olarak tarif edilmektedir. Ayrıca kelime, eşyanın hakikatini kalple anlamak ve kavrama mânasındaki basîret şeklinde de kullanılmaktadır. İdrâk, genellikle akla dair kavramları içermekte ve zihni faaliyetin her aşaması, insanı hayvandan ayıran bir özellik olarak kabul edilmektedir.¹⁵⁸

Sûfî istılahta idrâk, mârifete ulaştırıcı bilgi aracı olarak kabul edilen “kalp” terimi çerçevesinde ele alınmıştır. Dolayısıyla sûfîler; Allah’ı bilme ve idrâk etme yeri olan kalbin gayb âlemine dair bilgilerin merkezi olduğunu belirtmektedir. Sûfîler, Hakk’ın bilincinde ama şuurundan yoksun olan basit idrâkle değil, Hakk’ın varlığını idrâkle beraber, idrâkinin de şuuruna varan bileşik idrâkı¹⁵⁹ daha üstün görmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de türevleriyle beraber 328 yerde geçen rü’yet (görmek)¹⁶⁰ ise insan olmanın vasıfları olan hakîkatın keşfi, doğru yolu bulma, gerçeği yanlıştan ayırma yeteneğini kazandıran hüccet ve delil¹⁶¹ olarak tasavvuf anlayışında kalp ve göz birlikteliğinin oluşturduğu şuur ile bilincin merkezidir.

İslâm dünyasında rü’yetin imkânı konusunda var olan tartışmalar, rü’yet-idrâk ayrımını zorunlu kılmaktadır. Özellikle Allah’ın dünyada ve âhirette görülmesinin imkânı konusundaki ihtilaflar, özdeş kelimeler olarak bilinen rü’yet ve idrâk terimlerini farklılaştırmaktadır. Genellikle bu ayrım, bir şeyi tam olarak ihâta etmenin mümkün olması anlamındaki idrâkin mâhiyeti hakkındadır. Kur’ân-ı

¹⁵³ Andre Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris, 1960, 753.

¹⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, X, 419-420.

¹⁵⁵ Christina Alm-Arvius, *Figures of Speech*, Student Litteratur, Sweden, 2003, 142.

¹⁵⁶ İsfahânî, *el-Müfredat*, 224.

¹⁵⁷ Cürçânî, *et-Ta’rifât*, 29.

¹⁵⁸ İsfahânî, *el-Müfredat*, 224.

¹⁵⁹ Tehânevî, *Keşşâf*, 129.

¹⁶⁰ Muhammed Fuad Abdülbakî, *el-Mu’cemü’l-mufehres li elfâzi’l-Kur’ân-ı Kerîm*, thk. Muhammed Fuad Abdülbakî, Mektebetü Berîle, b.y.y., 2008, II, 321-323.

¹⁶¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XV, 98.

Kerîm’de fiil halde “sonuca erişmek,”¹⁶² “yetişmek, yakalamak”¹⁶³; “algılamak, görmek, arzulanan bir şeye ulaşma”¹⁶⁴ anlamlarında kullanılan idrâkın¹⁶⁵ çok çeşitli anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen; لَا تُدْرِكُهُ الْبَصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ ...Gözler O’nu idrâk edemez, hâlbuki O gözleri idrâk eder¹⁶⁶ âyetinde belirtilen idrâkin rü’yetle aynı anlamda olup olmadığı tartışılmalıdır. Rü’yeti kabul etmeyen anlayış, görme olarak çevrilen idrâkı ‘ihâta etmek, tam anlamıyla anlamak’ gibi anlamları göz ardı ederek¹⁶⁷ açıklamaktadır. Bu manada idrâk kelimesine sadece “görme” anlamının verilmesi, teccim ve teşbihin somut örneği olarak nefyedilmektedir. Ancak idrâki ‘görme’nin üzerinde bir güç¹⁶⁸ olarak gören bir kısım ulemâ, Allah’ı görmeyi mümkün görmekte ancak ihâtayı mümkün görmemektedir. Çünkü idrâk akılla ilgili bir hususken rü’yet, gözle vuku bulan bir durumdur. Dolayısıyla görme olmadan algılamak yani idrâk etmek imkânsızdır. Kişinin gördüğü şeyi idrâk etmesi de âhirete has bir durumdur.¹⁶⁹

Allah’ın sınırlı ve hacimli bir şeyi kapsayan, ihâta eden idrâki nefyettiğini belirten bir kısım âlime göre mâhiyetini bilmediğimiz birçok şeyi gözümüzle görebilmekteyiz. Mesela ay, güneş ve gölgenin varlıklarının mâhiyetini bilmediğimiz halde onları görebilmekteyiz. Yine vücudumuzda konuştuğumuz kelâmın, dokunarak katı ve yumuşak olduğunu hissettiğimiz elin, burnumuzla aldığımız güzel ve kötü kokunun mâhiyeti tam olarak idrâk edilememektedir.¹⁷⁰

Görüldüğü gibi bir şeyi idrâk edememek onu bilinmeyeceği veya görülmeyeceği anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla idrâke sadece ‘bakma’ veya ‘görme’ anlamının verilmesi, indirgemeci ve sınırlandırıcı bir anlayıştır. Her ne kadar görmek (rü’yet); kalp, göz, gönül birleşimi olsa da tasavvuf erbabının dışındaki yorumlar, genel olarak rü’yeti fiziki kanunlar içerisinde değerlendirmektedir. Zira

¹⁶² Yûnus, 10/90.

¹⁶³ Nisâ 4/78, 100; Yâsîn 36/40.

¹⁶⁴ En’âm 6/103; Şuarâ 26/61

¹⁶⁵ Hayati Hökelekli, “İdrâk”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 477.

¹⁶⁶ En’âm, 6/103.

¹⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, X, 421.

¹⁶⁸ İbn Kayyîm el-Cevziyye, *Bedâi’u’t-tefsîr*, Dâru İbni’l-Cevzî, Riyâd, 2006, I, 361.

¹⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XII,18-19.

¹⁷⁰ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitabü’t-Tevhîd*, haz. Bekir Topaloğlu ve diğerleri, İsam Yayınları, Ankara, 2003, 145.

dünyada zahirî görme; mesafe, yön ve ışık gibi fiziki kanunlardan oluşmaktadır. Bize göre görmek, görülenin sûretinin, gözde resim olunmasından veya gözden çıkan ışının görülenle birleşmesinden, ya da sûretin resmedilmesini veyahut ışının çıkmasını gerektiren bir durumdan ibarettir.¹⁷¹

Aslında Allah'ın tam manasıyla ihâtasının mümkün olmadığı ancak görülmesinin imkân dâhilinde olduğu görülmektedir. Nitekim Hz. Ebûbekir'e, Hz. Peygamber'in “eşyayı bilip Allah'ın ne bunlardan herhangi biri, ne de benzerleri olduğunun bilincinde ol” şeklindeki öğüdü görmekten değil ihâtadan men edilmenin göstergesidir.¹⁷²

¹⁷¹ Fahreddîn Râzî, *el-Muhassal*, çev. Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, t.s. , 182.

¹⁷² İsfahânî, *el-Müfredat*, 224.

1. SEMÂVÎ DİNLERDE RÜ'YET ANLAYIŞI

İnsanın yaratıcısını görme ve bilme isteği, tecrübe dünyası ve içinde yaşadığı maddi âlemle açıklanamamaktadır. Dolayısıyla aşkın ve içkin olan varlığın anlaşılması, dinlerin kendi nassî delilleriyle açıklanabilir. Aslında tarih boyunca bilinmeyen âlem olarak açıklanan gayb âleminin varlığı kabul edilmekle beraber bu âlemle temas kurabilmenin yolları aranmaktadır. Bir yaratıcı/mutlak varlık inancının varlığı; gerek kendisiyle gerek çevresiyle ilgili bilinmezleri anlayıp keşfetmek, vahyi esas alan her dini geleneğin “nihâi hakikatine” ulaşmayı amaç edindiği bir husus olmaktadır.¹⁷³ Bu bağlamda semâvî dinlerin rü'yeti algılayış ve yorumlayış farklı yollarla olabilmektedir.

Dinlerin; doğru, iyi ve kurtarıcı buldukları inanç esasları, ibâdet biçimleri ve ahlâk anlayışları arasında benzerlikler olduğu gibi dinin inanç ve ibâdetlerine yönelik algılamalarında oluşan farklı yorumlamalar da bulunmaktadır. Bunlar, temelde Tanrı'ya insani bazı özelliklerin atfedildiği ifadeler olup Tevrat ve İncil'de çokça yer almaktadır. Örneğin Tanrı'nın uyuduğunu, bahçede yürüdüğünü, öfkelenildiğini, ok attığını ve oğul edindiğini belirten metinler bunlardan birkaçıdır.¹⁷⁴

Hıristiyanlık, tüm inanç ve değerlerinde Mesih inancına ağırlıklı yer vermesi nedeniyle Kristosentrik ya da “Mesih merkezli” bir dindir. Yahudilik İsrailoğullarının seçilmişliği inancını merkeze koyan etnosentrik bir din olarak, İslâm ise taviz vermez tevhid inancını merkeze alan teosentrik (veya daha yerinde bir ifadeyle tevhid merkezli) bir din olarak değerlendirilebilir.¹⁷⁵

Her dinde her vakit birbirine benzeyen unsurlar da göze çarpmaktadır. Bunlardan biri olan ‘rü’yet, semâvî dinlerin ortak inancıdır. Aşkın bir varlığa duyulan ihtiyaçtan ziyâde bu varlığa olan özlem ve en büyük sevinç olan *görme* isteği kutsal kitaplarla da desteklenmiştir. Semâvî dinlerin bazı mezheplerinin inkârına rağmen âhirette Allah'ın görüleceğine dair rü'yetin varlığı, kabul edilen bir inanıştır. Ancak dünyada Allah, peygamber, melek rü'yeti çok fazla kabul edilmeyen

¹⁷³ Mahmut Aydın, *Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dini Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2005, 33.

¹⁷⁴ Sait Kar, “Bütün Dinler Aynı Hakikate mi Götürür? Tanrı Anlayışları Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, (41), 431.

¹⁷⁵ Ali Erbaş, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, 14.

ama varlığı da inkâr edilemeyen, tartışılan konulardan biridir. Allah'ın hiçbir şekilde mâhiyetinin bilinemeyeceğini, sıfatlarının dışında görülemeyeceğini düşünen inançların yanında insan biçimci (antropomorfist)¹⁷⁶ karaktere sahip ve Allah'ın zât ya da sıfatlarını yaratıkların zât ve sıfatlarına benzetip görülmesinin mümkün olduğunu söyleyen görüşler bulunmaktadır. Bu bağlamda üç semâvî dinin Allah'ın görülüp görülemeyeceği hususundaki rü'yet anlayışlarını ele alıp incelemek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

1.1. Yahudilikte Rü'yet Anlayışı

Yahudi inancında rü'yetin İbrânicesi Mar'ehtir.¹⁷⁷ Mar'eh kelimesi, *görmek* anlamına gelen ra'oh kelimesinden türemiştir.¹⁷⁸ Yahudiliğin mezheplerinden olan Sâdukîler ve günümüzdeki bazı reformcu Yahudiler başta olmak üzere genel inanış, öldükten sonra dirilme ve âhîret hayatının olmaması sebebiyle rü'yetin gerçekleşmeyeceğidir. Allah tarafından indirilen bir kitapta ilahî tebliğin asıllarından olan uhrevî mükâfat ve cezadan bahsedilmemesi, Yahudilikte âhîret inancının olmadığını göstermektedir. Bu noktada Yahudilik, bir yaşam tarzı olup bu dünyaya aittir.¹⁷⁹ Genellikle Tanrı'nın cennette görülmesi olarak bilinen rü'yet, Yahudi geleneğinde genel olarak bu dünya şartları içerisinde geçerlidir. Ancak, Rabbânî¹⁸⁰ literatürde, insanın bu dünyada Tanrı'yı (Yehova) dünyevi gözlerle görmesi konusunda âcizlik ve güçsüzlüğüne vurgu yapılırken,¹⁸¹ Grekçe'de "görünmek",

¹⁷⁶ Yunanca insan anlamına gelen anthropos ve biçim, şekil anlamına gelen morphel sözcüklerinden türetilmiş olan antropomorfizm, Tanrı'nın, tanrıların veya doğal güçlerin insanın biçimine ve niteliklerine sahip olduğunu söyleyen anlayışa veyahut da Tanrı'nın, tanrıların, insanın; bilinç, niyet, irade, duygu ve duygumuna benzer yeti ve özelliklere sahip olduğu inancına karşılık gelir. Bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, 63.

¹⁷⁷ Günay Tümer ve Diğerleri, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara, 1993, 176; Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIII, 188.

¹⁷⁸ Mûsâ İbn Meymûn el-Kurtubî, *Delâletü'l-Hâirîn*, Arapça çev. Hüseyin Atay, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, 406.

¹⁷⁹ Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2007, 235

¹⁸⁰ Rabbânî: Eski Ahid'de yer almamakla birlikte yahudi sözlü geleneğine karşılık gelen Mişna İbrânicesi'nde "efendi(m)" mânasında kullanılmış, İnciller'de de geçtiği üzere yine aynı dönemlerde (m.s. I. yüzyıl) yahudi âlimleri için bir unvan haline gelmiştir. Rabbi, efendim, anlamına gelen bir unvan olup yahudi din bilginlerine verilen bir isimdir. "Rabbani Yahudilik" Ortodoks anlayışını benimseyen ve günümüz Yahudilerinin çoğunluğunu oluşturan geleneğe bağlı mezhebin adıdır. Bkz. Salime Leyla Gürkan, "Rabbâniyyûn", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 377-378.

¹⁸¹ Mustafa Sinanoğlu, "Eski Ahid ve Kur'an-ı Kerim'de Sîna Vahyi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 1998, (2), 12.

“zuhur etmek” ve Tanrı’nın insana görülmesi anlamına gelen Teofani,¹⁸² Yahudi kutsal metinlerinden olan Tanah’ta¹⁸³ çokça zikredilmektedir.

Yahudilikte peygamberlerin Tanrı’yı görmeleri, O’nunla konuşmaları ve hatta güreşmeleri gibi beşerî unsurlar çokça belirtilmektedir. Ancak Tanrı, fiziksel bir varlık olmadığı için ne şekilde “görüldüğü” veya “konuştuğu” ebedi bir sır olarak yorumlanmakla beraber somut bir şekilde algılanamamaktadır. Genellikle İsrailoğulları tarafından Tanrı’yı yenen kişi olarak bilinen atası Yakup’un Tanrı’yı görmesi, O’nun meleği ile güreşmesi şöyle anlatılır:

“Adam, adın ne? diye sordu. "Yakup" Tanrı'yla, insanlarla güreşip yendin. Yakup, "Tanrı'yla yüzyüze görüştüm, ama canım bağışlandı." diyerek oraya Peniel adını verdi.”¹⁸⁴

Tanah’ta İbrahim’in ve Mamre meşeliğinin önünde çadırın önünde otururken Rab ve iki meleği görmesi şöyle anlatılır: “Avram doksan dokuz yaşındayken Rab ona görünerek, "Ben her şeye gücü yeten Tanrı'yım" dedi, "Benim yolumda yürü, kusursuz ol.”¹⁸⁵

Tanrı’nın; İshak, Süleyman, Samuel, Eyüp gibi Yahudi peygamberlerine rüya yoluyla ya da uyanırken görüldüğü pasajlar şöyledir:

“Rab İshak'a görünerek, "Mısır'a gitme." dedi, "Sana söyleyeceğim ülkeye yerleş.”¹⁸⁶

“Rab Şilo'da görünmeyi sürdürdü. Orada sözü aracılığıyla kendisini Samuel'e tanıttı.”¹⁸⁷

“Tanrı, Givon'da o gece rüyada Süleyman'a görünüp, Sana ne vermemi istersin? diye sordu.”¹⁸⁸

“Mikaya konuşmasını sürdürdü: "Gördüm ki, Rab tahtında oturuyor, bütün göksel varlıklar da sağında, solunda duruyordu. Kulaktan duymaydı bildiklerim senin hakkında, şimdiyse gözlerimle gördüm seni.”¹⁸⁹

¹⁸² Mehmet Tarakçı, “Tanah’ta Vahiy Anlayışı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, XI, (1), 198.

¹⁸³ Kutsal Kitap; Bundan sonraki dipnotlar bu kitabın bölümlerinden oluşacaktır.

¹⁸⁴ Peniel, ‘Tanrının yüzü’ olarak açıklanmaktadır. Bkz. Yaratılış, 32/ 27-30.

¹⁸⁵ Yaratılış, 17/1.

¹⁸⁶ Yaratılış, 26/2.

¹⁸⁷ I. Samuel, 3/21.

¹⁸⁸ I. Krallar, 3/5.

Yahudiler açısından Mûsâ, Tanrı'yı vasitasız gördüğü,¹⁹⁰ O'nunla konuştuğu için özel bir konumdadır.¹⁹¹ Zira "Rab onlara seslendi: "Sözlerime kulak verin: Eğer aranızda bir peygamber varsa, Ben Rab rü'yette kendimi ona tanıtır, onunla düste konuşurum. Ama kulum Mûsâ öyle değildir. O bütün evimde sadıktır. Onunla bilmecelerle değil, açıkça, yüzyüze konuşurum. O Rabbin sûretini görüyor"¹⁹² pasajında görüldüğü gibi Mûsâ, herhangi bir engel olmadan Tanrı'yı görmüştür. Bu buluşma ve rü'yet ise Sinâ Dağı'nda vuku bulmuştur. Bu dağda; Mûsâ, Harun'a "Git, İsrail ileri gelenlerini topla, onlara şöyle de: 'Atalarınız İbrahim'in, İshak'ın, Yakup'un tanrısı Rab bana görünerek şunları söyledi: Sizinle ve Mısır'da size yapılanlarla yakından ilgileniyorum"¹⁹³ demiştir.

Rabbin tecellisini ya da kendisini, net bir cama bakar gibi görmenin mümkün olduğu ve rabbe insan hüviyeti vererek sunak hazırlanması, antropomorfik öğelerin yoğun olduğunu göstermektedir: "Rab Avram'a görünerek, "Bu toprakları senin soyuna vereceğim" dedi. Avram kendisine görünen Rabbe orada bir sunak yapıp O'na yakardı."¹⁹⁴

Yahudi geleneğinde Tanrı sadece peygamberlere kendini göstermez. İbrâni atalarına ve İsrailoğullarına kendisini gösterdiğine dair pasajlar bulunmaktadır. Tanrı'nın Sare'ye görünmesi,¹⁹⁵ Hacer'in Kadeş'le Beret arasında bir kuyu olan ve Beer-Lahay-Roi (Tanrı'yı gördükten sonra ölmeyenin kuyusu) olarak isimlendirilen yerde Tanrı ile görüşmesi,¹⁹⁶ Nadav, Avihu ve İsrail ileri gelenlerinden yetmiş kişinin dağa çıkarak İsrail'in Tanrı'sını görmeleri¹⁹⁷ Manoah karısına, "Kesinlikle öleceğiz. Çünkü Tanrı'yı gördük"¹⁹⁸ demesi gibi örnekleri kutsal kitapta bulmak mümkündür. Belirtilen pasajlarda Tanrı'nın görünmesi, insan gibi tasvirleştirildiğini

¹⁸⁹ I. Krallar, 22/19; Eyüp, 42/5.

¹⁹⁰ Bogdan G. Bacur, "The Mountain of The Lord: Sinai, Zion, and Eden in Byzantine Hymnographic Exegesis", *Symbola Caelestis*, Pittsburgh, 2009, V, 135-137.

¹⁹¹ Jeffrey J. Niehaus, *God at Sinai*, Zondervan Publishing House, ABD, 1995, 181-190.

¹⁹² Sayılar, 12/ 6-9.

¹⁹³ Çıkış, 3/16.

¹⁹⁴ Sayılar, 12/6- 8

¹⁹⁵ Sara korktu, "Gülmedim" diyerek yalan söyledi. RAB, "Hayır, güldün" dedi. Yaratılış, 18/ 15.

¹⁹⁶ Hacer, "Beni gören Tanrı'yı gerçekten gördüm mü?" diyerek kendisiyle konuşan RAB'be "El-Roi (Beni gören Tanrı) adını verdi" Yaratılış, 16/14.

¹⁹⁷ "İsrail ileri gelenlerinden yetmiş kişi dağa çıkarak İsrail'in Tanrısı'nı gördüler. Tanrı'nın ayakları altında laciverttaşını andıran bir döşeme vardı. Gök gibi duruydu. Tanrı İsrail soylularına zarar vermedi. Tanrı'yı gördüler, sonra yiyip içtiler." Çıkış, 24/9-11.

¹⁹⁸ Hâkimler, 13/21.

göstermektedir. Zira; Tanrı ile görüşmenin yanında beraber yiyip içmeleri,¹⁹⁹ Tanrı'nın öfkelenmesi,²⁰⁰ uyuması,²⁰¹ oturması²⁰² gibi insani tasvirlerin çokça kullanıldığı görülmektedir. İbn Meymûn'a göre antropomorfik öğelerin kullanılmasının amacı, insanların anlayabileceği bir dille Tanrı'nın konuşmasıdır. Ancak bu öğelerin, mecâzi olarak anlaşılması gerektiğini²⁰³ ve rü'yetin ancak tecelli şeklinde olabileceğini de belirtmektedir. Fakat İbn Meymûn'un bu söylemleri, Tanrı rü'yetinin ve hitabının çok destanımsı ve masalsı sembollerden oluştuğu gerçeğini değiştirmemektedir.

Yahudi geleneğinde rü'yet, belirtildiği üzere Tanrı'nın izzetinin doğrudan tezâhürleri açısından önemlidir. Tanah metinlerinde bu tezâhür, Tanrı istediği zaman gerçekleşmektedir. Ancak yine aynı tanahta, şekilsiz ve teccimden uzak Tanrı'nın rü'yetinin gerçekleşmesinin imkânsızlığı belirtilir. Nitekim Hz. Mûsâ'nın Tanrı'yı görmek bir tarafa O'nun sesini işitmesinin dahi felakete sürükleyeceğini anlatan pasajlar şöyledir: "Mûsâ, "Lütfen görkemini bana göster" dedi. Rab ona: Yüzümü görmene izin veremem. Çünkü yüzümü gören yaşayamaz. Yakınımda bir yer var dedi. Orada, kayanın üzerinde dur. Görkemim oradan geçerken seni kayanın kovuğuna sokup geçinceye kadar elimle örteceğim. Elimi kaldırdığımda, sırtımı göreceksin. Ama yüzümü göremeyeceksin."²⁰⁴

Dikkat edilirse Hz. Mûsâ, Allah ile yüz yüze yani aracısız olarak konuşmuş ancak O'nu görememiştir. Bu görmenin imkânsız oluşunun nedeni de insanın Tanrı'yı görmesine dayanamayacağına ve Tanrı'nın yüzünü –yani tam ve mutlak ilâhi nûrunu–izhar etmesinin değil, insanın bu tezâhürü görmesinin imkânsız olduğuna işaret etmektedir.²⁰⁵ Rü'yetin imkânsızlığına rağmen pasajda geçen ifadelerden Tanrı'nın Mûsâ'ya sırtını görmesine izin vermesi, antropomorfik öğelerin Yahudi kültürü üzerindeki etkisinin kanıtıdır. Ancak Yahudi bilginler, bu görüşün aksine Tanrı'nın ilâhi tezâhürlerini yani Kavod denen tecelli ve görkemini

¹⁹⁹ Çıkış, 24/9-11.

²⁰⁰ Sayılar, 12/9.

²⁰¹ Mezmurlar, 59/5.

²⁰² Mezmurlar, 47/8.

²⁰³ Ömer Faruk Harman, "Yahudilik", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIII, 204.

²⁰⁴ Mısırdan Çıkış, 33/17-23.

²⁰⁵ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik- Hristiyanlık Ekseninde Dinler Tarihi Açısından Gayb Problemi*, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2015, 64.

göstermesi²⁰⁶ bakımından bu çeşit rü'yetlere önem vermektedirler. Bu tezâhürlerini de ateş,²⁰⁷ bulut²⁰⁸ veya gök gürültüsü²⁰⁹ şeklinde gösterdiğini belirtirler. Bu pasajlarda görüldüğü üzere Tanah'ta, peygamberlerin Tanrı'nın rü'yeti ile ilgili çelişkilerin olması, Tanah'ın değişik kişiler tarafından yazılması ve ikilemin, farklı yazarların üslûplarından ve bilgi birikimlerinden kaynaklanmaktadır.²¹⁰

Yahudi geleneğinde sâdik rüyalar yoluyla da rü'yet gerçekleşir. Nitekim Tanrı, peygamberlerle rüya veya müşâhede (roeh) halinde görüşmüştür.²¹¹ Kaynaklarda Hz. Yâkup'a ve Hz. Yusuf'a rüya yoluyla peygamberlik verilerek tasdik edilmiş ve tasdik edilmişlerdir. Ayrıca Hz. Süleyman rüya yolu ile Rab Yahve'den vahiy olarak üstün peygamber olmuştur.²¹²

Yahudilikte rü'yet anlayışının âhîret inançları kadar karmaşık bir konu olduğunu söylemek gerekir. Zira Tevrat'ta yer almayan âhîret anlayışının varlığına inanılmaması ya da kayıtsız kalınması²¹³ bir yandan Tanrı'nın görülmesini mümkün kılarken, bir yandan da Tanrı'yı görececek meleğin dahi öleceği tezatını beraberinde getirmektedir. Aslında Yahudi geleneğinin rü'yet ile ilgili anlayışları, kendi inanç ve uygulamalarına göre Tanrı ve insan arasındaki ontolojik indirgemeciliğin varlığını göstermektedir. Zira Allah'ın aşkınlığına dair inanç söylemler ile metinlerde antropomorfik öğelerin fazlalığı arasındaki çelişki, rü'yet ile ilgili yorumları farklılaştırmaktadır.

1.2. Hıristiyanlıkta Rü'yet Anlayışı

Hıristiyanlık anlayışında rü'yet, dünya hayatında bir iletişim vasıtası olarak doğrudan veya rüya yoluyla gerçekleşebilir. Ancak bu inanışta âhîret inancı önemli yer tuttuğu için asıl rü'yet, âhîret hayatında olacaktır. Zira âhîrette Tanrı, her amelin karşılığını verecektir; iyileri mükâfatlandırarak kötülerini ise cezalandıracaktır.

²⁰⁶ Mezmurlar, 90/16; Çıkış, 33/20.

²⁰⁷ Tesniye, 5/24;

²⁰⁸ Levililer, 16/1-2.

²⁰⁹ I. Samuel, 12/18.

²¹⁰ Mehmet Tarakçı, "Tanah'ta Vahiy Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, XI, (1), 200.

²¹¹ Hatice Doğan, "İbn Meymun'un Hayatı, Eserleri ve Delaletü'l-Hairin Adlı Eseri Üzerinde Bir İnceleme", S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2009,159.

²¹² I. Krallar, 3/4-15.

²¹³ Bâki Adam, *Dinler Tarihi el Kitabı*, Grafik Yayınları, Ankara, 2015, 92

Tanrı'nın mükâfatla ilgili en büyük vaatleri cennetle ilgili olanlardır. Çünkü cennet; olumsuzluk olmayan, sonsuz yaşam, sevinç ve huzurun yeridir. Cennette ise en büyük saadet Tanrı'yı görmek, O'nunla bir olmak, O'nunla bütünleşmek kısaca ilâhi bir nimettir.²¹⁴ Hıristiyan azizlerinden Augustin'e (ö. m.s. 430) göre cennette Tanrı dostları, O'nun yüzünü göreceklerdir. Zira bunlar ayrıcalıklı kullardır. Bu ayrıcalıklı kullardan bahsederken, onların sayısının semâvî mekânları kaplayan meleklerin sayısına eşit olduğunu belirtir. Yaratıcı, cennet gibi boş bir mekânı, düşen varlıkların yerine seçkin kullarını koyarak doldurmak ister. Dolayısıyla seçkin kulların da en seçkin nimeti Tanrı'nın rü'yetidir.²¹⁵

Hıristiyan inancında yüreği temiz olanların Tanrı'yı görme şerefine nâil olacağı²¹⁶ belirtilmekle beraber bu görme antropomorfik öğelerle doludur. Yeni Ahit'in cennet bâbında Tanrı, tahtta oturan insan şeklinde tasvir edilmektedir: "Kutsal kentin, yeni Yeruşalim'in gökten, Tanrı'nın yanından indiğini gördüm. Güveyi için hazırlanmış süslü bir gelin gibiydi. Tahttan yükselen gür bir sesin şöyle dediğini işittim: "İşte, Tanrı'nın konutu insanların arasındadır. Tanrı onların arasında yaşayacak. Onlar O'nun halkı olacaklar, Tanrı'nın kendisi de onların arasında bulunacak. Tahtta oturan, "İşte her şeyi yeniliyorum." dedi. Sonra, "Yaz! diye ekledi. Çünkü bu sözler güvenilir ve gerçektir. Artık hiçbir lanet kalmayacak. Tanrı'nın tahtı kentin içinde olacak, kulları O'na tapınacak. O'nun yüzünü görecek, alınlarında O'nun adını taşıyacaklar."²¹⁷

Hıristiyanlık akâidinde âhirette rü'yet inancının varlığı kabul edilmekle beraber, bu rü'yetin nasıl olacağı tartışılan konulardan biridir. Zira Tanrı; dünyada tamamı görülen şeyler veya güneş, ay, yıldızlar, kara, deniz gibi baş gözü ile mi görülecek²¹⁸ yoksa başka bir yaratmayla mı görülecek? Pavlos'a göre şu an içinde bulunduğumuz beden, kirlî ve dünyevi olduğu için âhirette rü'yet, yeni bir fiziki ve ruhânî bedenle olacaktır. Çünkü çürümüş beden, çürümeyeni miraslayamaz. Değiştirilmiş beden, görkemli diriltîli ruhsal beden de göksel olarak diriltîlir. Çünkü

²¹⁴ St. Augustine, *The City of God Against The Pagans*, translation R. Dyson, Cambridge University Press, 1998, 1082-1084

²¹⁵ Mircae Eliade ve diğerleri, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İstanbul, 1997, 124.

²¹⁶ Matta, 5/8.

²¹⁷ Vahiy, 21/2-5; 22/3-4.

²¹⁸ St. Augustine, *City of God*, translation Henry Bettenson, Penguin Books, London, 1972, 1082.

dünyada ete ve kana bürünmüş kimse, Tanrı'nın egemenliğinin mirasından uzaktır.²¹⁹ Âhirette gökteki melekler gibi olacak insanın Tanrı'yı görmesi²²⁰ böylece mümkün olacaktır.

Hıristiyanlıkta dünyada rü'yet, Baba'dan olan İsa'nın hâricinde kimse için geçerli değildir. Yeni Ahit'te geçen pasajlarda sık sık buna vurgu yapılmaktadır:

“Tanrı'yı hiçbir zaman hiç kimse görmedi. Baba'nın bağrında bulunan ve Tanrı olan biricik oğul O'nu tanıttı.”²²¹

“Görünmez Tanrı'nın görünümü, bütün yaratılışın ilk doğanı O'dur.”²²²

“Onur ve yücelik sonsuzlara dek bütün çağların Kralı, ölümsüz ve görünmez tek Tanrı'nın olsun.”²²³

“İsa'yı dikkatle dinleyen Filipus ondan bir ricada bulundu: “Efendimiz, bize babayı göster, bu bize yeter.” Anlaşılan Filipus eski zamanlarda yaşamış Mûsâ, İlya ve İşaya gibi, Tanrı'yı bir görüntüde görmek istiyordu. İsa cevabıyla aslında elçilerin böyle görüntülerden çok daha iyi bir şeye sahip olduğunu vurguladı: “Filipus, bunca zamandır sizinleyim, hâlâ beni tanımadın mı? Beni görmüş olan babamı da görmüş olur.” O, babasının kişiliğini öylesine kusursuz bir şekilde yansıtıyordu ki, İsa'yla yaşayıp onu gözlemlemek Baba'yı görmek gibiydi. Elbette baba oğuldan üstündü, İsa da buna şu sözlerle işaret etti: “Sizlere söylediklerimi kendiliğimden söylemiyorum.”²²⁴

Dikkat edilirse İsa, Baba'nın doğasından²²⁵ olduğu için onu görmek, Tanrı'yı görmekle eşdeğerdir.

Görüldüğü gibi, Hıristiyanlıkta Tanrı'nın âhirette görüleceğine dair inançta Rab, kıyamette tüm insanlığın adil yargıcı olarak, O'na itaat edenleri ebedi mükâfatların en büyüğü olan rü'yetle onurlandıracaktır. Ancak dünyada Tanrı'yı görmek İsa hâricinde hiç kimse için mümkün görülmemektedir. Hıristiyanlıkta İsa, Tanrı'nın kelâmının beden bulmuş (Tenleşme-İncarnatio) hâli olduğu için İsa'nın ölümünden sonra onu yakaza hâlinde veya rüyada görmek, Tanrı'yı (Rab) görmekle eş değer tutulmaktadır. Ancak Yahudilik gibi Hıristiyanlığın anlayışında da;

²¹⁹ Korintlulara birinci mektup, 15/50-52.

²²⁰ Matta, 22/30.

²²¹ Yuhanna, 1/ 18.

²²² Koloseliler, 1/15.

²²³ I. Timoteos, 1/17.

²²⁴ Yuhanna, 14/8-10.

²²⁵ Yuhanna, 5/18.

Tanrı'nın yürümesi, uyuması, dinlenmesi, öfkelenmesi gibi beşeri unsurlar bulunmaktadır. Kanaatimizce bu kadar tezatlık, Hıristiyanlığın odak noktasını oluşturan Pavlus'un teolojisinin ürünüdür. Rü'yet ile ilgili pasajlardan anlaşılıyor ki tarihsel süreç içinde farklı anlayışlarla yazılan metinlerdeki Tanrı, ilâhî gerçeklikten uzak tarihsel bir şahıs formunda sunulmaktadır. Ayrıca genel olarak bakıldığı zaman rü'yet anlayışlarının, Hıristiyan monoteizmiyle çeliştiğini söylemek mümkündür. Bize göre bu çelişki, Hz. İsa'ya verilen ilâhlıktan kaynaklanan teolojik ve mantıki problemlerin oluşturduğu indirgemeci tasavvurun sonucudur.

1.3. İslâm'da Rü'yet Anlayışı

1.3.1. Kur'ân ve Hadîslerde Rü'yet

Allah Teâlâ'yı görmek, genel olarak Ehl-i Sünnet müfessirlerine göre aklen câiz naklen vacip²²⁶ iken Mu'tezile ve Şîâ gibi mezhepher tarafından inkâr edilmektedir.²²⁷ Allah'ın âhirette gözle görülmesi konusunda ihtilâfa sebep olan durum, ilgili âyetlerin yorumu ile ilgilidir. Mesele Müşkilü'l-Kur'ân ilmi içerisinde yer alan âyetler üzerinden değerlendirilmektedir. Bu âyetleri rü'yetin inkârına veya kabulüne dayanak olarak gören görüşleri şöyle sıralayarak özetlemek mümkündür:

²²⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl-i Sünne*, thk. Mecdi Bâsellûm, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2005, I, 137. Sa'duddin Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, haz. Süleyman Ateş, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, 153-154; Abdullatif el-Harputî, *Tenkîhu'l-keâm fi âkâidi ehli'l-İslâm*, haz. Fikret Karaman, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2016, 164; Necmüddin Ömer Neseî, *Şerhu'l-akâid*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 2016, 57; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Kitâbu usûlü'd-dîn*, çev. Ömer Aydın, İşaret Yayınları, İstanbul, 2016, 130-131; Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-İtikad*, çev. Kemal Işık, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, 45; Râzî, *el-Muhassal*, 185; Nureddin Ahmed b. Mahmud Sâbunî, *el-Bidâye fi usûli'd-Dîn*, nşr. Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, 121-124; Ebu'l-Muîn Neseî, *Tabsirâtü'l-Edille*, thk. Hüseyin Atay, y.y., Ankara, 1993, I, 508.

²²⁷ Ebu'l-Hasen Abdülcebbâr b. Muhammed Kâdî Abdülcebbâr, *Tenzihü'l-Kur'ân*, nşr. Hıdr Muhammed Nebhâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2008, 172-173 ve 418; Ebu'l-Kâsım Alî b. El-Hüseyin eş-Şerîf el-Murtezâ, *Emâli'l-Murtezâ (Gurerü'l-fevâid ve dürerü'l-kalâid)*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Mektebetü'l-'asriyye, Beyrût, 2004, I, 49-52.

1. Âyet

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ ۖ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ ۗ

*Gözler onu idrâk etmez. Fakat O, bütün gözleri idrâk eder.*²²⁸

Genellikle rü'yetin inkârına yönelik tefsir edenler²²⁹ tarafından kaynak olarak gösterilen âyetlerden biridir. Allah'ın görülebileceğini ancak idrâk veya ihâta etmenin imkânsız olduğunu²³⁰ belirten müfessirlerce de bu âyet, rü'yetin varlığının delillerindedir.

2. Âyet

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ ۚ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرَ إِلَيْكَ ۗ قَالَ لَنْ نَرِيكَ وَلَكِنْ انظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرِيَنِي ۗ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا ۗ فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

*Mûsâ (a.s.) tayin ettiğimiz zaman için gelip de, Rabbi onunla konuştuğu zaman, 'Rabbim! Bana kendini göster. Sana bakayım' dedi. Allah da ona 'Beni göremeyeceksin. Fakat şu dağa bak, eğer yerinde durursa beni görürsün' buyurdu. Rabbi dağa tecelli edince, onu paramparça etti. Mûsâ da baygın düştü, kendine geldiği zaman, 'Ya Rabbi, Seni tenzih ederim, Sana tevbe ederim, ben inananların ilkiyim' dedi.*²³¹

Rü'yeti inkâr edenlere göre âyette geçen... *Beni asla göremezsün* hitabında geçen *len* edatı ebedilik ifade ettiği için âhirette veya dünyada rü'yet imkânsızdır.²³²

²²⁸ En'âm, 6/103.

²²⁹ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muhtasar fî usûli'd-dîn*, y.y., b.y.y., 1942, 337;

²³⁰ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *et-Tefsîrû Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Muhammed, Müessesetü'l Târihi'l-'Arabî, Beyrût, 2002, I, 582; Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 2006, VIII, 85; Ebü'l-Berekât Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, nşr. Mervân Muhammed eş-Şe'âr, Dâru'n-Nefâis, Beyrût, 2006, II, 40; Saîd Havvâ, *el-Esâs fî't-tefsîr*, thk. Abdulkadir Mahmûd Bekkâz, Dâru's-Selâmet, II, 1740-1741; Ebû Hâmid Cemâlüddîn Muhammed b. Alî b. Mahmûd el-Mahmûdî, *Safvetu't-Tefsîr*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût, 1981, I, 410; Celâleddîn Mahallî-Celâleddîn es-Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, y.y., b.y.y., 2003, 141; Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Bahrû'l-Ulûm (Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî)*, nşr. Zekeriyya Abdulmecîd en-Nevtî ve'l-Ahirun, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1993, III, 427, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, *Ebussuûd Tefsiri*, ter. Ali Akın, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2006, V, 2016.

²³¹ A'râf 7/143.

²³² Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiku't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, Darü'l-Mârifet, Beyrût, 2009, 385; Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mutezile'nin Beş*

Âyetin rü'yeti inkâr edenlerin lehine değil bilakis rü'yetullah'ın caiz olduğuna delil sayılacağını belirten Ehl-i Sünnet anlayışına göre *len* edatı belirli bir zamanı ifade etmektedir. Ayrıca rü'yet imkânsız olsaydı böyle bir istek caiz olmazdı.²³³

3. Âyet

وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ

...O gün yüzler vardır ki Rablerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır.²³⁴

Rü'yeti inkâr edenlere göre âyette geçen (نَاطِرَةٌ) kelimesi (مَنْظُرَةٌ) şeklinde yani 'bakmak' değil 'beklemek' anlamındadır. Dolayısıyla âyetin mânası "Rablerinin nimetlerini beklerler" şeklindedir.²³⁵

Rü'yetin varlığına apaçık delil olarak gören anlayışa göre âyetteki نَاصِرَةٌ kelimesi 'mutluluktan yüzün parlaması' yani 'gözbebeğinin hâllerine delâlet eden şey'²³⁶ şeklinde anlaşılmalıdır. Âhret yurdunun bekleme yeri olmadığını belirten kesime göre âyete *bekleme* veren yaklaşımın dilin yapısını bilmemektedir. Âyet, ilim adamlarının cumhuruna göre rü'yetin hak olduğuna²³⁷ delâlet etmektedir. Ayrıca âyet, müminlerin Allah'ın dışındaki her şeyi unutup O'nun cemâlini seyretmeye

İlkesi), ter. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Yayınları, İstanbul, 2013, I, 426; Ebû Ya'kûb el-Vercelânî, *Kitâbu't-tertib*, Mektebetü Meskat, Ummân, 2003, 397-398; Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-A'lemî Lil-Matbûât, Beyrût, 1997, VIII, 248-250; Ebû'l-Abbâs Nâsirüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mansûr el-Cüzâmî el-Cerevî el-İskenderî, *el-İntişâf fîmâ tedammenehü'l-Keşşâf mine'l-i'tizâl*, thk. Salih b. Azmullah el-Gamidî, Dâru'l-Endülüs li'n-Neşr ve't-Tevzî, Hâil, 2017, I, 489-490.

²³³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1981, XIV, 242; el-Cevziyye, *Bedâi'u't-tefsîr*, I, 415; Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmail b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfi'î İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Samî b. Muhammed es-Selâmet, Dâru't-Tayyibe Li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad, 2000, III, 472; Kurtubî, *el-Câmi*, VIII, 326; Saîd Havvâ, *el-Esâs*, I, 2014; el-Mahmûdî, *Safvetu't-Tefâsîr*, I, 470.

²³⁴ Kıyâmet 75/22 -23.

²³⁵ Ebû Câfer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l Kur'ân*, Dâru İhya et-Turâsî'l-Arabiyye, VIII, 9; Kadı Abdulcebbâr, *el-Muhtasar*, 377; a.mlf, *Şerh*, I, 430; el-Vercelânî, *Kitâbu't-tertib*, 379-380; Ebî Mansûr Ahmed b. Ali b. Ebî Talib et-Tabersî, *el-İhticâc*, Şebketü'l-Fikr, II, 165; el-Murtaza, *Emâli*, I, 36-37.

²³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX, 226.

²³⁷ Siracüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevzîh li Şerhi'l-Câmi's-Sahîh*, thk. Dâru'l-Felâh, Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şûni'l-İslâmiyye, Katar, 2008, XXXIII, 323; Kurtubî, *el-Câmi*, XXI, 429; Semerkandî, *Bahrû'l-ulûm*, III, 427; el-Mahmûdî, *Safvet*, 486; Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü Mukâtili*, IV, 512-513; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 505; Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, XXX, 226-227.

dalarak akla gelen her türlü şekil ve vasıftan, mekân ve yönden münezzehtir olarak kendini göstereceğinin delilidir.²³⁸

4. âyet

كَأَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَّخُجُونَ

... Hayır, onlar o gün elbette Rablerinden mahrum kalacaklardır.²³⁹

Rü'yeti inkâr edenlere göre âyetin ifadesinde kıyâmet gününde Allah'ın herhangi bir kimse tarafından görüleceğine delalet eden hiçbir işaret yoktur. 'Rablerinden' ifadesindeki maksat, 'Rablerinin mükâfatından...' şeklindedir. Dolayısıyla buradaki görme, 'Allah'ın rahmetinden yoksun olma' anlamındadır.²⁴⁰ Kıyâmet gününde Rablerini görmekten mahrum kalanların kâfirler olacağını müminlerin ise O'nu göreceklerine delalet eden bu âyet, cumhur tarafından rü'yet olarak kabul edilmektedir.²⁴¹

5. âyet

لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ ۗ

Güzel yapanlara daha güzeli, bir de fazlası vardır.²⁴²

Âyette geçen زِيَادَةٌ / fazlalık kelimesi, Rü'yeti inkâr edenler tarafından 'Allah'ın rızasına nail olma, nimet ile mağfiretin artması,²⁴³ inciden bir oda,²⁴⁴ mükâfat,²⁴⁵ Allah'ın hoşnutluğunu kazanma²⁴⁶ şeklinde yorumlanmaktadır.

²³⁸ Ebussuûd, *Tefsir*, V, 797-798; Neseî, *Medârik*, II, 110; IV, 462.

²³⁹ Mutaffîfîn, 83/15.

²⁴⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1188; Kadı Abdulcebbar, *Şerh*, I, 430.

²⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi*, XXII, 146; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 96; el-Cevziyye, *Bedâi'u't-tefsir*, III, 271; Ebussuûd, *Tefsir*, V, 847.

²⁴² Yûnus, 10/26.

²⁴³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 462.

²⁴⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsiri'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî, Kahire, 2003, Merkezî Hicr Li'l-Buhûsi ve'd-Dirâset, VII, 658; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XII, 162.

²⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVII, 82.

²⁴⁶ Neseî, *Medârik*, II, 231.

Âyetin rü'yetin imkânı ile ilgili kullanıldığını belirten müfessirlere göre *زِيَادَةٌ/fâzlılık* kelimesinden kastedilen Allah'ı görmektir. Özellikle sahâbenin rü'yet hususunda icmâ ettiği âyet²⁴⁷ âhiret âleminin en büyük nimeti olarak görülmektedir.

Hadîsler

Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından rü'yetin varlığının nakli delillerinden biri de hadîslerdir. Naklen vacip olarak görülen rü'yet, başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere sahâbe ve tabiinden gelen rivâyetlerle nakledilmektedir. Bu nakillerde Allah'ın kıyâmet gününde keyfiyetsiz (bilâkeyf) ve ihâta olmadan görülmesinin hak olduğu²⁴⁸ belirtilmektedir. İlgili hadîsler sayesinde Kur'ân-ı Kerîm'de müşkil olarak geçen ve rü'yete delalet eden âyetler de açıklığa kavuşmaktadır. Bu hadîsler şunlardır:

1. Hadîs

عن ابي هريرة قَالَ نَسُّ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ! أَنْرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ؟ قَالَ: هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ فِي الظُّهْرِ لَيْسَتْ فِي سَحَابَةٍ ؟ قَالُوا: لَا، قَالَ: هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ لَيْسَ فِي سَحَابَةٍ ؟ قَالُوا: لَا، قَالَ: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَتِهِ إِلَّا كَمَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ أَحَدِهِمَا

Ebû Hureyre'den gelen rivâyet şöyledir: “İnsanlardan bir kısmı: Ya Resûlallah! Kıyâmet günü Allah Teâlâ'yı görebilecek miyiz? dedi.

Resûlullah: “Bulutsuz bir günde ve öğle vaktinde güneşi görmekte zorlanır mısınız?” diye sordu.

“Hayır!” dediler. Tekrar; “Bulutsuz ve dolunaylı bir gecede ayı görmekte zorlanır mısınız?” diye sordu. Yine; “Hayır!” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şunu söyledi: “Hayatım elinde olan Allah'a yemin ederim ki, (o gün) Rabbinizi görmek konusunda çekeceğiniz zorluk, ancak (bugün) ay ve güneşi görmek konusunda çektiğiniz zorluk kadar olacaktır.”²⁴⁹

²⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, X, 282-284; Neseî, *Medârik*, II, 231; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, V, 2448; el-Mahmûdî, *Safvet*, I, 581; İbn-i Kesîr, *Tefsîr*, IV, 262-264; Râzî, *Mefâtihi'l-gayb*, XVII, 80-82; el-Cevziyye, *Bedâi'u't-tefsîr*, II, 35; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XII, 121-122; Süyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, VII, 652-655.

²⁴⁸ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Kitâbu'r-rü'yet*, thk. İbrahim Muhammed Alî, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1990, 50; Abdurrahman b. Ömer b. Nehhâs, *Kitâbu Ru'yetullah*, Dâru'l-İlmiyye, Delhi, 1985, 2-3.

²⁴⁹ Buhârî, *Tevhîd*, 24; Mevâkît, 16, 26; Tefsîr, 1,50; Müslim, İman, 82; Zühd, 16.

2. Hadîs

إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ الْجَنَّةَ يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى : تُرِيدُونَ شَيْئًا أَزِيدُكُمْ ؟ فَيَقُولُونَ : أَلَمْ تُبَيِّضْ وُجُوهَنَا ؟ أَلَمْ تُدْخِلْنَا الْجَنَّةَ وَتُنَجِّنَا مِنَ النَّارِ ؟ فَيَكْشِفُ الْحِجَابَ ، فَمَا أُعْطُوا شَيْئًا أَحَبَّ إِلَيْهِمْ مِنَ النَّظَرِ إِلَى رَبِّهِمْ

“Cennetlikler cennete girince Allah Teâlâ onlara: Size vermemi istediğiniz bir şey var mı? diye soracak. Onlar: Yâ Rabbî! Yüzlerimizi ak etmedin mi? Bizi cennete koyup cehennemden kurtarmadın mı, daha ne isteyelim, diyecekler. İşte o zaman Allah Teâlâ perdeyi kaldıracak. Onlara verilen en güzel ve en değerli şey Rablerine bakmak olacaktır.”²⁵⁰

3. Hadîs

وَأَكْرَمَهُمْ عَلَى اللَّهِ مَنْ يَنْظُرُ إِلَى وَجْهِهِ غُدُوَّةً وَعَشِيَّةً

“Cennet ehli içerisinde yeri iyi olan sabah-akşam Rabbini görür.”²⁵¹

4. Hadîs

رَأَيْتُهُ بِفَوَادِي مَرَّتَيْنِ

“Hz. Muhammed Rabbini kalple iki defa gördü.”²⁵²

5. Hadîs

إِنَّ أَدْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلَةٌ لِمَنْ يَنْظُرُ إِلَى جَنَانِهِ وَأَزْوَاجِهِ وَنَعِيمِهِ وَخَدَمِهِ وَسُرُرِهِ مَسِيرَةَ أَلْفِ سَنَةٍ وَأَكْرَمَهُمْ عَلَى اللَّهِ مَنْ يَنْظُرُ إِلَى وَجْهِهِ غُدُوَّةً وَعَشِيَّةً

“Cennet ehlinin en düşük derecede olanları bile, kendisine ikrâm edilen nimetleri iki bin senesine kadar öğrenecekler; bu nimetlerden en

²⁵⁰ Süheyb der ki: “Resûlullah bu sözlerinden sonra şu âyeti tilavet ettiler: İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzel iyilik zir de ziyade vardır.” Müslim, İman, 297; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Beşşar Avvad Marufî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, y.y., 1996, Tefsir, 10; Cennet, 16.

²⁵¹ Muhammed b. Abdullah el-Hatip et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1985, III, 1575, Hadis no: 5657.

²⁵² Süyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, VI, 125.

makbul olanı da, sabah ve akşam Allah'ın veçhini (yüzünü) iki defa görmek olacaktır.²⁵³

6. Hadîs

وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ إِلَّا رِذَاءُ لَكِبْرٍ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةٍ عَذْنٍ

“Adn Cenneti’nde, cennetliklerle Rablerini görmeleri arasında Allah’ın veçhindeki rıdâu’l-kibriyadan (büyüklük perdesinden) başka bir şey yoktur.”²⁵⁴

Akâid ile ilgili bir konu olan rü’yet, genel olarak müfessirlerin nakli delillere dayanarak yaptıkları yorumlarla kabul edilmektedir. Kabul etmeyen kesimin nakli delilleri akılla temellendirdikleri görülmektedir. Bu farklılıkların anlayış, kültür, toplum yapısı, bilgi düzeyi gibi hususlardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Ancak âyetlerin hadîslerle desteklenerek rü’yetin varlığını kabul eden anlayışın delillerinin kabul etmeyenlere göre daha ikna edici olduğu görülmektedir.

1.3.2. İslâm Kelâm Literatüründe Rü’yet

İslâm’ın ilk döneminde itikâdi konular, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından cevaplandırılırdı. O (s.a.v.) da kendisine yöneltilen imâni sorular başta olmak üzere merak edilen soruları Kur’ân rehberliğinde izâh ederek müslümanların gönlünü huzura kavuşturmaktaydı. Resûlullah’ın vefatıyla beraber siyasi, dini ve fikri konularda başlayan ihtilâflar, müslümanlar arasında bazı grupların oluşmasını sağladı. Bu gruplarla beraber başlangıçta parça parça ve belli konularda düzensiz bir şekilde ortaya konulan bilgiler; belli yöntemler kullanılarak düzenli bilgiye veya bağımsız ilmi disiplinlere dönüşerek İslâm bilimlerinin kurumsallaşma dönemini başlatmıştır.

İslâm dininin inanç esaslarının temeli olan Allah’ın, sıfatlarının, peygamberliğin, ahiretin yani bütün inanç esaslarının Kur’ân ve sünnete bağlı kalarak ve bunlara uygun her türlü aklî delilden istifade eden kelâm ilminde tartışılan konulardan biri de Allah’ı görme (rü’yetullah) meselesidir. İslâm düşüncesinin

²⁵³ Tirmizî, Tefsir, 11.

²⁵⁴ Buhârî, Tefsir, 35; Bed’ü’l-Halk, 8; Tevhîd, 24; Müslim, İman, 296; Tirmizî, Cennet, 3.

yapısını oluşturan kelâm, tasavvuf gibi disiplinlerin bu tartışması Hicri II/VIII. yüzyıldan itibaren başlar. Tartışma, Sümeniyye ile Allah'ın varlığı konusunda tartışmalar yapan Cehm b. Safvan'ın Allah'ın duyularla algılanamayan bir varlık olduğunu, insanın ruhunu göremediği gibi Allah'ı da göremediğini söylemesiyle başlar. Cehm, Allah'ın gözle görülemeyeceğini önce akıl yürüterek ispatlamaya çalışmış, daha sonra gözlerin Allah'ı idrâk edemeceğini açıklayan müteşâbih âyeti, kendi anlayışı doğrultusunda yanlış bir te'vile tabi tutmuştur.²⁵⁵ Müteşâbih âyetlerde bulunan, “Allah'ın eli, yüzü”²⁵⁶ gibi anlamı kapalı ifadeler yanında rü'yetullah konusu, farklı değerlendirmelere konu olmuş ve bu çerçevede farklı mezhebi tutumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ehl-i Sünnet dışındaki fırkalar genel olarak âyetleri te'vil ederek konuyu akılla temellendirmeye çalışmıştır. Günümüze kadar gelen rü'yet meselesi, aklî ve naklî delillerle tartışılmaya devam etmektedir. Allah'ın cemâlini görme hususundaki ihtilafların itikâdi mezhepler açısından değerlendirmeye tabi tutulması, konunun daha iyi anlaşılabilmesini kolaylaştıracaktır.

1.3.2.1. Cehmiyye'ye Göre Rü'yet Meselesi

İslâm kelâm düşüncesinin başlangıcına gidildiğinde rü'yet hakkında karşımıza çıkan görüşlerden ilki cebri görüştür. Tabiin asrının sonlarında ortaya çıkan²⁵⁷ ve Cehm b. Safvan'a (ö. 128/745)²⁵⁸ nispet edilen Cehmiyye (Cebriyye)²⁵⁹ fırkası rü'yet meselesine, Allah'ın zâtının yaratılmışlara mahal teşkil ettiği düşüncesine yol açtığı için karşı çıkmaktadır. Cehmiyye için saf tenzihten dolayı isim ve sıfatların ve rü'yetullahın reddi, tevhîd ilkesini koruma amaçlıdır.²⁶⁰ Rü'yet,

²⁵⁵ Temel Yeşilyurt, “Rü'yetullah”, *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 312.

²⁵⁶ Bakara, 2/115; Mâide 5/64; Fetih; 48/10, Zâriyât 51/47; Mü'minûn 23/88; Âl-i İmrân 3/26, 73.

²⁵⁷ İbn Teymiyye, *Minhacu's-Sunneti'l-Nebeviyye*, nşr. Muhammed Reşat Sâlim, Kâhire, 1986, I, 309.

²⁵⁸ Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Alî Hasan Fâûrî ve'l-Ahirun, Dâru'l-Marife, 96.

²⁵⁹ Cebriyye; İslâm'ın ilk fırkalardan biridir. Cehmiyye olarak da bilinen bu fırka, akılla naklin çelişebileceğini iddiâ etmiş ve naklin akılla te'vil edilmesi gerektiğini savunmuştur. Cehmiyye, bazı durumlarda aklın nassın zâhirî mânasını terketmeyi gerektiren kuvvetli bir bilgi kaynağı olduğunu kabul eder. İnsan bir sey yapmaya kadir degildir; Allah tarafından yazılmış ve yaratılmış fiilleri yapmaya mecburdur. İnsanın irâdesi de hürriyeti de yoktur. Bkz. İzmirli İbrahim Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, Umran Yayınları, Ankara, 1981, s. 82; Şerafettin Gölcük, “Cehmiyye”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 234.

²⁶⁰ İbn Teymiyye, *Der'u tearuzi'l-akl ve'n-nakl*, thk. Muhammed Reşad Sâlim, b.y.y.,y.y., 1991, V, 19.

Allah'ı diğer varlıklarla eş tuttuğu, tecsim ile teşbihe götüreceği için tevhi'd ilkesine aykırı görülmektedir. Bundan dolayı mesele, aklî ve naklî deliller ile kabul veya reddedilmektedir. Cehmiyye rü'yetin reddi konusunda kullandığı aklî delilleri, caizlik noktasında değerlendirmektedir. Allah'ın görülmesinin aklen caiz olmaması, varlığın ancak "İn'ikas tarîkiyle" (yansıma yoluyla) görülebilmesini gerektirir.²⁶¹ Bir şeyin görülmesi için belli bir mesafe gerekir. Ancak, Allah ve yarattıklarıyla herhangi bir mesafe söz konusu değildir.²⁶² Bundan dolayı rü'yetten bahsetmek imkânsızdır.

Cehmiyye, rü'yetin inkârını akılla temellendirirken naklî delilleri te'vil etmektedir. Bu fırka, Kur'ân'ın lafzını inkâr etmemekle beraber hakiki mânasını nefyederek âyetleri kötü bir şekilde te'vil ederek rü'yeti reddetmektedir.²⁶³ Bu te'vilin neticesinde Cehm b. Safvan, Allah'ın birliğine gölge düşürmemek için kıyâmet günü Allah'ın görülmesi fikrine karşı çıkmaktadır.²⁶⁴ Bu te'villerden biri olan Kıyâmet Sûresinin 23. âyetinde geçen 'نظر/nazara' kelimesini, "Allah'ı beklerler" şeklinde yorumlayarak, Allah'ın dünyada da âhirette de görülmesinin mümkün olmayacağını iddia etmiştir.²⁶⁵

Cehmiyyeye göre zaten rü'yetin imkânsız oluşu Enâm 103. âyette belirtilmektedir. Ayrıca; رَبِّنَا كَيْفَ مَدَّ الظَّلْمَ *Rabbine bakmadın mı, gölgeyi nasıl uzatmış*²⁶⁶ meâlindeki âyet ise Allah'ın fiillerinin görülebileceğini ifade etmektedir.²⁶⁷ Cehmiyye, yukarıda geçen âyetleri, cennet ehlinin "Allah'ın kendisini değil, Allah tarafından kendilerine bahşedilen sevabı görme" şeklinde yorumlamaktadır. Allah'ın sevabı, O'nun fiili olduğuna göre, cennet ehli, Allah'ın kendisini değil, kudretini ve fiilini görecektir. Bundan dolayı Cehmiyye anlayışında rü'yetten bahsetmek imkânsız görülmektedir.

²⁶¹ Şehristânî, *el-milel*, 99; Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, 75.

²⁶² Gölcük, aynı yer.

²⁶³ İbn Teymiyye, *Mecmû'etü'l-fetavâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Riyad, 1995, V, 31.

²⁶⁴ Muhammed Ebu Zehra, *İslâm'da Siyasi, İtikadî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1983, 290; Şerafettin Gölcük, "Cehm b. Safvan", *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 234.

²⁶⁵ Mansur Koçinkağ, "Abdülaziz b. Abdullah el-Mâcişûn'un Rü'yet Risalesi, Tercümesi ve değerlendirilmesi", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2016, 2 (14), 571.

²⁶⁶ Furkan 25/45.

²⁶⁷ Gölcük, aynı yer.

Cehmiyye fırkasının genellikle akılcı metodu kullanması ve âyetleri te'vil etmesinin nedeni bize göre İslâm'a karşı tehdit oluşturan dönemin Yahudi, Hıristiyan, Maniheist ve Fars etkilerinden duyulan korkudur. Çünkü sadece rivâyete dayalı bir metod, bu anlayışlarla mücadeleye yetmemekteydi. Dolayısıyla müteşâbih âyetleri akılla açıklarken Cehm; Allah'ın âhirette görülmeyeceğini, cisim olarak niteledikleri yed-vech gibi tüm sıfatları reddetmeyi, tevhîdin gereği olarak temellendirmektedir. Ancak âyetleri dini konularda tek başına yeterli olmayan akılla temellendirmesi, yanılığlarından biridir. Ayrıca, rü'yet konusunda tenzih maksadıyla dahi olsa naklî delilleri aşırı derecede te'vil etmeleri, İslâm'ı belirtilen yabancı etkilerden korunmasını değil dinimizin fırkaları arasında tartışmaları başlatmıştır.

1.3.2.2. Mu'tezile'nin Rü'yet Anlayışı

Kitap ve sünnet ile vârid olan bize nakil yoluyla gelmiş olan imânî akâidi, aklî delillerle temellendirmeye çalışan fırkalardan biri de Mu'tezile'dir.²⁶⁸ Kelâmcılar arasında en çok tartışılan konulardan biri olan rü'yet meselesine radikalce yaklaşan Mu'tezile müntesiplerinden Ebû Musâ el-Murdar (ö. 226/841) rü'yetin câiz olduğuna hükmeden kişinin küfre gireceğini hatta bunu caiz görenin küfre girdiğinden şüphe bile duyanın küfürde olduğunu belirtir.²⁶⁹

Mu'tezile de Cehmiyye gibi rü'yeti, akılla temellendirerek inkâr etmektedir. Bu temellendirmenin sebebi; teşbih ve tecsimden uzak olan Allah'ın birliğinin korunması iddiasıdır. Kulakların O'nu işitmesi, gözlerin O'nu dünyada ve âhirette görmesi tevhid ilkesine aykırıdır. Mu'tezile akla öncelik vermekle, naklin tevhid ve adâlet prensibini koruduğunu ve aklın belirlediği ölçülere uyduğu sürece nassın

²⁶⁸ Sözlükte "ayırarak, uzaklaştırmak" anlamındaki azl kökünden sıfat olan mu'tezile kelimesi "uzaklaşan, ayrılıp bir köşeye çekilen" demektir. Bkz. İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 391.

Mu'tezile ekolü, hicri II. Yüzyıldan itibaren Basra'da şekillenen ve güçlenerek Abbasiler döneminde zirve dönemini yaşamıştır. Mutezile, dini mânada bir ekol olarak ortaya çıkış tarihi kesin olarak bilinmeyen, "al-Cehmiyye" "al-Muattile" "al-Havaric" ve "al-Vaidiyye" gibi daha birçok isim ve lakapları bulunan bunların içinde en çok beğendikleri ve kendilerine isim olarak layık gördükleri "Ehl al-Adl va't-Tevhid" olarak bilinen bir mezheptir. Vasil b. Ata büyük günah işleyenin fasık olduğunu söyleyerek dinî ilimlerde akla insiyatif tanıma yolunu açmıştır. Mu'tezili düşüncenin temel esprisi; İslâm akâidini aklî tefekkür zeminine oturtmak ve akılla çatıştığı anda nassi aklın istekleri doğrultusunda te'vil etmektir. Bkz. Şehristânî, *el-Milel*, 57-58; Kemal Işık, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelâmi Görüşleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, 50-72.

²⁶⁹ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-firak*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrût, 1997, 152.

kabul edilebileceğini²⁷⁰ belirtmektedir. Akli gerekçelerine göre temelde görülenin cisim olması gerekmektedir. Bu manada Allah'a atfedilecek sıfatları cisim hükmünde gören ve reddeden Mu'tezile âlimi Zemahşerî (ö. 538/1144), şunları söylemektedir:

“Bilmelisin ki âlemin muhdisi eşyaya muhalif bir şeydir. Ne cisimdir ne arazdır ne de onlara benzeyendir. Herhangi bir yönde değildir ve hiçbir bir yerde yer edinmez. Herhangi bir duyuyla idrâk edilmez ve kendisi gözle görülmez. O, kadîmdir öncesinde âdem yoktu. Tüm makdurâta zâtıyla kadirdir. Tüm malumatı da zâtıyla âlimdir zâtıyla hay zâtıyla gören ve işitendir. O mâna sıfatlarla değil zâtıyla idrak edilenlerin tümünü idrak eder.”²⁷¹

Mu'tezile'nin Allah'ı âhirette görmesinin olanağını reddetmesinin nedenlerinden biri de âhireti akılla temellendirme eğilimidir. Çünkü mâhiyetini bilmediğimiz bir şekilde vuku bulacak olan âhiretteki insan ahvâlinin dünyadaki gibi olmayacağı aşikârdır. Bu akıllandırma örneklerinden biri Mu'tezile'nin dünyadaki gözlerle âhirette Allah'a bakmaya cismaniyet atfetmesidir. Onlara göre Allah'ın duyu organıyla görülmesi, O'nun karşımızda bir cihetinin olması anlamına gelmektedir. Aslında görmek için görme mekanizmasına, o görüntüyü algılayabilecek bir beyne, ışığa ve renge ihtiyaç vardır. Bu durum, duyu organları olmadan, zâtı gereği gören Allah için geçerli değildir.²⁷²

Genel olarak buldukları yere ulaşarak veya gözden çıkan ışıkla görülebilen cisim, araz, yer, yön gibi kavramlar, Mu'tezile'nin rü'yet ile ilgili aklî delilleridir. Kadı Abdulcebbar (ö. 415/1025), kendisine karşıdan bakamayan insanın aynada kendisini görmesinin mukabil cihetinde olduğunu belirtir. Yani, ışık aynaya ulaşır ve insanın gözüne gelir. Ardından bu ışık geriye yansır, böylece insan karşısındaki yansımayı kendisiymiş gibi görür. Bu demektir ki mukabiliyetin gerçekleşmesi kendi nevinden bir nesne ile mümkündür. Yaratılana benzeyen bu sıfat, Allah için imkânsızdır.²⁷³ Ancak cihet ve yön gibi kavramların dünyadaki beden için söz

²⁷⁰ Kadı Abdulcebbar b. Ahmed, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîdi ve'l-adl (Rü'yetü'l-Bâri)*, thk. M. Mustafa Hilmi-Ebü'l-Vefa Gânîmî, Darü'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, y.y. ,t.s. , IV, 167-168.

²⁷¹ Mahmud b. Ömer Zemahşerî, *el-Minhâc fî usûli'd-dîn*, thk. Sabine Schmidtke, Dâru'l-Arabiyye li'l-Ulûm, Beyrût, 2007, 15.

²⁷² Kadı Abdulcebbar, *el-Muğnî*, IV, 143.

²⁷³ Kadı Abdulcebbar, *Şerh*, I, 406; a. mlf, *el-Muğnî*, IV, 141.

konusu olduğunu ve cennetin nimetlerini belirten âyetleri görmezden geldikleri görülmektedir.

Mu'tezile için idrâke dayanan bilgi kesindir, Ancak; idrâkı engelleyen yakınlık/uzaklık, şeffaflık/saydamlık, latiflik gibi engele sahip cisimler görülemez. Fakat bu engeller Allah için düşünülemez.²⁷⁴ İdrâk, ek bir nitelik olmadığı için Allah'ın bakanın gözünde idrâki ve rü'yeti yaratması ile nesnelere görünür denmesi hatadır. Bunun aksi ise gören kimsenin, istenen şartlara sahip olmasına rağmen Allah'ın onda idrâki yaratmaması nedeniyle bazı durumlarda görmemesinin gerekliliğidir. Mesela; önümüzde deve, fil gibi hayvanlar olmasına rağmen, varsayalım ki idrâkimizin olmaması nedeniyle onları görmememiz gerekirdi. Bu durumda gören kimseler körler durumuna düşer ve edinilen bilgiye hiçbir itimat gösterilemezdi. Böyle bir durum olanaksız olduğuna göre Allah'ın görülmemesi bir engel nedeniyle değil; kendi varlığının gereğidir. Dolayısıyla rü'yet, akli olarak imkânsızdır.²⁷⁵

Mu'tezile'ye göre Allah'ın âhirette görülmesi fikrini savunanlar, İslâm'ın inanç sistemine ters olan hulûl²⁷⁶ anlayışına kapı aralamaktadır. Çünkü hulûl anlayışında karşıdaki her nesne görülebilir. Ancak, karşıdakine hulûl edenin değişik olması da mümkündür. Bizim isimlendirdiğimiz her nesne âdete göre olanda değişiklik olabilir. Sıcak, soğuk, kar, yağmur gibi şeyler âdet konumunda olduğu için bölgelere ve hava durumuna göre değişebilir. Fakat âdet, insanın görmesi konusunda bir değişikliğe neden olmaz. Aksi takdirde insanın perdelenmiş, uzak ve latîf olanı da görmesi mümkün olabilirdi. Bunun muhâl oluşu Allah'ın görülemeyeceğinin kanıtıdır.²⁷⁷

Mu'tezile'ye göre rü'yetin varlığını kabul etmek, Allah'ın zâtının dışında kadimin varlığını da kabul etmek demektir. Bu anlayış, tevhîd fikrini çürütebilir. Allah zâtı gereği kadimdir. Eğer O görülebilseydi, olduğu hâl ile görülecekti. Âhirette de bu kadimlik değişmeyeceği için, orada da 'Allah görülecektir' denilemez. Ayrıca eğer rü'yet caiz olsaydı, bu dünya şartlarında Allah'ı şu an veya her an

²⁷⁴ Kadı Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, IV, 115-116; a. mlf, *Şerh*, I, 416.

²⁷⁵ Kadı Abdulcebbâr, *Şerh*, I, 410; a. mlf, *el-Muğnî*, IV, 179.

²⁷⁶ İlâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine veya tamamına intikâl edip onlarla birleşmesi anlamında kullanılır.

²⁷⁷ Kâdı Abdulcebbâr, *Şerh*, I, 400- 404.

görmemiz gerekirdi. Hâlbuki şu an O'nu göremediğimiz, bilinen bir husustur. Bizler, görüneni ancak olduğu şekilde görür. Allah, ancak makul engellerin kaldırılmasıyla görülür. Bu durumda, O'nu şu an görmemiz gerekir. Mademki Allah Teâlâ'yı göremiyoruz, demek ki her iki âlemde de görülmesi imkânsızdır.²⁷⁸

Mu'tezile, tevhîd ve adalet prensipleri gereği rü'yeti inkâr etmek için yukarıda belirtilen aklî delillerin yanında, naklî delilleri de kullanmaktadır. Ancak nakli delillerin, aklın belirlediği ilkelere uyduğu müddetçe kabul edileceğini de belirtir. Aslında bu fırkanın naklî delillere başvurmasının en önemli nedeni, Ehl-i Sünnet âlimlerinin rü'yet meselesini ıspatlamak için kullandıkları nasslara delilleriyle cevap vermektir.

Rü'yetin dünyada ve âhirette imkânsız olduğuna delil getirdikleri ilk nassi delil En'âm 103. âyettir. Mu'tezile'ye göre âyette geçen idrâk, bir şeyi kuşatmak ve ihâta etmek demektir ve bu, rü'yetten daha ileri bir şeydir. Belirtilen idrâk, genel bir ifade olarak hem dünyayı hem de âhîret hayatını kapsayan bir olumsuzlama anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca idrâkin, kuşatma ve bulaşma veya kavuşma manalarına geldiği de bir gerçektir; ancak "idrâk", bu mânalarda kullanıldığı zaman, "basar" kelimesinden mücerred olarak gelmektedir. Âyette geçen haliyle, gözün idrâki ile gözün rü'yeti, lügat bakımından aynı anlama gelir. Aralarında anlam farkı olmadığına göre âhirette rü'yetin gerçekleşmeyeceği anlamına gelir.²⁷⁹

Mu'tezile için belirtilen âyette geçen *بصر/basar* kelimesi, Allah'ın bakmakla ilgili duyusuna ait olan latîf bir cevherdir ki, görülebilen şeyler bununla algılanıp görülebilmektedir. Allah 'Habîr'²⁸⁰ sıfatının gereği olarak, bütün inceliklerden haberdardır. Ancak kula nispet edilemeyecek bu sığata sahip bir varlığı gözün görmesi, mümkün değildir. Zira göz, Allah'ı görmediği gibi onu algılayamaz. Çünkü Allah, Zât'ı itibarıyla görülemeyecek kadar yücedir.²⁸¹

Kadı Abdulcebbâr'a göre gözlerin Allah'ı idrâk edememesinin diğer kanıtı;

²⁷⁸ Kadı Abdulcebbâr, *Şerh*, I, 408.

²⁷⁹ Kâdı Abdulcebbâr, *el-Muhtasar*, 337; Talat Koçyiğit, *Kur'an ve Sünnette Ru'yet Meselesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Yayınları, Ankara, 1974, 38.

²⁸⁰ Habîr, Allah'ın isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri. Aslında kelime "bilen, bir nesnenin mâhiyetine ve iç yüzüne vâkıf olan" demektir. Allah'a nisbet edilen "hubr" kavramında, duyularla algılanmış gibi her şeyin gerçekliğinden ve genellikle insanlara gizli kalan iç yüzünden haberdar olma mânası mevcuttur. Habîr isminin "haberdar eden" (muhibir) anlamına da gelebileceği kaydedilmektedir. Bkz. Bekir Topaloğlu, "Habîr", *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 379.

²⁸¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 340.

بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

*O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir? Her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O' dur*²⁸² âyetidir. Çünkü âyet 'eş ve çocuk isnâd edilemeyerek' Allah övülmekle beraber sonraki âyette geçen 'gören ama görülmeyen' Allah da övülmektedir.²⁸³

Mu'tezile'ye göre, Allah'ın belli bir mekânda bulunan bir cisim olmamasına ve algılamasının cisim cihetinde olmadığına delalet eden, dolayısıyla rü'yetin olmadığına bir diğer delili Mutaffifin 15. âyettir. Kadı Abdulcebbâr'a göre kıyâmet gününde kâfirlerin sadece Allah'ı göremeyeceğine dair söylemler hatalıdır. Çünkü âyet *mükâfât* anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla belirtilen görme, 'Allah'ın rahmetinden yoksun kalma' anlamında olmalıdır.²⁸⁴

Mu'tezile için mutlak lafız, mukayyed olabileceği gibi, âmm (genel) bir lafız da hass (özel) olabilir. Mesela, Kıyâmet 23. âyet, âhiret yurduna ait hass bir ifadedir. Âyette geçen *نظر/nazar* kelimesi, zâhiri manada anlaşıldığı üzere rü'yet anlamına gelmez. Kelime, rü'yeti kabul edenlerin verdiği gibi *görücü, bakıcı* manasında değil, *bekleme* anlamındadır. Yine sözü geçen âyetteki *الي* harf-i ceri, *نعم/nimetler* anlamındadır.²⁸⁵ Yoksa belirtildiği gibi Allah'a bakılması mümkün değildir. Çünkü gözün, görülmesi istenen şeye doğru çevrilebilmesi, yani bakılabilmesi için o şeyin mutlaka belirli bir yön veya belirli bir mahalde bulunması gerekir. Hâlbuki Allah için bir yön veya mahal isnâdı caiz değildir. Dolayısıyla burada 'nazar' kelimesi *انتظر/bekleme* anlamındadır. Müminlerin emiri Ali, İbn Abbas ve diğer sahâbe ve tabiinden nakledilen de bu mânadır.²⁸⁶ Ancak Mu'tezilenin *انتظر/bekleme* olarak te'vil ettiği *نظر/nazar* kelimesi *الي* ile kullanılmamaktadır.²⁸⁷ Dolayısıyla kelimenin *bakmak, görmek* anlamına geldiği açıktır.

Mu'tezili düşüncenin temel anlayışı, İslâm akâidini aklî tefekkür zeminine oturtmak ve akılla çatıştığı anda nassı, aklın istekleri doğrultusunda tev'il etmektir.

²⁸² En'âm, 6/101.

²⁸³ Kadı Abdulcebbâr, *el-Muğni*, IV, 151-152.

²⁸⁴ Kadı Abdulcebbâr, *el-Muhtasar*, 377; a.mlf, *Şerh*, I, 430.

²⁸⁵ Kemal Işık, *Mu'tezilenin Doğuşu*, 74.

²⁸⁶ Kadı Abdulcebbâr, *el-Muhtasar*, 337.

²⁸⁷ Bkz. Hadîd, 57/13; A'râf 7/53; Bakara, 2/210.

Mu'tezile'nin bu akılcı tutumu ve vahyi akla uydurma çabası içinde olduğu bir diğer nassî delil Yûnus sûresinin 26. âyetinde geçen زِيَادَةً/ fazlalık kelimesi "Allah'ın lütfü, ikrâmı" olarak te'vil edilmektedir. Dolayısıyla bu ikrâm cennet ehli için mükâfatın fazlasını elde etmektir.²⁸⁸ Bu anlamda, içinde 'ziyâde' kelimesi geçen âyetlerin, 'Allah'ın ikrâmı, iyilik ve sevabın arttırılması' şeklinde anlaşılması gerektiğine dair şu âyet örnek gösterilmektedir:

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ ۗ

*İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Allah ecirlerini tam olarak verecek ve lütfundan onlara daha fazlasını da ihsan edecektir.*²⁸⁹

Mu'tezile, sahâbenin de 'ziyâde' kelimesini 'rahmet, sevabın artması ve rızanın kazanılması' olarak kullandığını belirtmektedir. İbn Abbas (r.a), "iyiliğin artması, sevabın artması ise 'ziyâde, bunun on katıdır' demiştir. Hasan Basri, 'ziyâde kavramını, on kattan yediyüz kata kadar rahmet;' Mücâhid, 'Allah'ın rahmeti ve rızası' olarak tarif etmiştir. Yezid b. Şecere 'ziyâde' kavramını, "bir bulutun cennetliklerin üzerinden geçip size ne yağdırmamı istersiniz? diye sorması ve ne isterse üzerine yağdırılmasıdır"²⁹⁰ şeklinde cevaplandırmaktadır. Ayrıca belirtildiği eğer 'ziyâde' kelimesi rü'yet anlamında kullanılsa idi, o zaman bulunduğumuz an itibariyle Allah'ı görmek câiz olurdu. Mademki Allah'ı kimse göremiyor, öyleyse O'nun görülmesi imkânsızdır.²⁹¹

Mu'tezile'nin rü'yetin reddi konusunda getirdiği bir başka naklî delil, A'râf sûresi 143. âyettir. Mu'tezilî düşüncüyü sistemleştiren Ebu'l-Huzeyl el-Allâf (ö. 235/849) ve önemli âlimlerinden olan Ebu Ali el-Cübbâî (ö. 303/916), âyetin Hz. Mûsâ'nın görme talebine delâlet etmediğini belirtmektedir. Onlara göre belirtilmek istenen, Allah'ın bilmemizi istediği şeylerin zuhurudur. Yoksa Allah, üzerine câiz olmadığını bildiği halde, Hz. Mûsâ'nın rü'yet talebinde bulunmasını irade buyurmazdı. Bu irade ile Mûsâ, alâmet gibi bir istekte bulunduğu için dağın parçalanması delâlet etti ve bu isteğinden vazgeçti. Dolayısıyla "Rabbim bana

²⁸⁸ Zemahşerî, *Keşşaf*, 462.

²⁸⁹ Nîsa 4/173.

²⁹⁰ Zemahşerî, *Keşşaf*, 462.

²⁹¹ Kadı Abdulcebbâr, *Şerh*, I, 408.

kendini göster, sana bakayım”²⁹² sözü, müteşâbih ve Allah ile ilgili bütün şüpheleri ortadan kaldıran ve yakîn bilgi derecesine ulaştıran zaruri bilgiyi elde etme şekli²⁹³ olarak değerlendirilmelidir.

Zemahşerî’ye göre Hz. Mûsâ’nın asıl talebi, Allah’ın tecellilerini algılaması ve alâmetlerini görmesi ve bunu kendisiyle gelenlere göstermesidir. Bu istek, Allah’ı görmek kadar anlaşılır bir mucizedir. Âyette geçen “sana bakayım” sözü aslında “Seni mârifetle bileyim” anlamındadır.²⁹⁴

Mu’tezile için “Bana kendini göster” cümlesinin sebebi, İsrailoğulları’nın şımarıklıklarına olan tavrıdır. Çünkü İsrailoğulları rü’yet talebi, Hz. Mûsâ’nın Allah sözünü işittiğini bildikleri halde gerçekleşmiştir. Onlara göre şayet Mûsâ (a.s.) gibi bir peygamber Allah’ı görürse, kendileri de bu nimetten faydalanabilirdi. Bu noktada kavim, *Ya Mûsâ, biz Allah’ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız*²⁹⁵ ve *Allah’ı bize apaçık bir şekilde göster*²⁹⁶ diyerek ısrarda bulundular. Bunun üzerine Hz. Mûsâ, bu talepte bulunan kavminden yetmiş kişiyle beraber dağa gelerek onların isteklerine âdetâ tercümanlık yaparak Allah’ı görme arzusunu dile getirmiştir. Bir kısım Mu’tezili düşünürü göre ise Hz. Mûsâ kendi dilinin tutukluğundan ve heyecandan dolayı “*Rabbim onlara kendini göster de seni görsünler.*” yerine “*Rabbim kendini bana göster de seni göreyim*” demiştir. Bu bağlamda âyette geçen görme isteği, ulu peygamberlerden biri olan Hz. Mûsâ’nın kendi adına değildir. Şımarık söylemlerde bulunan kavmi içindir.²⁹⁷ Ancak Allah’ın bir peygamberine dahi “*Asla beni göremeyeceksin*” şeklinde bir hitâbı, dolaylı olarak İsrailoğulları’nın böyle bir isteğinin kesinlikle gerçekleşmeyeceğini bildirmesidir. Bunun kanıtı şu âyettir:

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ

الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ۗ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ ۗ وَأَتَيْنَا مُوسَىٰ سُلْطَانًا مُبِينًا

²⁹² A’râf 7/143.

²⁹³ Ömer Pakiș, *Mutezile ve Yorum (Kadı Abdülcebbar Örneği)*, Ahenk Yayınları, Van, 2005, 60.

²⁹⁴ Zemahşerî, *Keşşaf*, 386; Kadı Abdülcebbar, *Şerh*, I, 423.

²⁹⁵ Bakara, 2/55.

²⁹⁶ Nîsâ, 4/53.

²⁹⁷ Kâdı Abdülcebbar, *Şerh*, I, 423-424; a. mlf. , *el-Muğni*, 164; Zemahşerî, *Keşşaf*, 385.

Ehl-i kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Onlar bundan daha büyüğünü Mûsâ'dan istemişler, 'bize Allah'ı apaçık göster' demişlerdi de bu haksız davranışları yüzünden onları hemen yıldırım çarpmıştı. Bilâhare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı (tanrı) edindiler; biz bunu da affettik. Ve Mûsâ'ya apaçık bir delil verdik.²⁹⁸ Âyet, Hz. Mûsâ'nın kavminin beklenmedik bir cevapla reddedildiğini ve helâk edildiğini dolayısıyla rü'yeti istemenin caiz olmadığını göstermektedir.²⁹⁹

Mu'tezile, Allah'ın görülmesinin imkânsızlığını dünya ve âhirette genelleştirerek dağın istikrarı şartına bağlar ve dağa tecellî etme olayını da rü'yetin imkânsızlığına delil göstermektedir. Hz. Mûsâ'nın görme isteği karşısında *İçimizdeki beyinsizler yüzünden bizi helâk mi edeceksin*³⁰⁰ nidâsı ile pişmanlığını belirtmesi ve *Ben inananların ilkiyim*³⁰¹ sözüyle rü'yet talebinde bulunduğu için tevbe etmek zorunda kalması³⁰² genel bir kullanım olarak görülmektedir.

Mu'tezileye göre Allah, zâtının mahiyetinin bilinemeyeceğine işarette bulunmasına rağmen O'na insani vasıfların dolayısıyla görme nispet etmek kabul edilemez. Nitekim buna tepki olarak Allah,

تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًا أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا ۗ

*Öyle ki bundan dolayı neredeyse gökler çatlayacak, yer ortasından yarılacak, dağlar yıkılıp çökecek! Çünkü rahmâna çocuk yakıştırıyorlar*³⁰³ ve *Rabbi dağa tecelli edince, onu paramparça etti*³⁰⁴ buyurmaktadır. Dolayısıyla insana ait vasıfların yaradana nispet edilmesine Allah'ın tepkisi; yer, gök, dağ gibi sembollerle olmuştur.³⁰⁵ Bu nitelikler cisim ve arazlara aittir. Bilindiği gibi cisim, hudûstur ve mekâna ihtiyaç duyar. Araz da mutlak cisme ihtiyaç duyduğuna göre gözle görülen her şey birbirine ihtiyaç duymaktadır. Oysa Allah Teâlâ belirtilen tüm özelliklerden müstağni olduğu için rü'yet imkânsızdır.

²⁹⁸ Nisâ, 4/153.

²⁹⁹ Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim el-Cüşemî, *Tahkîmu'l-ukûl fî tashîhi'l-usûl*, nşr. Abdüsselaâm b. Abbas el-Vecîh, Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, Umman, 2008, 113.

³⁰⁰ A'râf 7/155.

³⁰¹ A'râf 7/143.

³⁰² Zemahşeri, *Keşşaf*, 384; Ömer Pakiş, *Mu'tezile ve Yorum*, 60.

³⁰³ Meryem, 19/ 90-91.

³⁰⁴ A'râf 7/143.

³⁰⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 385.

Aslında Mu'tezile, Hz. Mûsâ (a.s) gibi Ulü'l-Azm bir peygamberin dahi rü'yetten men edilmesini bütün insanlık için genellemektedir. Bu mânada *kalpleri perdelenmiş olanlar Allah'ı göremeyecekler*³⁰⁶ âyetindeki görmekten maksadın, 'günahkârların âhiretteki durumları hakkında olup Allah'ın, rahmetinden men olunacaklarını' beyan etmektir.³⁰⁷ Allaha isyan edenlerin rahmet ve sevaptan men olunacakları, ancak müminlerin bundan berî oldukları, dolayısıyla bu sevabın görme cihetinde olmadığı, zira O'nun belirli bir yönde ve mekânda bulunan bir cisim olduğu görüşüne yol açacağı³⁰⁸ görüşünde olan Mu'tezile, Allah'ın görünen ve görünmeyen bütün maddelerden münezzehtir olduğunu belirtmektedir.

Asıl amaçlarının, Allah'ın cisim ve cihetten uzak olduğunu kanıtlamak için rü'yeti reddettiğini belirten Mu'tezile, görüşünü kanıtlamak için, yukarıda aktardığımız âyetleri delil olarak kullanmaktadır. Ancak Mu'tezile, sünnet ve hadîse, herhangi bir değer atfetmemiş bu yüzden onu tenkit etmiştir. Bu yüzden rü'yet ile ilgili hadîsleri, ilim gerektirmeyen âhâd haber³⁰⁹ olarak değerlendirmektedir. Bu âhâd haberlerden birisi, *dolunay*³¹⁰ hadîsidir. Mu'tezile bu rivâyeti, hadîs olması bir yana isnâd ve ravi yönünden de reddeder. Çünkü senedde yer alan Kays b. Ebi Hazm'ın sözüne itimad edilmeyeceği ve onun deli olduğuna inanılan biri³¹¹ olduğu vurgulanarak, Allah'ın görülmesinin caiz olmadığı iddia edilmektedir. Hz. Peygamber'e isnâd edilen bu hadîsin, teşbih ve yalan içerdiğine kesin gözüyle bakan Kadı Abdulcebbâr'a göre böyle bir hadîs varsa bile rivayet, akli delillere göre "Dolunay gecesini ayı bildiğimiz gibi, kıyâmet gününde Rabbinizi bileceksiniz" şeklinde olmalıdır.³¹²

Belirtilen hadîs, sahâbe tarafından reddedilmemiş ancak Mu'tezile tarafından tevhid ve adalet ilkesine aykırı, âhâd haber olarak görülmektedir. Hz. Peygamber'e (s.a.v) yalan isnâd edilen ve epistemolojik olarak mümkün olmayan bu rivâyetler, dilden dile dolaşan hikâyeler olarak görülmektedir.³¹³ Cennette Allah'ın yüzüne

³⁰⁶ Mutaffifîn, 83/15.

³⁰⁷ Koçyiğit, *Kur'ân ve Hadîste Rü'yet Meselesi*, 52.

³⁰⁸ Kadı Abdulcebbâr, *el-Muğni*, IV, 221-222.

³⁰⁹ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl ve'l-keşf an minhâci'l-edille*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, 199.

³¹⁰ Buhârî, *Tevhîd*, 24; Müslim, *İman*, 82.

³¹¹ Kadı Abdulcebbâr, *Şerh*, I, 434.

³¹² Kadı Abdulcebbâr, *Şerh*, I, 434.

³¹³ Kadı Abdulcebbâr, *el-Muğni*, IV, 225.

bakmayı câiz görmek ve bunu hadîslere dayandırmak, ancak müşebbihe gibi grupların rivâyetleri olarak görülmektedir. Bunun da dine yapılan bir yamadan başka bir şey olmadığı belirtilmektedir. Ancak Mu'tezile'nin âhiret gibi itikâda taalluk eden konulara dair haberleri de tedvin eden naklî delillerin haber-i vâhid de yer alması bu haberin bir değerinin olduğunu göstermektedir. Bize göre eğer bu haberin bir değeri olmasa âlimlerin onları derlemekle uğraşmaları mânasız olurdu.

Mu'tezile'nin rü'yetin imkânsız oluşu hakkındaki aklî delilleri kullanması; Allah'ın cismâni oluşu, O'na yer-yön gibi şeyleri nispet etmeyi inkâr etmek içindir. Bu noktada fırka için aklın ilkeleri, nassî delilin muhkem veya müteşâbih olduğunu belirler. Eğer aklın ilkeleri esas alınmazsa nassî ifadeler, antropomorfist bir hâle bürünür ve bu düşünceye teslim olur. Örneğin âyetlerde kastedilen maksadın Allah'ın cisim olmasının imkânsızlığını kastetiğini önceden bilmeden “*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.*”³¹⁴ âyeti doğru anlaşılabilir.³¹⁵ Görme olayı aslında bir ortamda bulunan görenle görülen arasında bir münasebet hâlinde gerçekleşir. Dolayısıyla böyle bir düşünceyi Allah'a isnâd etmek teşbihtir. Bu yönüyle ‘Allah gözle görülür’ diyenler Allah'ı cisme benzetmiş olurlar. Buna göre ancak mahdûd bir şey, gözle görülebilir. Hâlbuki Allah mahdûd değildir ve cisim olmaktan da münezzehtir.³¹⁶ Kadîm olan, cisim ve araz olamaz ve bu sıfatları nefyeder. Kadîm; vücut ve duyuya sahip değildir. Bundan dolayı Allah'a; yön, mekân, geliş-gidiş, toplanma, ayrılma, hareket gibi sıfatlar yakıştırılmaz. Allah için “O farklı bir cisimdir” denilemez. Ayrıca O'nun görülmesi bir yana tasavvur dahi edilemez.³¹⁷

Görüldüğü üzere Mu'tezile, akılla temellendirdikleri tevhid anlayışlarından dolayı rü'yeti inkâr etmektedir. Allah'ın âhirette görülmesinin reddedilmesi, beşeri ve cisimsel sıfat atfetmekten sakınılması olarak belirtilse de âhireti dünya nimetleriyle bir tutan anlayışın yalnışlığı ortadadır. Çünkü “Ben sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir beşer zihninin tasavvur

³¹⁴ Şuarâ, 42/11.

³¹⁵ Veyis Ünverdi, “KadıAbdulcebbar'ın Rü'yetullahın Reddine İlişkin Dayanakları”, *Bilimname Düşünce Platformu*, 2015, XXVIII, (1), 206.

³¹⁶ İbrahim Agâh Çubukçu, “Mu'tezile ve Akıl Meselesi”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964, 6.

³¹⁷ el-Cüşemî, *Tahkîmu'l-Ukûl*, 112.

edemeyeceği mutluluklar hazırladım”³¹⁸ kudsî hadisinde belirtilen cennet nimetlerinin içinde rü’yetin olması, mâhiyetini bilmediğimiz âhiret nimeti olabilir.

Mu’tezile’nin naklî delilleri âhirete bir cihet atfederek akılla temellendirmesi, indirgemeci ve sınırlamacı bir anlayışı göstermektedir. Çünkü dünyada Allah’ı görmenin imkânı ile âhiretteki durumu arasında fark görmemek peşin hükümlülük ile âhiret ahvalini genellemektir. Âhirete cihet atfetme gibi akılcı anlayış, Mu’tezile’nin genel olarak nasıllık anlayışına verdikleri kısmi cevabı kendilerince yorumlamalarıdır. Ayrıca Mu’tezile, rü’yet kavramını *merhameti ummak*, *bilmek* ve *ilim* gibi anlamlar vererek meseleyi kendi inanç ve düşüncesine göre çözüme kavuşturmuştur. Bunun nedeni nakli, akla teyid ettirmektir. Ancak akıl, Kur’ân hakikati karşısında acizken, hangi karinesi kime göre hakikat olabilir. Dolayısıyla âhiret âlemini dünya şartlarıyla aynı gören fırkanın rü’yet meselesini ele alış biçimi pek tatmin edici görülmemektedir.

1.3.2.3. İbâdiyye’nin Rü’yet Anlayışı

Haricî fırkalar arasında İbâdiyye,³¹⁹ İslâm tarihinde ilk teşekkül eden fırkalardan birisidir. Ehl-i Sünnette en yakın mutedil görüşleriyle fırka, günümüze kadar varlığını korumuştur. Ehl-i Sünnet’ten farklı çok fikir ayrılıkları olmamasına rağmen İbâdiyye âlimleri, Ehl-i Sünnet âlimlerinin aksine, Mu’tezile fikirlerinin etkisiyle Allah’ın âhirette görülemeyeceğini ileri sürmektedir. Ancak akli kullanmada Mu’tezile gibi aşırı gitmeyen Ehl-i Sünnet fırkaları gibi de naklin literal okunuşuna teslim olmayarak teşbihe ve tescime düşmeyen, akli ve nakli dengede tutan bir fırkadır.³²⁰ İbâdi akidesi, mutlak tenzih anlayışıyla iman, ikrâr ve amel

³¹⁸ Buhârî, Tefsîr, 32; Müslim, Cennet, 2.

³¹⁹ Günümüzde; Umman, Yemen ve Kuzey Afrika’da faaliyet gösteren fırkalardan olan İbâdiyye’nin kurucusu Abdullah b. İbâd el-Murri et-Temimi’dir. İnanç esaslarının hedefi, ilâhî kitap ve şerî atın hâkim olacağı bir devleti gerçekleştirmektir. İmamların Kureyş’ten olması yolundaki anlayışı kesinlikle reddeder. Onlara göre imâmet çin soy değil mümin vasfını taşıdıktan başka ilim, zühd ve adalet sahibi olmak önemlidir. Bu nitelikleri taşımak sûretiyle itaate lâıyk olan herkes imam olabilir. İbâdiyye’nin itikadî görüşlerinin temelini son derece geniş bir şekilde ele alınan iman anlayışı teşkil eder. Onlara göre iman ikrâr, amel, niyet, sünnete uymak, inanç konusunda hiçbir kimse için mazeret tanımamak, süflî arzulara uymamak ve takvâ yoluna girmekten ibârettir. Bkz. Şehristânî, *el-Milel*, 156-157; Ethem Rûhi Fığlalı, *İbâdiyye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, 82-130; Ethem Ruhi Fığlalı, “İbâdiyye”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, 258-259.

³²⁰ Orhan Ateş, “İbâdiyye’de Ru’yetullah”, *USBD Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, (8), 76.

kaidelerine dayanmaktadır. Kader, meşiet, kulun fiili ve istitaat konusunda Eş'ariler gibi düşünen İbâdiler, rü'yet konusunda Mu'tezile ile aynı safta yer almaktadır. Ancak Mu'tezile'den farklı olarak rü'yet konusundaki görüşlerini dil kuralları bağlamında da değerlendirmektedir. Bu değerlendirmede rü'yet ile ilgili âyetleri *müşkil* olarak gören³²¹ İbâdiyye'ye göre Allah'ı mücerred gözle dünyada ve âhirette görmek, naklî ve aklî delillerle imkânsızdır. Çünkü Allah'ın hakikati bilinmeyeceği için ancak sıfatlarıyla bilinir. Allah'ın varlığının hakikatinin tasavvur edilememesi rü'yeti inkârı gerektirmektedir. Dolayısıyla tasavvur edilemeyen bir varlığın görüleceğini iddia etmek abesle iştiğal görülmektedir.

İbâdiyye, rü'yetin imkânsızlığı hususunda Kıyâmet Sûresi 23. âyette geçen *انتظر/bakma* kelimesini aşağıda belirtilen âyetlerdeki gibi *انتظر/beklemek* anlamında kullanmaktadır. Aşağıdaki âyetlerde geçen *انتظر* kelimeleri şöyle geçmektedir:

مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ

*Onlar, besbelli ki, birbirleriyle uğraşırken kendilerini ansızın yakalayacak korkunç bir sesi bekliyorlar!*³²²

وَمَا يَنْظُرُ هَؤُلَاءِ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ

*Bunlar da şimdi, bir daha geri dönüşe imkân bırakmayacak olan korkunç bir sesi, yalnızca bunu beklemektedirler.*³²³

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ

*İnanmak için ille de kendilerine meleklerin gelmesini mi bekliyorlar?*³²⁴

Bu anlayışa göre âyet; "O gün yüzler, Rablerinin onların cennete girmeye ne zaman izin vereceğini veya Rablerinin sevabını, beklerler"³²⁵ şeklinde tefsir edilmelidir. Ayrıca belirtilen âyetler dil açısından da *ابصار/görmek* anlamına gelmemektedir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

³²¹ Ali Yahya Muammer, *el-İbâdiyye beyne Fırakı'l-İslâmiyye*, y.s. , Umman, 1994, 291.

³²² Yâsîn, 36/49.

³²³ Sâd, 38/15.

³²⁴ En'âm, 6/158.

³²⁵ Bekir b. Said A'veşt, *Dirâsâtü'l-İslâmiyye fî usûli'l-İbâziyye*, b.y. y., Kahire, 1988, 54-55.

أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ ۚ

*Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?*³²⁶

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْقَةٍ

*İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi?*³²⁷

Âyetler, *görmekten* değil *anlamaktan* bahsetmektedir. Dolayısıyla نظر, رأ, بصر gibi kelimeler rü'yetullah haricinde “Allah'tan hayır ve ihsanını gözetleme, Rabbin yasalarını anlama ve sevabı bekleme” şeklinde benzer sözcüklerdir.³²⁸ İbâdilerin hadîs kaynaklarından biri olan müellif Rebi' b. Habib'in (ö. 180/796) *Müsned* adlı eserinde İbn Abbas'tan (r.a.) şu rivâyet aktarılmaktadır:

“Namaz için mescitteyken bir adam, gözlerini yukarıya kaldırmış, gözleri kapalı bir şekilde duâ ediyordu. Duâ için ellerini başının üstüne koyup göğe baktığında İbn Abbas ona: ‘Sağ ve sol elinle Allah’a duâ etmen yeterlidir. Gözlerini yukarı kaldırma. Allah baktığın yerden münezzehtir. Dünyada da âhirette de O’nu göremezsin.’ Adam: ‘Peki âhirette göreceğiz miyiz?’ dedi. İbn Abbas da ‘Hayır’ dedi. Adam: *Yüzler vardır ki o gün ışıl ışıl panldayacaktır. Rablerine bakacaklardır âyetindeki bakmak kelimesi ne demektir?* diye sorunca İbn Abbas: *Gözler O’nu idrâk edemez ama O, gözleri idrâk eder âyetini okudu. Ardından Bir kısım yüzler ise o gün insanın belini kıracak bir felâketi sezerek sararıp solacaktır*³²⁹ âyetini okuyarak *nazara* kelimesinin cehennem için “azabı beklemek,” cennette ise “Allah’ın sevâbını beklemek” olduğunu bildirdi.”³³⁰

İbâdiyye için En’âm 103. âyette geçen idrâk, zihinde canlandırılan şey (tasavvur) olduğu için Allah için nitelendirilemez. Tasavvur edilen şey yaratılanlar için geçerlidir. Belli bir mahal gerektiren rü'yetten Allah münezzehtir.³³¹ Ayrıca görülen şey, çok yakın ya da uzak olmamalıdır. Algılama için ise rengin olması

³²⁶ Furkân, 25/45.

³²⁷ Yâsîn, 36/77.

³²⁸ A’veşt, *Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, 55.

³²⁹ Kıyâmet, 75/24-25.

³³⁰ Ebû Amr er-Rebî' b. Habib b. Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî el-Basrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Mektebetü Muskat, Umman, 2003, III, 379-380.

³³¹ Ebû Ya'kub Yusuf b. İbrahim Vercilânî, *ed-Delîl v'el-burhân*, thk. Şeyh Salîm b. Hamid el-Hârisî, Umman, 2006, I, 89.

gerekir ki bunun için cismin, ışıklı ya da bir yerden ışık alması gerekir. Bu söylenen şeyler, görünen âlem için geçerlidir.³³² Allah'ın sıfatlarında teşbihe düşmemek için yaratılanların sıfatları ile vasıflandırma, 'Allah'ı tanımamak' anlamına gelmektedir. Dolayısıyla rü'yeti kabul etmek, Allah'ın şekli ve biçimi olan bir varlığının olduğunu söylemektir. Bu da imkânsız (Müstahîl) bir durumdur. Çünkü Allah, mekân ve cihette bulunmaktan münezzehtir.³³³ Bu durum hem dünya hem âhiret için geçerlidir. Rebi', rü'yetullah söylemlerinin şirk olduğunu eserinde *Bâbu fi zikri'ş-şirki ve'l-küfr*³³⁴ başlığı altında ele alarak şu hadîsleri dayanak olarak göstermektedir:

Hz. Âişe (r.anha) "Her kim Muhammed Rabbini görmüştür derse Allah'a iftiraların en büyüğünü yapmış olur. Mesruk ona şöyle dedi: 'Ey müminlerin annesi bekle ve sakince bize yanıt ver. Allah ۱۰ وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزَّلَةً أُخْرًا ۳۳۶ ve ۱۱ وَلَقَدْ رَأَاهُ بِالْأَفْقِ الْمُبِينِ ۳۳۵" diye buyurmadı mı? Hz. Âişe bu soruları Hz. Peygamber'e soranlardan biriyim dedi ve ۱۲ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ۳۳۷ ayetini okudu.³³⁷

Hz. Ali (r.a.) şöyle demektedir:

"Allah, herhangi bir sebep olmaksızın kâinatı idare eden sonsuz, hududu olmayan, herhangi bir sıfatla nitelendirilemeyen, mevcudiyeti yarattıklarına benzemeyen kudret sahibi ilâhtır. Gözler O'nu idrâk edemez, ama O gözleri idrâk eder."³³⁸

Necd bölgesinden gelen bir adam İbn Abbas'a (r.a.) şunu sordu: "Ey İbn Abbas! Rabbimizi nasıl tanıyabiliriz?" İbn Abbas ona: "Allah'ın kendisini bildirmesinden başkasını bilemezsin. O'na bakmaktan kendisini münezzehtir kılmıştır. Tefekkür edilemeyen Allah, yaratılanlara benzemediği gibi idrâk de edilemez."³³⁹

İbâdiyye rü'yet ile ilgili Hz. Ali, Hz. Âişe, İbn Abbâs, İbn Mesûd'dan nakledilen rivâyetleri Mu'tezile gibi âhâd haber olarak değerlendirmemekte fakat

³³² Nureddin Abdullah b. Hamid Selûm Sâlimî, *Bi hücceti'l-envâr şerhu envâru'l-ukûl fi't-tevhîd*, thk. Ali b. Saîd b. Mes'ud el-Gâfirî, y.s. , y.y. , 2009, 132; A'veşt, *Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, 56-58.

³³³ Sâlimî, *Bi hücceti'l-envâr*, 133; A'veşt, *Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, 57.

³³⁴ Rebi', *Müsned*, I, 49-53, bâb no 10.

³³⁵ Tekvîr, 81/23.

³³⁶ Necm, 53/13.

³³⁷ Rebi', *Müsned*, I, 22-23, hadîs no 60.

³³⁸ Rebi', *Müsned*, III, 388, bâb no 9.

³³⁹ Rebi', *Müsned*, III, 370, bâb no 13. Benzer rivâyetler bâb no 14-15.

tevhîd ilkesi gereği ilgili âyet ve hadîsleri lugavî birtakım te'viller yaparak kıyâmet günü rü'yetin gözle görme şeklinde olmayacağını belirtmektedir.³⁴⁰

Allah, mekân ve cihette bulunmaktan münezze³⁴¹ olduğu için Yûnus 26. âyette geçen *زيد/fazlası* kelimesi, inciden yapılmış dört kapısı olan oda anlamındadır.³⁴² Ayrıca cennet ehli için ziyâdelik; iyiliğin, keramet artması, mağfiret ve rıza³⁴³ şeklinde te'vil edilmektedir. Yine A'râf 143. âyette geçen رَبِّ أَرِنِي/bana kendini göster cümlesinden maksat mendir. Rü'yet isteği, Hz. Mûsâ'nın dileği değildir. Maksat ise kavminin Allah'ı görmek istemekten vazgeçmelerini sağlamaktır. Kavme yapılan bu ikaz, dünya ve âhirette Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğunu göstermekle³⁴⁴ beraber ve bu talebin fasit³⁴⁵ edildiğini de göstermektedir.

İbâdiyye'nin akılla temellendirdiği inanç esaslarının başında tevhîd geldiği için; Mâbud'u kullukta birlemek, O'nun zât, sıfat ve fiillerinde tek yaratıcı olduğunu tasdik etmek; *لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ* O'na benzer hiç bir şey yoktur. O, işitendir, görendir³⁴⁶ âyetinin gereği olarak Allah'ı rü'yet anlayışından uzak tutmak, önemli akidedir. Bu akidenin gereği olarak buluş çağına gelen çocuğa ilk olarak her şeyi yoktan var eden Allah'ın, gözle görülmesinin imkânsız olduğunun anlatılması³⁴⁷ gerektiği belirtilir.

Kur'ân'da geçen rü'yet âyetlerini müteşâbih olarak görmek ve te'vil etmek İbâdiyye'nin de inanç esaslarındandır. Ancak her ne kadar Kur'ân-ı Kur'ân ile tefsîr ettiklerini, Allah'a ait hususiyetlerin bila-keyf olduğunu ve rü'yetin sınır, tehdit, temsil, teşbih ve tevehhüm³⁴⁸ gibi özellikler barındığını iddia etseler de âyet ve hadîsleri zâhirî mânalarına dayanarak ispat etmeye çalıştıkları görülmektedir. Dolayısıyla rü'yet ile ilgili konuda bir anlama ve kavrama problemi bulunmaktadır. Zaten akılla temellendirilen mekân, şeffaflık, uzaklık-yakınlık, ışık gibi kavramların âhîret için de kullanılması rü'yetin mâhiyetini de sınırlamaktır. Mâhiyet itibarıyla

³⁴⁰ Rebi', *Müsned*, III, 370-389; A'veşt, *Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, 57-59.

³⁴¹ Sâlimî, *Bi hücceti'l-envâr*, 133; A'veşt, *Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, 57.

³⁴² Rebi', *Müsned*, III, 388, bâb no 20.

³⁴³ Rebi', *Müsned*, III, 388, hadîs no, 121; Vercilânî, *ed-Delîl v'el-burhân*, 388-389.

³⁴⁴ Vercilânî, *ed-Delîl v'el-burhân*, 397-398.

³⁴⁵ Sâlimî, *Bi hücceti'l-envâr*, 134.

³⁴⁶ Şûrâ, 42/11.

³⁴⁷ Nureddîn Abdullah b. Hamîd, Sâlimî, *Telkînü's-sibyân*, b.y.y., Ummân, 2004, 8.

³⁴⁸ Ateş, *İbaziyye'de Ru'yetullah*, 77.

Allah'ın işitmesi, görmesi bizim görmemize benzemediği gibi görülmesi de varlıkların görülmesine asla benzemez.

Görülüyor ki İbâdiyye'nin rü'yet ile ilgili nassları müteşâbih olarak yorumlayıp te'vil etmesi, 'ne şiş yansın ne kebab' bağlamında orta yolu tercih etmektir. Çünkü bir kısım İbâdi âlimler, Allah'ın kalple görülebileceği konusunda ihtilafa düşmektedir. Buna rağmen fırkanın âlimleri, mezhebin inanç ilkeleri dışına çıkamayarak rü'yeti reddetmektedir.

1.3.2.4. Şîâ'da Rü'yet Anlayışı

Allah'ın âhirette görülemeyeceğini savunan fırkalardan biri de Şîâ'dır. Genel olarak Şîâ rü'yetin reddi konusunda herhangi bir şart ve izaha gerek duymasa da³⁴⁹ delillerini akla değil Kur'ân ve Sünnet'e dayandırmaktadır.

Genel anlamda *rü'yet* kelimesini lugatta; durmak, atmak, beraber olmak gibi duyusal (his) anlamında kullanan Şîâ; rü'yetin esas anlamını âhirette Allah'ın nimetlerinin ve sevabının görülmesi ile rahmetinin, lütfunun beklenmesi³⁵⁰ şeklinde te'vil etmektedir.

Masum imamlardan mütevatiren geldiği sanılan hadîs mecmualarında tedvin edilmiş olarak Şîâ-İsnaaşeriyye³⁵¹ mezhebi, âhirette rü'yeti reddetmeyi vâcip görmektedir.³⁵² Ancak mezhebin altıncı imâmı Cafer es-Sâdık (ö.148/765), *kalple görme* olgusunun varlığını kabul ederken³⁵³ Allah'ı âhirette baş gözüyle görmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Ona göre bunun delili şu âyetlerdir:

³⁴⁹ Şeyh Müfîd, *Evâ'ilü'l-makâlât*, Şebketü'l-Fikr, Beyrût, ts. , 57; Ayetullah Hasanzâde Âmulî Allâme Hillî, *Keşfu'l-Murâd fi şerhi tecrîdi'l-i'tikâd li't-Tûsî*, şerh. Cemâleddîn Hasan b. Yusuf, Şebketü'l-Fikr, Beyrût, 2000, 179.

³⁵⁰ Murtazâ, *Emâli'l-Murtazâ*, I, 36; Hillî, *Keşfu'l-Murâd*, 323-324; Abdullah b. Muhammed es-Selefi, *Min Akâidiş-Şîâ*, b.y.y., y.y. , 2007, 16.

³⁵¹ İslâmî siyâsî mezheplerin en eskisi olarak bilinen Şîâ, kendi inanç ve düşünceleri doğrultusunda şekillenmiş ve dünyada Müslüman nüfusun % 10-15'inin din anlayışını biçimlendiren mezheplerden birisidir. Bugün Şîâ denince umumiyetle İmâmiyye anlaşılır. Bunlara, on iki imâmı kabul ettiklerinden dolayı İsna-şeriyye (onikiciler); hem itikâd hem de ibâdet ve muâmelâtta İmam Câfer es-Sâdık'ın görüşlerine dayandıklarından Câferiyye de denmiştir. Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehrâ, *Târihu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Fikr, Kâhire, ts. , 44-45.

³⁵² Hillî, *Keşfu'l-Murâd*, 321.

³⁵³ Câfer b. Muhammed es-Sâdık, *Tefsir-i İmâm Ca'feri Sâdık*, Dâru'l-Hâdî, Beyrût, 2008, 13-15.

بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ *Müminlere müjde ver.*³⁵⁴

جَزَاءٌ مِنْ رَبِّكَ عَطَاءٌ حِسَابًا *Bu, Rabbinin bol bol lütfettiği karşılıktır, bağıştır.*³⁵⁵

Âyetler; ilâhî bağışın biri başlangıçta diğeri sonda olmak üzere iki çeşit olduğuna, başlangıçtaki ilâhî bağışın; iman ve İslâm, sonrakinin; kulu cennete koyma ve cömert olan Allah'ın yüzüne kalben bakmak³⁵⁶ olduğunu göstermektedir. Ancak bu bakma, gözlerden ve vehimlerden gizli, idrâkten uzak bir müşâhededir. Zira insan, fâni bir varlık olması hasebiyle, dünya ve âhirette Allah'ın tecellisine dayanamaz.³⁵⁷ Tevhîd açısından rü'yeti reddeden İmâm Sâdık'a³⁵⁸ âhirette Allah Teâlâ'nın görülmesi hakkında soru sorulunca Allah Teâlâ'nın bundan münezzehe olduğunu ifade ederek, *Şüphesiz gözler onu idrâk edemez*³⁵⁹ âyetini okuyup 'Allah'a rü'yet gibi bir sıfat veren olursa onun dinden çıktığına hüküm verilir'³⁶⁰ cevabını verir.

Şîâ âhirette rü'yeti reddederken gören ile görülen arasında görmenin aşığı bir hava boşluğu olmadığı sürece görme eylemi gerçekleşemeyeceğini ve gören ile görülen arasında bu boşluk ortadan kalktığı ve ışık olmadığı vakit görme gerçekleşemeyeceğini belirtir. Bu durumda gören ile görülen arasında bir benzerliğin olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla gören aralarındaki gerektirici sebep açısından görülenle eşit olduğu zaman bu durum benzeşmeyi kaçınılmaz kılar. Bu da teşbihtir.³⁶¹ Bu teşbihi yaparak cezalandırılanlara örnek, İsrailoğulları'ndan bazı kimselerin rü'yet talebidir.

Şîâ'ya göre Zât-ı Bârî'yi zaman ile takyîd, mekân ile tahdîd, bu suretle de O'nu, şânına lâyük olmayan cismânî sıfatlarla tavsîf eden kavimden bazıları zulüm ehli olmalarına ve yıldırımla yakılarak cezalandırılmalarına³⁶² sebep oldu. Şîâ'nın

³⁵⁴ Bakara, 2/223.

³⁵⁵ Nebe, 78/36.

³⁵⁶ Nasrullah Pürcevâdî, *Gökyüzünde Ayın Görüntüsü*, çev. Ahmet Çelik, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999, 66-72.

³⁵⁷ Pürcevâdî, *Gökyüzünde Ayın Görüntüsü*, 66-72.

³⁵⁸ Ca'fer b. Hızır b. Yahyâ en-Necefi, *Kâşifü'l-gutâ'*, thk. Mektebetü'l-İ'lâmi'l-İslâmiyye, Şebketü'l-Fikr, I, 52.

³⁵⁹ En'âm, 6/103.

³⁶⁰ Selefî, *Min Akâidiş-Şîâ*, 16.

³⁶¹ Hillî, *Keşfu'l-Murâd*, 179.

³⁶² Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî, *et-Tevhîd*, Dâru'l-Mârifê, Beyrût, ts, 119; Hillî, *Keşfu'l-Murâd*, 322.

hadîs kaynaklarından biri olan *et-Tevhîd* adlı eserde A'râf 143. âyette geçen لَنْ kelimesi rü'yetin inkârı konusunda hüküm arz ederek şunlar söylenir:

“Mûsâ, kavminin ısrarıyla onların inançlarının butlanını onların rü'yet talebinde bulunmalarının ne kadar ma'siyet olduğunun ilanını dilemiş, Allah'ın her türlü sıfattan münezzehten olan Zâtı'nı değil, kudretini, azametini açık bir delille onlara dilemesini istemiştir. Âyette geçen *beni asla göremezsin* beyanındaki لَنْ “hiçbir şekilde, hiçbir yer ve zamanda buna imkân yoktur.” anlamındadır. Bunun kanıtı;

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ

...Allah'tan başka kendilerine yalvarıp yakardıklarınız var ya, hepsi bunun için bir araya gelseler bile bir sinek yaratamazlar!³⁶³ âyetindeki لَنْ de aynı anlamda ebediyet ifadesidir.³⁶⁴

Şîâ'ya göre Hz. Mûsâ, Allah Teâlâ'nın görülmesinin caiz olmayacağını zaten bilmektedir. Görme olayı olsaydı; Hz. Mûsâ gibi büyük bir peygamber, böyle avamca bir istekten³⁶⁵ men edilmezdi.³⁶⁶ Hz. Mûsâ'nın görme isteği, Allah Teâlâ'yı cismânî bir kalıba sokmak³⁶⁷ anlamına geldiği için reddedilmektedir.

Görme iddiasını kesin bir dille reddeden ve görme ile bakma olayını cahillik³⁶⁸ olarak gören Şîâ âlimleri, birtakım âyetleri de rü'yetin nefyine yakın olduğu için delil olarak kabul etmektedir:

مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى

*Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı.*³⁶⁹

مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ ۗ

³⁶³ Hacc, 22/73.

³⁶⁴ İbn Bâbeveyh, *et-Tevhîd*, 120-121.

³⁶⁵ Tabâtabaî, *el-Mizân*, VIII, 242.

³⁶⁶ İbn Bâbeveyh, *et-Tevhîd*, 121.

³⁶⁷ Ali b. Fadl b. el-Hasan Tabersî, *Mecmeu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1994, IV, 323.

³⁶⁸ İbn Bâbeveyh, *et-Tevhîd*, 121-122.

³⁶⁹ Necm, 53/11.

*Her kim Allah'a kavuşmayı umarsa, bilsin ki Allah'ın tayin ettiği o vakit elbette gelecektir.*³⁷⁰

أَلَا إِنَّهُمْ فِي مَرِيَّةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ أَلَا إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطٌ

*Dikkat edin; onlar, Rablerine kavuşma konusunda şüphe içindedirler. Bilesiniz ki O, her şeyi (ilmiyle) kuşatmıştır.*³⁷¹

فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

*Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.*³⁷²

Âyetlerde geçen *görme* ve ona yakın anlamdaki *kavuşma* kelimelerinden anlaşılan şey, bilmenin onu görmek mânasına gelmediğidir. Mesela; bizler, Hz. İbrahim (a.s), İskender ve Kisra'nın yaşadıklarını şu an göremediğimiz halde onları bilmekteyiz. Bizler bu bilgiye *görme* demiyoruz. Ayrıca; "Bir ikinin yarısıdır, dört çift bir sayıdır" şeklindeki sözler, görülmediği halde bilinen gerçeklerdir. Bu gerçekler ortaya çıkarıyor ki, göz ile görmenin ötesinde Allah Teâlâ, şuur aracılığı ile kendini bildirir.³⁷³

Şîâ anlayışında rü'yetin imkânsızlığı, icmâ ile sabittir. Bunun kanıtlarından biri de Kıyamet 23. âyette geçen نظر kelimesi; "yüzlerin, Rablerinin mükâfatına bakarak parıl parıl olacağı ve sonsuz ilâhî rahmete sahip olmak, Allah'ın sevabını beklemek"³⁷⁴ şeklinde te'vil edilir. Bu durumun açıklaması da şöyle yapılır:

"Âyetin 'rahmet beklemek' anlamına geldiğini onaylayan iki kanıt vardır: Birincisi; bakmak yüzlere isnad edilerek 'Yüzler sevinçle O'na bakarlar' buyrulmaktadır. Eğer maksat Allah'ı görmek olsaydı, görmenin yüzlere değil, gözlere istinad edilmesi gerekirdi. İkincisi; 'Yüzleri parlayanlar, Rablerine bakanlar' diye, yüzleri gamlı ve yaşlı olanlar ise *o gün insanın belini kıracak bir felâketi*

³⁷⁰ Ankebût, 29/5.

³⁷¹ Fussilet, 41/54.

³⁷² Kehf, 18/110.

³⁷³ Tabâtabaî, *el-Mizan*, VIII, 243-244.

³⁷⁴ Murtazâ, *Emâli*, I, 36; Hillî, *Keşfü'l-Murâd*, 322; es-Selefi, *Min Akâidiş-Şîâ*, 16; Tabâtabaî, *el-Mizan*, VIII, 243; Ebû Câfer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî "*Şeyh Sadük*", *Risâletu'l-İ'tikadâti'l-İmâmiyye*, (Şii İmamiyyenin İnanç Esasları), çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, 22; Tabersî, *el-İhticâc*, II, 165.

*sezerek sararıp solacaktır*³⁷⁵ şeklinde açıklanmaktadır. Arapçada nasıl ki ‘falanca başkasının eline bakıyor’denildiğinde ‘ondan yardım bekliyor’ şeklinde kullanım varsa *Rablerine bakarlar* tabiri de kinaye olarak kullanılmakta ve ‘rahmetini bekliyorlar’ şeklinde anlaşılmalıdır.³⁷⁶ Ayrıca *nazara* kelimesinin sadece rü’yet anlamına gelmediğinin³⁷⁷ kanıtlarından biri de *elçilerin dönmesini beklemek*³⁷⁸ şeklinde te’vil edilen; قَالَ سَنَنْظُرُ أَصَدَقْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْكَاذِبِينَ *Doğru mu söylüyorsun, yoksa yalancılardan mısın, göreceğiz*³⁷⁹ âyetidir.

Şîâ âlimlerinden Şerîf el-Murtazâ (ö. 436/1044) إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ ۖ cümlesindeki إِلَى edatına, geçişliliği sağlayan ve yönelme bildiren -e, -a anlamını vererek إِلَى edatını, *Allah’ın rahmetini beklemek, nimetler* anlamında آلاء edatının tekili olarak şu delillerle temellendirir:

فَادْكُرُوا آلاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

*Allah’ın nimetlerini hatırlayın ki; felaha eresiniz*³⁸⁰

أبيض لا يرهب الهذال ولا ... يقطع رحما ولا يخون إلى

*Aktır, yokluktan korkmaz; akraba ile ilişkisini kesmez, nimetlere ihanet etmez.*³⁸¹

Şîâ müfessirleri, Yûnus 26. âyette geçen زيادة/ziyâde kelimesini “Allah’ın kuluna ikrâmı olarak bulunduğu durumdan daha iyisine geçme, bekleyen müminlere cennette Rabb’inin nimetlerini attırma,³⁸² cennetteki lezzetlere hesapsız ulaşma”³⁸³ olarak yorumlamaktadır. Bu anlayışa göre cennetin en büyük nimeti rü’yet değil Allah’ın bağışlamasını, iyiliğini ve sevabını beklemektir. Allah; adaletinin gereği olarak günah ve küfre azap, iman ve itaate ödül ve sevap, küfür ve günaha da azap

³⁷⁵ Kıyâmet, 75/25.

³⁷⁶ Cafer Sübhanî, *Caferîlik*, çev. Cafer Bendiderya, Kevser Yayınları, İstanbul, t.s. , 62-63.

³⁷⁷ Murtazâ, *Emâli*, I, 36.

³⁷⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, VIII, 91.

³⁷⁹ Neml, 27/27.

³⁸⁰ A’râf, 7/69.

³⁸¹ Murtazâ, *Emâli*, I, 37; Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin, Mektebetü'l-Hanuca, Kâhire, 1381/1962, I, 217-218.

³⁸² Tabersî, *Mecmeu’l-beyân*, X, 176-178.

³⁸³ Tûsî, *et-Tibyân*, V, 366.

vaadinde bulunur. Cennet vaat yeri olduğuna göre verilecek nimet için beklenti içinde olmak bu adaletin gereğidir. Bu yüzden *ziyâde* kelimesinden anlaşılması gerekenin, âhirette rü'yet değil, Allah'tan *sevâbı beklemek* olması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca Mutaffifîn 15. âyet de “Onlar Allah Teâlâ'nın sevabından mahrum kalacaklar”³⁸⁴ şeklinde anlaşılmalıdır.

Şîâ anlayışında Hz. Peygamber'in (s.a.v) masumiyeti, imâmların şahsında devam ettiği için,³⁸⁵ imâmlar kanalından gelmeyen hadîsler kabul edilmemektedir. Bundan dolayı Ehl-i Sünnet'in âhirette rü'yete delil olarak kabul ettikleri hadîsler, Şîâ tarafından reddedilmektedir. Şîâ'nın dolunay³⁸⁶ ve cennet³⁸⁷ ile ilgili hadîsleri kabul etmemesindeki en önemli etken, Ebu Hureyre'nin (r.a) hadîs nakletmesi³⁸⁸ olarak görülse de onlara göre belirtilen hadîsler, Kur'ân ve hadîs arasındaki çelişki bağlamında mevzû kabul edilir. Zikredilen hadîsleri Mu'tezile gibi âhâd haber olarak değerlendiren Şîâ âlimleri, hadîslerin sahîh kabul edilse bile, insanların herhangi bir zorluğa katlanmadan *Rablerini zorunlu olarak bilmeleri* olarak te'vil edilebileceği³⁸⁹ şeklinde yorumlamaktadır. Ehl-i Sünnet âlimleri ise; bu hadîsleri; Allah Teâlâ'nın

³⁸⁴ İbn Babeveyh, *et-Tevhîd*, 109.

³⁸⁵ Jonathan Brown, “Şîâ'da Hadis”, çev. İbrahim Kutluay, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012,135.

³⁸⁶ Buhârî, *Tevhid*, 24; Müslim, *İman*, 82.

³⁸⁷ Müslim, *İman*, 81,

³⁸⁸ Şîâ'nın iddiası şöyledir: “Ehl-i Sünnet Allah'ın cismi ve şekli olduğunu sanarak onun gözle görüldüğünü, tıpkı bir insan gibi yürüdüğünü, aşağı indiğini, evi olduğunu vb. ileri sürüyor. Hâlbuki yüce Allah bu vasıflardan münezzehtir. Şîâ'ya göre ise, Allah şekli ve cismi olmaktan ve yaratıklarından herhangi birine benzemekten münezzehtir ve uzak olup dünyada ve âhirette asla görülmez. Bence Ehl-i Sünnet'in bu gibi rivayetleri, ashâbın zamanında Yahûdiler tarafından uydurulmuştur. Çünkü Ömer bin Hattap zamanında Müslüman olan Ka'bu'l-Ahbâr, Yahûdilerin bu inançlarını yaymış ve bu konuda Ebû Hureyre ve Vehb bin Münebbih gibi bazı saf sahabilerden yararlanmıştı. Böylece bu gibi rivayetlerin çoğunu Ebû Hureyre nakletmiş ve Buhârî ile Müslim bunları kendi *Sahih*'lerinde kaydetmişlerdir. Daha önce de hatırlattığımız gibi Ebû Hureyre, Peygamberimizin hadisleri ile Ka'bu'l-Ahbâr'ın sözlerini birbirinden ayıramıyordu. Hatta Ömer, göklerin ve yerin yedi günde yaratıldığı rivayeti hususunda Ebû Hureyre'yi döverek onu bu rivayeti nakletmekten menetmiştir. Ehl-i Sünnet, Buhârî ile Müslim'e tam olarak güvendiği ve onların Sahihlerini, en doğru ve en muteber kitap olarak kabul edip Ebû Hureyre'yi de muhaddislerin ileri geleni ve Ehl-i Sünnet'in güvenilir râvisi olarak bildikleri sürece, inançlarını değiştiremezler. Bu ise ancak körü körüne taklitten vazgeçmeleri ve hidayet İmamları olan Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)'nın Ehl-i Beyt'ine başvurmaları ve ilim şehrinin kapısına yönelmeleriyle mümkündür. Buna davet, sadece yaşlılara özgü olmayıp özellikle gençleri kapsamaktadır. Bkz. Muhammed Ticanî, *Nasıl Hidayete Kavuştum*, Ensâriyan Yayınları, Kum, 1991, 50-53; Ebû Reyze, *Şeyhu'l-Madîra Ebû Hureyre*, Müessesetü'l-Âlemi'l-Metbûat, Beyrût, 1993, 112-114.

³⁸⁹ Şerif el-Murtaza, *el-Mûlahhas fî usûli'd-dîn*, nşr. Muhammed Rızâ Ensârî Kummî, Tahran, 1544, 227-265.

görülmesinin, zuhûratların ve sûretlerin ötesinde bir şey³⁹⁰ olduğunun ve görmenin sadece Muhammed Mustafa ümmetine verilen bir ayrıcalık³⁹¹ olacağının kanıtı olarak değerlendirmektedir.

Şîâ'nın âhirette rü'yet ile ilgili öne sürdüğü delilleri imâmlar üzerinden yoğunlaştırarak aktardığını görmek mümkündür. Çünkü Şîâ nazarında, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sözü ile masum imâmların sözü eşdeğerdir. Bundan dolayı rü'yetin inkârı konusunda Hz. Ali, Cafer-i Sâdık, İmam Rıza gibi imâmların sözleri esas alınmaktadır. Nitekim bu imâmların rü'yet hakkındaki rivâyetleri şöyledir:

“Hz Ali'ye Rabbini gördün mü? sorusu sorulunca “Görmediğim rabbe kulluk edemem” dedi. “Gözler O'nu idrak edemez” âyeti varken Allah'ı nasıl görürsün? diye sorulunca “Gözler, Allah'ı göz ile müşâhede ederek göremez ama kalpler iman hakikatiyle görür. O, hisler ile idrâk olunmaz, insanlarla mukayese edilmez.”³⁹²

Câfer es-Sâdık şöyle buyurmaktadır:

“Hz. Peygamber, namazda gözlerini göğe diken bir adamın yanından geçti ve ona gözlerini (aşağı) indir, çünkü sen O'nu, asla göremezsin ” dedi. Bir başka zaman o, namaz kılariken kollarını göğe doğru kaldıran birinin yanından geçti ve ona şöyle dedi: “Ellerini (yukarı doğru) açma, çünkü sen O'na katiyyen ulaşamazsın.”³⁹³

Şîâ'nın önemli hadîs kaynak kitaplarından biri olarak kabul edilen *el-Kâfi* isimli eserde Safvân b. İshâk'tan şöyle bir rivayet geçmektedir:

“Muhaddis Ebu Karra, kendisini Ebul-Hasan er-Rıza 'ın huzuruna götürmemi istedi. Ben de onun için izin istedim, İmâm bana izin verdi. Ebu Karra İmâm'ın huzuruna girdi, ona helâl, haram ve çeşitli hükümlerle ilgili bir takım sorular sordu. Derken sorular tevhitte ilgili olmaya başladı. Ebu'l-Hasan dedi ki: “Gözler O'nu

³⁹⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, II, (491. Mektup), 545.

³⁹¹ İbnü'l-Arabî, *Fütühat*, V, 186,405-409

³⁹² Başka bir rivayette, Dî'lib-i Yemâni, Hz. Ali'ye şu soruyu sorar: “Yâ Emir'el-Mü'minin, Rabbini gördün mü? Görmediğime kulluk mu ederim.” buyurdular. O'nu nasıl gördün? buyurdular ki: “Onu gözler, apaçık görüşle göremez; fakat gönüller, iman gerçekleriyle görür. O, her şeye yakındır, fakat onlarla birleşerek değil. Her şeyden ayrıdır, fakat onlara zıt olarak değil. Söyleyicidir, fakat düşünerek, dille, damakla değil. İrâde edicidir, kasıtlı, azimle değil. Eşyâyı yapandır, yaratandır, âletle değil. Latiftir, gizlilikle vafedilemez. Büyüktür, irilikle değil. Görücüdür; duyguyla tavsife imkân yok. Acıyıcıdır, gönül yumuşaklığıyla tarifine imkân yok. Yüzler, onun ululuğuna karşı eğilmiştir, alçalmıştır; gönüller, onun korkusuyla dolmuştur, titrer-durur. Hülâsa sıfatları da zâtı gibi idrâk edilemez; O'nu tavsif, teşbih icab eder ki bu da bâtıldır.” Bkz. Ali b. Ebî Tâlib, *Nehcü'l-Belâğa*, şerh. Şeyh Muhammed Abdüh, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 2003, 108-109

³⁹³ İbn Bâbeveyh, *et-Tevhîd*, 107.

göremez, İlim yönünden O'nu kuşatamazlar. O'nun gibi hiçbir şey yoktur" diye Allah adına insanlara ve cinlere duyuran kimdir? Muhammed değil midir? dedi ki: "Evet, odur. Nasıl olur da bir adam, bütün insanlara gelir ve onlara Allah tarafından gönderildiğini, onları Allah'ın emriyle Allah'a ibadet etmeye davet ettiğini bildirir. Nasıl ben, O'nu gözümle gördüm, bilgice algıladım ve O, beşer sûretindedir, iddiasında bulunur. Böyle bir iddiayı ileri sürmekten utanmıyor musunuz? Dinsizler bile O'nu bu şekilde itham etmemişlerdi: Allah, katından bir şey getiriyor sonra bu getirdiğinin aksini söylüyor diye suçlamamışlardı!" Ebu Karra dedi ki: Ama O, şöyle de diyor: "Andolsun ki onu, inerken bir kere daha gördü. Aynı sûrede onun neyi gördüğünü gösteren bir âyet vardır: "Gönlü gördüğünü yalanlamadı."³⁹⁴ Muhammed'in kalbi, onun gözlerinin gördüğünü yalanlamadı. Sonra gözlerinin neyi gördüğünü haber veriyor ve diyor ki: "Andolsun o, Rabbinin en büyük ayetlerinden bir kısmını gördü." Allah'ın âyetleri Allah değildir. Çünkü Allah; *bilgice O'nu kuşatamazlar*³⁹⁵ buyurmuştur. Gözler, O'nu gördüğü zaman bilgice de kuşatılmış, algılanmış, tanımlanmış olur. Bunun üzerine Ebu Karra dedi ki: Sen, rivâyetleri yalanlıyor musun? Ebu'l-Hasan dedi ki: "Rivâyetler Kur'ân ile çeliştiği zaman onları yalanlarım. Müslümanlar şu hususta ittifak etmişlerdir: "Allah, bilgice kuşatılmaz, gözler O'nu görmez ve O'nun gibi bir şey yoktur."³⁹⁶

Şîâ'ya göre Allah Teâlâ'ya rü'yet gibi bir sıfatı veren kişi, dinden dahi çıkabilir ve bu konuda herhangi bir şart ve izah yoktur.³⁹⁷ Bu genelleyici hükmün sebebi, rü'yetullahın tevhîd düşüncesine aykırı olarak görülmesidir. Mu'tezile ile teşbih, teccim atfetmesi bakımından aynı dayanakları savunan Şîâ'nın aklî delillerine göre gözle görülen şeyler, cisimdir. Cisimler de yön, şekil ve yer kaplar. Bunlar yaratılmışların sıfatlarıdır ve Allah'ın kudret sıfatına aykırıdır. Şîâ'nın önemli kelâm âlimlerinden Hillî bu konuda şunları söylemektedir:

"Allah'ın varlığının vâcibu'l-vücûd oluşu, O'nun görülebilmesini reddeder. Bil ki, bilginlerin (filozofların) çoğu, O'nun görülmesinin mümkün olmadığına

³⁹⁴ Necm, 53/11.

³⁹⁵ Tâhâ, 20/110.

³⁹⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî, *el-Kâfi fî 'ilmi'd-dîn*, thk. Ali Ekber el-Gıfârî, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Tahran, ts. , I, 95-96; İbn Bâbeveyh, *et-Tevhîd*, 108-109.

³⁹⁷ Allame Meclisî, *Bihâru'l-envâr*, Müessesetü'l-Vefâ, Beyrût, 1984, IV, 59-61.

inanmaktadır. Ancak Mücessime,³⁹⁸ Allah'ın cisim olduğuna inandıkları için görülebileceğini ileri sürmüşlerdir. Bunun yanında Eş'ariler de Allah'ın mücerred olduğunu, her türlü cihetten uzak olduğunu savunmakla beraber görülebileceğini de kabul eder.³⁹⁹

Şîâya göre Allah Teâlâ görülebilseydi, zaman ve mekâna ihtiyaç duyardı. Görülen şey, belli yer tuttuğuna göre görülenle arasında mesafe olmalıdır. Hâlbuki Allah Teâlâ bu tarz mesnetlerden münezzehtir olduğu için O'na rü'yet isnâd etmek şirk olarak değerlendirilmektedir. Zira göz; yaratılana bakar, yaratılan hareket halindedir, hareket halindeki gözün gördüğü ise cisimdir. Allah da bu sıfatın dışındadır ve bu, tevhid akidesinin gereğidir.⁴⁰⁰ Şîâ, bu konuyu delillendirmek için de sahih kabul ettiği, Hz. Peygamberden şu hadîsi nakleder: "Kim Allah'a teşbihte bulunursa, o kişi müşriktir."⁴⁰¹

İmâm Zeynülâbidîn'e (ö.125/744) göre Yüce Allah, sıfatlardan yüce olduğu için sınırlılıkla vasfedilemez.⁴⁰² Bir şeyin görülebilmesi, onun sınırlı olduğunu gösterir ki bu da teşbih olur. Böyle bir şey sebeplerin sahibi olan Allah'a yakıştırılmaz.⁴⁰³ Allah, latîf ve her şeyden haberdar olan bir varlık olduğu için rü'yetle sınırlandırılmaz. Zira, sınırlı görme kabiliyetine sahip insanın sınırı olmayan yaratıcıyı görmesi düşünülemez. Ayrıca; Allah'ın görülmesi demek ya vücûdunun tümü görünmekte veya sadece bir bölümü görünmektedir. Bu durumda gören, görüleni aslî haliyle görecektir. Çünkü bir şeyin görme yolunun olması, onun görülmesini vâcib kılar. Bir şey görülüyorsa 'o şey oradadır ya da şuradadır'

³⁹⁸ Mücessime: İlâhî sıfatları inkârâ götürecek şekilde te'vile tâbi tutan Muattıla'ya karşılık, O'na cismanî nitelikler izâfe eden Mücessime, bazı kaynaklarda Müşebbihe ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Kelâmcılar, haberî sıfatları naslardaki ulûhiyyet anlayışı çerçevesinde dil kurallarına uygun biçimde te'vile tâbi tutmuşlar, Allah'a doğrudan cismaniyet izâfe eden ve haberî olarak anılan sıfatları zâhirî şekilleriyle benimseyip sonuçta teccîme düşen grupları eleştirmişlerdir. Eleştirilen gruplardan olan mücessime (müşebbihe) için Allah, aynı zamanda bir yönde ve mekânda bulunan bir varlık olup yedinci kat göğün üstündeki tahtında (arş) oturur. Arşını melekler taşır ve zâtı, arşla sınırlıdır. Allah'ın zâtı yaratıklarla temasta bulunabilir ve hâdis olaylara konu teşkil edebilir. İlâhî sıfatları ve özellikle fiilî olanlarını yaratıkların sıfat ve fiillerine benzeten müşebbiheye göre Allah'ın iradesi insanın iradesi gibi hâdistir, kelâm sıfatı da zâtı dışında herhangi bir nesnede yarattığı harf ve seslerden ibarettir. Bkz. el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 198-201.

³⁹⁹ Hillî, *Keşfu'l-Murâd*, 274.

⁴⁰⁰ Tabersî, *el-İhticâc*, I, 265; 406-407.

⁴⁰¹ Tabersî, *el-İhticâc*, II, 165.

⁴⁰² Ethem Rûhi Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, 135.

⁴⁰³ İbn Bâbeveyh, *et-Tevhîd*, 102.

denilerek işaret edilen şeyin o yönde olması gerekir.⁴⁰⁴ Gözle algılamanın yolu hava ve sebebi ışık olduğu için gözle-görülen varlık arasındaki yolda bir kopukluk yok ise, bütünlük bulunuyorsa sebepler oluşmuş demektir böylece karşılaşılan renkler ve somut nesnelere kavranır, algılanır. Çünkü kişi canlıdır ve o nesneyi görür.⁴⁰⁵ Bu durumda her şeyi kuşatan, diğer durumda ise uzuv ve ecza sahibi olacak olan Allah, bu nispetlerden uzaktır.

Şîâ anlayışına göre göz gibi bir varlık, aynanın ötesine nüfuz edemediği için, kendi aksinden ötesini göremez. Ancak kalp, havada olan her şeyi kavrar ve tasavvur ettiği için havaya egemendir. Kalbi, havada olmayan bir şeye yönelmek havadan akis halinde geri gelir. Akıllı insan, rü'yet gibi akis hâlinde dönen şeylerle ilgilenmemeli ve kalbini Allah'ın birliği gibi hava boşluğunda somut olarak yer almayan soyut bir olguyla meşgul etmemelidir. Eğer meşgul ederse kalp, hava boşluğunda bulunan mevcudattan ve somut bir varlıktan başka bir şey tasavvur edemeyecektir.⁴⁰⁶

Allah'ın bütün sıfatlarını reddeden Şîâ; rü'yet gibi bir olayın hülûl, teccîm ve eksiklik olduğunu; Allah Teâlâ'nın, kadîr ve âlim olarak bu benzetmelerden uzak olduğunu belirtir.⁴⁰⁷ Hatta sert sözlerle rü'yeti kabul edenler şöyle eleştirilir:

“Allah'ı yaratıklarından birine benzeten ve yüzü, eli, gözü olduğunu söyleyen yahut dünya göğüne indiğini, cennet ehline; ayı görüldüğü gibi görüneceğini söyleyen, bu çeşit inançlara sapan, her türlü noksanlıktan münezze olan yaratıcıyı bilmeyen kişidir ki o, kâfir menzilesindedir. Kıyâmet günü, halka görüneceğini söyleyen, onun cisim olmadığına inansa, onu teşbîhten tenzîh etse bile bu sözü, bir dil tekerlemesinden ibarettir ve küfre ulaşır; çünkü bu çeşit iddialarda bulunanlar, Kur'ân-ı Kerîm'in yahut hadîsin zâhîrî anlamına kapılanlar, akıllarını, düşüncelerini bırakanlar, onları artlarına atanlar, o sözlerdeki istiâre ve mecazları anlamakta acze düşüp nazara, delile önem verenlerdir.”⁴⁰⁸

⁴⁰⁴ Hillî, *Keşfu'l-Murâd*, 274.

⁴⁰⁵ Murtezâ, *el-Mûlahhas*, 228.

⁴⁰⁶ Küleynî, *el-Kâfi*, I, 102-130.

⁴⁰⁷ Murteza, *el-Mûlahhas*, 229.

⁴⁰⁸ Ethem Ruhi Fırlalı, *İmâmiyye Şîasi*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, 212.

Şîâ'nın da âhirette rü'yeti inkâr meselesinde, Mu'tezile'den etkilendiğini söylemekle beraber,⁴⁰⁹ görülecek şeyin sadece cisim olarak algılanması; zaman, mekân, kemniyet, keyfiyet ve diğer birçok sınırlı şartın olmadığı âhîret âlemini sınırlandırdığını göstermektedir. Çünkü Allah'ın görülmesinin âhîretteki tasavvuru, tam olarak kendisini bildirmesi şeklinde olacağı bilinmektedir. Ancak Şîâ anlayışında; Allah'ın zât ve sıfatlarının ayniyeti, âhîret âleminin kanunları ile dünya kanunlarının ayniyeti, Allah'ı âhîrette görmeyi imkânsız kılmaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki mezheplerin aşırı te'vilci yaklaşımlarla nassları anlamaları, sadece aklî bilgi düzeyinde anlama çabalarının sonucudur. Bu çabalar elbetteki dünya şartları içerisinde normal karşılanabilir. Ancak mâhiyeti bilinmeyen âhîret yurdu için normal sayılamaz. Şîâ söylemlerine bakıldığında âhîrette rü'yete inananlar çok sert biçimde eleştirilmektedir. Sünnî dünyanın tekfir edildiği bu anlayış, İslâm'ın özü bakımından doğru değildir; ayırıcı ve parçalayıcıdır. Dolayısıyla kendi akide esasları arasında mütalaa ettikleri rü'yeti inkâr, İslâm'ı ve Müslümanları savunma düşüncesinin de önüne geçerek tevhid akidesini hiçe sayan ifrat boyutunda değerlendirilmektedir.

1.3.2.5. Hurûflikte Rü'yet Anlayışı

Hurûflik, harflerden dinsel anlamlar çıkaran İran içrekçiliği (ezoterizmi)⁴¹⁰ olarak tanımlanmaktadır. İslâm dünyasında Hurûfliği bir inanç sistemi, bir fırka halinde yayan Esterabâdlı Fazlullâh-i Hurûfî,⁴¹¹ evrenin sonsuz ve bir devinim içinde hareket ettiğini iddia ederek, insana en yüce mertebeyi vermektedir. Bu yücelik,

⁴⁰⁹ Hulusi Arslan, *İslam Düşünce Geleneğinde Şîâ-Mu'tezile Etkileşimi (Şerîf el-Murtezâ Örneği)*, Endülüs Yayınları, İstanbul, 2017, 115.

⁴¹⁰ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017, II, 342.

⁴¹¹ Fazlullah-ı Hurûfî'nin (ö. 796/1394) kurup geliştirdiği, harflerin esrarına dayanan bâtinî bir akım olan Hurûfliğin temeli, eski çağlardan gelen ve harflerle sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleyen anlayışa dayanır. Çok eskiden beri tabiatta varlığı kabul edilen gizli güçler şekil ve harflerle ifade edilmeye çalışılmış, sonuçta tabiat bilimlerinden önce efsun, tılsım, sihir gibi tekniklerle "hurûf" ilmi adı altında sözde ilimler ortaya çıkmıştır. Hurûfliğin ne zaman ve nasıl doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte gerçek anlamıyla milâttan önce IV ve III. yüzyıllardan itibaren Ortadoğu'daki Helenistik-gnostik karakterli dinlerde ortaya çıktığı görülmektedir. Azerbeycan, İran, Irak bölgelerinde etkili olan hurufiliğe göre tanrının ilk belirışı söz (kelâm) ile olmuştur. Söz, ilk nedendir ve tanrının soyut bir iç konuşması niteliğindedir. Söz daha sonra çeşitli formalara girer, ayrışır ve söylenmiş söz niteliği kazanır. Söylenmiş sözün birleşik görüntülerinden duygu ve bilinç evreni meydana gelir. Bkz. Hüsamettin Aksu, "Hurûflik", *D.İ.A.*, İstanbul, 1998, XVIII, 409-410; Hasan Hüseyin Ballı, "Hurûflik Nedir?", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, IV/2 (Güz 2011), 31.

Allah'ın sıfatlarının insana tecellî etmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu tecellî, insanın ilâh derecesine yüceltilmesi gibi yanlış bir inanca götürmüştür. Örneğin bu inanca göre Allah, kâmil insanın yüzünde tecellî etmiştir ve onun sırrı, kâmil insanın yüzünde yazılıdır. Bu manada dünyada Allah'ı görmek isteyen kâmil insanın yüzüne bakmalıdır. Çünkü bu insana hulûl etmiş ve ulûhileşmiştir. Hurûflerin yaratıcısı insanda bulma yolları, diğer tarîkatlardan temelde ayrılmaktadır. İnsanın bu dünyada Allah'ı görmesi için gönül gözünü açıp kendi yüzünü müşahede etmesi gerekir. Yaratıcı; insanın, çoğu zaman bir aynaya teşbih olunan, gönlünde ya da manevî bir başka cihetinde değil doğrudan sûretinde tecellî etmiştir. Hatta daha da aşırı giderek, *Allah'ın vechinden başka her şey helâk olacaktır*⁴¹² âyetindeki 'vech' kelimesinin insanın yüzü olduğu iddia edilmektedir.⁴¹³

Dünyada rü'yeti kabul eden Hurûfilikte âhiret, cennet ve cehennem önemli bir tartışma konusudur. Bazı Hurûfler, ölümden sonra hayat olmadığına, "birleşik varlık"ların ölüm sonrası tekrar basit hâle dönüşeceğine, insanın Hurûfliğin esası olan 32 kelimesinin bilincine varınca kendisinden mükellefiyetin kalkacağına yani hiçbir dinî hükümlerle yükümlü olmayacağına inanır. Âhiretin varlığına inanan diğer Hurûfî anlayışında cennet, cehennem ve âhiret halleri ve bütün dinî hükümler, yirmi sekiz veya otuz iki harfe irca edilerek te'vile tâbi tutulmaktadır. Cennete giden Hûrûfî için rü'yet, cuma günü asr vaktinde gerçekleşecektir. Yani Allah, yüzünü bu günde cennet ehline gösterecektir. Rü'yetullah, ilâhî kelimenin müşâhedesi olduğundan 32 sayısı, ilâhî kelimenin rekâtlarda müşâhedesi, cuma günü kılınan 15 rekât, farz rekâtın hazaardaki 17 rekâtle toplanmasıyla olur; bu da Cuma gününe tekâbül eder. Allah'ın cemâlini görecek gözlerde bulunan 2 gözbebegi, 2 siyahlık ve 2 beyazlık toplamı 6 hat yapar. Bu da yer ve göklerin yaratıldığı 6 gün hizasındadır. Göz, kendisindeki siyahlık ve beyazlıklarla, altı günün gece ve gündüzünü görür. 7. güne ulaşıldığıdaysa 6 kere 28 saat (7 x 24 = 1 68; 6 x 28 = 1 68) müşâhede edilir, bu Hakk'ın 6 yönden müşâhede edilmesini ifade eder. Gözlerdeki 6, hatta gözlerin 2 mahalli eklenirse, 8 hat olur ki 4'er unsurdan oluştuklarından 32'ye eşittirler. Böylece gözlerdeki 32 hatta mutabık olarak, Hakk'ın vechindeki 32 hat müşâhede edilir.

⁴¹² Kasas, 28/88.

⁴¹³ E.j. Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, 228.

Âlemdeki yedi gezegenin yedi bin devir yapmasından hareketle son devir de cuma günü gerçekleşecektir.⁴¹⁴

Hurûfilikte cennete girenler için Allah'ın yüzünü müşahede etmenin yolu, dünyada Allah'ı görmekten geçmektedir. Bir hadîste Hz. Peygamber, Allah'ı bu dünyada göremeyenlerin öbür dünyada da göremeyeceklerini söylemiştir. Hurûfî bir şair bu konuda şunu söylemiştir:

“Fazl-ı Hakk'ın dolunay gibi yüzünü bu âlemde görmediğinden,
O âlem de yüzün hayvan yüzü gibi olacaktır.”⁴¹⁵

Hurûfliği ile tanınan ve Türk edebiyatında önemli etkisi olan Nesîmî⁴¹⁶ *Divan* adlı eserinde Ehl-i Sünnet'in cennette Allah'ın görüleceğine dair görüşünü şöyle tasdik etmektedir:

“Ben, şehâdet getiririm bizler yüzünü göreceğiz,
Mü'minin imanı oldur ki şehâdete gele.”⁴¹⁷

Nesîmî, şiirlerinde yoğun olarak kullandığı *ayne'l-yakîn* deyişleri, dünyada rü'yetin caizliği hususunda hurûfî anlayışın argümanlarına delil olarak kullanılmaktadır:

“Gözüne ve'n-necm yazdı kaşına ve'n-nâzi'ât,
Alnına nasrun mina'llah görünür ayne'l-yakîn,
Biz Hudâ'yı görmüşüz ayne'l-yakîn,
Görmüşüz her şeyde zâhir ile”⁴¹⁸

İçerisinde Ehl-i Sünnet ve Şîâ'dan unsurlar barındıran, bâtinî metotlarıyla dikkat çeken Hurûfliğin İslâm dışı inançlarının olduğunu belirtmek gerekir. Hurûfliğin temel kaynaklarında İslam'ın temel ilkelerini ve Kur'ân'ı yok sayan düşüncelerin bulunmadığını söylemekle beraber; Kur'ân, bâtinî metotlarla yorumlanmakta ve âyetler te'vil edilmektedir. Harflerle ve hatlarla dini emirleri

⁴¹⁴ Fatih Usluer, *Hurûfilik*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009, 570-572

⁴¹⁵ Usluer, *Hurûfilik*, 570.

⁴¹⁶ Doğum yeri ve tarihi hakkında yeterli bilgi bulunmadığı gibi son dönem çalışmalarında da çelişkili bilgiler vardır. Hurûfliğin kurucusu Fazlullah-ı Hurûfî'ye intisap etmesi ve onun önde gelen halifesi konumuna gelmesi kendisini koyu bir hurûfî şairi yapmıştır. Bu sebeple şiirlerinde Hurûfliğin temel kitabı sayılan *Câvidânâme*'ye çok sayıda atıf yaptığı gibi Hurûfilik ilkelerine ve sembollerine de bolca yer vermiştir. Bkz. İlyas Üzümlü, “Nesîmî”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIII, 5-6.

⁴¹⁷ Seyyid İmâdettin Nesîmî, *Nesîmî Divanı*, haz. Hüseyin Ayan, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990, Gzl. 396, byt. 12, 319.

⁴¹⁸ Nesîmî, *Divan*, Gzl. 349, byt. 5, 292; Gzl. 449, byt. 7, 356.

te'vîl, bu inancı hazırlamak için kurulmuş bir metoddur. Kâinatın Mutlak Varlık'ın zuhûru olarak görülmesi, kemâlini bulan insanın yüceltilmesine neden olmuştur. İnsan, kâinâtın gözbebeği olduğu için Allah'ı görme, O'nunla konuşma bu dünya şartlarında gerçekleşmektedir. Bu heterojen anlayış, Hurûfî zümrenin aslında sünni görüşe karşıt olmasının ve aşırı te'vile dayalı anlayışlarının ürünüdür.

1.3.2.6. Ehl-i Sünnet'in Rü'yet Anlayışı

1.3.2.6.1. Âhirette Rü'yetullah

Rü'yet tartışmalarının başladığı Hicri II. asırdan itibaren Ehl-i Sünnet, orta yolu benimseyerek Allah Teâlâ'nın âhirette keyfiyetinin bilinmeyeceği bir şekilde müminler tarafından görülebileceğini kabul etmektedir. Ehl-i Sünnet âlimleri rü'yet konusunu Mu'tezile ve Şîâ gibi mezheplerin kullandığı aklî ve naklî delilleri kullanarak temellendirmeye çalışmaktadır. Ehl-i Sünnet anlayışında Mu'tezile ve Şîâ'nın aksine naklî önceliklidir ve aklın delilleri ikinci derecede önemlidir. Ancak rü'yetin mümkün olmadığına, ne aklen ne de naklen delâlet eden herhangi bir delil yoktur. Ehl-i Sünnet'in önemli âlimlerinden Ebu'l-Hasen el-Eş'ari'ye (ö. 324/935) göre akli olarak her var olan şeyin görülmesi mümkündür. Ancak bir varlığın gözle görülebileceğini söylemek, onun yaratılmışlık nispetini gerektirmez. Mu'tezile'nin rü'yetin imkânsızlığına delil olarak gösterdiği muhdeslik, renk, yakınlık-uzaklık, mukâbele, yoğunluk, ışığın kırılması gibi hususlar görmenin şartı olamaz. Çünkü bir şeyin görülmesi, onun sahip olduğu herhangi bir sıfatın hudûsunu gerektirmez. Mesela renkler görüldüğü halde, onların hadis olan bir sıfat (mâna/araz) mahâl olması düşünülemez. Allah vardır. O halde Allah görülebilir. Ancak âhret yurdu dünya gibi sınırlı olmadığından herhangi bir yön, cihet olmadan Allah Teâlâ görülecektir.⁴¹⁹

Allah'ın gözlerle görülebileceğini belirten Ehl-i Sünnet kelâmcıları, bu iddialarını aklî delillerle temellendirmektedir. Eş'ariler, genellikle aklî imkân için "rü'yetin varlığının aklî delili mümkündür ve bu delil akılla sabittir"⁴²⁰ cümlesini

⁴¹⁹ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *el-İbânê an usûli'd-diyâne*, thk. F. Hüseyin Mahmud, Darû'l-Ensâr, Kâhire, 1397, 52-54.

⁴²⁰ Harputî, *Tenkîhu'l-keîâm*, 165.

kullanmaktadır. Varlığın gözle görülmesinin onu yaratılmışlık nispeti ile sınırlandırmadığını zira bütün muhdeslerin görülmediğini, görülen nesnenin kendisini gören sayesinde var olmadığı⁴²¹ belirtilir. Bir nesnenin görülmesi, onun varlığından ötürüdür. Bizler, cisim ve arazları vücud oldukları için görüyoruz. Zira vücud, Allah ile kullar arasında müşterek bir sıfattır. Varlıklar, sırf ‘vücud’ sıfatına sahip oldukları için görüldükleri gibi, aynı sığata sahip olan Allah’ın da görülmesi imkânsız değildir.⁴²² Demek ki duyular âleminde görme hadisesinin mümkün oluşu, “var olmak”tan doğmuştur. Zira biz farklı mâhiyetlere sahip cevher ve cisimleri görebildiğimiz gibi siyah-beyaz gibi zıt renkleri, sükûn ve hareket gibi farklı oluşları da görebiliyoruz. Bütün bunları görünür kılan ortak illet “var olamak”tır. Demek ki akıl var olan şeylerin görülmesinin imkânsız olduğunu söylemez. Yani, aklî yönden, her durumda ve her canlının görülmesi caizdir ki bu rü’yetin gerekliliğini (vücûb) bildirir.⁴²³

Ehl-i Sünnet kelâmcılarına göre bir şeyi şu an görmememiz, onun görülmeyeceği anlamına gelmemektedir. Mesela, eskiden çıplak gözle görülemeyen hücre ve mikrop gibi çok küçük varlıklar, zamanla birtakım âletlerle görülebilir hâle gelmiştir. Bir şeyin sonradan görülmeye başlanması gibi rü’yetin varlığı da akla ve mantığa aykırı değildir. Ayrıca bu kelamcılara göre rü’yet mümkün olmasaydı, konu çok fazla tartışma yaratmazdı. Bu konu tartışılıyorsa bu, o şeyin görülme özelliğine delâlet eder. Molla Hayâlî (ö. 866/1461), konuya İmâm Eş’arî’nin “rü’yet, tam bir inkişâftan ibarettir” sözünden yola çıkarak, tam inkişâfı izah etmekle başlar. Ona göre inkişâf iki şekildedir: ‘Birincisi, doğrudan dolunaya baktığımızda gerçekleşen inkişâftır. İkincisi ise, gözümüzü yumduğumuzda zihnimize canlanan bir sûret olarak gerçekleşen diğer inkişâftır. İşte doğrudan dolunaya baktığımızda gerçekleşen bu inkişâfa, inkişâf-ı tam denilir ki bu da rü’yettir.⁴²⁴

Müşebbihe, rü’yetin Allah’ın herhangi bir cihette bulunmasıyla gerçekleşeceğine, cihette bulunanın da cisim olması gerektirdiğini, bu mânada

⁴²¹ Ebu’l-Hasan Eş’arî, *el-Lüma‘ fi’r-red ‘alâ ehli’z-zeyğ ve’l-bida*, Matbaatu Mısıriyye, Mısır, 1955, 61.

⁴²² Süleyman Uludağ, *İslâm’da İnanç Konuları ve İtikadî Mezhepler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, 126.

⁴²³ Bağdâdî, *el-Fark*, 322.

⁴²⁴ Sezgin Elmalı, “Molla Hayâlî’nin Kelâmî Görüşleri: Şerhu’l-Kasîdeti’n-Nüniyye Bağlamında”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 2016, 66-67.

Allah'ın bütün sıfatlarının hudûsu ve onların bizim sıfatlarımız cinsinden olacak şekilde görüleceğini belirtir.⁴²⁵ Ehl-i Sünnet kelâmcılarına göre Allah'ın görülmesi, O'nu cisim olarak kabullenmeyi veya görüleni görenin karşısında bir cihette tasavvur etmeyi gerektirmez. Görme olayı onun gerektirdiği görme duyusuyla, olanı olduğu gibi tespit etmek demektir. Eğer görülen varlık bir yönde bulunuyorsa o yönde görülür, eğer cihetten münezzehtir ise o zaman da münezzehtir olarak görülür.⁴²⁶ Aynı şekilde aşağıdan, yukarıdan, önden, arkadan, sağdan, soldan görülen şey, herhangi bir yönde bulunan şeydir ve görülmesi gerekiyorsa görülür. Ancak Allah, cihetten münezzehtir ve herhangi bir cihette olma söz konusu olmadığından O, bu yönlerden görülmez. Allah (c.c) insanlara zâtını dilediği ve istediği tarzda, cihet söz konusu olmadan gösterir. Yine belirli bir şeyi kalbimizle veya aklımızla idrâk edersek, o şeyi kalbimizle veya aklımızla bilmiş oluruz. Aynı şeyi kalbimizle veya herhangi bir cihetle veyahut gözlerimizle görmemiz de bunun gibidir.⁴²⁷

Ehl-i Sünnet kelâmcılarına göre değişen şey, aslında algılarımızdır. Ancak, eşyanın hakikati değişmemektedir. Eş'arî'ye göre bizler, siyah ve beyazı gözlerimizle görüyoruz. Ancak bu renklerin algıları kendi cinsine has olduğu için farklı nitelendirilir. Bu da cinsteki hakikati ortaya çıkarır. Örneğin siyahın hakikati beyaza dönüşmediği gibi, beyazın hakikati de siyaha dönüşmemektedir. Öyleyse görülen bir şeyin tabiatında herhangi bir değişiklik meydana gelmemektedir. Bir şeyin görülmesi, bilinen veya hatırlanan olmasından dolayı değildir. Varlığından dolayı olduğuna göre ma'dumun da görülmesi mümkündür.⁴²⁸

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre rü'yetin mahali gözdür ve yüce Allah, cennette keyfiyet, teşbih ve cihet olmadan yani “bilâ-keyf” ve “bilâ-teşbih” olarak gözle görülecektir.⁴²⁹ Yani herhangi bir mekân, yön/cihet olmadan ışınlar göze gelmeden

⁴²⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, 218.

⁴²⁶ Mahmûd Sâbûnî, *el-Bidâye*, 102; Razî, *Muhassal*, 182; Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 153-154.

⁴²⁷ Gazzâlî, *el-İktisad*, 48-49.

⁴²⁸ Eş'arî, *el-Lüma'*, 77-78; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Kitab-u usûlü'd-dîn*, çev. Ömer Aydın, İstanbul, 2016, 130.

⁴²⁹ Mâturidî, *Kitabü't-Tevhîd*, 120.

Rü'yeti kabul eden Ehl-i Sünneti şiddetli eleştirenlerden biri olan Zemahşerî “keyfiyetsiz (bilâ-keyf)”ifadesini şöyle dizelerle eleştirmektedir:

“Arzularını sünnet diye adlandıran topluluktur.

Hayatın hakkı için üzerine palan vurulmuş eşekler sürüsüdür.

O'nu yarattıklarına benzetirler, ancak korktular

İnsanların kınamasından “bilâ- keyf”e sığındılar.”

ve görenle Allah Teâlâ arasında herhangi bir mesafe olmaksızın⁴³⁰ rü'yet mümkündür.

Ehl-i Sünnet âlimleri, Mu'tezile'nin Allah'ın, müteşâbih âyetlerde geçen el, yüz ve istivâ gibi sıfatları hakkında soru sorulmasını bile bid'at sayarak öne sürdüğü 'eğer rü'yet mümkün olsaydı Allah'ı bu dünyada görmemiz gerekirdi' söylemini safsata⁴³¹ olarak değerlendirir. Âhîret ahvâlini dünyadaki maddi varlık gibi zikreden Mu'tezile'nin aksine Ehl-i Sünnet, Allah'ın ilmi gereği rü'yetin gerçekleşeceğini belirtmektedir. Zira Allah, kullarına dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. O, kullarına;

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرْدِ Biz ona şah damarından daha yakınız⁴³² âyetinde

belirttiği gibi dilediği gibi yakınlaşmaktadır.⁴³³

Allah Teâlâ, her şeye kâdir olduğu için azâmetinin kemâline ve görülmesine herhangi bir engel olmadığını kanıtlamaktadır. Allah'ın dilemesine bağlı olarak bazı mevcutların görülememesi hususunda bir hikmet bulunmakla beraber O isterse mukâbelet olmadan kuluna kendisini gösterebilir.⁴³⁴

Rü'yet'in hak olduğunu kabul eden Ehl-i Sünnet ile tevhîd anlayışlarının gereği olarak reddettiğini iddia eden Mu'tezile, haricî mezheplerin bir kısmı, Şîâ ve Mürcie gibi fırkaların görüşlerini ispatta ortaya sürdükleri naklî deliller ayındır. Ahmed b. Hanbel (ö. 855/1451), Cehmiyye ve Mu'tezile gibi fırkalara karşı İslam'da tartışılan kelâmî konularından olan rü'yeti şiddetle savunmuştur. İbn Hanbel, bu fırkalarla şiddetli tartışmalara girmiş ve rü'yeti ispat eden âyetlerin bu fırkalarca bir kısmının bir kısmına nakzedildiğini belirterek bunları zındıklıkla suçlamıştır. Zira bu kesimin, Mutaffifîn 15. âyette belirtildiği üzere rü'yet nimetinden uzak tutulacaklarını belirtmiştir.⁴³⁵

Ehl-i Sünnet'in cevabı şöyledir:

“Rabbin rü'yetini inkâr eden bir topluluktur onlar

Hâlbuki bu, Allah'ın dönülmez vaadidir

Ehl-i Necat lakabına sığındılar ancak

Ateşte olmasalar da eşîğindedirler muhakkak.” Bkz. Harputî, *Tenkîhu'l-kelâm*, 167.

⁴³⁰ Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 156; Mahmûd Sâbûnî, *el-Bidâye*, 100; Nesefî, *Tabsirât*, I, 507-508.

⁴³¹ Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 157.

⁴³² Kâf, 50/16.

⁴³³ Eş'arî, *el-İbâne*, 30.

⁴³⁴ Mahmûd Sâbûnî, *el-Bidâye*, 102.

⁴³⁵ Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye*, thk. Sabri b. Selâme Şahîn, Dârû's-Sebat, y.y. , t.s. , 133-134.

Ehl-i Sünnet, En'âm 103. âyeti, her şeyi her yönden kuşatma demek olan 'ihâta'⁴³⁶ olarak değerlendirmektedir. Âyette geçen idrâk kelimesi, Mu'tezile ve diğer bazı fırkaların iddia ettiği gibi rü'yetin her yönden olumsuzluğu değil, genel anlamdaki olumsuzluk hâlini ifade etmektedir.⁴³⁷ Zira nefyedilen idrâktir. Allah'ın gözle görülmesinin mümkün olmamasına herhangi bir sebep ve kanıt olamaz.⁴³⁸

Aslında âyet, Mu'tezile'nin nefyettiği gibi değil bilakis Allah'ın görülebileceğine delâlet etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ bu dünyaya bahşetmediği nimetini âhirete sabit kılmış ise, müminlerin kıyamette Allah'ı göreceklerini kesin olarak söylemek gerekir. Âyette geçen, 'Gözler O'na erişemez' buyruğunda medh anlamı bulunmaktadır. Allah Teâlâ'nın kendisini 'erişilmezlik' ile methetmektedir. O'nun görülür olduğu halde, gözlerin O'nu görmemesi kudret ve azâmetine lâıyk bir iftihar ve övünme vesilesi olur. Aslında övgü, medh gibi kavramlar sadece subûti sıfatlarla söz konusu olabilir. Kimse katıksız yokluğun kemâliyle övünemez. Ancak Allah Teâlâ, nefy edilen varlıkla ilgili bir hususu ihtiva ederse övülebilir.⁴³⁹ Allah görülemeyecek olsaydı, 'Gözler ona erişemez' diye kendisini senâ etmesi söz konusu olmazdı. Çünkü 'yok' olan bir şeyin 'ben görünmem' demesi mümkün değildir. Ayrıca koku, tat, ilim, irade, kudret gibi kavramlar gözle görülmez. Görülemedikleri için de bunlarla övünülmez. Dolayısıyla âyetteki, 'Gözler ona erişemez' ifadesinin senâ olduğu sabit olur. Bu senâ ancak Allah Teâlâ'nın görülmesi câiz olduğu takdirde mâkul ve sabit olur. İşte Allah Teâlâ'nın, 'Gözler ona erişemez' buyruğu, onun görülebileceğine delâlet eder. Bu hususta sözün özü şudur:

“Bir şeyin görülmesi mümkün değilse o şeyi övmenin anlamı yoktur. Medh ve ta'zim etmek görülenin özelliğidir. Ama o şey, haddi zatında görülen bir şey olup da, gözlerin onu görmesine ve onu idrâk etmesine mâni olduğu zaman, bu mükemmel ve tam kudret, bir medh ve azamete, saygıya delâlet etmiş olur. Dolayısıyla âyet, Allah Teâlâ'nın, zâtı gereği görülebileceğine delâlet ettiği için rü'yet haktır.”⁴⁴⁰

⁴³⁶ Allâme Aliyyü'l-Kâri, *Şerhu Kitâbi'l-fikhu'l-ekber*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1971, 141; Maturidî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 103.

⁴³⁷ Tefâtânî, *Şerhu'l-akâid*, 188.

⁴³⁸ Kadı Beydavî, *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*, ter. Abdulvehhab Öztürk, Kahraman Yayınları, II, 169; Tefâtânî, *Şerhu'l-akâid*, 188.

⁴³⁹ Koçyiğit, *Kur'ân ve Sünnette Rü'yet Meselesi*, 35.

⁴⁴⁰ Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIII, 98-99.

Bu anlayıştaki görme, âhirette gözlerle idrâkten ve künhüne vakıf olmaktan uzak olarak gerçekleşecektir.⁴⁴¹ Ayrıca idrâk, bazılarına göre gözle görmeyi ifade ederken bazılarına göre basîret anlamına gelmektedir. Ancak İslâm'a göre bu basîret ve rü'yet, salt mü'minlere has olup yalancılar topluluğu olan kâfirlerin mahrum kalacağı bir özelliktir.⁴⁴²

Ehl-i Sünnet'e göre Mu'tezile'nin yukarıda Allah'ın gözle görülemeyeceğine dair ileri sürdüğü âyetin hükmü dünyaya aittir ve Allah; keyfiyet, cihet ve sınırlama olan bu dünyada görülmeyecektir.⁴⁴³ Allah biliniyorsa, görülmesi de muhtemeldir. Bundan dolayı cennetlikler, Allah'ı her iki dünyada kalpleriyle bildikleri gibi O'nu keyfiyet, sınırlama ve belirli bir yer tayini olmaksızın gözleriyle görürler.⁴⁴⁴

Ehl-i sünnet, Kıyâmet 22-23. âyetlerini rü'yetle temellendirmektedir. Onlara göre âhiret, Mu'tezile'nin belirttiği gibi 'bekleme yeri' değildir.⁴⁴⁵ Ayrıca 'beklemek' mânasındaki انتظر fiili إلى harfi ceri almaz.⁴⁴⁶ Âyette geçen 'nazar' ifadesinden önce 'yüz' kelimesi geçmektedir. Göz, yüzde bulunmaktadır. Yani bakan gözlerin bulunduğu gözlerin nazar etmesi anlamını taşımaktadır.⁴⁴⁷ Âyet, asıl müjde olan mü'minlerin yüzlerinin sevinç ve neşeden aydınlık içinde olacaklarını açıkça anlatmaktadır. Bu sevinç ve neşenin sebebi, en büyük mükâfat olan Rabbi görmektir.⁴⁴⁸

Ehl-i Sünnet'in, en güzel mükâfat olarak nitelendirdiği Allah'ın görülmesinin hak⁴⁴⁹ olduğuna dair nassî delillerinden biri Yûnus 26. âyettir. Müfessirlere göre âyette geçen زيادة kelimesi Allah'ın yüzüne bakmaktır.⁴⁵⁰ Bu durum da Hz.

⁴⁴¹ Selim Özarlan, "Allah'ın Görülmesi/ Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11,(1), 282.

⁴⁴² Eş'arî, *el-İbâne*, 47.

⁴⁴³ Kurtubî, *el-Câmi'*, XXI, 428; İbn Hanbel, *er-Red ale'z-Zenâdika*, 132.

⁴⁴⁴ Özarlan, *Allah'ın Görülmesi/Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi*, 281.

⁴⁴⁵ Mahmûd Sâbûnî, *el-Bidâye*, 124; Eş'arî, *el-İbâne*, 36.

⁴⁴⁶ Arapçada fiiller, geçişli ve geçişsiz (müteaddi ve lazim) diye ikiye ayrılır. Geçişsiz fiiller de yerine "harfî cer" denilen ve yalnız başlarına bir anlam taşımayan, ancak cümle içinde bir anlam kazanan kelimelerle geçişli hale getirilir. "إلى ربهَا ناظرة" ifadesi kullanılarak "bakmak" anlamındaki "nazıra" kelimesine "إلى" harfî cerri ile geçişlilik kazandırılmıştır. "Nazar" fiilinin "bekleme" anlamında kullanılması durumunda İla ile birlikte kullanılmasına gerek kalmayacağına dikkat çekilmektedir. Saîd Havvâ, *el-Esâs*, XI, 6278-6279.

⁴⁴⁷ Eş'arî, *el-İbâne*, 36.

⁴⁴⁸ Neseî, *Tabsîrat*, I, 520

⁴⁴⁹ Kadı Beydavî, *Envâr*, II, 335; İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-beyân*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2016, V, 441; Elmalılı M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, Akçağ Yayınları, Ankara, t.s., IX, 211.

⁴⁵⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd*, thk. Şuayb el-Arnâvût ve'l-aherûn,

Peygamber'in (s.a.v.) cennet⁴⁵¹ hadîsiyle ıspatlanmaktadır. Rü'yet hadîslerinin Hz. Ebubekir'den üç, Amr b. Sad'dan üç, Hz. Ali, Muaz b. Cebel, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas gibi en az yirmi büyük sahâbe tarafından rivâyet edilmesi ve Resûlullah'ın (s.a.v.) “Allah'ım senden cemalini görme lezzetini ve sana kavuşma özlemini istiyorum” şeklindeki duâsı rü'yetin varlığına kesin delil⁴⁵² kabul edilmektedir.

Rü'yetin cennet nimetleri cinsinden olmadığını belirten Ehl-i Sünnet'e göre kendisine ilavede bulunulan şey belli bir miktar ile sınırlandırıldığı zaman, ona ilave edilen şeyin ondan başka olması gerekir. O da rü'yettir.⁴⁵³ Zira Allah'ın iyi davrananlar ve güzel amel işleyen kulları için Dâru's-Selâm olarak zikredilen cennet vaadi haktır. Bazı sahâbe ve tabiûn ehline göre, *hüsna* kelimesi cennet anlamında olduğuna göre insana cennetle birlikte verilecek olan ziyâdenin cennetten ayrı bir şey olması gerekir; çünkü insana verilen cennet, içindeki bütün nimetleriyle birlikte verileceğine⁴⁵⁴ göre ziyâde Allah Teâlâ'yı görmekten başka bir anlama gelemez.

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre bunu destekleyen âyetler şöyledir:

فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ

Müessesetü'l-Risale, Riyad, 1996, 622; Muhammed Firuzâbadî, *Tenvirü'l-mikbâs min tefsir-i İbn Abbas*, İlkhârî Yayinevi, İstanbul, 2016, II, 599; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevzih*, XXXIII, 323; Kurtubî, *el-Câmi*, XXI, 429; Semerkandî, *Bahrü'l-ulûm*, III, 427; el-Mahmûdî, *Safvet*, 486; Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû Mukâti'l*, IV, 512-513; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 505; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX, 226-227.

⁴⁵¹“Cennetlikler cennette, cehennem halkı da cehenneme girdiği zaman bir seslenici şöyle diyecektir: Ey cennet halkı, Rabbinizin yanında size bir va'd vardır, Allah bu va'dini sizler için gerçekleştirmek istiyor diye seslenir. Cennet halkı şöyle diyecektir: Rabbim; yüzümüzü ak etmedi mi, bizi cehennemden alıp cennete yerleştirmede mi? derler. O esnada perde açılacak ve herkes O'na bakacaktır. Allah cennetliklere kendisini görmekten daha kıymetli bir şey vermemiştir.” Müslim, İman, 297; Tirmizî, Cennet, 16.

⁴⁵² Bâkılânî, *el-İnsâf*, thk. Muhammed b. Zâhid el- Kevserî, Dâru't-Tevfik, y.y. , 2000, 311.

⁴⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVII, 241.

⁴⁵⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Şerhu Ebyâtü'l-Cenne*, thk. İyâd b. Abdullatîf b. İbrahim el-Feysî, Dâru İbn Hazm, Beyrût, 2005, 244-246; Ziyâde ancak belirli bir miktar ile ifade edilirse kendi cinsinden olur. Örneğin birisi “Sana bir kilo buğday verdim ve bir de ziyade verdim” derse bu ziyadenin buğday olduğu anlaşılır. Fakat miktar tayin etmeksizin “Sana buğday ve bir de ziyade verdim” denirse ziyade burada buğdaydan farklı bir şeydir. Âyette geçen “hüsna” kelimesi cennettir ve belirli bir miktar ile kaydedilmemiştir. Bu durumda ilave olunan şeyin cennette bulunan şeylerden farklı olması gerekir ki sahih haberlerin işaret ettiğine göre bu rü'yettir. Bkz. Ünverdi, *Kadı Abdulcebbar'ın Rü'yetullahın Reddine İlişkin Dayanakları*, 233.

*Rabbine mülaki olmayı ümid eden kimse...*⁴⁵⁵

لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ

*Orada istedikleri her şey onlarındır, üstelik katımızda fazlası da vardır.*⁴⁵⁶

نَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ ۗ

*Allah'a kavuşacakları gün mü'minlere yönelik esenlik dileği 'Selâm'dır.*⁴⁵⁷

Âyetlerde geçen لِقَاءٌ , مَزِيدٌ , سَلَامٌ kelimeleri rü'yet anlamlarına gelmektedir.⁴⁵⁸

Görüldüğü üzere 'ziyâde' kelimesi, cennette fazladan bir ödül vaad etmektedir. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre cennette her nimete kavuşacak iman ehli için verilecek 'fazlalık' Allah'ın huzurunda ikram edilmektir. Dolayısıyla bu ikram, Ebu Bekir, Ubey b. Ka'b, Enes b. Mâlik, Huzeyfe, İbn Abbas, Ebu Mûsâ el-Eş'arî, Ubâde b.es-Sâmit (r. anhum) ve Ehl-i Sünnet müfessirlerin icma'ı ile rü'yetullahtır. Sünnî müfessirlerin ziyâde kelimesini, hadîslerden ve selefin aktardığı rivâyetler⁴⁵⁹ ile destekli olmak üzere, "rü'yetullah" anlamında anladıklarını görmek mümkündür. Bunun yanında âyette geçen hüsnâ kelimesi de, Allah Teâlâ'nın sâlih kullarına vereceği rıza ve mağfireti de kapsayan cennet ile nimetlerinden fazlası olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet'e göre *el-likâ* (Allah'a kavuşma) veya *rü'yetullah* (Allah'ı görme) haktır ve cennetin en büyük nimetidir.

⁴⁵⁵ Kehf, 18/110.

⁴⁵⁶ Kâf, 50/35.

⁴⁵⁷ Ahzâb, 33/44.

⁴⁵⁸ Ebû İsâ Muhammed et-Tirmizi, *Şemâil-i Şerife*, ter. Hüsamemüddin en-Nakşibendî, Hilal Yayınları, İstanbul, 1976, I, 94; Mahmûd Sâbunî, *el-Bidaye*, 88, et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XII, 156.

⁴⁵⁹ Birinci elden hadîs kaynaklarında geçmeyen ancak İbn Kayyim el-Cevziyye'nin ayırım gözetmeden eserine aldığı rivâyetler şunlardır:

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) gelen rivâyette Hz. Peygamber : "Resûlullah'a (s.a.v.) bu âyet "(en güzeli ve bir de ziyâde vardır)" soruldu, buyurdular ki: "Dünyada ameli güzel yapanlar için en güzeli, yani Cennet ve bir de ziyade yani Allâh'ın veçhine bakmak vardır."

Ka'b b. Aczâ'dan (r.a.) gelen rivâyette Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: "O güzel işler yapanlar için. Fazlası vardır" âyetinde, "Ziyade" Rahman'ının (c.c.) veçhine bakmaktır."

Ubey b. Ka'b (r.a.) gelen rivâyette Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: "Resûlullah'a (s.a.v.) Allah'ın kitabındaki bu ziyâdeyi sordum; 'En güzeli Cennettir, ziyâde ise Allâh Azze ve Celle'nin yüzüne bakmaktır' buyurdu demiştir." Bkz. İbn Kayyim el-Cevziyye *Hâdi'l-ervâh ilâ bilâdi'l-efrâh*, Matbaatu'l-Medeniyye, Kâhire, t.s. , 289-290.

Rü'yeti kabul edenler ve etmeyenlerin iddialarına kanıt olarak gösterdikleri A'râf 143. âyeti Ehl-i Sünnet, rü'yetin imkânına kanıt olarak göstermektedir. Çünkü Allah'ın görülebileceğinin cevazı, *Rabbim bana kendini göster, Sana bakayım* lafzındaki Hz. Mûsâ'nın (a.s.) görme isteğidir. Âlimlere göre Hz. Mûsâ (a.s.) gibi bir peygamberin mümkün olmayan ve Allah için caiz olmayan bir şeyi istemesi mümkün değildir. Zira Hz. Mûsâ (a.s.), bir peygamber olarak neyin mümkün neyin de mümkün olamayacağını ayırt edebilecek Ulu'l-Azm bir peygamberdir. Kaldı ki Allah'ı bilmeyen birinin onun elçiliğine lâyük ve vahyi için güvenilir bir kişi olması da mümkün değildir.⁴⁶⁰ Ayrıca peygamberlerin yaptıkları hatalı davranışlarından dolayı Allah Teâlâ tarafından ikaz edildikleri bilinmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah'ın kanunlarına aykırı isteklerde bulunan bazı peygamberlerin Allah tarafından nasıl uyarıldıklarını gösteren apaçık misallerden biri, Nuh'un (a.s.) tufan günü oğlu ile ilgili Allah'a nidasını ve aldığı cevabı ile Hz. Âdem'in (a.s.) eşiyle uyarıldıkları şu âyetlerdir:

وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ
 قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْتَأْذِنُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ
 قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ

Nuh Rabbi'ne şöyle seslendi: Ey rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdir. Senin vaadin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin" dedi. Allah buyurdu ki: "Ey Nûh! O senin aileden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."⁴⁶¹

فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتَ لَهُمَا سَوَآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى
 ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى

Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece

⁴⁶⁰ Matûridî, *Kitabu't-Tevhid*, 98; Neseî, *Tabsirat*, I, 514.

⁴⁶¹ Hûd, 11/ 45-47.

*Âdem Rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmişti. Sonra Rabbi onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti.*⁴⁶²

Görüldüğü üzere her iki peygamber, ikaza maruz kaldıkları halde Hz. Mûsâ rü'yet isteğinden dolayı herhangi bir ikaz almamıştır. Şayet Mûsâ (a.s.) da Nûh (a.s.) gibi muhal bir şeyi istemiş olsaydı, onu da azarlardı. Yani eğer Allah'ın görülmesi imkânsız olsaydı, O 'Ben görülmem'derdi. Demek ki Allah Teâlâ keyfiyetsiz bir şekilde dağa tecelli etmiş, dağ bu tecellinin eseri ile parçalanıp yerle bir olmuştur. Şeyh Ebû Mansur'un Şafî'ye dayanarak verdiği bilgiye istinâden Allah, 'Rabbini görebilsin' diye dağa hayat, ilim ve rü'yet niteliklerini vermiştir. Bu, Allah'ın görülebileceğine dair nasıttır.⁴⁶³ Ayrıca, bir kimsenin avucunda bir taş bulunsa ve bir başkası ona, 'Şunu bana ver de yiyeyim'dese, o ona, 'Bu yenilmez' der, ama 'sen bunu yeme' demez. Fakat elinde taş değil de, bir elma olsaydı, o ona, 'Sen onu yiyemezsin' derdi. Bu, 'Elimdeki yenilebilir bir şeydir, ama sen onu yiyemeyeceksin' demektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, 'Ben görülmem' demeyip de, 'Sen, Beni katiyyen göremezsın' deyince, bu ifadenin, Allah'ın haddizâtında görülebileceğine delâlet ettiğini anlamış oluruz.⁴⁶⁴ Burada Mûsâ (a.s.), Allah'ın görülmesinin mümkün ve câiz olduğunu bilerek, buna inanarak rü'yet talebinde bulunmuştur.⁴⁶⁵ Buradan Allah'ın ezeli ve ebedi kelâm sıfatına nâil olan bir peygamber için rü'yet elbette ki olanaksız olamaz.

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre *لَنْ تَرَانِي*/Beni göremeyeceksin âyeti, rü'yetin imkânsız olduğu anlamına gelmez. Âyetten maksat, 'Bu yaratılışınla beni göremezsın' lafzıdır. Zira *لَنْ* kelimesi ebediyet değil te'kid (pekiştirme) anlamındadır. Bunun delili de Meryem sûresinin; *فَلَنْ أَكَلَمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا* Bugün hiçbir kimse ile konuşmayacağım⁴⁶⁶ âyetinde geçen *لَنْ* اليوم kelimesi sınırlı bir zamana atıftır. Dolayısıyla ebediyet ve sınırlı oluş arasındaki tezat da gösterilmektedir.⁴⁶⁷ Demek ki görme olgusu mümkün bir şeydir. Ancak Allah Teâlâ görmesini bir şarta bağlamıştır.

⁴⁶² Tâ-hâ, 20/ 121-122

⁴⁶³ Neseff, *Medâriku't-tenzîl*, I, 602.

⁴⁶⁴ Râzî, *Meftâihu'l-gayb*, XIV, 355.

⁴⁶⁵ Tefâtânî, *Şerhu'l-akâid*, 155; Mahmûd Sâbûnî, *el-Bidâye*, 97-98; Râzî, *el-Muhassal*, 185; Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 99; Eş'arî, *el-İbâne*, 42-43.

⁴⁶⁶ Meryem, 19/26.

⁴⁶⁷ Mahmûd Sâbûnî, *el-Bidâye*, 98; el-Harputî, *Tenkîhu'l-keâm*, 168; Gazzâlî, *el-İktisad*, 53; Tirmizî, *Şemâil*, 93.

Bu şart “Eğer o dağ yerinde durabilirse, sen de beni görürsün” beyanıdır. Ehl-i Sünnet âlimlerine göre bu görme dünya düzeninde bu dayanılacak bir durum değildir.⁴⁶⁸ Dikkat edilirse âyette Allah Teâlâ, *Ben görünmem ya da Beni asla göremezsin* diye karşılık vermemektedir. Bir kısım âlime göre maksat, Allah’ın vereceği özel donanımlı gözlerle ancak görmenin gerçekleşebileceğidir. Dolayısıyla âyet, *fâni gözlerle Beni göremezsin* olarak anlaşılmalıdır. Çünkü eğer görünmez olsaydı, o zaman *Beni göremezsin* demeyip doğrudan görülmesinin imkânsız olduğunu söylerdi. Bu durum beyanı gerektirdiği için belâgat aracılığıyla rü’yetin imkânı bu şekilde delillendirilir. Ayrıca Allah Teâlâ’nın Mûsâ’ya (a.s.) *Dağa bak, eğer yerinde duruyorsa beni göreceksin* buyruğu aslında mümkün bir şart cümlesidir. Eğer mümkün olmasaydı veya mümteni bir şarta bağlamış olsaydı o zaman belirtilen ifade rü’yeti ispat için değil, bilakis nefyete sevk ederdi.⁴⁶⁹

Ehl-i Sünnet âlimlerinin ortak görüşü, belirtilen âyette Hz. Mûsâ’nın rü’yet dileğinin Mu’tezile’nin belirttiği gibi O’nun görülmesinin muhal olması değil, Mûsâ peygamberin zamanlamasının yanlış olması ve dünyada istememesi gereken bir durum olduğu⁴⁷⁰ şeklindedir. Nitekim âyette mütekellim zamirleri kullanılarak *Rabbim kendini göster, sana bakayım* denmesi de Mûsâ’nın bu talebini bizzat kendi şahsı için iletildiğini açıkça göstermektedir.⁴⁷¹

Ehl-i Sünnet, Mu’tezile’nin kavmi için talepte bulunması olarak te’vil ettiği âyetleri⁴⁷² rü’yetin inkârına delil olarak sunmasına karşı çıkmaktadır. Onlara göre Hz. Mûsâ’nın rü’yet talebinde bulunması kavminin zoruyla değildir. Çünkü koşulsuz olarak peygamberine iman etmiş bir kavim için ‘rü’yet imkânsızdır’ diyen Mûsâ peygamberin sözü yeterli gelirdi. Eğer kavim kâfir idiyeler, Allah Teâlâ’nın dünyada görülmesi mümkün değildir cevabını da tasdik edecek değillerdi.⁴⁷³ Ayrıca Hz. Mûsâ kavmini susturmak isteseydi, onların talebinin hemen akabinde onların yanına gider, hemen kavmini uyararak tepki gösterir ve küfür olan isteklerinden vazgeçmeleri gerektiğini söylerdi. Hatırlanacağı üzere kendisinden bir ilâh yapmasını talep ettiklerinde Hz. Mûsâ’nın (a.s.) anında tepkisi şu âyette belirtilmektedir:

⁴⁶⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 471; Kadı İyaz, *Şifâ*, 419; Tirmizî, *Şemâil*, 93.

⁴⁶⁹ Neseî, *Tabsîrât*, I, 602;

⁴⁷⁰ Razî, *Mefâtihu’l-gayb*, XIV, 356.

⁴⁷¹ Pakîş, *Mu’tezile ve Yorum*, 63.

⁴⁷² Bakara, 2/55; Nisâ, 4/153.

⁴⁷³ Teftâzânî, *Şerhu’l-akâid*, 155-156.

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِن بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ *Andolsun Mûsâ size apaçık mucizeler getirmişti. Sonra onun ardından haksızlıkla buzağı putunu edindiniz.*⁴⁷⁴ Âyette anlaşıldığı üzere sükût ikrâr olduğundan nübüvvetin küfür konusunda tehire tahammülü yoktur.⁴⁷⁵

Ehl-i Sünnet anlayışına göre rü'yet konusunda âyet ve hasen-sahîh⁴⁷⁶ olarak kabul edilen dolunay⁴⁷⁷ ve cennet⁴⁷⁸ hadîsleri arasındaki bütünlük rü'yetin varlığına delildir. Eğer rü'yet imkânsız olsaydı Hz. Peygamber (s.a.v.), ashâbını bu tarz sorulardan sakındırırdı. Allah Resulü, tam tersine müsamahakâr bir üslûp kullanarak rü'yetle ilgili soruları cevaplamamaktadır.⁴⁷⁹

Ehl-i Sünnet âlimleri âhirette rü'yetin hak olduğunu âyet ve hadîslerle temellendirirken bekâ âlemini bu dünya şartlarıyla bir tutan Mu'tezile ve diğer fırkalara da bu minvalde cevap vererek onları eleştirmektedir. Nitekim Babanzâde Ahmed Nâim (ö. 1352/1934) şunları söylemektedir:

“Rü'yet dediğimiz, hakikatte gözün değil ruhun fiili değil midir? Eşyayı hakikatte gören benim. Gözüm bir âletten; gözlük ve dürbün de maddeyi göstermeye yarayan bir âlet-i kâsıradan başka bir şey değildir. Göz ile görünmeyen eşyanın bir takımı -muayyen şartlar dairesinde yoğunlaşan bu âletler sayesinde ve yine göz vasıtası ile- görülebildiği gibi ışığı bertaraf ettikten sonra radyoskopi sayesinde röntgen ışınlarını da şeffaf olmayan bir perde arkasındaki birçok şeyleri de gözümüz bize gösterir. Demek ki gözümüz bazı şartların tahakkuk etmesi yahut bazı manilerin bertaraf olması sayesinde normal şartlarda göremediğimiz, meselâ bir damla kandaki milyonlarca küçük canlıyı bize, yani müdrik-i hakikî olan nefsimize

⁴⁷⁴ Bakara, 2/92.

⁴⁷⁵ Neseî, *Tabsîrât*, I, 602-603.

⁴⁷⁶ Talat Koçyiğit, *Kur'an ve Hadiste rü'yet Meselesi*, 79; Hasen-sahîh, hadîs ilminde, sahîh ile zayıf arasında yer almakla birlikte sahîhe daha yakın olan hadîstir. Tereddütsüz olarak hakkında yalnız 'sahîhun' denilen hadîsten daha aşağı derecededir. Bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis Isulahları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980, 137.

⁴⁷⁷ Buhârî, *Tevhid*, 24; *Züh'd*, 16; Müslim, *İman*, 322; *Mesâcid*, 633.

⁴⁷⁸ Buhârî, *Tefsir*, 299; Müslim, *İman*, 180; Ayrıca hadîsin şöyle bir versiyonu bulunmaktadır:

عَنْ ابْنِ عَمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِنَّ أَدْنَىٰ أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلَةً لَمَنْ يَنْظُرُ إِلَىٰ جَنَابِهِ وَأَزْوَاجِهِ وَخَدَمِهِ وَسُرَّرِهِ مَسِيرَةَ أَلْفِ سَنَةٍ وَأَكْرَمَهُمْ عَلَى اللَّهِ مَنْ يَنْظُرُ إِلَىٰ وَجْهِهِ غُدْوَةً وَعَشِيَّةً
İbn-i Ömer'den (r.a) nakledilen bir rivâyette Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Derece bakımından Cennetliklerin en aşağıda olanı bahçelerini, hanımlarını, hizmetçilerini ve koltuklarını yüz yıllık mesâfeye yayılmış olarak gören kimsedir. Cennetliklerin Allah'ın yanında en değerli olanı sabah-akşam Allah'ın Zâtına bakan kişidir.”
Tirmizî, *Tefsir*, 72.

⁴⁷⁹ Mâturidî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 102.

gösterebiliyormuş. Buna kıyasen rü'yet şartlarının değişmesi sayesinde bugün görünür olmayan şeylerin yarın görünür hale gelmesine ne mani vardır? diyebiliriz. Bir kere mevt ve fenâ kendisinden kaldırılmış olan bir âlem hiç buraya benzer mi? İçinde bulunduğumuz maddi âlemde bile nefis terbiyesine muvaffak olmuş birçok kemâlât erbâbının gözlerinden perde ve hicâb sıyrılıp yukarıda mevzubahis olan âletlere bile muhtaç olmaksızın herkesin gözüne açık olmayan şeyleri görmek, hatta maddi olmayan cin ve melâikeyi müşâhede eylemek kendilerine müyesser olmuştur. Öteki âlemde, muvahhidinin hiç de bugünkü şartlara benzemeyen kevnî şartlar dâhilinde rü'yetullah nimetine mazhar olmalarına, cehennem ehlinin de rü'yete mani şartlar içinde hicâb ve hüsrân içinde kalmalarında aklen bir engel yoktur. Bu iddiamıza karşı serdedilecek itirazların tamamı, bu âlemdeki şartlara nazaran ve “Görünmeyenin görünene kıyası” adı verilen fâsit deliller cümlesindedir. Hâlbuki bakılsa, bu âlemde bile “filân şeyin rü'yeti imkânsızdır” gibi bir iddia işitilmez. Zira rü'yeti imkânsız zannedilen nice şeyler bilfiil rü'yet edilmiştir. Daha nelerin rü'yet edilebileceğini de şimdiden tahmin etmek mümkün değildir. Hülâsa, ölüm sonrasını ölüm öncesine kıyas etmek caiz değildir.”⁴⁸⁰

Görüldüğü gibi Ehl-i Sünnet; âhirette rü'yetin varlığı konusunda hemfikirdir. Görüşlerinde orta yolu benimseyen anlayışla akla mutlak ve müstakil bir konum vermekten kaçınarak akıl ve nakil birlikteliği esas almaktadır. Ehl-i Sünnet'in rü'yetin mâhiyeti ve tezleri hakkında fikirleri ile diğer fırkalara verdiği cevaplar, sonuçları itibariyle İslâm düşüncesinde daha derin ve etkili tesirler bırakmaktadır.

Kanaatimizce Allah'ın görülmesini idrâksiz ve keyfiyetsiz hak olarak gören Ehl-i Sünnet'in delilleri daha makuldür. Çünkü keyfiyeti ve nasıllığı bilinmeyen âhireti; oturma-kalkma, dayanma-yaslanma, ayrılma-birleşme, karşılaşma-terk etme, kısa-uzun, aydınlık-karanlık, durma-hareket etme gibi insan aklına gelebilecek bütün vasıf ve şekillerle sınırlandırmak nassı akla havale eden zihniyetin indirgemeciliğidir. Oysa Ehl-i Sünnet, Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen dini hükümlerin doğru anlaşılması, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebligat ve uygulamalarını, sahâbe topluluğunun İslâm'ın temel konularında anlayış, uygulama ve rivayetlerini, Allah'ın murâdına ve Hz. Peygamber'in sünnetine uygun düşen bir yolla değerlendirmektedir.

⁴⁸⁰ Zeydû'd-dîn Ahmed ez-Zebîdî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975, II, 495-496.

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre rü'yet konusunda naslardan isabetli hükümler çıkarmak, hadîslerin beyanlarını dikkate almak, nakli ve akli bir zaruret bulunmadıkça nasların zâhirine bağlı kalıp akli nakle tâbi kılmak gerekmektedir. Âlimlerin çoğuna göre Allah'ı rü'yet yukarıda zikredilen naslara dayanarak âhirette Allah'ın bir lütfü olarak gerçekleşecektir. Keyfiyeti belli olmayacak şekilde gerçekleşecek olan bu nimetten inanmayanlar mahrum kalacaklardır. Bu görme, keyfiyeti belli olmayacak şekilde gerçekleşecektir. İslâm âlimleri, müminler için en büyük mutluluk olan bu nimetin, Allah'ın kendisinin ve Zâtı'nın varlığından dolayı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Allah'ın bilinmesi gibi görülmesinin de vâcib olduğunu belirtmek gerekmektedir.

1.3.2.6.2. Dünyada Rü'yetullah ve Miraç

Yaratıcıyı bilme, tanıma ve görme özleminin âhirette gerçekleşeceğine inanan Ehl-i Sünnet âlimleri, dünyada rü'yetin imkânı konusunda açık bir delil olmadığı gerekçesiyle birbirinden farklı düşünceler ileri sürmektedir. Rü'yetin akli olarak câiz olduğunu belirten Ehl-i Sünnet kelâmcılarına göre dünyada Allah'ın görülebilme imkânı muhal yani imkânsızdır. Örneğin, Hz. Mûsâ'nın (a.s.) *Rabbim bana kendini göster seni göreyim* şeklindeki isteği *Sen beni asla göremezsin*⁴⁸¹ cevabıyla geri çevrilmiş, *Gözler onu idrak edemez, O gözleri görür*⁴⁸² âyetinde de dünya hayatı, Allah'ı görmenin önünde bir engel/perde sayılmıştır. Dolayısıyla O'nun künhüne vâkıf olma ve rü'yet, yön ve şekilden bağımsız olamayan bu dünya için geçerli değildir.

Âhirette ve dünyada Allah Teâlâ'yı baş gözü ile görmenin aklen ve vâkıa olarak da caiz olduğu kabul edilen bir husustur. Ayrıca âhirette vukûnun naklen sâbit olduğu hususunda da Ehl-i Sünnet âlimleri ittifak halindedir. Ancak aklen caiz olan dünyada rü'yetin, şer'an caizliği hususunda ihtilâf bulunmaktadır. Bu ihtilâfin sebebi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Miraç olayında Allah'ı görüp görmediğidir. Rü'yetin dünyada vaki olduğunu belirten âlimler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bütün peygamberler hakkındaki ilâhî lütûfları aşan müstesnâ bir ikrâm-ı ilâhî ile Miraç'ta

⁴⁸¹ A'râf, 7/143.

⁴⁸² En'âm, 6/ 103.

zamansız ve mekânsız bir âlemde Allah'ı gördüğünü iddia eder. Bu iddianın en önemli nassî delillerinden biri;

وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَىٰ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ فَأَوْحَىٰ إِلَى الْعَبْدِ مَا أَوْحَىٰ مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ أَفَتِمَارُونَهُ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ وَلَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَعَىٰ لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ

O, ufkun en yüce noktasındayken asıl şekliyle göründü. Sonra yaklaştıkça yaklaştı. Öyle ki, iki yay kadar hatta daha yakın oldu. Böylece Allah, kuluna vahyini ilettili. Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı. Şimdi siz şüpheye düşüp gördükleri hakkında onunla tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Andolsun ki onu iniş esnasında en sondaki sidre ağacının yanında bir daha gördü. Ki onun yanında huzur içinde kalınacak cennet vardır. O an sidreyi bürüyen bürümüştü. Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı. Hiç kuşkusuz o, Rabbinin âyetlerinden en büyüğünü görmüştü.⁴⁸³

Muhammed ile Rabbinin araları, iki yay arası kadar, ya da daha yakın oldu⁴⁸⁴ âyeti ile Hz. Peygamber (s.a.v.); dünya hayatında büyük bir mucize yaşamış ve kendisini çepeçevre saran sebepleri aşarak Rabbini görmeye mâni olacak boyutları geçerek cismen veya rûhen vardığı makamda Allah Teâlâ'yı müşâhede etmiştir. Ancak görme fikrinde olanlar, görmenin şekli konusunda farklı düşünceler içerisindedir. Görme işinin baş gözüyle mi, yoksa kalp gözüyle mi vukû bulduğu konusunda gerek selef gerekse halef arasında iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Özellikle sahâbe, rüyetin imkânı konusunda değil, daha çok rü'yetin vasıtasının yani kalple mi, gözle mi yoksa kalp-göz birlikteliğiyle mi vukû bulduğu hususunda ihtilâf etmiştir.⁴⁸⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Miraç'ta kalp gözüyle Allah Teâlâ'yı gördüğünü ve bu görmenin insanların gözle görmesi gibi olduğunu⁴⁸⁶ kabul edenlerin yanında Allah Teâlâ'yı baş gözüyle gördüğünü⁴⁸⁷ belirten iddialar bulunmaktadır. Bir kısım iddia ise Abdullah b. Abbas'tan (r.a.) gelen rivayette Hz. Peygamber'e "Ya Resûlullah Miraç'ta Rabbini gördün mü? Resûlullah (s.a.v.): Evet onu bir nur olarak

⁴⁸³ Necm, 53/7-18.

⁴⁸⁴ Necm,53/9.

⁴⁸⁵ Aliyyu'l-Karî, Şerh, 213.

⁴⁸⁶ Teftâzânî, Şerhu'l-akâid, 249.

⁴⁸⁷ İbn Hacer el-Askalanî, el-Ğunye fi mes'ele'ti'r-rü'ye, thk. Ebî Bilal el-Adnî Murteza b. Muhammed b. Salim el-Tevî, Dâru'l-Âsar, y.y., 2008, 11-13.

gördüm”⁴⁸⁸ cevabına binâen ‘nasıl gördüğü’ hususundadır.

Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) baş gözüyle Allah Teâlâ’yı gördüğünü iddia eden âlimlere göre delil; Abdullah b. Ömer (r.a), Abdullah b. Abbas’tan (r.a) gelen rivâyetlerdir. Özellikle Abdullah b. Abbas, Miraç Gecesi’nde Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) Allah’ı baş gözüyle gördüğünü savunanların başında gelmektedir. Nitekim İbn Ömer, İbn Abbas’a Resûlullah’ın Allah’ı görüp görmediğini sormak için bir adam göndermiş ve İbn Abbas *evet* cevabını vererek ‘Resûlullah’ın dilediği kadar Allah’ın kudret ve azâmetini gördüğünü’ söylemiştir. Bu cevaba binâen Hiz. Peygamber’in Miraç Gecesi’nde Allah’ı baş gözüyle gördüğünü ve bu şerefün dünyada yalnız Hiz. Peygamber’e (s.a.v.) tahsis edildiğini; İbn-i Abbas, Hasan-ı Basrî, Urve b. Zübeyr, Kâ’bul Ahbar, Zühri, Ebu’l-Hasan el-Eşârî (r. anhum) gibi sahâbe ve tabiînden büyük bir cemaat rivâyet etmektedir.⁴⁸⁹ Bu âlimlere göre Allah Teâlâ; İbrahim’i (a.s.) Halil, Mûsâ’yı (a.s.) veliyullah olarak seçmiş, Muhammed’e (s.a.v) de kendi Zât’ını göstermeyi has kılmıştır.⁴⁹⁰

Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) Miraç Gecesi’nde Allah’ı kalp gözüyle gördüğüne dair sahâbe ve tabiînden gelen rivâyetlerin de olduğu görülmektedir.⁴⁹¹ Bu bağlamda tabiînden Mesruk, Hiz. Aişe’ye (r. anha) “Miraç Gecesi Muhammed Rabbini gördü mü?” diye sormuş. O da : “Ey Mesruk sakın gâfillerden olma! Senin bu sözlerinden tüylerim ürperdi. Kim sana şu üç şeyi söylese yalan söylemiş olur: ‘Muhammed Rabbini gördü diyen yalan söyler. Çünkü Kur’ân’da ‘O’nu gözler görmez, O görür.’”⁴⁹²

⁴⁸⁸ İbn Abbas’tan gelen bir rivâyette “Muhammed Rabbini gördü” buyrulmaktadır. İkrime, İbn Abbas’tan bu rivayeti nakletmiş ve “Allah: “Gözler O’nu göremez; hâlbuki O, gözleri görür.” diye buyurmuyor mu?” şeklinde İbn Abbas’a sorunca: “Yazık sana! O tam anlamıyla nûruyla tecellî ettiği zamandır; hâlbuki Hiz. Peygamber onu iki defa görmüştür” diye karşılık verdi. Bkz. Müslim, İman, 291.

⁴⁸⁹ Ebu Abdullah Muhammed b.İsmail el-Buharî, *Tecrid-i Sarîh*, çev. Babanzâde Ahmed Naim -Kâmil Miras, Evkaf Matbaası- Matbaai Ebüzziya, İstanbul, 1928, IX, 35; Aliyyu’l-Karî, *Şerh*, 213; Kadı İyaz, *Şifâ*, 404.

⁴⁹⁰ İbn Hacer, *el-Ğunye*, 23-24; Muhammed b. Salih ed-Dimaşkî, *Peygamber (s.a.v) Külliyyâtı*, ter. Ebubekir Sifil, Ocak Yayınları, İstanbul, 2003, III, 249; Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, 184.

⁴⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvûdî ve’l-ahirun, Müessesetü’r- Risale, y.y. ,2009, I, 435-436.

⁴⁹² En’âm, 6/103.

وَلَقَدْ رَأَاهُ بِأَلْفُفِي الْمُبِينِ ۚ

“Andolsun O, Cebrâil’i apaçık ufukta gördü.”⁴⁹³

وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَةً أُخْرَى ۚ

“Andolsun ki, O, Cebrail’i bir başka inişte daha (aslî suretiyle) görmüştü.”⁴⁹⁴

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَائِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِي بِلَاذِنِهِ مَا يَشَاءُ

“Allah, bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder.”⁴⁹⁵

قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ

*De ki: Allah’tan başka göklerde olsun yerde olsun hiç kimse gaybı bilemez." Onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler*⁴⁹⁶ buyurulmuştur. Yarın ne olacağını bilirim diyen kişi yalan söyler, çünkü Kur’ân’da kıyametin ne zaman kopacağını Allah bilir. Yağmuru istediği vakit dilediği yere yağdırır, ana karnında olanı bilir. Bir kişi, yarın ne kazanacağını ve nerede öleceğini bilmez. Allah bunları bilir ve hepsinden haberdardır denmektedir. Üçüncü bir husus da Hz. Peygamber (s.a.v) bir şeyi sakladı, söylemedi diyen yalan söyler; çünkü âyette;

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ

*Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun*⁴⁹⁷ denilmiştir.”⁴⁹⁸

Görüldüğü gibi Hz. Aîşe (r.anha), miracın bedenle olduğunu, Resûlullah’ın Allah’ı değil Cebrail’i gördüğünü vurgulamaktadır. Özellikle Osman b. Said ed-Darimî’nin naklettiğine bakılırsa genel olarak sahâbe, Hz. Peygamber’in Rabbini görmediği hususunda ittifak hâlinededir.⁴⁹⁹ Bu iddiadaki âlimlere göre Hz. Âişe ve İbn Mes’ud’dan gelen rivâyete göre Cebrâil (a.s.), Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yaklaşmış ve

⁴⁹³ Tekvîr, 81/23.

⁴⁹⁴ Necm, 53/13.

⁴⁹⁵ Şû’râ, 42/51.

⁴⁹⁶ Neml, 27/65

⁴⁹⁷ Mâide, 5/67.

⁴⁹⁸ Buhârî, Tevhid, 4; Bed’ü’l-Halk 7, Müslim, İman, 177; Tirmizî, Tefsir, 3278, 3279.

⁴⁹⁹ el-Cevziyye, Zâdû’l-meâd, III, 36-37.

yanına varmıştır. Necm sûresindeki âyetlerdeki sözlerinin akışı da bunu göstermektedir. Yaklaşma sebebi de Peygamber'e (s.a.v.) ilmi ve bilmediklerini öğretmektir. Nitekim; *عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى* O'na çetin güçlere sahip olan öğretmiştir⁵⁰⁰ âyetinde bahsedilen öğretici Cebrâil olarak belirtilmekte ve ardından *O öğretici güçlüdür. En yüksek ufukta iken doğruluvermiş, sonra yaklaşip yanına varmıştı*⁵⁰¹ diye buyurulmaktadır. Bütün bu zamirler, Allah'ın ilâhî emirlerini peygambere bildiren, önemli güçlere sahip kuvvetli öğreticiye atfedilir ki bu varlık Cebrâil'dir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) 'iki yay kadar yaklaşması,' İsrâ sûresindeki 'yaklaşma ve yanına varması' anlamına gelir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.), Cebrâil'i bir kere yeryüzünde bir kere de Sidretü'l-Müntehâ'da olmak üzere toplam iki kere aslî sûretinde görmüştür.⁵⁰² Ayrıca bu âlimler, *O bir nûr'dur. O'nu nasıl görebilirim?* rivâyetini, hicâbın göstergesi olarak görmekte, dolayısıyla bu hicâbın Resûlullah'ın (s.a.v.) Allah'a bakmasını engellediğini⁵⁰³ belirtmektedirler.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) baş gözüyle Allah Teâlâ'yı gördüğünü kabul eden âlimler, Hz. Âişe'nin belirttiği rivâyetleri şu hususlarla kabul etmemektedir:

1. Hz. Abbas'ın rivâyet ettiği hadîs, Hz. Âişe'nin hadîsinden önce gelmektedir. Miraç hâdisesi olduğunda Hz. Âişe'nin yaşı çok küçük idi.
2. Hz. Abbas da Hz. Âişe gibi muksirun ravilerden olup ilim yönünden Hz. Âişe'den daha az bilgili değildir.⁵⁰⁴
3. Hz. Âişe, rüyeti kendi beyânına göre nefyetmiş, doğrudan Allah Resûlü'ne ait bir beyana dayanmamıştır. Yani Hz. Âişe'nin, *Allah'ı gördü diyenler, büyük bir iftira içindedirler* şeklindeki beyanı kişiseldir. Nitekim, 'Ümmü'l-Mü'minin, kendi görüşünü delillendirirken sözünü Hz. Nebi'ye (s.a.s) isnad etmemektedir. Onun bu mesele hakkındaki sözü/beyanı kendisine ait bir te'vil ve istidlalden ibarettir. Zira ondan doğrudan Allah Resûlü'nden 'Ben Rabbimi görmedim' şeklinde bize bir cümle nakledilmiş değildir. O (r.a.) rüyetin nefyi/reddi için bir delil

⁵⁰⁰ Necm, 53/5.

⁵⁰¹ Necm, 53/6-8.

⁵⁰² el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, III, 36; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y. ,t.s., II, 370.

⁵⁰³ Ebû Ca'fer et-Tahâvî, *Şerhü'l-akidetü't-tahâviyye*, et-Tibâetu'l-Misriyyeti'l-Ulâ, y.y., 2005, 197.

⁵⁰⁴ Ömer Neseî, *Şerhu'l-akâid*, 63.

serdetme yerine tebrie/tenzih esasına sarılmıştır. Bu kanaate göre Hz. Âişe'ye Abdullah İbn Abbas'ın kavli ulaşmamıştır. Eğer ulaşıyorsa İbn Abbas'ın dediğini asla reddetmezdi. Nitekim bu meseleyle ilgili olarak Abdullah İbn Ömer, İbn Abbas'a sormuştu. Aldığı cevabı reddettiğine dair İbn Ömer'den, hıfzımıza aldığımız (bildiğimiz) herhangi bir haber bize ulaşmış değildir.⁵⁰⁵

4. Hz. Aişe, *Gözler O'nu idrâk edemez* âyetine sadece zâhirî olarak bakmış ve idrâkın *ihâta* anlamını taşıdığına dikkat etmemiştir. Dolayısıyla Hz. Aişe, Allah Teâlâ'nın mâhiyetinin insanlar tarafından ihâta edilemeyeceğini bilmeyerek Hz. Peygamber'in Allah'ı görmesiyle ilgili herhangi bir olumsuzlamanın âyette geçmediğini anlamamış olabilir.⁵⁰⁶
5. Görme olayı Resûlullah'a hasır ve onun dışında rü'yet iddiasında bulunanlar kâfir olur.⁵⁰⁷

Miraç olayı kuşkusuz olağanüstü bir mucizedir. İnsanları olağanüstülüğü karşısında aciz bırakan bu olayda sahâbenin ihtilaf halinde olması da olayı daha gizemli hâle getirmektedir. Dünyada herhangi bir kimsenin kalp veya baş gözüyle Allah'ı görmesi imkânsızken ihtilaf, Hz. Muhammed'in Allah'ı görüp görmediği ile ilgilidir. Bazı âlimler, Hz. Peygamber'in miraçtaki rü'yetini Cebrail'i görmesi olarak yorumlarken bir kısmı ise Allah'ı gördüğüne Necm sûresindeki âyetler ve hadîsleri referans göstererek savunmaktadır.

Bize göre cenneti gören Hz. Peygamber'in (s.a.v.) cennet nimetlerinin en büyüğü olan rü'yete kalp veya baş gözüyle mazhar olması mümkündür. Ancak bu yolculuktaki rivâyetlerde açık bir rü'yetten bahsedilmemektedir. Dolayısıyla hârikuladeliğin yaşandığı bu olayda rü'yet, hadîslerde geçen farz namazları için geliş ve gidişler esnasında gerçekleşmiş olabilir. Ancak tartışılan konunun lâyıkıyla ifadeye dökülmesi zordur. Böyle hayal ötesi bir hakikati, beşer idrâkinin çerçevesine sığdırmaya çalışmak da zorlama bir keyfiyettir. Hakikatini ve mâhiyetini bilmediğimiz bu yolculuk, Allah ile O'nun Habîb'i arasında ebedi bir sır olarak kalan muhteşem tecellînin göstergesidir. Tamamen “âlem-i gayb” şartları dâhilinde

⁵⁰⁵ Yener Öztürk, “Muhtelif Yönleriyle Mi'rac Mucizesi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, XVI,(2), 114.

⁵⁰⁶ Mûsâ Muhammed el-Esved, *el-İsrâ ve'l-Mi'rac*, b.y .y., Kuveyt, 1989, 150.

⁵⁰⁷ Ömer Nesefî, *Şerhu'l-akâid*, 63.

tahakkuk eden bu yolculuk, peygamberler dışındaki insanlar için hayali olabilir. Her ne kadar Hz. Peygamber'i (s.a.v.) yüceltme ve özellikle de geçmiş peygamberlere karşı yarışırma anlayışıyla bu mucizeyi değerlendiren ilim erbabı olsa da risâlet verilmiş bir peygamberin böyle bir mucize yaşaması olağandır. Yoksa dünyada yaşayan, bünyelerinin ve beden güçlerinin yetersiz ve yok olmaya mahkûm olan insanın fâni olan duyularla Allah'ı görmesi düşünülemez. Yine de keyfiyet ve nasıllığını bilmediğimiz bu meseleyi Allah Teâlâ'ya havale etmek en doğru olanıdır.

2. SÛFÎLERE GÖRE RÛ'YETULLAH

Gaybı müşâhede ve irfan yolu, ilm-i bâtın, ilm-i ledün ve ilm-i hâl olarak tanımlanan tasavvuf,⁵⁰⁸ rû'yet konusunda Kur'ân ve sünnet merkezli bir anlayışla hareket etmektedir. Tasavvufî düşüncede âhirette Allah'ın görülmesi, en büyük arzudur. Ancak sûfî çevrelerde Allah'ın dünyada ve rüyada görülmesi hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Dünyada rû'yet ile ilgili mutasavvıfların konuya yaklaşım tarzı farklılık arz etse de özü itibarı ile hepsinin görüşleri az çok birbirine yakındır. Genellikle hâl ehli, Ehl-i Sünnet çizgisinde fikir beyân etmektedir. Dolayısıyla tasavvuf ehli rû'yeti hak olarak görmekle beraber büyük bir kısmı, ilâhî hakikati idrâk etmenin bu dünyada mümkün olmadığı kanaatindedir.

Tasavvuf anlayışında rû'yet, Kur'ân ve sünnette var olan delillerin zâhirî ve bâtınî yönden yorumlanması şeklinde tezâhür etmektedir. Allah'ı âhirette görmek, tasavvuf düşüncesinde kabul edilmekle beraber "Allah'ı görmekten" kastedilen şey, O'nu dünyada veya ahirette bedende bulunan biyolojik gözle görmek değil, tasavvuf dilinde "aynu'l-kalb, dîde-i can, ayn-ı cem', aynu'r-rü'ye, ayne'l-yakîn" denilen kalp/gönül gözüyle görmektir. Tasavvuf ehlinin kalp gözüyle görmekten maksatları, Allah'ın zât, fiil, isim ve sıfatlarının çeşitli seviyelerde tecellî etmesidir.⁵⁰⁹

Tasavvuf ehli de kelâmcılar gibi âhirette, dünyada ve rüyada rû'yet meselesini ele almış ve bunun mümkün olup olmadığı konusunda görüş belirtmişlerdir. Bu bölümde Allah'ın âhirette, dünyada ve rüyada rû'yetinin sûfîler açısından imkânı ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'ı Miraç Gecesi, baş veya kalp gözüyle görüp görmediği hususları sûfî kaynakların çerçesinde incelenecektir.

2.1. Âhirette Rû'yetullah

Sûfîler, Ehl-i Sünnet kelâmcıları gibi, Allah'ın âhirette görüleceği hususunda icmâ hâlinindedir. Buna göre âhirette Allah'ı görmek aklen caiz, naklen vâcib olup sadece müminlere has bir nimettir.⁵¹⁰

⁵⁰⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2015, 28-51.

⁵⁰⁹ Süleyman Uludağ, "Rû'yet", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 310-311.

⁵¹⁰ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 20; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, II, (456. Mektup), 1408; Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, II, 626; Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 647; Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Selâsü Resâile fi'l-*

Sûfiler, muhabbetullah ve mârifetullaha nâil olmak gayesiyle kendilerine göre bir takım uyulması gereken yol haritası tatbik etmektedir. Bu yolda şeytan ve nefis en büyük düşman olarak görülmektedir. Dolayısıyla onların zihin kodlarında ve gönül dünyalarında kendilerini mârifetullahtan alıkoyacak bu iki düşmana karşı teyakkuz hâlinde olma çok önemlidir. Çünkü bu düşmandan korunma eşsiz nimet olan cennet ve rü'yeti beraberinde getirecektir. Dolayısıyla sûfiler, bu anlayışla İslâmi öğretileri kendi hayatına ve davranışlarına yansıtarak tenzih ve tecsimden uzak şekilde fikir beyan etmeye özen göstermektedir.

Tasavvufta Hicri II. asrın başında Kur'ân ve sünnetin önderlik ettiği I. Zühhd Dönemi'nde ve sonunda tepkisel bir hareket olarak ortaya çıkan II. Zühhd adı verilen Dönem'de sûfiler, âhiret korkusuyla dünyaya sırt çevirip cennetin nimetlerine ilginin yanı sıra Allah Teâlâ'nın cemaline bakmayı en büyük nimet olarak görmüşlerdir. Âhiret ehlinin dünyaya rağbet etmemelerini ilâhi bir mevhibe olarak gören sûfiler, cennet nimetlerine ve mertebelerine ilgiden ziyâde, yaratan varken yaratılanla ilgilenmeyi abes görmüşlerdir.⁵¹¹ Nitekim Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848), bu durumu şöyle tasvir etmektedir:

“Üç gün zühdde kaldım, dördüncü gün zühdden çıktım: Girdiğim ilk gün, dünya hayatı ve içindeki şeylere karşı zâhid (ilgisiz, değer vermeyen, isteksiz) oldum. İkinci gün, âhiret nimetlerine karşı zâhid oldum. Üçüncü gün Allah'tan başka ne varsa hepsine karşı zâhid olup kendimi kapattım. Her şeye zâhid olunca dördüncü gün, Allah'tan başka bir şey kalmadı. İlâhî aşk beni şaşkına çevirdi. O zaman hatiften gelen bir ses bana: “Ey Bayezid, bizimle birlikte bulunmaya takatin yetmez, dediğini işittim ve maksadım işte bu idi, dedim. Aynı ses bu sefer: Maksadına eriştin, istediğini buldun” dedi.⁵¹²

Âhirette rü'yeti hak olarak gören sûfiler, kelâmcıların rü'yeti inkâr veya tasdik ettikleri nassi delillerden hareket ederek görüşlerini belirtmektedir. Bu deliller, sûfiler tarafından lafzi delâlet korunarak keşf ve ilhâm yoluyla tefsir edilmektedir. Bu tefsirlerin pek çoğu, yorum yöntemleri bakımından farklı olsa da Ehl-i Sünnet müfessirlerinin zâhiri tefsirleriyle aynı mantığa dayanmaktadır. Bu manada sûfi

akîde, y.s. , 465/1072, 170.

⁵¹¹ Kadir Özköse, “Zühhd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, VI, (1),181.

⁵¹² Kuşeyrî, *er-Risâle*, 64.

muhakkikler, Ehl-i Sünnet kelâmcı ve müfessirleriyle rü'yet konusunda benzer fikirler taşımaktadır.

Âhirette rü'yetin varlığına delâlet olarak tefsir edilen ve Ehl-i Sünnet kelâmcılarıyla hemfikir olunan nassi delillerin ilki En'âm 103. âyettir. Sûfiler de idrâkın, görmekten daha husûsî olduğunu, bu yüzden Allah'ın âhirette idrâk ve ihâta edilmeksizin görüleceğini⁵¹³ savunur. Allah'ın Kur'ân'da, gözlerin kendisini idrâk etmesini reddetmesinin sebebi, idrâkın keyfiyet ve ihâta gerektirmesidir. Kur'ân, keyfiyet ve ihâta bahis konusu olmayan rü'yeti değil, keyfiyet ve ihâtayı gerektiren rü'yeti reddetmiştir.⁵¹⁴ Âhîret bu gibi şeylerden münezzehe olduğu için Allah'ı görmek konusunda hiçbir kusur görülmecektir.⁵¹⁵

Sûfilerin bir kısmı *gözlerin idrâk etmemesi* cümlesini, Allah'ın Zâtı'nın mâhiyetinin tamamen idrâk edilmesinin 'imkânsız olduğu' şeklinde açıklar. Zira Allah, Zâtı'nın gereği olarak idrâke izin vermeyebilir. Bundan dolayı, Allah'ın görülmesi, sadece cemâlinin nûrunu göstermesi ve dünyada yaptıklarının karşılığında ihsanda bulunması olarak kabul edilmelidir.⁵¹⁶ Ancak genel olarak sûfiler için bu âyet, istikrar evi olan âhirette rü'yetin hak olduğunun delilidir.⁵¹⁷

Bir kısım sûfî ise idrâk kelimesini, 'mü'minlerin Allah'ı amel ve ibâdetlerine göre görmesi' olarak açıklamaktadır. Bu amel ve ibadetlerin neticesi olarak insanların seyir ve temâşa halleri, yekdiğerinden farklı olacaktır.⁵¹⁸ Bu farklılıkta mâşuk, cemâlini aşğa derecesine göre gösterecektir.

Anlaşıyor ki sûfiler, Allah'ın âhirette görülmesinin vâcip olduğu konusunda hem fikir ancak görmenin mâhiyeti konusunda ihtilaf halindedir. Bu ihtilâf, Allah'ın Zâtı'nın anlaşılmasındaki kusurdan kaynaklanmaktadır. Çünkü *Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı*⁵¹⁹ âyeti, nasıllığı ve niceliği olmadan âhirette rü'yetin hak⁵²⁰

⁵¹³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 437.

⁵¹⁴ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 21.

⁵¹⁵ "Bundan bir noksanlık gelmez şanına, binlerce keramet bende bulunsa da." Bkz. İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, II, (456. Mektup), 453-454; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, I, 625.

⁵¹⁶ Mustafa Özgen, "İmam Rabbani'ye Göre Rü'yetullah Meselesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, (33), 46.

⁵¹⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 348; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, II, (456. Mektup), 1407.

⁵¹⁸ Uludağ, *İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadî Mezhepler*, 128.

⁵¹⁹ Necm, 53/11.

⁵²⁰ Abdulkadîr Geylânî, *Şamua*, çev. Osman Gülman ve diğeri, Gelenek Yayınevi, İstanbul, 2015, 793; Şâh Velîyullah Dehlevî, *Hüccetullahi'l-bâliğa*, thk. Şeyh Muhammed Şerif Sükker, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrût, 1990, I, 118.

olduğunu ancak görenin anlamasında kusur olacağını göstermektedir. Bu anlama kusuru azamet perdesinden dolaydır.⁵²¹ Demek ki hadîsten Allah'ın kullarının akıllarında anlamayı sınırladığı ve cennet halkı ile Rableri arasında ilâhî azamet perdesinin olacağı için bu görmenin hayâli olacağı anlamı çıkmaktadır. Ortaya çıkan görüntü, her bir kişinin kendi inancına uyacak şekilde gerçekleşecektir. Bu durum, kişinin gözünün önünde kırmızı bir cam tuttuğunda her şeyi kırmızı, yeşil bir cam tuttuğunda ise yeşil görmesi gibi görünen şeyin aslında aynı olması gibi olacaktır.⁵²² Bu anlayıştaki sûfilere göre dünya hayatında müminler, Allah Teâlâ'yı hangi sıfatla biliyorlarsa âhirette de O'nu aynı sıfatla göreceklerdir.⁵²³ Buna kanıt olarak, *أَنَا عِنْدَ ظَنِّي* *Ben kulumun zannı üzereyim, benim hakkımda dilediği şekilde zanda bulunabilir*⁵²⁴ kudsî hadîsinde belirtildiği üzere âhirette rü'yet, çeşitli vecihlerle olabilir. Sûfilerin görmenin hâllerine ilişkin bu açıklamaları, Allah ve insan arasındaki ilişkiyle yani sâlikin dünyaya ve lezzetlerine sırt çevirme süreciyle başlayan ve nihai hedef olan Allah'a kavuşma zevki bağlamında değerlendirilebilir. İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), belirtilen hadiste geçen Ridâ-i Kibriyâ'nın Cenâb-ı Hakk'ın Zât'ını görmek isteyen kullarla Zât'ı arasındaki hicap olduğunu ve böylece kulların Cenab-ı Hakk'ın Zât'ını görmesini engellediğini⁵²⁵ belirtmektedir. Ancak İbnü'l-Arabî'nin hicap perdesini, genellikle cehennem ehli için kullandığı görülmektedir.

Sûfilerin âhirette rü'yeti nimetlerin en büyüğü⁵²⁶ olarak görmelerine kaynaklık eden delillerden olan Yunus 26. âyette geçen 'ziyâde' kelimesi, sûfilere göre Allah'ı nazar ve müşâhede,⁵²⁷ müjde ve ikrâm⁵²⁸ ve cemâle bakma⁵²⁹ anlamındadır. Bu ziyâde, en büyük lezzettir ve cennet ehline diğer nimetlerini

⁵²¹ *Adn Cennetinde, cennetliklerle Rablerini görmeleri arasında Allah'ın veçhindeki ridâu'l-kibriyadan başka bir şey yoktur.*

⁵²² Dehlevî, *Hüccet*, I, 118.

⁵²³ Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, II, 625.

⁵²⁴ Buhâri, *Tevhîd*, 15, 35; Müslim, *Zikr*, 2; Tirmizî, *Zühd*, 51.

⁵²⁵ Ferzende İdiz, "Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, IX, (43), 2476.

⁵²⁶ İmam Süyûtî, *Te'yidü'l-hakikati'l-âliyye ve teşyidü't-tariki's-Şazeliyye (Yüce Hakikatler ve Şazeliyye Tarikatı)*, ter. Ferzende İdiz, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2013, 116.

⁵²⁷ Bursevî, *Ruhu'l-beyan*, VIII, 98.

⁵²⁸ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 20.

⁵²⁹ el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, II, 245; Abdulkâdir Geylanî, *el-Gunye li tâlibi tariki'l-hak*, thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Üveydâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1997, I, 123.

unutturacak kadar güzeldir. Cennetteki bu rü'yet, Allah Teâlâ'nın dünyada teşbihsiz ve keyfiyetsiz olarak bilinmesi gibi teşbihsiz ve keyfiyetsiz olacaktır.⁵³⁰ Sûfler, 'ziyâde' kelimesini, ilave olunan belirli bir miktar ile tayin edilen şey olmadığı için 'rü'yet' olarak tefsir etmektedir. Çünkü cennete giren kişi zaten ölçülebilir nimetlere erişecektir. Demek ki bu ziyâde, bütün bu ölçülebilir nimetlerin üstünde olan bir nimettir. Bu da rü'yettir.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) *cennet* hadîsinde⁵³¹ belirttiği ziyâdelik sûflere göre Allah'ın rü'yet ikrâmıdır. Sûflerden Hâris el-Muhâsibî'nin (ö.243/857) 'ziyâde' konusunda yaptığı yorum, tasavvuf ehlinin genel anlayışını özetlemektedir:

"Allah Teâlâ cennettekilerle 'size daha fazlası vardır' diyerek secdeden başlarını kaldırmalarını ister. Allah'ın kelâmını işiten müminler, sevinç ve coşkunluktan sonra başlarını kaldırıp hiçbir şeye benzemeyen Zat'ı gözleriyle seyredecekler ve bu ziyâde en büyük memnuniyet ve ikrâm olacaktır. Yüce cemâli nazar eden cennet ehline bu nimet, bütün nimetlerden daha sevimlidir."⁵³²

Sûfler, Kıyâmet 23. âyette geçen نظر kelimesini, 'parlak ve güzel yüzlerin Allah'ın veçhine bakması'⁵³³ olarak tefsir etmektedir. Çünkü âyetteki إلى edatı vech lafzına izafe edilerek ardından gelen *nazara* (*bakmak*) ile bütünsellik göstermiştir. Yoksa âyet, Mu'tezile'nin kastettiği *bekleme* anlamına gelmez. Çünkü âyet bir müjde bildirir. Ancak onların *bekleme* diye tefsir ettikleri âyet, bir nimet ya da müjde bildirmemektedir. Oysa âyet; mü'minleri nimet, ikrâm, kedersizlik ve iyi hâl ile müjdelemektedir. Bu, yüzün asılmasına sebep olan *bekleme* değil, Allah Teâlâ'nın görülmesi hâlinde olur. Bundan dolayı rü'yet hakır.⁵³⁴

Sûflere göre Mutaffifîn 15. âyeti, en büyük ilâhî lütûf olan Allah'ın âhirette ayan beyân, keyfiyetsiz, kemmiyetsiz, cihetsiz, mesafe tesbiti (Allah'la kul arasında uzaklık-yakınlık) olmaksızın, teşbihsiz, ittisâl (ulaşma, birliktelik) ve infisâl

⁵³⁰ Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Bostânü'l-ârifîn*, Leiden University, Holland, ts. , 91.

⁵³¹ Müslim, İmân, 297; Tirmizî, Cennet, 16.

⁵³² Harîs el-Muhâsibî, *Kitabü't-tevehhüm bî-keşfi'l-ahvâl ve şerhi'l-ahlâk*, nşr., Abdülkâdir Ahmed Ata, Müessesetü'l-Kütüb es-Sakafî, Beyrût, 1991, 156, 179; Semerkandî, *Tenbih*, 74-75.

⁵³³ Abdulkerîm el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, thk. Abdullatîf Hasan Abdurrahman, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 2007, III, 370; Kemaleddin Abdülrezzak el-Semerkandî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, ter. Ali Rıza Doksanyedi, Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1957, III, 224; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 20; Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, thk. Mahmûd Ömer ed-Dimyadî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1998, VIII, 146-147.

⁵³⁴ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, III, 370; Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, III, 146.

(ayrılma) vasıflarından uzak, vücûdiyecilerin tam tersine hulûl ve ittihat olmaksızın görüleceğini göstermektedir. Bu görülme, Allah'ın nimeti olarak dünyadaki göz ile olacak ve Rabbini gören bir mümin artık başka bir şeye dönüp bakmayacaktır.⁵³⁵ Dünyada mukarreb kullar için va'd edilen⁵³⁶ bu nimet, yaratanın sesini işitime ardından yüzünü görmek şeklinde sadece mü'minler tarafından vukû bulacaktır. Âhirette Rablerinden perdelenenler, kâfirlerdir. Bu perdelenme korku ile tehdit vasıtası olarak rü'yetten mendir.⁵³⁷ Müminler, Yüce Rablerine hiçbir şeye iltifat etmeksizin bakmaları ve O'nu görmelerine karşın kâfirler, Rablerinin rahmet ve kereminden mahrum kalacak ve O'nu asla göremeyeceklerdir.⁵³⁸ İbnü'l-Arabî, kâfirlerin perdelenmesini şöyle değerlendirmektedir:

“Hicab, cehennemnin sekizinci kapısı olup bu kapı kilitlidir ve asla açılmayacaktır. Zira bu kapı, Allah'ın rü'yetine kapalı olma kapısıdır. Allah'ın rü'yetini görme azaplarını arttırmamasın diye cehennemdekiler, azabı tattıkları sürece bu perde orada kalır. Eğer Allah'ı görmüş olsalardı mahremiyetleri hakkında daha derin bir fikre sahip olurlardı. Böylece azapları artardı ve azap sona erdiğinde, onların saadeti tatmaları için bu perde yerinde kalır. Eğer Allah cehennemliklere kendini gösterseydi, onların önceki kötü işlerinden ve cezayı hak etmelerinden dolayı bu güzel tecelli, önceden yaptıkları şeylerden Allah'ın karşısında utanmadan başka bir şey getirmezdi ve bu utanma azaptır. O gün onlar Rableri tarafından perdelenmişlerdir.”⁵³⁹

İbnü'l-Arabî, azâmet ve büyüklük perdesinin kaldırılarak rü'yetin sadece cennet ehli için gerçekleşeceğini ise şöyle özetlemektedir:

“Allah'tan bir elçi gelir ve cennet ehline şöyle der: ‘Rabbinizi görmek için hazırlık yapınız! Rabbiniz tecelli edecek.’ Onlar saygı duruşuna geçerler. Hak da tecelli eder. Bu esnada Hak ile kulları arasında üç perde vardır: İzzet perdesi, büyüklük perdesi ve azâmet perdesi. Allah Teâlâ kulları ile arasındaki perdelerin kaldırılması emrini verir. Perdeler kaldırılır ve onlar şöyle der: ‘Rabbimiz! Biz böyle bir şey beklemiyorduk. Fakat tek dileğimiz sonsuza değin senin yüzüne bakmaktır.’”

⁵³⁵ Aliyyu'l-Kârî, *Şerh*, 136-137.

⁵³⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 647.

⁵³⁷ Cürcânî, *Şerhu'l-mevakıf*, VIII, 151; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 20.

⁵³⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Şerh*, 136.

⁵³⁹ William W. Chittick, *Hayal Âlemleri*, Kaktüs Yayınları, çev. Mehmet Demirkaya, İstanbul, 2003, 152.

Allah Teâlâ onlara şöyle buyurur: ‘İşte yüzüm, ebediyyen size görünecektir. Ona bakınız ve sevininiz’ diyecektir.”⁵⁴⁰

Genel olarak rü’yeti inkâr edenler tarafından delil olarak kullanılan A’râf 143. âyet, sûfler açısından rü’yetin varlığının delillerindedir. İman ehli her insanın, Rabbini görmek ve onunla konuşmak arzusu gibi imanın verdiği şevk ve arzunun en somut örneklerinden biri Hz. Mûsâ (a.s.) da rü’yet talebinde bulunabilir. Sûflere göre Allah’ı görmek caiz ve mümkün olmasaydı, Hz. Mûsâ’nın (a.s) ‘*Bana kendini göster sana bakayım*’ diye bir istekte bulunması bilgisizlik ve küfür olurdu. Demek ki Hz. Mûsâ, talep edilebilecek bir şeyi istemiştir. Cenâb-ı Hakk’ın bunu bir hata olarak görmesi, rüyetullahı inkâra sebep olamaz. Ayrıca Hz. Mûsâ’nın, yanında bulunanlara cehaletlerini bildirmesi ve şüphelerini ortadan kaldırması gerekirdi. Nitekim; *قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ* *Ey Musa! Onların ilâhları gibi, Sen de bize bir ilâh yap*⁵⁴¹ dediklerinde böyle yapmıştır. Hz. Mûsâ kardeşi Harun’a *وَلَا تَتَّبِعِ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ* *ve bozguncuların yoluna gitme*⁵⁴² derken, tutup da kendisinin kavminin yolundan gitmesi elbette düşünülemez.⁵⁴³

Tasavvuf erbabına göre rü’yet ile ilim arasındaki fark, rü’yetin daha mükemmel, tam ve açık olmasıdır. Mademki Allah’ın bilinmesi, hiçbir yön ve cephe bahis konusu olmadan caizse bu durumda kendisine ilim taalluk eden rü’yet için de geçerlidir. Bilinmesi gibi hiçbir cephe ve cihetle alakalı olmaksızın Allah’ın görülmesi de mümkündür. Nasıl ki kendisi, Zat-ı Ulûhiyet’inin karşısında olmadığı hâlde mahlûkatı görebiliyorsa, bunun gibi mahlûkatın da O’nu yönsüz olarak görmesi caizdir.⁵⁴⁴ Ancak sûflere göre yukarıda belirtilen âyetteki “*beni göremezsın*” ifadesi, âhiret için değil dünya için söylenmiştir. Zira âyet, bu dünyada görmek isteyenine engel olacak bir takım kusur ve eksikleri olduğunu göstermektedir.⁵⁴⁵ Ancak gerekli şartların âhirette oluşmasıyla görmenin mümkün

⁵⁴⁰ İbnü’l-Arabî, *Fütûhât*, III, 19-20.

⁵⁴¹ A’râf, 7/138.

⁵⁴² A’râf, 7/142.

⁵⁴³ İbnü’l-Arabî, *Fütûhât*, IV, 186; Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 20; Gazzâlî, *İhyâ*, I, 348; Cürcânî, *Şerhu’l-mevâkıf*, III, 189; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, II, (456. Mektup), 1407; Nasîrüddîn Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Tavâli’u’l-envâr*, terc. İlyas Çelebi ve diğerleri, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, 200.

⁵⁴⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 348; Cürcânî, *Şerhu’l-mevâkıf*, VIII, 134.

⁵⁴⁵ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, VII, 303.

olacağı belirtilir. Onlara göre cennetin en büyük nimeti rü'yettir ve kulun buna bu dünyada dayanması imkânsızdır. Nitekim sûfilere göre Hz. Mûsâ, Allah Teâlâ'nın kelâmını duyunca onun cemâlini görme iştîyâkı daha da arttı.⁵⁴⁶ Çünkü Hz. Mûsâ, vuslata çok yakın olup kendisine tecelliler hâkim olunca muhtaçlık diliyle *Rabbim! Bana kendini göster seni göreyim* dedi.⁵⁴⁷ Onun bu aşkı ile Yüce Allah, dünyada görülemeyeceğini kendisine unutturdu. Yani Hz.Mûsa (a.s), Hakk'ın kelâmını iştîp Rabbini kelâm kadehinden muhabbet zevkinin cür'asını tadınca, kendisinin dünyada olduğunu unuttu. Firdevs-i Âlâ'da olduğunu hayâl etti. Çünkü cennet, cemâli müşâhede yeridir.⁵⁴⁸ Bundan dolayı Allah Teâlâ dağa tecelli etmiş ve dağ paramparça olmuştur. Fânî gözlerle dünyada Allah Teâlâ'nın görülmeyeceği⁵⁴⁹ *dağa bak* sözü ile Hz. Mûsâ'yı kendine getirtmiş ve maksadından alıkonulduğunu anlayınca hemen tevbe etmiştir.⁵⁵⁰

Sûfilere göre Hz. Mûsâ'nın (a.s.) rü'yet talebinin amacı Zât tecellisine mazhar olma isteği idi. Ancak bu nimete ulaşamadığı şöyle belirtilir:

"Hz. Mûsâ, sıfat tecellisine mazhar olduktan sonra taayyün/ortaya çıkma örtülerinden sıyrılmış olarak Allah Teâlâ'yı görmeyi istemiştir. Görme eyleminin gören ve görüleni gerektirmesi, sıfat tecellisinin vukû bulduğu ikilik makâmında olur. Bundan dolayı bu mertebede Zât tecellisi mümkün değildir. Allah Teâlâ, bu imkânsızlığı bildirmek için Mûsa'ya, *Ben görülmem* demeyip, "Beni göremezsin" demiştir. Bu hitap sırasında Mûsâ (a.s), Cenab-ı Hak'la konuşma halinde idi ve O'na *لن تراني /beni göremezsin* dedi. Aslında *Beni göremezsin* cümlesi, *sende ikilik hâli bulunduğça beni göremezsin* anlamına gelir. Allah'ın tecelli sûretiyle dağ paramparça etmesi ve Mûsa'nın kendinden geçmesi ise ikilikten kurtularak Zât tecellisine mazhar olduğunu gösterir. Âyetin devamındaki ifadelerden sûfiler,

Cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ'nın talebini kabul ederek ona Zât tecellisiyle tecelli ettiği, parçalanıp yok olan dağın Mûsâ'nın izafî vücudu olduğu anlamını çıkarmışlardır. Âyetin sonunda Hz. Mûsa'nın *Ben iman edenlerin ilkiyim* demesi,

⁵⁴⁶ Ahmed b.Hanbel, *Kitâbü'z-zühd*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015, 91.

⁵⁴⁷ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, I, 352; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 298.

⁵⁴⁸ Yazıcıoğlu Ahmed, *Envârü'l-âşîkîn*, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2014, 150; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, IV, 186.

⁵⁴⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 300.

⁵⁵⁰ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, II, 237; Ebu Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, y.s. , Beyrût, 1987, X, 235.

ikilik hâlinde Allah'ın görülemeyeceğine ilk iman edenin kendisi olduğunu belirtmesi ve bu hâlde Zât tecellisi talebinde bulunmasının yersiz bir davranış olduğu şuuruna ulaştığı şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁵¹

Sûfîlerin âhirette Allah'ın görüleceğine dair inançlarını temellendiren nassî delillerin ortak paydası âhirette rü'yetin câiz ve mümkün olduğudur. Belirtilen âyetlerin yanısıra; *تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلَامٌ* Kendisine kavuşacakları gün onları esenlik dileyerek selamlayacaktır⁵⁵² âyetinde geçen *selâm* kelimesi de rü'yetin delili olarak kabul edilmektedir. Çünkü canlı birinin selâm vererek biriyle buluşması demek aynı zamanda onu görmesi anlamına gelmektedir.

Hak ehline göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) *dolunay* hadîsinde belirttiği üzere Allah Teâlâ'nın görülmesi, zuhûratlarına ve sûretlerin ötesinde bir şeydir.⁵⁵³ Müminlerin Allahü Teâlâ'yı nasıl olduğu bilinmeyen bir görmekle cennette görecekleri anlayışından hareketle sûfîler, bu görme şerefini şöyle delillendirir:

أَنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ إِذَا دَخَلُوهَا نَزَلُوا فِيهَا بِفَضْلِ أَعْمَالِهِمْ ثُمَّ يُؤَدُّ فِي مِقْدَارِ يَوْمِ الْجُمُعَةِ مِنْ أَيَّامِ الدُّنْيَا فَيَزُرُونَ رَبَّهُمْ وَيَبْرُرُ لَهُمْ عَزْشَهُ وَ يَتَبَدَّى لَهُمْ فِي رَوْضَةٍ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ

*Cennetlikler cennete girdiklerinde amellerine göre oraya yerleşeceklerdir. Sonra dünya günlerinden cuma günü kadar bir süre izin verilecek ve insanlar rablerini ziyaret edeceklerdir. Allah'ın arşı onlara görünecek, Allah onlara cennet bahçelerinden bir bahçede görünecektir.*⁵⁵⁴

Genel olarak nassî delilleri Ehl-i Sünnet âlimleri gibi yorumlayan, vecd ile mânevî bir hâl yaşayan tasavvuf erbabının münacaatlarına bakıldığı zaman âhirette rü'yete şevkî ve zevkî yönden baktıkları görülür. Âşık dervişe gözyaşı döktüren en büyük çile ve sıkıntı, âhirette Hakk'ın cemâlini görüp görememe endişesidir. Özellikle tasavvuf literatüründe 'hüzün ekolü' olarak anılacak kadar hüznü ve gözyaşını hayatlarının en büyük parçası sayan sûfîler için âhirette rü'yet, en nihâi amaçtır. Sûfîlerin yalnız rü'yeti talep etmeleri ile ilgili örneklerden birkaçı şöyledir:

⁵⁵¹ İskender Pala, "Len Terânî", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, 138.

⁵⁵² Ahzâb, 33/44.

⁵⁵³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, II, (491. Mektup), 545.

⁵⁵⁴ Tirmizî, Cennet, 15.

Şeyh Şiblî (ö. 335/946), bir vakit vecde gelerek şöyle dedi: “Cennetin en yüksek makamını önüme serseler, O cenneti kim istiyorsa ona verin derim. Beni yüce Allah dışında hiçbir şeyle meşgul etmeyin. Ne mutlu o göze ki O’ndan başkasını görmez.”⁵⁵⁵

Râbia el-Adeviyye (ö. 185/801) şöyle duâ eder: “Eğer cennette, bir an olsun Hakkı görmekten mahrum olursam, öylesine ağlar ve öylesine inlerim ki, bütün cennet ehlinin buna acıyası gelir. Rabbim! Eğer cehennemden korktuğum için sana tapıyorsam, beni cehenneme at ve orda yak! Şayet cennete girme emeliyle ibadet ediyorsam, cennete girmeyi bana haram kıl! Yok, eğer sırf senin Zât’ın ve rızan için sana tapıyorsam, o zaman da bâkî olan cemâlini benden esirgeme.”⁵⁵⁶

Abdulvâhid b. Zeyd (ö. 177/793) şöyle duâ eder: “Senin izzetine ve büyüklüğüne yemin ederim ki, seni görmenin dışında hiçbir mutluluk ve senin cemâline bakmaktan dolayı kirâmen sarayında ortaya çıkacak şifanın dışında hiçbir şifa tanımıyorum.”⁵⁵⁷

Ebu Süleyman ed-Dârânî’ye (ö. 205/820) âriflerin ne istediği sorulunca şu cevabı verir: “Allah’a yemin olsun ki, Mûsa’nın Allah’tan istediği dışında hiçbir şeyi istemezler.”⁵⁵⁸ İbnü’l-Arabî bu şevkî;

“Yaralı, yangın yürek, O’nun vuslatından başkasına razı olmaz,

Bu susuzluk, O’nun tertemiz (zülâl) suyundan başkasıyla geçmez.

Varlık dayanağım ve varlığımın nakşı ortadan kalktı da,

O’nun cemâlinin aşkının hevesi serimden (kafamdan) gitmez”⁵⁵⁹ dizeleriyle söze döker.

İbrâhîm b. Edhem (ö. 160/777): “Allah Teâlâ ziyaretçilerinin binitler üzerinden O’na doğru koştukları zaman vay cehennem ehlinin hâline! Sonunda onlar grup grup yaklaşırlar, onlar için minberler yaparlar, tahtlar hazırlarlar. Ardından Allah, onları mutlu etmek için onlara yüzünü gösterir. Sonra şöyle buyurur: “Benim yanıma geliniz, Ey kullarım yanıma geliniz. Ey benim emirlerime boyun eğen veli

⁵⁵⁵ Ahmed b. Hüseyin el-Harakânî, *Düstûrü’l-cumhûr*, terc. Ozan Yılmaz, Semerkand Yayınları, Ankara, 2016, 176.

⁵⁵⁶ Attâr, *Tezkire*, 112.

⁵⁵⁷ İsfahânî, *Hilye*, VI, 156

⁵⁵⁸ İsfahânî, *Hilye*, IX, 294.

⁵⁵⁹ Necmuddîn-i Dâye, *Mirsâdü’l-ibâd mine’l-mebde’ile’l-meâd*, Dâru Matbaat-Meclisi Bitabaî Rasîd, y.y., 1352/1934, 193-194.

kullarım! Ey benim özlem dolu âşıklarım! Benim yanıma geliniz. Ey benim hüznü ve samimi dostlarım! Yanıma geliniz. Bu benim, beni iyi tanıyınız. Sizin içinizde özlem duyan, benim muhibbim olan veya yalvarırcasına beni çağıran herkes, işte şimdi benim cömert yüzüme bakmaktan dolayı lezzet alacak.”⁵⁶⁰

Sûfilerin itikâdî bir mesele olan rü’yete yaklaşımları zaman zaman tartışma konusu olsa da nassî delillerle konuyu temellendirdikleri görülmektedir. Kur’ân ve hadîslere dayanarak sûfiler âhirette; benzersiz, herhangi bir yön olmadan Allah’ın görüleceğini zira bu dünyada varlıkların görülmesi için zorunlu olan şartların âhret için söz konusu olmadığını belirtmektedirler. Âyet ve hadîslere iş’arî yorumlar getirmek sûretiyle derûnî anlamlar yükleyen sûfî düşünce, rü’yet konusunda akli delilleri genellikle ele almamaktadır.

Aslında bâtinî ilim olan tasavvufun yüksek makam sahibi büyük şahsiyetlerinin bazı hâlleri ele alışlarını farklı bir metodla mülâhaza etmek gerekir. Dikkat edilirse sûfiler; nefsinin bilen, kalbine dikkat eden kişilerin parlak bir geleceğe yani âhret saadeti olan rü’yete kavuşacaklarını belirterek Ehl-i Sünnet itikâdını özetlemektedir. Ancak konuyu ele alışlarından anlaşılıyor ki Allah dostları rü’yeti; Allah’ın rızası, mâiyet, lütûf, şevk, zevk ve rahmet gibi tasavvufî kavramlarla ilişkilendirmektedir. Böylece kelâmî bir konuya tasavvufî bir yaklaşımı da ortaya koymaktadır. Aslında sûfilerin rü’yet kavramına yükledikleri anlamın geleneksel teolojiden farklı görünmesinin sebebi, kelâmcılar gibi şüpheli ve akılcı bir yaklaşımla konuya yaklaşmamalarıdır. Dolayısıyla rü’yeti kendine has algılama ve yorumlama yöntemleri ile yorumlayarak pratiğe ve keşfe dayalı anlayışı seçen sûfilerin rü’yeti inkâr edenleri tekfir veya delâletle suçladıklarına dair herhangi bir söylemin olmaması bu bakış açısının zenginliğidir.

2.2. Dünyada Rü’yetullah

Âhirette rü’yet’in varlığı konusunda Ehl-i Sünnet kelâmcılarıyla birleşen sûfiler, dünyada ne baş gözüyle ne de kalp gözüyle rü’yetin imkânsız olduğunu belirtir.⁵⁶¹ Çünkü Allah’ın kullarına ikrâmının en büyüğü olan rü’yet, eğer dünyada

⁵⁶⁰ İsfahanî, *Hilye*, VIII, 34-38.

⁵⁶¹ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 21; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat*, II, (Mektup 502),1536; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2012, 301; İbnü’l-Arabî, *Fütûhât*, IV,

gerçekleşse idi o zaman cennetin bir anlamı kalmazdı. Mekânların en üstünü olan cennetten başka bir yerde böyle bir ihsana nâil olmak mümkün değildir.⁵⁶²

Sûfilere göre, Hak Teâlâ'yı görmek mükâfat olduğuna göre, dünyada bu mükâfatı şerefli kılacak bir zemin bulunmamaktadır. Dolayısıyla rü'yetin herhangi bir kul için gerçekleşmesi haramdır.⁵⁶³ Hz. Peygamber'in (s.a.v.);

“تَعَلَّمُوا أَنَّهُ لَنْ يَرِي أَحَدًا مِنْكُمْ رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ حَتَّى يَمُوتَ “Şunu kat'î olarak biliniz ki sizden hiçbir kimse ölünceye kadar Rabbinizi göremeyeceksiniz”⁵⁶⁴ hadîsinde belirttiği gibi Allah Teâlâ dünyada görülemez. Çünkü fânî olan insanın bâkî olan Allah'ı görmesi, gücü aşan bir durumdur. Âhirette kullara bâkî gözler verilince görme, orada gerçekleşecektir.⁵⁶⁵

İbn Atâullah el-İskenderî (ö.709/1309), dünyada Cenâb-ı Hakkı görmenin dayanılamayacak bir durum olduğu için cemâlin Zât nûrunun tecellileriyle kulunu kendisinden haberdar ettiğini söyler. Ona göre dünya; aşağılık, kötülük, eksiklik, geçicilik, kaybolup gitme özellikleriyle sıfatlı olduğu için burada hakiki müşâhede imkânsızdır. Bu nedenle Allah, dünyada sıfatlarını göstererek onu teselli etti.⁵⁶⁶ Anlaşılmaktadır ki, sûfilere dünyada Allah'ın Zât'ının görülemeyeceğine dâir inançları, görme ile Zât arasındaki münasebetin imkânsızlığı ile ilgilidir.

Mutasavvıflar A'râf 143. âyeti, Allah Teâlâ'nın dünyada görülmesinin imkânsızlığını kastetmediğini ancak Kelîmullah olan Hz. Mûsâ'nın (a.s.) bile bundan men edildiğini dolayısıyla dünyada bu nimetin vuku bulmasının imkânsız olduğunu belirtir. Çünkü eğer müşâhede ve tecellîye mazhar olsaydı, Hz. Mûsâ (a.s.) gibi bayılırdı. Ayrıca Zât tecellîsine mazhar olan dağın paramparça olması gibi insan da paramparça olurdu.⁵⁶⁷ Dünyada Allah'ı görme istidat şartı henüz oluşmuş bir durum değildir. Ancak, Allah Teâlâ, kullarından dilediğine bu gücü verirse onun görmesini

186-187; İdiz, *Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi*, 2472.

⁵⁶² Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 21; Süyûtî, *Yüce Hakikatler ve Şâzeliyye Tarikatı*, 116.

⁵⁶³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 441.

⁵⁶⁴ Müslim, *Fiten*, 95.

⁵⁶⁵ Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, IV, 214-215; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 300; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 567.

⁵⁶⁶ “Hûdâ çün gayr-i sabr olduğun bildi ey dîl, Edip işhâd âsârıyla oldu tesliyet-bahsâ.” Bkz. İbn Atâullah el-İskenderî, *el-Hikemü'l-Atâ'iyye*, şerh. Kastamonulu Seyid Hafız Ahmed Mahir Efendi, Sûfî Kitap, İstanbul, t.s. , 209.

⁵⁶⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I, (217. Mektup), 403.

imkânsız saymamaktadır. Bundan dolayı Allah Teâlâ'nın dünyada görülebilmesi aklen câiz, naklen mümteni (vâki olmadığı sabit) olarak değerlendirilebilir.

Daha önce belirtildiği gibi bu dünya, görmek isteyenine görmesine engel olacak bir takım kusur ve eksiklikler olduğu için rü'yet gerçekleşmez. İmâm-ı Rabbânî (ö.1033/1624), cennet hûrilerin birinin saç telinin dünyaya düştüğü takdirde dünyanın ebediyen karanlık görüneceğini belirterek dünya ile cennet farkını şöyle ifade eder:

“Şekil (keyfiyet), sayı, miktar (kemiyyet) ve sebepleriyle (limmiyyet) ilgilenmeksizin Allah'ın âhirette görüleceğine (uhrevî rü'yet) iman etmek gerekir. Dünyanın yaratılışının âhiretin yaratılış ve mevcudiyeti ile bir alâkası yoktur. Bunlardan birini diğeri ile karşılaştıramayız. Buradaki görme (basar) oradakinden, buradaki fehim ve idrâk oradakinden farklıdır. Buradakiler geçici, oradakiler daimidir. Buradakiler oldukça kirli ve son derece kesif, oradakiler tertemizdir.”⁵⁶⁸

Görüldüğü üzere sûfiler, dünyada Allah'ı görmenin genel olarak imkânsız olduğunu belirtmektedir. Ancak peygamberler de dâhil olmak üzere vuku bulmayan rü'yetin Hz. Peygamber'e nasip olup olmadığı tartışma konusudur. Sûfilerin de Hz. Peygamber'in (s.a.v) Miraç mucizesinde Allah Teâlâ'yı görmesi hususunda farklı görüşleri bulunmaktadır.

2.2.1. Dünyada Resûlullah'ın Rü'yetullah'ı

Kur'ân'ı Kerîm, hadîs ve tarih kaynaklarının haber verdikleri üzere Peygamberimiz'in (s.a.v) en büyük mucizelerinden birisi şüphesiz miraç mucizesidir. Sûfiler, bu mucizeyi ihtiva eden nakillere gereken ihtimamı göstermekle birlikte daha çok nakillerin ihtiva ettiği mâna üzerinde durmaktadır. Bu yüzden meseleyi tarihi detaylara çok takılmadan rivâyetin taşıdığı mâna ile değerlendirmeye çalışırlar.

Sûfiler, Miraç'ın yakaza⁵⁶⁹ hâlinde tam bir soyutlanma ve genel bir yayılma ile beşeriyetten melekliğe, nâsût âleminden melekût âlemine hatta lâhut âlemine bir yaklaşma ile gerçekleştiğini söyler.⁵⁷⁰

⁵⁶⁸ Mustafa Özgen, “Vahdet-i Vücut ve Vahdet-i Şühud Açısından Müşâhede ve Rüyet Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Marife*, 2013, 71.

⁵⁶⁹ Tasavvufta sâlikin kalbinin Hak'tan gelen bir uyarıyla uyanıklık haline gelmesi olan yakaza başlık halinde ayrıntılı olarak işlenmiştir.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) Miraç gecesinde Allah Teâlâ'yı görüp görmediğı bir yana eđer gördüyse baş gözü ya da kalp gözüyle mi gördüğü sūfller arasında da tartışılmaktadır. Ancak sūfller, rivâyetler ile ilgili varid olan hadîsleri toptan kabul veya reddetme yoluna girmeden delile elverişli olanlarını tespit ederek hâdiseyi anlamaya çalışmaktadır. Bu anlayışta miraç; mevlid, hilye ve benzeri konular içinde ele alınarak gerek manzum gerekse mensur mirâc-nâmeler şeklinde işlenmektedir.

Sūfller, Miraç gecesı Resûlullah'ın Allah'ı gördüğünde ittifak etmektedir. Ancak bu görme, 'baş gözüyle mi yoksa kalp ile mi gerçekleşmiştir?' hususunda ihtilaf içermektedir.

2.2.1.1. Baş Gözü ile Rü'yet

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı ile ilgili hiçbir konunun miraç kadar birbirine muarız rivâyetlerin olmadığı⁵⁷¹ kabul edilmektedir. Bu tartışmaların içerisinde Hız. Peygamber'in Allah'ı görüp görmediğı hususu, sūfller arasında da yorum farklılıklarına yol açmaktadır. Rü'yetin baş gözü ile gerçekleştiğini belirten sūfllere göre olay, dünyevî şartlarda vuku bulan fizikî bir gerçekliğin ötesine taşınmıştır. Yani görme olayı kevndeki harikuladeliklerin peygamberlerin makamlarının görüldüğü âhiret şartları içerisinde gerçekleşmiştir.⁵⁷² Bu anlayış, bir kısım Ehl-i Sünnet ve mutasavvıfları tarafından kabul edilen bir durumdur.

Baş gözüyle rü'yeti kabul edenler, bunu bir kısmı sahâbeden gelen şu rivâyetlere dayandırmaktadır:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: رَأَى مُحَمَّدٌ رَبَّهُ قُلْتُ: أَلَيْسَ اللَّهُ يَقُولُ: لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ. قَالَ: وَيْحَكَ، ذَاكَ إِذَا تَجَلَّى بِنُورِهِ الَّذِي هُوَ نُورُهُ وَ قَدْ رَأَى مُحَمَّدٌ رَبَّهُ مَرَّتَيْنِ

“İbn Abbas'tan (r.a.) gelen rivayette “Muhammed Rabbini gördü⁵⁷³ buyrulmuştur. İkrime (r.a.), İbn Abbas'tan bu rivâyeti nakletmiş ve Allah: ‘Gözler O’nu göremez; hâlbuki O, gözleri görür’ diye buyurmuyor mu

⁵⁷⁰ Harputî, *Tenkîhu'l-keîâm*, 225.

⁵⁷¹ ez-Zurkanî'ye göre en az 45 sahâbi miraçla ilgili bilgi vermektedir. Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, Yeni Şafak, İstanbul, t.s. , 251.

⁵⁷² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I, (135. Mektup), 275.

⁵⁷³ Ahmed b. Alî b. Hâcer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu sahîh-i Buhârî*, thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz ve'l-Ahirun, Darû'l-Kütübi es-Selefiyye, 2015, VIII, 218-219.

şeklinde İbn Abbas'a sorunca: "Yazık sana! O, tam anlamıyla nûruyla tecelli ettiği zamandır; hâlbuki Hz. Peygamber O'nu iki defa görmüştür" diye karşılık verdi."⁵⁷⁴

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ "İki yay aralığı kadar"⁵⁷⁵

وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزَّلَةً أُخْرَىٰ "...elbette Onu gördü."⁵⁷⁶

Baş gözü ile rü'yeti kabul eden sûfilere göre Resûlullah'ın Allah'a yaklaşması ve O'nu görmesi,⁵⁷⁷ "Ben Sidretü'l-Müntehada Rabbimi gördüm. Öyle ki, ilâhî vechinin nûru, benim için zâhir oldu"⁵⁷⁸ sözleriyle onaylanmaktadır.

Allah Teâla'nın Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rü'yetle mümtaz kılması,⁵⁷⁹ zaman ve mekân kaydının ortadan kaldırıldığını göstermektedir. Abdulkâdir-i Geylânî (ö. 561/1166), Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Allah Teâlâ'yı on bir kez gördüğünü ve bunların dokuzunun sünnet deliliyle sabit olduğunu şöyle ifade eder:

"Hz. Peygamber, Miraç gecesinde bir Hz. Mûsâ'ya (a.s), bir Rabbine gitmek sûretiyle ümmetine namaz ibadetini kolaylaştırmasını, dokuz kez Rabbi'nin huzuruna çıkarak elli vakit namazın kırk beşinin düşürülmesini sağladı. Diğer ikisi de Kur'ân'ın ifadesiyle sabit olmuştur."⁵⁸⁰

Buhârî şerhlerinde, kendi kanaatinin Resûlullah'ın (s.a.v) baş gözü ile Allah Teâlâ'yı Miraç'ta gördüğünün sabit olduğunu belirtmektedir.⁵⁸¹

Bir kısım mutasavvıfa göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Miraç gecesini Rabbi'ni baş gözüyle, yani cisim sûretinde sır ve rûhla görmüştür. O gece şerefli vücudunun tamamı göz hâline gelmiştir. Çünkü o gece anasır âlemini, sonra tabiat âlemini, sonra da rûhlar âlemini geçmiş ve emir âlemine kadar ulaşmıştır. Baş gözü ise cisimler

⁵⁷⁴ Müslim, İman, 27; Tirmizî, Tefsir, 53.

⁵⁷⁵ Necm, 53/9.

⁵⁷⁶ Necm, 53/13.

⁵⁷⁷ Ebu'l Fidâ İsmail İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Mektebetü'l-Meârif, Beyrût, 1966, II, 112; Celâleddin es-Süyûtî, *el-İsrâ ve'l-Mi'râc*, Dâru'l-Hadis, y.y. ,t.s. , 75; Salih Sabri Yavuz, "Mi'râc", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 134.

⁵⁷⁸ Geylânî, *Gunye*, 62-63.

⁵⁷⁹ Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibü's-ş-şerîa*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1985, II, 384; Kâdî İyâz, *Şifâ*, I, 409-410; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* VIII, 218-219; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I, (135. Mektup), 275; Kâdî İyâz, *Şifâ*, I, 409; Yazıcıoğlu Ahmed, *Envâr*, 313.

⁵⁸⁰ Geylânî, *Gunye*, 58.

⁵⁸¹ Yazıcıoğlu Ahmed, *Envâr*, 313.

âlemindeendir. İşte o, bütün bunlardan ayrılıp çıkmış, Rabbi’ni hepsi ile görmüştür.⁵⁸² Bu görme; coşku, anlam, ritim katılmak sûretiyle şiirsel olarak şöyle betimlenmektedir:

“Bir fezâ oldu o demde rû-nümâ
Ne mekân var anda ne arz ü semâ
Kim ne hâlîdir ne mâlî ol mahal
Akl u fikr ermez o hali fehm ü hall...
Şeş cihetten ol münezzeh Zü'l-Celâl,
Bî-kem ü keyf ana gösterdi Cemal
Âşikâre gördü Rabbü'l-izzeti, Âhirette öyle görür ümmeti
Bî-hurûf ü lafz u savt ol Padişâh, Mustafâ'ya söyledi bî-iştibâh”⁵⁸³

Genellikle Allah dostları, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Allah’ı baş gözü ile görmesini, Miraç mucizesi esnasında Hz. Peygamber’in dünya hayatı esnasında cennete girdiğine inanışının zorunlu sonucu olarak değerlendirir. Çünkü dünya hayatında Allah’ın görülmesi mümkün değildir. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber için ezeli ve ebedî âhireti çok az bir zaman içerisine sığdırıp, dünya hayatı içerisinde bir kesinti ile ona bilfiil cennet hayatını yaşatmış ve cemâlini göstermiştir. Bu durumda Azrâil gelip onun rûhunu cesedinden ayırmadığı için, Hz. Peygamber dünya hayatını yaşamaktaydı. Ama dünyadan çıkıp zaman ve mekân kavramlarının ilerisine giderek cennet ve cehennemi müşâhede ettiği için âhireti görmüştü.⁵⁸⁴ Rivâyete göre cennete götürülen Hz. Peygamber (s.a.v.), Yüce Rabbi’nin “Korkma, Muhammed yaklaş” buyruğunu işitmiş, hiç kimsenin erişememiş olduğu yakınlık makamına böylece ulaşmıştır.⁵⁸⁵ Sonra Cebrâil (a.s) tarafından cennete götürülmüş, cennette; insanların akıbetleri gösterilmiş, ölümü tatmadan önce âhiret hayatını yaşamıştır. Dolayısıyla

⁵⁸² Bursevî, *Rûhul-beyân*, V, 441.

⁵⁸³ “Öyle bir âlem ki, orada yer, gök ve mekân yok

O yer ne dolu, ne de boş

Akıl bu hali anlayamaz ve çözemez

Harf ve ses olmaksızın Allah, Mustafâ'ya, şüphesiz olarak konuştu, söz söyledi

Altı yönden münezzeh celal sıfatlı Allah ona, nicelik ve nitelikten öte bir lutufla cemâlini gösterdi”

Bkz. Süleyman Çelebi, *Mevlid Külliyyatı*, ed. Bilal Kemikli, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016, I, 98-99.

⁵⁸⁴ Mustafa Özgen, *İmam-ı Rabbânîye Göre Rû'yetullah Meselesi*, 49.

⁵⁸⁵ Hüseyin b. Muhammed el-Hasan Diyârbekrî, *Târîhu'l-hamîs fî ehvâli enfûs nefîs*, Beyrût, t.s., I, 312.

Hız. Peygamber'in dünya hayatından bir anlık bile olsa çıkıp cennete girdiğine inanmak gerekir. Nitekim İmâm-ı Rabbânî, Hız. Peygamber'in bu durumunu şöyle özetlemektedir:

“Resûlullah Efendimiz'in (s.a.v), Mîraç gecesinde Rabbini görmesi dünyada vakî olmamıştır. Bilakis âhirette vuku bulmuştur. Çünkü Resûlullah, ne zaman ki mîraç gecesinde mekân ve zaman dairesinden çıktı ve imkânın darlığından kurtuldu, ezel ve ebedi bir an olarak buluverdi. Başlangıcı ve sonu bir nokta olarak gördü.”⁵⁸⁶

Âlimlerden Bediüzzaman Said-i Nursî (ö. 1380/1960), Resûlullah'ın (s.a.v.) Sidretü'l-Müntehâ'dan daha yüksek bir makamda Allah'la konuştuğunu ve baş gözüyle gördüğü hakkında şunları söyler:

“O muayyen saatte Resûl-i Ekrem, burak-ı tevfik-i İlâhiye biner; berk (yıldırım) gibi bütün daire-i mümkinatı kat edip, acaib-i mülk ve melekûtu görüp, daire-i vücup noktasına çıkıp, sohbeta müşerref olup, rü'yet-i cemâl-i ilâhiye mazhar olarak, fermanı alıp vazifesine dönebilir ve dönmüş ve mutlak böyledir.”⁵⁸⁷

Sûfilere göre Allah'ın cemâlini görmenin Hız. Peygamber'e (s.a.v.) nasip olması,⁵⁸⁸ Resûlullah'ı o mahalde bulunması gereken sıfatlardan tamamen berî olarak sadece Rabbini müşâhadeye yöneltmiştir.⁵⁸⁹ Mevlâna bu müşâhadeyi şöyle betimlemektedir:

“Gözü Allah'tan başka bir şeye kaymadı da, onun için Muhammed her derdin şefaathçisi oldu.

Dünya gecesinde güneş perde ardındayken o Allah'ı görüyordu, ümidi O'ndandı.

İki gözü de ‘Biz senin göğsünü açmadık mı, ferahlatmadık mı seni?’ sürmesiyle sürmelenmişti.

Cebrâil'in bile görmeye tahammül edemediğini o gördü.

Kulların duraklarını gördü, hâsılı o yüzden Allah onun adını ‘Gören Tanık’ koydu.

⁵⁸⁶ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I, (283.mektup), 640-641

⁵⁸⁷ Bediüzzaman Said-i Nursî, *Risale-i Nur Külliyyatından; Sözler*, Envar Neşriyyat, İstanbul, 1995, 570.

⁵⁸⁸ Sühreverdî, *Avârif*, I, 170; Sultan Veled, *Maârif*, çev. Meliha Ülker Tarıkâhya, Ataç Yayınevi, İstanbul, 2011, 281; Geylânî, *Gunye*, 62-63; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 22.

⁵⁸⁹ Sühreverdî, *Avârif*, II,103.

Şâhidin âleti keskin gözle keskin kulaktır. Geceleri bile uyanıktır, sırlar ondan gizlenemez.”⁵⁹⁰

Sûfilere göre Hz. Peygamber’in (s.a.v) belirtildiği üzere bekâ âlemine girerek zaman üstüne çıkması, geçmiş ve geleceği hazır zaman gibi görmesi, kesret-i sıfattan vahdet-i zâta vuslat anlamına gelir.⁵⁹¹ Bu sıfatlardan Zât’a ulaşma ile ilgili anlatım, tasavvufî ve edebî eserlerde sıkça zikredilen “Nûr-i Muhammedî” anlayışının bir yansıması olarak şöyle anlatılmaktadır:

“Bir gece namlı Cebrâil yanına geldi,
Âlemin başköşesinde! Uyanık ol, haydi.
Melekler, resûller ayakta duruyorlar,
Bu gece cemâlini görmek istiyorlar.
Bu gece maksadını O’ndan iste,
Bu gece Allah’ı göreceksin; kuşku şüphe yok bunda.
Küllî Zât’tan nîda geldi: Fâni ol gel, terk et cismi, canı; cisimsiz, cansız gel.
Ey maksadımız!
Gel, Bak Zât’ımıza; seyret bizi.
Kevn ü mekânı ve yaratanının yüzünü gördü,
Orada sadece Allah vardı.”⁵⁹²

Bir kısım sûfinin Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Allah Teâlâ’yı baş gözü ile gördüğüne dair iddialarının eleştirilmesi ve itirazlara maruz kalmaları, kendilerini savunma ihtiyacını doğurmuştur. Onlara göre Hz. Peygamber (s.a.v.) gibi Allah’ın bütün bu isimlerine mazhar olmuş hâtemü’l-enbiyâ olan bir peygamber için rü’yet normaldir. Nitekim sûfilere göre olan Akşemseddîn (ö. 863/1459), Miraç hadisesinde rü’yetin Hz. Peygamber (s.a.v.) için normal olduğu hakkında şunları söylemiştir:

“Bil ki; peygambere mensup olan nûrlar şöyle galib olur ki; göz, kulak, burun, dil ve cem’i âza Hz. Risâlet’i kendi muratlarına ve âlemlerine çekemezler.”⁵⁹³

Rü’yetin Hz. Peygamber dâhil bütün kullar için dünyada imkânsız olduğunu iddia eden bazı sûfiler, Hz. Aişe’nin Cebrâil’i⁵⁹⁴ gördüğüne dair rivayete dayanarak

⁵⁹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI, 225, Beyit 2860.

⁵⁹¹ Yazıcıoğlu Ahmed, *Envâr*, 313

⁵⁹² Feridüddîn Attâr, *Kitâbu İlâhînâme*, Külliyyetü’l-Âdâb Câmietü Ayni’ş-Şems, y.y. , 1998, 166.

⁵⁹³ Muhammed Ali Yıldız, “Risaletü’n-Nûriyye: Tasavvufa Yöneltilen Eleştirilere Akşemseddin’in Cevaplarını Yeniden Düşünmek”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, 2016, 1, (1), 72.

Miraç'ta Resûlullah'ın (s.a.v) Allah Teâlâ'yı değil Cebrâil'i gördüğünü söylerler.⁵⁹⁵ Aynı sûfiler, nûr⁵⁹⁶ hadisine dayanarak Hz. Peygamber 'in (s.a.v.), Allah'ın nûrunu yani en yüksek tecellisine şahit olduğunu ama görmenin gerçekleşmediğini belirtir. Ebû'l Hüseyin en-Nûri'ye (ö. 295/908) göre Allah'ın delili yine Allah'tır. Yani Hz. Peygamber dünyada Allah'ı baş gözü ile görmemiştir.⁵⁹⁷ Yine esfiyanın büyüklerinden Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/910) ve Ebû Said Harrâz (ö. 277/890) da “Ne Muhammed (s.a.v) ne de yaratılmışlardan herhangi birisinin dünyada Allah Teâlâ'yı gözle görmediklerini”⁵⁹⁸ ifade eder. Bu sûfilere göre görmenin en güzel şekilde gerçekleşmesi, Resûlullah'ın (s.a.v.) en kâmil rütbede, kudretinden ve hikmetinin delillerinden birçoğunun müşâhededir.⁵⁹⁹

Tasavvuf klasiklerinde müşâhede kavramıyla ilişkilendiren Miraç, sûfiler tarafından detaylı incelenmiş ve kendi kâidelerine göre sonuçlar çıkarmışlardır. Aslında sûfiler, diğer peygamberlere üstünlüğünün bir nişânesi olarak gördükleri Miraç'taki rü'yetin mâhiyeti hakkında farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Baş gözüyle rü'yeti kabul edenler, genellikle beşerî hükümlerin ortadan kalktığı, Rabbânî tecellilerin zâhir olduğu cennet âleminde görmenin gerçekleştiğini iddia etmektedir. Çünkü beşeri sıfatlardan arınarak Resûlullah'a yaşatılan bu vaka, müşâhede ve yüz yüze konuşma ile nihayete ermiştir. Bize göre Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatındaki mucizelerden olan Mirac'ı yok saymak, peygamberliği gölgeleyen düşüncedir. Mucizelerle desteklenme, peygamberlerin risâletlerine delil olduğuna göre Miraç gibi olağanüstü bir olaya şahit olan Hz. Peygamber için rü'yet câizdir.

2.2.1.2. Kalp Gözü ile Rü'yet

İlâhî ve rûhânî boyutu ve aynı zamanda şuur, vicdan, idrâk, duygu, akıl ve irade gücünün merkezi olan kalp, “hakikat-ı insâniyye”, “nefs-i nâtika” gibi isimlerle adlandırılır. Kalp gözüyle insan, gayb ve ilâhî âleme ait hususları gördüğü için ilâhî

⁵⁹⁴ Buhârî, Tevhîd, 4; Müslim, İman, 77.

⁵⁹⁵ Gazzâlî, *İhya*, V, 400.

⁵⁹⁶ هَلْ رَأَيْتَ رَبِّكَ؟ قَالَ: نُورٌ أَنَّى أَرَأَاهُ

“Ya Resûlullah, Rabbini gördün mü?” Dedi ki: “O bir nur, O’nu nasıl göreyim” Müslim, İmân, 77.

⁵⁹⁷ Mustafa Kara, “Ebû'l-Hüseyin en-Nûri”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 329.

⁵⁹⁸ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 22.

⁵⁹⁹ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Kitâbü'l-Mirâc*, thk. Ali Hasan Abdulkadir, Dâru'l Byblion, Paris, 2018, 96.

sıfatların tecelli mekânı olan kalptir. Belki bütün bunların da ötesinde kalbin en önemli hususiyeti "nazargâh-ı ilâhi" olmasıdır.

Kendisine özel bir anlam örgüsü içerisinde takdim edilen Miraç hâdisesindeki rü'yeti, kalp gözüyle hâsıl olan kâmil idrâk ve yakîni bir marifet olarak değerlendiren bir kısım tasavvuf ehli bulunmaktadır. Bu görme bir şuur ve bilinç işidir. Onlara göre bu görme baş gözüyle değil, görme fonksiyonun esas yeri olan ve mutlak varlığın tecelli mekânı olarak isimlendirilen kalp ile olur. Çünkü özellikle tecelliye mazhar olan kalp, gerçekleri doğrudan ve araçsız olarak idrâk edebilen bir araçtır. Bu yüzden rü'yete mazhar olan gönül/kalp gözü, aklın ve gözün idrâk edemediği mahaldir. Dolayısıyla kalp ile görülen şeyler maddi olarak tasavvuru mümkün olmayan şeylerdir.⁶⁰⁰

Bir kısım sûfiye göre miraçla hiçbir peygambere, insana ve meleğe nasip olmayan bir ikrâma ve ilâhî yakınlığa kavuşan Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah Teâlâ'yı baş gözüyle değil, kalp gözüyle görmüştür. Miraç meselesinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) beyanını sahâbenin kendi anlayış ve idrâklerine göre değerlendirmesi, tasavvuf erbabının da anlayışlarını farklılaştırmaktadır.

Resûlullah'ın (s.a.v.) Allah Teâlâ'yı kalp gözüyle gördüğünü⁶⁰¹ belirten sûfilere göre bunun en önemli delili, Necm 9-11. âyetleridir. Âyetlerde belirtildiği gibi Hz. Peygamber (s.a.v.), Sidret-i Müntehâ'nın ötesine geçerek kullarca kavranması mahrem ve muhal olan bir durum ve vuslat ile yani kalbiyle Allah Teâlâ'yı gördü. Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah Teâlâ'ya olan şiddetli iştiyak sayesinde kalbi ile görmesi gerekeni görmedikçe gözünü ayırmadı. Zira kalbi hiçbir yöne kaymadan gördü. Çünkü âşık, mevcûdata karşı gözünü kapayınca, mutlaka kalbi ile Hakk'ı görür.⁶⁰² Bu vuslatta Hz. Peygamber kelâmın ifade hududuna sığmayacak derecede ulvî ve büyük hakikatler, yani Rabbin rubûbiyet âyetlerinden, mülk ve saltanatının ihtişamından, ancak kalbi müşâhede ile ulaşmıştır.

Aslında sûfilerin çoğu, kalp ve baş gözü ile rü'yetin beraber gerçekleştiğini belirterek orta yolu bulmaya çalışmaktadır. Nitekim İmâm Kastalanî (ö. 923/1517)

⁶⁰⁰ Salih Sabri Yavuz, *İsrâ ve Mirac*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011, 159.

⁶⁰¹ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 22; Yazıcıoğlu Muhammed, *Muhammediyye*, 312.

⁶⁰² Hücûrî, *Keşfü'l-mahcûb*, II, 576.

Resûlullah'ın (s.a.v) Miraç'ta Allah'ı rü'yeti ile ilgili farklı rivâyetleri birleştirmeye çalışırken şu yorumu aktarmıştır:

“Resûlullah, Miraç dönüşü kâfirlere de sahâbesine de akıllarının anlayacağı şekilde olayı anlatmıştır. Onu dinleyenler de kendi anlayış, hâl ve mertebelerine göre olayı anlamışlardır. Sahâbelerden her biri, mertebe ve anlayışlarına göre farklı şeyler anlamış ve söylemişlerdir. Böylece bazıları, Resûlullah'ın Allah'ı kalp gözüyle gördüğünü, bazıları baş gözüyle gördüğünü, bazıları da Cebrâil'i görüp Allah'ı görmediğini söylemiştir.”⁶⁰³ Hücvîrî (ö. 465/1072) de aynı anlayışla şunları söylemektedir:

“Mustafa (a.s), Miraç gecesinden, Hz. Aişe'ye haber vererek: '*Hakkı görmedim*' dedi. İbn Abbas'tan (r.a) rivâyet olunur ki, Resûlullah (s.a.v): '*Hakkı gördüm*' demiştir. Halk da ihtilaf içinde kalmıştır. En iyi ve doğru olan, bu ihtilafın ortadan kalkmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.v) *O'nu gördüm* deyince, bununla kalp gözünü (çeşm-i sırı) anlatmak istemiştir; *O'nu görmedim* sözü ile baş gözünü (çeşm-i seri) kastetmiştir. Bunlardan İbn Abbas, bâtin ehli idi. Hz. Aişe, zâhir idi. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu sebeple her biri ile hâlleri nispetinde konuşmuştu. Şimdi, sır gözün görünce, rü'yet göz vasıtası ile vakî olmasa da bunun ziyarı yoktur. Zira bütün delillerin kalbine nakşedildiği peygamberin miracında rü'yet hâsıl olmuştur.”⁶⁰⁴

İmâm Gazzâlî de, Hz. Peygamber'in miraçta hem gözü hem kalbi ile Allah'ı müşâhede ettiğini ve bu rü'yetin cennette gerçekleştiğini belirtir.⁶⁰⁵

Bir kısım sûfî, kalp gözüyle rü'yetin zevkini tadan Hz. Peygamber'in (s.a.v) Rabbini şekilden, cihetten ve mesafeden münezze bir keyfiyetle kendinden geçerek kalbinin nice mânevi zevklerin cereyan ettiği bir ummana dönüşmesiyle idrâk mertebesine ulaştığını belirtir. İmâm Gazzâlî'ye göre Hz. Peygamber, dünya hayatında Allah'ı kalp ile görerek idrâk edebilen tek şahsiyettir.⁶⁰⁶

Görüldüğü üzere insan idrâkinin çok küçük bir dilimini ihâta ettiği miraç hadisesinde bir kısım sûfî kalp gözü ile görmeyi, Resûlullah'ın kalbine verilen ilâhî görme fonksiyonunun eseri olarak nakletmektedir. Böyle gaybi bir konunun insanlara en genel şekliyle kavratılması, din dilinin en temel problemlerinden biridir.

⁶⁰³ Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî, *el-Mevâhibü'l-ledüniyye*, thk. Sâlih Ahmed, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrût, 2004, III, 106.

⁶⁰⁴ Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, II, 577.

⁶⁰⁵ Ebû Muhammed el-Gazzâlî, *ed-Dürretü'l fâhira (Mecmûatu Resâili'l-İmam el-Gazzâlî içersinde)*, Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1988, 85.

⁶⁰⁶ Gazzâlî, *el-İktisad*, 44-46.

Çünkü bu mûcizenin en büyük kısmı, insan kavrayışının büsbütün dışında kalmaktadır. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşadığı bu metafizik tecrübe akılla çözülemeyen, tam olarak izâhı bulunmayan ancak Allah'a havale edilen konulardandır. Dolayısıyla Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'yı baş gözüyle veya kalp gözüyle görüp görmediği de bu açıdan değerlendirilmelidir. Sûfiler de keşf ve şuhûd yoluyla elde ettiklerine inandıkları ve mârifet, ilm-i bâtın ve ilm-i ledün gibi adlarla nitelendirdikleri bilgileri kullanarak Kur'ân ve sünnetten ayrılmadan bu mucizeyi yorumlamaktadır. Rivâyetlere dayanarak şunu belirtmek gerekir ki madem Hz. Peygamber (s.a.v.) miraca çıktı, o zaman fiziksel veya kalbi görmenin gerçekleşmesi gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber, sahâbenin rü'yet ile ilgili sorularını yadırgamamıştır. Sahâbenin uygun olmayan soru ve hallerde uyarıldıkları bilindiği halde rü'yet ile ilgili sorularda men edilmemeleri⁶⁰⁷, görmenin hâsıl olduğunu göstermektedir.

2.2.1.3. Dünyada Resulullah Dışındaki Mü'minlerin Rü'yeti

Mutasavvıflar, rü'yet konusunda Ehl-i Sünnet ile mutabakat hâlinde olup, Resûlullah dışındaki müminler için dünyada rü'yetullahın imkânsız olduğunu belirtir. Kerâmet olarak dahi Allah'ın dünyada baş gözüyle görülemeyeceği⁶⁰⁸ bu durumun caiz olmadığı⁶⁰⁹ hususunda icmâ bulunmaktadır. Sûfilere göre dünyada Hz. Mûsâ'ya bahşedilmemiş bir rü'yet, sıradan mümin için söz konusu olamaz.

⁶⁰⁷ Allah Resûlu'nun sahâbenin genel kaidelere uymayan bir kısım öneri ve sorulara karşı tepkisi sert olmuştur. Bu durumlardan bir kaçış şöyledir:

“Suç işleyen soylu kadına karşı imtiyaz teklifine sert tepki göstermesi...” Bkz. Buhârî, Megâzi, 53, Enbiyâ, 54, Hudûd, 11; Müslim, Hudûd, 8, 9.

Bkz. Buhârî, Rikak, 50; Tıb, 1; Libas, 18; Müslim, iman, 374.

“Huneyn seferinde küfür ve şirk âleminde yeni ayrılan bir kısım sahâbinin davranışları hususunda önceki kavimlerin yolunda yürüyeceklerine dair tehlikeye karşı tepkisi.” Bkz. Tirmizî, Fiten 18.

“Hz. Peygamber bir gün, Ashâbının kader konusunda aralarında tartıştıklarını görünce kızmış ve onlara şöyle demiştir: “Siz böyle şeyler için mi yaratıldınız, bunlarla mı emrolundunuz? Kur'ân'ın bir kısmını bir kısmına vuruyorsunuz. Hâlbuki sizden öncekiler bu şekilde helak oldular.” Bkz. Müslim, İlim, 2.

⁶⁰⁸ Ahmet Ögke, *Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, 266.

⁶⁰⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 567; Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 22.

Müminlerin ne gözle ne de kalple rü'yetinin imkânsızlığına vurgu yapan Kelâbâzî (ö. 380/990), Allah'ı dünyada baş gözüyle gördüğünü iddia eden zümreyi çok sert eleştirerek şunları söyler:

“Ne sûfiler zümresine mensup şeyhlerin, ne de bu yolun hakikatini bilenlerin “Allah Teâlâ dünyada görülür, O’nu gören insanlar vardır” iddiasında bulduklarını bilmiyorum. Bunların kitaplarında, eserlerinde, mektuplarında ve kendilerinden nakledilen sahîh hikâye ve menkıbelerde böyle bir iddia görmedim. Kendilerine yettiğim sûfilerin böyle bir şey söylediklerini duymadım. Ancak kim oldukları bilinmeyen bir gruba böyle bir iddia isnad edilmiştir. Hatta bazı kimseler: ‘Sûfilerden bir kısmı Allah’ı gördüklerini iddia etmiştir’, demiş, fakat tasavvuf şeyhlerinin hepsi bunu söyleyenlerin sapık, bu nevi iddiaların ise asılsız olduğunu ittifakla beyan etmiş ve bu konuda eserler yazmışlardır.”⁶¹⁰

Sûfilerden Hucvîrî (ö. 464/1072), Allah'ı gördüğünü söyleyen kimseleri şiddetle eleştirmektedir:

“Bir gün Mısır’da geziyordum. Bir delikanlıyı taşıyan çocuklar gördüm. ‘Ondan ne istiyorsunuz?’ dedim. ‘O, divanedir’ dediler. ‘Üzerinde delilik alameti görmüyorum’ dedim. ‘Ben Allah’ı görüyorum diyor’ dediler. Genç de “bir lahza Hakk’ı görmesem ve aramıza perde çekilse O’na itaat etmem, dedi” sözünü şiddetle eleştirerek şunları söylemektedir: “Vehm, sûretle oluşur. Bu, apaçık bir delalettir. Çünkü Hakk Teâlâ’nın bir endazesı (sûreti ve biçimi) yoktur ki, kalpte bir biçim meydana gelsin veya akıl onun keyfiyetine vakıf olsun. Vehm ve hayal edilen her şey vehm ve hayal cinsinden olur, makul olan ve düşünülen her şey akıl nevinden olur. Müteâl ve mukaddes olan Allah, cinslerin cinsinden ve benzerlerinden değildir.”⁶¹¹

Mutasavvıflardan Ebû Saîd el-Harrâz ve Cüneyd-i Bağdâdî dünyada Allah'ı gördüğünü iddia edenin sapık ve yalancı olduğunu⁶¹² belirtirken; Serrâc et-Tûsî (ö. 316/929), Diyar-ı Şam’dan bazı kimselerin böyle iddialarda bulunduğunu, kendisine bu haberlerin ulaştığını ancak bunlardan kimseyle karşılaşmadığını hatta onları gördüğünü söyleyen birisini de görmediğini şöyle belirtir:

⁶¹⁰ Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 22.

⁶¹¹ Hucvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, II, 578.

⁶¹² Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 22.

“Birtakım kimseler halvete çekilerek yemeği içmeyi terk etmiş, yaptığını da beğenmiş, şeytan kendilerini çoktan avlamış. Çünkü onlar: ‘Allah’ı bir taht üzerinde oturmakta, nûrlar etrafı kamaştırmakta’ şeklinde konuşmaktalar. Onlar gerçekten Allah’ı gördüklerini sanırlar. Bu hâli hocalarına sordukları zaman hocaları onlara gerçeği gösterir. Bir gün müridlerden biri Sehl b. Abdullah’a demiş ki: ‘Üstadım! Ben her gece Allah’ı bu baş gözümle görüyorum.’ Sehl, bu hâlin şeytan tuzağı olduğunu anlamış ve demiş ki: ‘Ey oğulcuğum, bu gece onu görürsen yüzüne tükür.’ Hakikaten mürid gece yine aynı rüyada onun yüzüne tükürür. Bir de bakmış ki taht uçmuş, nûrlar kararmış. Mürid o hâlden kurtulunca, aslında Allah diye gördüğü şeyin şeytan olduğunu anlamıştı. Yine bunlardan bir topluluk, kendilerine mücâhede, ibâdet, helal yeme ve dünyadan yüz çevirmeyi emrettiği için Abdulvahid’den kaçmışlardı bir gün Abdulvahid bunlardan birini gördü, hâllerini sordu, adam ona şöyle dedi: “Üstad! Biz her gece cennete giriyor, cennet meyvelerinden yiyoruz.” Abdulvahid: “Bu gece beni de yanınızda götürün” dedi ve onlarla gitti. Gece çölde birden yeşil elbiseli kimseler çıktı, meyveler, bahçeler... Abdulvehab bu yeşil elbiseli kimselerin ayaklarına baktı, hayvan tırnakları olduğunu görünce şeytan olduklarını anladı Dağılacakları zaman adamlara şöyle söyledi: ‘Nereye gidiyorsunuz? İdris peygamber cennete girince bir daha çıktı mı?’ Bu söz üzerine orada sabahladılar. Ortalık ağarınca baktılar ki, hayvan pisliğinden geçilmiyor. Oradakiler bunu gördükten sonra tevbe ettiler.”⁶¹³

Tasavvufu yanlış anlayan bu gibi kişilerin düştükleri hataları gaflet olarak değerlendiren hal ehli, Cenab-ı Hakk’ı bu dünyada âhirette göreceğimiz gibi görme iddiasında bulunma şu dizelerle eleştirilmektedir:

“Gayn, kalpteki şüpheleri öğrenmeye mânidir.
Hakk’a bürünen kalp, illetinden kurtulmuştur.
Hakk’ın sebkatiyle onun yüzü ortaya çıkarsa
O yüzün ğırlığından kurtulmada gaflet işe yarar.
Fakat ben diyorum ki onun görünmesi (tavâli)
Umulandan umuda bir dikkat çekmedir.
O’nun libası anlaşma ve muvâfakat manasınadır.

⁶¹³ Serrâc, *el-Lüümâ*, 544-545.

O'nun iç âlemi iddiacılara sırrı açıklamaz.”⁶¹⁴

Allah'ın bazı kullarına tecelli ettiği ve ete kemiğe bürünüp falanca diye görüldüğüne dair inançları şiddetle eleştiren tasavvuf ehli, dervişler arasında Allah'ı gördüğünü söyleyen kimselerin hak ehlinden olmadığını şeytan, vehim ve hayalin peşinde olduklarını söylemektedir. Zira hakiki derviş, dünyada Allah'ı baş gözüyle görmeyeceğini bilir ve kendisine bu yolla yaklaşanın şeytan olduğunu bilir. Abdulkâdir-i Geylânî (ö. 561/1165-66) yaşadığı bir vakıayı şöyle anlatmaktadır:

“Bir yolculuk esnasında sahradan geçiyordum. Sahrada günlerce kaldım ve su bulamadım. Susuzluğum iyice artarken, bir bulutun beni gölgelediğini fark ettim. O buluttan üzerime bir damlacık su aktı. Böylece susuzluğumu giderdim. Daha sonra gökte nûr gibi bir ışık gördüm ve onun ardında bir sûret gördüm. Bu sûret bana şöyle hitab etti: ‘Ey Abdulkâdir! Ben senin Rabbinim. Ümmetime haram kıldığım şeyleri sana helal kıldım’ dedi. Ben bunun üzerine ‘Eûzu Besmele’ çektim, defol mel’ûn dedim. Bu sözden sonra birden gördüğüm nûrun siyahlık, o suretin de duman olduğunu gördüm. Sonra şeytan bana şöyle hitab etti: ‘Ey Abdulkâdir! İlmin, mânevi mertebelerin ve Rabbine olan sevgin ile benden kurtuldun. Ancak bu müşahedeyle senin yetmiş tane tarikat ehlini yoldan çıkardım.’ Rabbimin inâyetiyle kurtuldum. Bana şeytan olduğunu nasıl anladın, diye sorduklarında; Allah'ın haramları helal etmeyeceğini ve haramların yapılmasını emretmeyeceğini söyledim.”⁶¹⁵

Molla Câmî (ö. 897/1492), meşayihden bazı kimselerin rü'yet ile ilgili söylemlerinin aslında bir fitne aracı olan şeytanî söylemler olduğu hakkında şu olayı örnek verir:

“Sohbette biri, Şiraz meşayihinden müemmileye şöyle söyledi: ‘Tebük badiyesinde idim. Gördüm ki perde açıldı. O'nu açık açık gördüm. Arşı üzerinde oturmuştu. Secde edip şöyle dedim: Ey mevlâm! İşte senden yana mekânım ve menzilim...’ Oradakiler bu sözü işitir işitmez sustular, müemmil ona şöyle söyledi: ‘Kalk da bazı meşâyihleri ziyaret edelim.’ Beraber İbn Sa’dan denilen bir muhaddîs’in evine gittiler. Müemmil ondan yardım isteyerek şunu ifade etti: ‘Ey Sa’dan senden istiyoruz ki, Resûlullah’ın (s.a.v.) “Şeytanın yerle sema arası bir yerde

⁶¹⁴ Serrâc, *el-Lümâ*, 451.

⁶¹⁵ Muhammed b. Yahyâ el-Tâdifî, *Kalâidü'l-cevâhir fî menâkib Abdulkadîr Geylânî*, Kâhire, 1956, 20-21.

arşı vardır; bir kul için fitne düşünürse, şeytanın bu arşı ona açılır” hadîsini bize açıklayasın. İbn Sa’dan hadîsi ravileriyle anlatmaya başlayınca, o kimse ağlamaya başladı ve nice günler hiç görülmedi. Sonra dönüp geldiğinde şöyle dedi: ‘O zamandan beri kıldığım namazı kaza ettim. Çünkü lanetli şeytana tapmışım. Hiç kurtuluşu yok. Onu gördüğüm yere gidip ona lanet ettim.’⁶¹⁶

Her ne kadar Allah Teâlâ’nın ihâta edilmesi ve görülmesi dünyada imkânsız⁶¹⁷ olarak görülse de özellikle vahdet-i vücûd nazariyesindeki bir kısım sûfînin ‘ayne’l-yakîn’ ile Allah’ı gördüklerini iddia etmelerinden⁶¹⁸ dolayı İmâm Rabbânî, onları şöyle eleştirmektedir:

“Hz. Peygamber’in bile Miraç’ta Allah Teâlâ’yı görüp görmediği tartışılırken, kendilerine rü’yetin her gün hâsıl olduğunu iddia eden bu topluluk akli kıt, görüşü zayıf, anlamaktan âcizdir. Görülen, işitilen, hayal edilen, ya da düşünülen ne varsa Cenâb-ı Hak’tan başkadır. O değildir. Onları *la (hayır)* lafzının gerçeği ile reddetmek gerekir.”⁶¹⁹

Ancak belirtmek gerekir ki; zevk ve hâl meselesi olan vahdet-i vücûd anlayışında rü’yet; sufîlerin tecelli, ayne’l-yakîn, müşâhede, mükâşefe gibi derûnlarında hissettikleri ruhânî etkiyle mânevi miraca ilerleyişleri şeklinde algılanmaktadır. Bu ilerleyiş kalp gözü ile ilgili olan temâşâ hâlleridir. Allah, hiçbir şeyle karşılaştırılmayacağı için tecelli ile kendini bildirir. Sâlik, Allah’tan başkasını görmez, her şeyde O’nu ve O’nun tecellilerini temaşa eder.⁶²⁰ Kanaatimize göre İmâm-ı Rabbânî’nin dünyada rü’yet ile ilgili eleştirdiği vahdet-i vücûd nazariyesine sahip kimseler; İbnü’l-Arabî,⁶²¹ Sadreddin-i Konevî,⁶²² Mevlânâ⁶²³ gibi sûfîler

⁶¹⁶ Nureddîn Abdurrahman Câmî, *Neḫâhat’ül-üns min hadarât’il-Kudüs*, b.y.y., y.y., 2013, 169.

⁶¹⁷ Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *Resâilü İbn Arabî*, thk. Kasım Muhammed Abbas ve’l-ahirun, Menşûrat el-Mecmu’s-Sekâfî, Abu Dabi, 1998, I, 126-128.

⁶¹⁸ Özgen, “*Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şühûd*”, 74.

⁶¹⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I, (272. Mektup), 601-607.

⁶²⁰ Chittick, *Hayal Âlemleri*, 100.

⁶²¹ “Mütecellâ-leh (kendisine tecelli vâkî olan), tecelliyi gördükde, mir’at-ı Hak’tan kendi suretinin gayrısını görmedi ve Hakk’ı görmedi. Kendi sûretini, ancak onun içinde gördüğünü bilmesiyle beraber, O’nu görmek mümkün değildir, zâhirde âyine gibi. Muhakkak sen sûretleri veyahut sûretini ancak onun içinde bilmenle beraber, O’nu göremezsin.” İbnü’l-Arabî, *Füsûs*, I, 205.

⁶²² “Hakk batındır, batın ise zuhur etmez diye iddia ederse doğru söylemiştir. Çünkü Allah Teâlâ “Gözler onu idrâk edemezler” diye buyurmuştur. Binaenaleyh Hakk bu açıdan müşâhede edilemez ve görülemez.” Bkz. Sadreddin Konevî, *Tabsiratü’l-Mübtedi ve Tezkiret’ül-Müntehi*, çev. Ahmet Remzi Akyürek, İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, 29.

⁶²³ “Göz bakmakla ona benzer bir şekil göremez...

Zâti padişahın şeklini, resmini kimsecikler görmemiştir ki.

değildir. Zira bu zatların rü'yet ile ilgili anlayışlarında tavizsiz bir Ehl-i Sünnet çizgisi olduğu aşikârdır.

Sûfilerden bir kısmı, kul ile yaratıcısı arasında özel bazı hâllerle birtakım karşılaşma ve hitapların olabileceğini belirtmektedir. Bunun neticesinde hâsıl olan şuhûdî (kalp gözü ile misâlini görme) durumdan dolayı bazı hâller gerçekleşebilir. Örneğin çocukluk çağı ve olgunluk dönemi sıradışı garip olay ve hâller içinde geçen, aşkın varlıkla olan -madde evrenini aşan- kaynaşmasıyla yüzyılların yetiştirdiği büyük gönül sultanları arasında üstün vasıflarla donatılmış irfan ehli bir ârif olan Şems-i Tebrîzî (ö. 646/1248), kendisinin Allah ilhâmı ile sürekli müşâhede hâlinde olmasını şöyle aktarmaktadır:

“Ben çocuktum, bana sordu; ben de başımla işaret ettim, seni isterim dedim. Başını salladı, artık hiçbir şey söyleyemedim. Bir daha ağzım açılmadı. Ama bütün içim sözlerle, deyimlerle, mânalarla dopdolu idi. Öyle acayip bir hâle gelmiştim ki, bu hâl çocuk yaşında pek az kimselere nasip olmuştur. Hakk'ı görüyor, meleği görüyor, yüceliklerin yüzünü müşâhede ediyordum. Halkın hepsinin de böyle gördüğünü sanıyordum.”⁶²⁴

Aslında Şems'in bu söylemi ile Bâyezid-i Bistâmî'nin “Hakk'a yakîn gözüyle nazar ettim. Bana “Her ne dilerse dile dedi”⁶²⁵ demesi gibi dünyada Allah'ı gördüm diyen kişi, sûfilere göre ya sekr⁶²⁶ hâlinde iken şuhûdu rü'yet sanmıştır, ya da onun rü'yete dair söylemleri, ‘te’vîl edilerek anlaşılabilir sözler”⁶²⁷ olarak değerlendirilmelidir.

Tasavvufî hayat ve düşüncenin kaynağı olan Kur’ân ve sünnet merkezli rü'yet anlayışına uygun olarak sûfiler, Allah'ı dünyada gördüğünü iddia eden kimseleri şiddetle eleştirmektedir. Tasavvufu yanlış anlayanların düştükleri hataları ile birlikte delâlete düşenlerin gafleti olarak yorumlayan tasavvuf ehli, dünyayı zâtı idrâkten uzak, karanlık bir âlem olarak görmektedir. Bundan dolayı teklif yeri

Fakat gene göz dayanamaz, onu görmek ister;

Gökten balığa dek her yana bakar, her yanda dolaşır-durur.” Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr*, haz. Abdülbâki Gölpinarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, VII, 360.

⁶²⁴ Şems-i Tebrîzî, *Makâlat*, çev. Mehmet Nuri Gençosman Ataç Yayınları, İstanbul, t.s. , 4-5.

⁶²⁵ Attâr, *Tezkire*, 221.

⁶²⁶ İlâhî muhabbet ve aşkla sâlikin kendinden geçmesi.

⁶²⁷ Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, *Ferâidu'l-fevâid*, haz. Hüseyin Hilmi Işık, Hakikat Kitapevi, İstanbul, 2017, 22;a. mlf. , *el-İmân ve'l-İslâm*, 26.

olmayan ve idrâk mahali olan âhirette hak olan rü'yet, bu dünyada herhangi bir mümin için gerçekleşmez.

2.3. Rüyada Rü'yetullah

İnsanların temel fizyolojik işlevlerinden biri olan rüya, tarih boyunca her zaman üzerinde düşünülen, merak edilen ve heyecan uyandıran konularından biridir. İnsanların sevinç, üzüntü hatta uyanıkken yapamadığı birçok işi rüyasında görmesi, ilâhi mesaj ve uyarıların verildiği bir zaman dilimi olarak algılanmasına yol açmaktadır. Bundan dolayı evrensel bir olgu olan rüya; edebiyat, sanat, din, felsefe, psikoloji gibi alanların ilgi alanı olmaktadır. Dini olarak rüyalar, genel olarak müjde veya ikaz içermektedir. İslâm düşünürleri metafizik yönden rüyaları sâdık rüya, hadsü'n-nefs denilen bilinçaltı rüyalar, şeytandan kaynaklanan korkulu rüyalar olarak kategorize etmektedir.

Rüyada Allah'ın görülüp görülmeyeceği tartışılmalı iken Hz. Peygamber'in görülebileceği genel olarak kabul edilmektedir. Bu rü'yeti kabul edenler, görülen rüyayı sâdık rüya olarak değerlendirmektedir. Yine gaybi varlıklardan olan meleklerin rüyada asli suretleriyle ya da insan sûretine girerek görülmesinin mümkün olması da tartışılan konulardan biridir.

Tasavvufun rüyaya bakışından hareketle rüyada rü'yetullah, rü'yetü'n-nebî ve rü'yetü'l-melek'in mümkünatı üzerinde durmak önem arz etmektedir. Ancak asıl konuya geçmeden önce rüyanın tarihi seyri ve bilgi değeri hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

2.3.1. Rüyanın Gelişimi

İnsanlığın başlangıcından beri, ruhi hayatın önemli bir tecrübesi olan rüya, her zaman insanoğlunun hem ilgisini çekmiş hem de yaşamını çeşitli şekillerde etkilemiştir. Rüya, insanlık tarihi ile beraber var olan ve yaşanan bir vâkiadır. Fakat hâlâ hangi şartlarda meydana geldiği ve hangi zihni unsurların rüya görmede etkili olduğu, modern ilmin izah edemediği pek çok sorudan biridir.

Arapça رأى kelimesi fiilinden gelen ve sözlükte “görmek” anlamındaki الرؤية kelimesinden türemiş olan rüya, insanların uykularında gördükleri şeylerin genel

adıdır.⁶²⁸ Ayrıca, gerek uykuda gerek yakaza halinde bir hakikatin âlem-i misâlden ruha aksetmesi⁶²⁹ olarak da tarif edilen rüya, ilkel toplumlar ve semâvi dinler için önemli bir vasıta olarak görülmüştür.⁶³⁰ Yine Arap toplumunda Hz. Peygamber'in (s.a.v) dedesi Abdülmuttalib'in zemzem kuyusunun yeri⁶³¹ ile çocukları hakkındaki meşhur adağını yerine getirme rüyası⁶³² ve civardaki yöneticilerin gördükleri rüyaları yorumlatmaları, Araplar arasında rüya yorumculuğunu geliştirmiştir.

Hıristiyan ve Yahudi kültüründe rüyaya büyük önem atfedilmiş, rüyalar Allah'tan iyi veya kötü manada gönderilen mesajlar olarak kabul edilmiştir. Kötü rüyaları uyarıcı⁶³³ olarak değerlendiren bu dinlerden Yahudiliğe göre, peygamberler rüya veya rü'yet yoluyla Rab Yehova ile diyalog kurmuş,⁶³⁴ Hıristiyanlığın yeni

⁶²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 297.

⁶²⁹ Safer el-Muhibbî el-Cerrâhî, *İstilahat-ı sofîyye fî vatan-ı asliyye*, çev. Safer Dal, Kırkkandil Yayınları, İstanbul, 1998, 331.

⁶³⁰ Rüyalarında kötü ruhlarla karşı karşıya gelen Babililer, rüya tanrıçası olarak kabul ettikleri Mamu'dan yardım istemiştir. Mısırlılar ise rüyayı tanrıdan gelen bir mesaj olarak görerek rüya tanrısı Serapis adına yapılan tapınakları rüya görmek isteyenler için mesken yapmışlardır. Çinliler, rüya kaynağı olarak fizikî ve astrolojik faktörleri de göz önünde bulundurmışlardır. Hindistan'da ise M.Ö. 1500-1000 yıllarına dayanan Vedalarda rüya listeleri bulunmuş ve kötü rüyalardan arınmak için özel hazırlanmıştır. Rüya düşüncesinde, gecenin farklı zamanlarında görülen rüyaların olayların gerçekleşme zamanı ile alâkası vardır. 5. yüzyılda Eski Yunan'da ruhun rüya esnasında vücudu terk edip tanrılarla görüştüğü kabul ediliyordu. Ünlü Yunan hekimi Hipokrat, rüyalara büyük ölçüde bedenî yönden bir işaret olarak önem vermiş; ancak, bazı rüyaların ilahî olduğunu da kabul etmişti. Roma'da ise Yunan etkisi ile rüyalara önem verilmiştir. Asurlular, eski Mısırlılar ve Antik Yunanlılar rüyalara büyük önem atfederek bu iş için özel tanrı ve rüya yorumcuları bulundurmışlardır. Eski Yunanlılar, uyku esnasında ruhun bedeni terk edip tanrıları ziyarete gittiğine Eski Yunanlılar, uyku esnasında ruhun bedeni terk edip tanrıları ziyarete gittiğine inanmış ve rüyanın kişinin sağlık durumunu önceden haber verici nitelikte olabileceğine inanmışlardır. Bkz. Umay Günay, *Türkiye'de Aşık Tarzı Şiir Gelenegi ve Rüya Motifi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, 78-88; İbrahim Türek, *Rüyalar*, Nadir Kitap, İstanbul, 1965, 12-13.

⁶³¹ Kâbe hizmetlerden biri olan "hacılara su dağıtma" işi, Haşimoğullarından Abdülmüttalib'e geçtikten sonra Abdülmüttalib, bu konuda oldukça zorluklar yaşamıştır. Çünkü sular, kuyulardan develerle taşınıyor, bu suları Kâbe'nin yanında deriden yapılmış havuzlarda biriktiriyor ve hacılara dağıtıyordu. Hacılara su dağıtma konusunda çok zahmet çeken Abdülmüttalib, bir gün Kâbe'nin yanında "elHicr" denilen yerde uyurken kendisine rüyâda Zemzem kuyusunun yeri gösterildi ve orayı kazması emredildi. Bkz. Muhammed İbn S'ad b. Müni'ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Alî Muhammed Ömer, Mektebetü'l Hânicî, y.y. , 2001, I, 64

⁶³² Zemzem'in kazılması sırasında Kureyş'ten gördüğü zorluklar karşısında, yemin ederek eğer on erkek çocuğu olur ve bu çocuklar onu koruyacak yaşa ulaşırlarsa kesinlikle onlardan birini Kâbe'nin yanında Allah için kurban edeceğini nezretti. Onun on oğlu olunca ve yakında kendisini koruyacaklarını bilince, onları topladı sonra da onlara nezrinden bahsetti ve onları Allah için bu adağı yerine getirme konusunda kendisine yardım etmeye dâvet etti. Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 76-77;

H. Ahmet Sezikli, "Abdülmuttalib", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 273; İlyas Çelebi, *İslam İnançında Gayb Problemi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, ts. , 38.

⁶³³ Günay, Günay, *Türkiye'de Aşık Tarzı Şiir Gelenegi*, 96.

⁶³⁴ Ömer Faruk Harman, "Yahûdilik", *DİA*, Ankara, 2013, XLIII, 204.

ahidinde ise, ilâhî iletişimin rüya vasıtasıyla sağlandığını gösteren örnekler kullanılmıştır.⁶³⁵

Batı'da XIX. yy.'da modern psikolojinin doğuşuyla beraber XX. yy.'ın başında özellikle Sigmund Freud (ö. 1939),⁶³⁶ Carl Jung (ö. 1961),⁶³⁷ Erich Fromm (ö. 1980)⁶³⁸ gibi bilimciler tarafından incelenen rüya, tarihinin çeşitli dönemlerinde farklı birçok dini, siyasi ve etnik sembollerle ilişkili hâle getirilmiş, toplumsal düzeni tasdik edici ve meşrulaştırıcı bir bilgi sistemi⁶³⁹ olarak kabul edilmiştir.

İslâm'ın temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'de; Hz. İbrahim,⁶⁴⁰ Hz. Yusuf,⁶⁴¹ Mısır Firavunu⁶⁴² ile ilgili rüyalardan bahsederek rüya-vahiy ilişkisi doğrudan ya da

⁶³⁵ Muhammet Tarakcı, "Hıristiyanlık'ta Vahiy Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, XII, (2), 180.

⁶³⁶ Freud rüyaları, tümüyle materyalist bakış açısıyla incelemiştir. Başkalarının dediği gibi ilâhî kaynaklı olmadığını sadece arzu tatmininden ibaret bilinçaltındaki düşüncelerin serbest olarak yüzeye çıktığı, insanların bu yolla ruhsal ve fiziksel olarak rahatlayıp tatmine ulaştığı bir olay olarak görmüştür.⁶³⁶ Rüya'yı uyku hâlinde şuurlatmanın görünümüleri olarak tanımlayan Freud'a göre rüyada görülenler, yaşanan komplekslerin, bilinç dışı arzuların akıl sansürü ve baskısından kurtulmuş olarak örtülü bir şekilde tezahüründen⁶³⁶ başka bir şey olarak görülmemiştir. Freud'un bu anlayışını eleştirenlere göre, kişinin gördüğü rüya ile yaşantısı arasında bağlantısının olmadığı durumların olabileceğidir. Çünkü insanın hiç tanımadığı ve görmediği insan veya olay rüyada görülebilir. Bkz. Bülent Akot, *Rüya Tecrübesinin Psikolojik ve Dini Temelleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi Ankara, 2005, 7; İlyas Çelebi, "Rüya", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 308.

⁶³⁷ Toplumsal bilinçaltının etkilerine dayanarak simgelerin kişi için özel anlam taşıdığını vurgulayarak rüyaların bilmediğimiz bazı varlıklara, nesnelere ve olaylara işaret ederek hayatımızla ilgili ipuçları verdiğini söylemiştir. Carl Gustav Jung, *Anılar, Düşler, Düşünceler*, ter. İris Kantemir, Can Yayınları, İstanbul, 2001, 156.

⁶³⁸ Rüyaları tıpkı masal ve mitoslar gibi semboller dili olarak niteleyen Çelebi, aynı yer.

⁶³⁹ Susan Parman, *Rüya ve Kültür, Batı Entelektüel Geleneğinin Antropolojik İncelemesi*, ter. Kemal Başcı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, 4.

⁶⁴⁰ *Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: "Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin" dedi. O da cevaben: Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun, dedi. Her ikisi de teslim olup, onu alnı üzerine yatırınca: Biz ona: "Ey İbrahim!" diye seslendik. Rüya'yı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu, gerçekten, çok açık bir imtihandır. Saffat, 37/102-106.*

⁶⁴¹ *Bir zaman Yusuf, babasına (Hz. Yakub'a) demişti ki, Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldızla güneşi ve ayı bana secde ederlerken gördüm. (Babası) Yavrucuğım! rüyayı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kururlar. Çünkü şeytan, insana apaçık bir düşmandır. İşte böylece Rabbin seni seçecek, (sana rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce iki atan İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Yakub soyuna nimetini tamamlayacaktır. Çünkü Rabbin çok iyi bilendir, hikmet sahibidir. Yusuf, 12/4-6.*

⁶⁴² *Yusuf, o iki kişiden kurtulacağını sandığı kimseye, "Beni efendinin (kralın) yanında an (benim suçsuz olduğumu krala hatırlat)" dedi. Fakat şeytan, o adama, (Yusuf'un durumunu) efendisine söylemeyi unutturdu, (bundan ötürü Yusuf), birkaç yıl zindanda kaldı. (Bir gün) Kral, dedi ki, "Ben düşümdede yedi semiz inek görüyorum, bunları yedi zayıf inek yiyor. Ve yedi yeşil, yedi de kuru basak (görüyorum). Ey efendiler! Eğer siz rüya tabir ediyorsanız bu rüyanın tabirini bana anlatın. Yusuf, 12/42-43.*

(Yusuf) dedi ki; Siz âdetiniz üzere yedi yıl (ürün) ekersiniz. Biçtiğinizi başağında bırakırsınız, ancak yiyeceğinize az bir miktar alırsınız. (gerisini de depo edersiniz.) Sonra onun ardından yedi

dolaylı olarak zikredilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Bedir Savaşı öncesinde rüyasında az bir düşman ordusuyla karşı karşıya kaldığını görmüş,⁶⁴³ Hudeybiye’de bulunduğu sırada, rüyasında kendisiyle ashabının Mekke’ye güven içinde başları tıraş edilmiş ve saçları kısaltılmış olarak girdiklerini görmüştü. Sahâbe rüyanın mânasını sorunca âyet nazil olmuştur.⁶⁴⁴

Hadîslerde Resûlullah’ın (s.a.v.) rüyaları üç gruba ayırdığı belirtilmektedir. Bunlar: “Allah tarafından gösterilen sâdık rüyalar, şeytanın vesvese ve korkutmalarından doğan ahlâm rüya ve nefsin, hayal ve kuruntuları şeklinde vukûa gelen rüyalar.⁶⁴⁵ Buna göre doğrudan Allah tarafından veya melek vasıtasıyla bildirilen gaybî mânalar taşıyan rüyalar, sâdık/ sâlih rüyalar olarak isimlendirilir. Bu tür rüyalar için; Hz. Peygamber’e sâdık rüya⁶⁴⁶ şeklinde gelen vahiy örnek olarak gösterilebilir: Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

إِنَّهُ لَمْ يَتَّقَ مِنْ مُبَشِّرَاتِ النَّبِيِّ إِلَّا الرُّؤْيَا، يَرَاهَا الْعَبْدُ الصَّالِحُ أَوْ تُرَوِّهُ لَهُ

“Ey insanlar! Şu biline ki, peygamberlik müjdecilerinden geriye, Müslüman’ın gördüğü veya Müslüman’a gösterilen sâlih (doğru) rüyadan başka bir şey kalmamıştır.”⁶⁴⁷

Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) ashâbı ile birlikte bulunurken onlara: "Peygamberlik sona ermiştir, fakat müjdeciler vardır" buyurur. Sahâbe: "Ey Allah'ın Resûlü! Müjdecilerden maksat nedir?" diye sorar. Hz. Peygamber: "Sâlih rüyadır"⁶⁴⁸ cevabını verir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir diğer rivâyette şöyle buyurmaktadır:

kurak (yıl) gelecek ki, (tohumluk olarak) sakladığınız az miktar dışında, o yıllar için önceden biriktirdiklerinizi yiyip bitirir. Sonra onun ardından bir yıl gelir ki, o yıl da insanlara bol yağmur verilir ve insanlar o yıl, (bol bol meyve) sıkırlar, (hayvan sığırlar)" Yusuf, 12/47-48-49.

⁶⁴³ "Hatırla ki, Allah, uykunda sana onları az gösterdi. Eğer onları sana çok gösterseydi, elbette çekinecek ve bu iş hakkında münakaşaya girişecektiniz. Fakat Allah (sizi bundan) kurtardı. Şüphesiz O, kalplerin özünü bilir." Enfâl, 8/43.

⁶⁴⁴ "Andolsun ki Allah, elçisinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse siz güven içinde başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah sizin bilmediğinizi bilir. İşte bundan önce size yakın bir fetih verdi." Fetih, 48/27.

⁶⁴⁵ Müslim, Rüya, 6.

⁶⁴⁶ Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1.

⁶⁴⁷ Müslim, Salât, 207.

⁶⁴⁸ Buhârî, Tâbîr, 5.

الرُّؤْيَا جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءٍ مِنَ النَّبُوَّةِ

“Müminin gördüğü sadık rüya, peygamberliğin kırk altı cüzünden bir cüzdür.”⁶⁴⁹

Sâdık rüyanın dışındaki rüyalar, herhangi bir mesaj taşımayan, bâtil olarak kabul edilen veya kişinin kendi nefisinden kaynaklanan kâzib rüya olarak adlandırılır.

Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) bu konuda şöyle buyurmaktadır:

إِذَا رَأَى أَحَدُكُمْ رُؤْيَا يُحِبُّهَا فَإِنَّمَا هِيَ مِنَ اللَّهِ فَلْيَحْمِدِ اللَّهَ عَلَيْهَا وَابْحَثْ بِهَا وَإِذَا رَأَى غَيْرَ ذَلِكَ مِمَّا يَكْرَهُ فَإِنَّمَا هِيَ

مِنَ الشَّيْطَانِ فَلْيَسْتَعِذْ مِنْ شَرِّهَا وَلَا يَذْكُرْهَا لِأَحَدٍ فَإِنَّهَا لَا تَضُرُّهُ

“Biriniz beğenmediği bir rüya gördüğü zaman bilsin ki bu rüya ancak şeytandandır, onun şerrinden Allah'a sığınsın, bu rüyayı kimseye anlatmasın, bu şekilde yaparsa kötü rüya ona zarar vermez.”⁶⁵⁰

Hız. Peygamber (s.a.v.), kâzib rüya görene bu çirkin, hoşlanılmayan rüyayı gizlemesini, uyanınca sol tarafına tükürmesini tavsiye buyurarak kişiye o rüyadan hiçbir zarar gelmeyeceğini vaat etmiştir.⁶⁵¹

Sâdık rüyanın mâhiyeti hakkında hemfikir olan İslâm âlimleri, rüyanın tanımı ve bir bilgi kaynağı olarak kabul edilip edilmeyeceği konusunda farklı düşünmektedir. İlk İslam filozofu Kindî'ye göre uyku ve rüya, nefisle ilgili durumdur. Rüya, nefsin düşünceyi kullanıp duyuyu kullanımdan kaldırmasıdır. Sonucu bakımından rüya, nefis duyuyu bırakıp düşünceye yöneldiği için, düşünceye konu olan her şeklin musavvira gücü sayesinde nefiste iz bırakarak kaynak olur.⁶⁵²

Fârâbî rüyaları muhayyile gücüyle ilişkilendirmekte, bu gücün rüyaların oluşumunda belirleyici bir işlevinin bulunduğunu belirtirken İbn Sînâ, rüyanın nefsin muhayyile gücünün etkiye açık olma özelliğiyle meydana gelmekte olduğunu, güçlü konuma geçmiş olan nefsin uykuda fizik ötesi âlemden bilgi aldığını⁶⁵³ belirtir. Nefis her türlü duygu ve akıl verilerini algılama gücüne sahip olduğu için bazı olaylar

⁶⁴⁹ Buhârî, Tâbîr, 4; Müslim, Rüya, 6.

⁶⁵⁰ Buhârî, Tâbîr, 3.

⁶⁵¹ Akot, *Rüya Tecrübesinin Psikolojik ve Dini Temelleri*, 119.

⁶⁵² Enver Uysal, “Kindî Felsefesinde “Hayal Gücü Kavramı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, XXII, (2), 5.

⁶⁵³ Çelebi, *aynı yer*, 307

meydana gelmeden önce rüyada görülür. Rüyanın, sadece insan psikolojisine indirgenemeyeceğini belirten İslâm filozofları rüyaları, gerçeklerin simgeleri, nefsin aracısız düşünme yetisini kullanarak yüce evrene uzanıp etkin akılla, dindeki adıyla meleklerle bir anlık ilişki kurarak tümel biçimleri (sûretleri) alması ve hayal yetisinin biçimleri (sûretleri) nefse iletmesi şeklinde tanımlar.⁶⁵⁴

Görüldüğü gibi insanlık tarihinin başladığı andan şu ana kadar tecrübe edilegelen bir vakıa olan rüyayı hangi fiziksel ve zihinsel şartların meydana getirdiği, rüyanın bir gayesinin, gizli bir dilinin olup olmadığı konusu dinlerin, milletlerin ve ilimlerin uğraşı alanı olmuştur. Aslında rüyanın tarih boyunca insanoğlunun ilgisini çekmesi, günlük hayatı etkilemesi ve geleceğe dair merak duygusunu uyandırması hasebiyledir.

2.3.2. Bilgi Kaynağı Bakımından Rüya

Kur'ân-ı Kerîm ve hadîslerde rüya; mübeşşirat, müjde veya ikaz görevi görmekle beraber Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilk vahiy tecrübesinin rüya yoluyla gerçekleştiği bilinmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sâdık rüya ile ilgili hadîsinde⁶⁵⁵ belirttiği üzere rüya, bilgi kaynağı olarak kabul edilmektedir.

Kelâmcılar, rüyaların çoğunu bâtıl bir hayalden ibaret gördüklerinden rüyaya güvenilemeyeceğini, görülen rüyaların bazıları doğru çıksa da rüyayı gören için bir anlam ifade ettiğini ama başkaları için bir anlamının olmadığını belirtir. Kelâm ehli açısından bilgi kaynakları; duyu organları (el-havasü's-selime), doğru haber (el-haberu's-sadık) ve akıldır (el-akl).⁶⁵⁶ Bu anlayışa göre rüya kişiseldir ve uykuda görülen şey bir hayal veya bir misâlden ibaret olduğu için rüya yoluyla elde edilen bilgi kesin bilgi ifade etmez. Bilginin akıl, duyular ve doğru haberle elde edilebileceğini belirten Mu'tezile için uyuyan kişi, idrâktan uzaktır. Dolayısıyla rüyasında gördüğü şeyler hayalden başka bir şey değildir.

⁶⁵⁴ Hasan Aydın, "İslâm Felsefesinde Rüya Kuramı, İşlevleri ve Kimi Sonuçları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, 171-174

⁶⁵⁵ "Müminin gördüğü sadık rüya peygamberliğin kırk altı cüzünden bir cüzdür."Buharî, Tâbîr, 4; Müslim, Rüya, 6.

⁶⁵⁶ Selim Özarlan, "İslamî Kaynaklar Işığında Rüya Konusuna Kelamî Bir Bakış", *Diyanet İlmî Dergi*, 2009, (Ekim- Kasım Aralık), XLV, (4),105.

İslâmi ilimler arasında rüya üzerinde en çok duranların mutasavvıflar olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü rüya tasavvufta bir bilgi edinme vasıtası⁶⁵⁷ olarak görülmektedir. Mutasavvıfların rüyaya verdikleri değer, Hz. Peygamber'in rüyayı nübüvvetin kırk altı cüzünden biri olarak değerlendirmesinden dolayıdır. Bu müjde sûfiler açısından şöyle belirtilmektedir:

“Vakta ki uyku vasıtasıyla havâs ma'zûl olup batında cem' olur ve âyîne-i dîl sâfi bulunur. Gönle Melâike-i semaviyye ile münâsebet peyda olur ve yekdiğerine mukâbil tutulan iki âyine-i sâfi gibi olurlar. Nitekim birkaç defa söylenmişti ve bu rüyanın tabiri vardır. Rüya-yı sâdika bundan ibarettir ve bu nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüz olan rüyadır.”⁶⁵⁸

Rüyayı mana âleminde dünya âlemine semboller şeklinde indirilen ilham olarak kabul eden bir kısım sûfiye göre rüyanın kendisi, uykuda hayal olarak bilinen misâl âlemini seyreden ruhun gördüklerini uyanınca hatırlamasıdır.⁶⁵⁹ Kuşeyrî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvetinin rüya yoluyla başlaması gibi veliliğin de rüya ile başladığını⁶⁶⁰ ifade ederek rüyayı bir kerâmet ve kalbe gelen bir hâl olarak değerlendirir. Ona göre rüya, bütün his ve şuur hallerinin tamamen yok olmadığı bir sırada görülür. İnsan uykudan uyandığı zaman gördüğü şeyin rüya olduğunu, ancak o zaman tasavvur edebilir. Rüyayı, insanların kalplerinde yaratılan ve karar kılan şeyin, tahayyül ve tasavvur yolu ile idrâk edilmesinden ibaret⁶⁶¹ gören İmâm Kuşeyrî için rüya bir bilgi kaynağı olarak haktır.

İbn Haldûn'a (ö. 809/1406) göre rüya, uykuda insan rûhunun manalar âlemine dalması sonucunda gaipten kendisine akseden varlıklara ait şekil ve sûretleri bir anda görmesidir. Rüyanın ruhani bir şey olduğunu, uyurken birçok şeyin bilinçaltımızda tekrar hayat bulduğunu; rûhun, rûhani âlemde olayların sûretini bir anlık gördüğünü belirten Haldûn'a göre nefis, uykudayken gaybı idrâk eder. Bundan dolayı kişinin defalarca gördüğü rüya, uyanırken başına gelebilir. Bu durum (nefsin idrâk etmesi), uykudayken gerçekleştiğine göre, başka hallerde gerçekleşmesi de imkânsız değildir. Çünkü idrâk eden Zât birdir ve bütün durumlardaki özelliği de

⁶⁵⁷ Mahmud Esad Erkaya, *Kur'ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Otto Yayınları, Ankara, 2017, 216.

⁶⁵⁸ Azîzüddîn Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, ter. Ahmet Avni Konuk, Gelenek Yayınevi, İstanbul, 2009, 206.

⁶⁵⁹ M. Fatih Çıtlak, *Tasavvuf ve Psikoloji Perspektifinde Rüyalar Âlemi*, Sûfi Kitap, İstanbul, 2016, 244.

⁶⁶⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 604.

⁶⁶¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 604.

aynıdır.⁶⁶² Rûh ve nefis bağlamında rüyaya anlam veren İbn-i Haldûn, rüya yorumunu da tefsir, hadîs gibi dini bilimler arasında sayar.

Rüyayı bir bilgi kaynağı olarak gören sûfilerden İmâm Gazzâlî, nefisini tasavvuf yoluyla temizleyebilen insanlardan bazılarının uykuda bilgi elde edebileceğini, çünkü uykuda ruhun, beden baskısından kurtularak daha da aktifleşerek ve bütün ilimlerin nakşedilmiş olduğu Levh-i Mahfûz'a yükselerek onunla irtibata geçebileceğini belirtir.

Ölüme göre daha zayıf sinyal gücü olsa da sonuçta rüya da metafizik bilginin imkânını ortaya koymaktadır. Levh-i Mahfûz'un dünya gözüyle görülmesinin mümkün olmadığı, ancak nefisini tasavvuf yoluyla temizleyebilen insanların rüya yoluyla bilgi edinebileceğini belirtir. Bu temizliğin sonucunda, melekût âleminin en açık delillerinden olan rüyaya ulaşılabilirliğini söyleyen isimlerden biri İmâm Gazzâlî'dir. Ona göre insanların çoğu rüyanın böyle bir imkân barındırdığından habersizdirler. Nitekim rüyanın hakikati hakkında konuşmak mükâşefe ilminin inceliklerindedir. Dolayısıyla zâhiri ilimlerle (muamele ilmi) rüya hakkında konuşmak mümkün değildir.⁶⁶³ Bundan dolayı Gazzâlî'ye göre, rüya ile müşâhede ancak peygamberlere ve mücâhede ile kendilerini onlara yaklaştıran velîlere mahsustur. Ancak sıradan insanlar için rüya yoluyla bu müşâhedelere benzeyen ve fakat zayıf olan bazı müşâhedeler de mümkündür. Bu bir keşiftir ve ancak kalpten perdeyi kaldırmakla mümkündür. Bundan dolayı da ancak sâlih ve sâdık kimselerin rüyalarına itimad edilebilir. Çok yalan konuşanın, fesat ve isyanı çok olanın rüyasına güvenilmez. Çünkü onların kalbi kararmıştır ve gördükleri rüyalar hayaletten ibarettir. Bunun için Resûl-i Ekrem, uykuya abdest ile yatmayı tavsiye etmektedir. Bu da iç temizliğine işarettir. Aslolan da iç temizliğidir. Abdest, iç temizliğinin kemalindedir. Dış cilalanıp parladığı vakit, ilerde olacak şeyler kalp gözüyle görülür.⁶⁶⁴ Kısaca İmâm Gazzâlî, vahyin Resûlullah'la bitmesinden sonra gayb âlemine ilişkin bilginin rüyayla devam edeceğini⁶⁶⁵ belirterek rüyayı mübeşşirat olarak değerlendirmektedir.

⁶⁶² İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, çev. Halil Kandemir, Yeni Şafak, İstanbul, 2004, 139-141.

⁶⁶³ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 902.

⁶⁶⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 903.

⁶⁶⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 488.

Rüyanın bilgi kaynağı olarak önemine vurgu yapan Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö.1194/1780), insanın kalp ve rûhunun uyku ve ölümle temizlendiğini belirtir. Sâfi olmayan gönül, uyku hâlinde rüya ile geçmiş ve gelecek işlerden haber alır; ya da misâl ile veya tabir ile bilir. Görülen rüya, kişiye ya işaret veya müjdedir. İbrahim Hakkı'ya göre kalbi temiz olanlar, gördüğü sâdik rüyayla dünya ve âhiret bilgisine ulaşabilirler. Kalp ve rûh temizliği içinde uykuya dalan bir kimsenin rûh bedenini terk ederek âlem-i melekûta kadar yükselebildiğinde akl-ı evvel ile karşılaşır. Rûhlar âleminin idrâk melekesi ve vasıtası olan bu akl-ı evvel ile maddi olaylar dünyası ile sırf rûhlar dünyası arasında ara bir dünya olan ve bütün varlık ve olayların kendisinde yaşadığı berzâh âlemini idrâk edebilir ve bu şekilde varlık hakkında bilgi sahibi olarak bu âlemde muhabbetullahâ nail olabilir.⁶⁶⁶

Tasavvufi hayatta rüya; mârifet, hikmet, vaaz, irşad, uyarı vb. hususların kaynağıdır. Pek çok dinî ve ahlâkî hakikate rüyada vakıf olunmaktadır. Birçok sûfi, hayatına ve davranışlarına gördükleri rüyalar yön vermektedir. Bazı tarîkatlarda rüyalar, seyr ü sülûkün bir parçası olarak görülmüştür. Melekler vasıtasıyla gösterilen rüyalara çokça mazhar olan mürşidin⁶⁶⁷ öncelikli görevlerinden biri müridinin gördüğü rüyayı tabir etmektir. Rüyalar sâlikin eğitiminde mürşide yardımcı olmakta, ayrıca sâlik tarafından katedilen mânevi mertebeyi göstermektedir.⁶⁶⁸ Sâdik rüya, sülûka başlayan sûfilerle ilgili bir olaydır ve sülûku tamamlayanların rüyada veya uyanırken melekûti sûretler gördükleri belirtilir. Mutasavvıflardan Yiğitbaşı Velî'ye (ö. 1504) göre rüyayla insan imtihan edilmektedir. Zira insanın rüyasında gördüğü sûretler, bu sınanmanın Hak'tan görünen işaretleri olup, Cenab-ı Hak'ın, kulun kabiliyetlerinin hangisinin fiiliyata dönüşeceğini bildirmek için bunları gösterdiğini⁶⁶⁹ belirtir.

Tasavvuf anlayışına göre velîler, ârifler, mürşitler öldükten sonra bile kendilerini rüyada görenlere tavsiyelerde bulunur, âhiret âleminde mesajlar gönderir. İnsanın kendi nefis eğitimine yönelik uyarılarda bulduklarına dair tasavvuf kitaplarından *er-Risâle* ve *Ta'arruf* adlı eserlerde Hasan-ı Basrî, Bâyezîd-ı Bistâmî, Bişr b. Hâris Hafî ve benzeri büyük sûfilerin görmüş olduğu rüyalardan

⁶⁶⁶ İbrahim Hakkı, *Marifetname*, 463-464.

⁶⁶⁷ M.Fatih Çıtlak, *Ben Dervişim Diyene*, Sûfi Kitap, İstanbul, 2015, 258.

⁶⁶⁸ Süleyman Uludağ, *Rüya, DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 310

⁶⁶⁹ Ökge, *Ahmed Şemseddin-i Marmaravi*, 250.

örnekler verilir. Bu örneklerle rüyalarda muayyen zikir ve tespihler, amellerdeki niyet ve ihlâs, sâlih ameller, ilim, velîlerin kabirlerini ziyaret etmek sûretiyle onlarla mânevi beraberliği devam ettirmek ve onlara duâ etmek teşvik edilir.⁶⁷⁰

Mutasavvıflar, rüyayı bilgi kaynağı görmekte beraber bu bilgi, mânevî yolculukta yükselişin ve ilerlemenin göstergelerinden biri olarak da görülmektedir. Sâlih rüyalar mânevi âlemde yüksek makamlara ulaşmış kişilere mahsus olarak görüldüğü için rüya gören ve gördüklerinin şeyhi tarafından değerlendirilip doğruluğu tasdik edilen kişi, tarîkate artık belli bir mertebeye ulaşmış demektir. Tasavvufta kişinin rüyada gördüğü şeyler İslâm'ın ölçülerine uyuyorsa ona göre hareket edilebilir. Tasavvufî tecrübe esnasında rüyayla değişen hayatların yanında bireylerin dindarlığını pekiştiren, mânevi hayatını canlı tutan, bir motivasyon kaynağı olarak salikin hayatında canlılığını muhafaza eden bir tecrübe olduğu muhakkaktır. Bireylerin yaşamlarına tezahür eden rüya, tasavvufun ana kaynaklarında mahiyeti, derecesi ve bireylerdeki tezahürleri açısından önemle üzerinde durulan konulardandır. Ancak genel olarak rüya, kişisel olup başkasını bağlamadığı gibi rüyayı göreni de her zaman bağlayan bir olgu değildir. Rüya kişiye özel ve kendi açısından özel bir bilgi kaynağıdır. Genellikle bu tecrübi olay, kesin ve bağlayıcı bir hüküm değildir.

2.3.3. Rüyada Rü'yet

İnsanların rüyalarında birçok kişi veya olayı gördükleri bilinen bir şey iken, Allah Teâlâ'nın rüyada görülüp görülemeyeceği âlimler arasında ihtilafli bir konudur. Selef âlimlerinden birçoğundan rüyada rü'yetin vukuuna dair rivayetler naklonulurken⁶⁷¹ bazı kelâm âlimleri Allah'ı rüyada da görmenin mümkün olmadığını kanaatindedir.⁶⁷²

Rüyada rü'yetin olamayacağını ve rüyada görülen şeylerin hayal ve gölgelerden ibaret⁶⁷³ olduğunu ifade eden İmam Mâturidi'ye göre Allah Teâlâ, bu sıfatlardan münezzehtir. Allah Teâlâ'nın zatının rüyada görülmesinin imkânsız

⁶⁷⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 604-616; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 119-120.

⁶⁷¹ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, 203-204; Harputî, *Tenkîhu'l-keâm*, 169.

⁶⁷² Mahmûd Sâbûnî, *el-Bidâye*, 93, Yeşilyurt, *Rü'yetullah*, 312.

⁶⁷³ Aliyyu'l-Kârî, *Şerh*, 143; İdiz, *Süfîlere Göre Rü'yetullah Meselesi*, 2478; Yeşilyurt, *Aynı yer*.

olduğunu belirten âlimlere göre, kişinin Allah'ı rüyamda gördüm demesi, belki onun misâlini görmesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim rüyayı hayal ve misâl olarak gören İmam Eş'ârî, "Uykuda görülen tüm haller uyanık iken görülen gibidir" anlayışını, "aslında serap görüp gerçekte su gördüğünü zannedenler"⁶⁷⁴ şeklinde yorumlamaktadır. Ayrıca bu tarz rüyaların tabirlerinde sultan, güneşle; vezir ise ay ile temsil edilir. Hâlbuki sûreti ve manasıyla ne sultan güneşin bir benzeridir, ne de vezir ayın bir benzeridir. Bundan dolayı Allah'ı rüyada gördüğünü söyleyenin durumu misâl⁶⁷⁵ olarak değerlendirilir.

Rüyada Allah'ı görmenin imkânsız olduğunu belirten âlimler, En'âm 103. âyeti delil göstererek rüyanın dünyevi bir durum olduğunu iddia eder. Dolayısıyla böyle bir âyet varken rüyasında Allah'ı gördüğünü söyleyen kişi Allah'a maddi bir anlamla şöyle kınanmaktadır:

"Allah madde ve maddî özelliklerinden uzaktır. Allah Teâlâ, hayal ve misâlden münezzehtir olduğu için rüyada dahi olsa hayalinin zihinde kurgulanması veya misâlinin düşünülmesi, asla caiz değildir. Âhiretteki en büyük nimet Allah'ı görmedir, dünya ise imtihan ve zorluklar yurdudur, cennet yurdunun en büyük nimetine bu dünyada ulaşamaz."⁶⁷⁶

Âhirette rü'yetin varlığının dünya ve rüya ile rü'yet için perde olduğunu düşünen âlimlere göre insanın ebediyet âleminde ulaşabileceği en büyük nimet, âhirette kazanılacak bir durumdur ve her türlü koşul gerçekleşse de hayal ve temsil olarak görülen rüyada rü'yetin imkânsızdır. Çünkü cennetin en büyük nimeti olan rü'yetin rüyada bile olsa dünyada gerçekleşmesi, âhiretteki görmenin değerini düşürmektedir. İmâm Mâtürîdî, rüyada Allah'ı gördüğünü iddia eden kişinin putperestlerden daha beter olduğunu söylemektedir.⁶⁷⁷

Rüyada Allah'ın görülemeyeceğini belirten âlimler, şu âyetle görüşlerini temellendirmektedir:

⁶⁷⁴ İbn Fûrek, *Mücerredü maķâlâti's-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eşârî*, nşr. D. Gimaret, Beyrût, 1987, 279-280.

⁶⁷⁵ Filipeli Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, 178.

⁶⁷⁶ Sâbûnî, *el-Bidâye*, 103.

⁶⁷⁷ Çağfer Karadaş, "Rüyanın Mâhiyeti Bilgi ve Hüküm Değeri", *Diyanet İlmî Dergi*, 2017, (Ocak-Şubat-Mart), LIII, (1), 57.

وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ
فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا ۖ قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْإِفْلِينَ
فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِعًا قَالَ هَذَا رَبِّي ۖ فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِن لَّمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الضَّالِّينَ
فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِعَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ ۖ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ
إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلذِّكْرِ فَطَرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ۚ
وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدِينِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَن يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ
عِلْمًا ۖ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ

Hani İbrahim babası Azer'e: "Sen putları ilâh mı ediniyorsun? Gerçekten ben seni ve kavmini apaçık bir sapıklık içinde görüyorum" demişti. Biz İbrahim'e göklerin ve yerin mülkünü -kesin bilgiye varanlardan olması için- öylece gösteriyorduk. Gece onu bürüyüp örtünce bir yıldız gördü, "Benim Rabbim bu (mu)" demişti, fakat o kaybolup gidince: "Ben öyle kaybolup gidenleri sevmem" dedi. Sonra ayı doğarken görünce de: "Benim Rabbim bu (mu)" demişti. Fakat o da kaybolunca, "Eğer Rabbim bana hidayet etmezse andolsun, ben sapıklardan olurum" dedi. Sonra güneşi doğarken görünce "Rabbim bu (mu) yoksa bu daha büyük" demişti. O da batınca: "Ey kavmim, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden tamamen uzağım" dedi. Şüphesiz ki ben yüzümü gökleri ve yeri yaratana Hanîf olarak yönelttim ve ben müşriklerden değilim. Kavmi onunla tartışmaya girişti. Dedi ki: "Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışmaya mı kalkışıyorsunuz? Hem sizin O'na ortak koştuklarınızdan ben korkmam; ancak Rabbimin bir şey dilemiş olması başka. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ düşünüp öğüt almayacak mısınız?"⁶⁷⁸

Bu âlimlere göre aslında Hz. İbrahim'in müşriklere anlatmak istediği husus, Allah'ın görülemez olduğudur. Âyette örnek verilen ve görülen ancak kaybolan şeyler, Allah'ın varlığına bir delil teşkil etmektedir. Çünkü kavmin taptığı bu yıldız, ay ve güneş gerçekte Allah'ın yarattığı mahlûk cinsindedir. Gözlerin görebildiği, duyu organlarının algıladığı hiçbir şeyde Allah'ı bulamayan Hz. İbrahim'in bu arayışında Allah'ın Zât'ının hiçbir şekilde görülmeyeceğini, görülen şeylerin ise ancak Allah'ın varlığına delil teşkil ettiği şeklinde anlaşılması gerektiği, rüyada rü'yeti kabul etmeyenler tarafından vurgulanmaktadır.⁶⁷⁹

⁶⁷⁸ En'âm, 6/ 75-80.

⁶⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIII, 43-71.

Allah Teâlâ'nın dünyada ve rüyada değil âhirette bile görülmesini hurâfe olarak değerlendiren günümüz düşünürlerinin bir kısmı, Kur'an'ı Kerîm'de geçen;

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَجِهَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

*Doğu da Batı da Allah'a aittir. Nereye dönerseniz, Allah'ın varlığı oradadır. Şüphesiz ki Allah her şeyi çepeçevre kuşatan ve her şeyi bilendir*⁶⁸⁰ âyetinde belirtilenin sonlu gözlerle Allah'ın Zât'ını görmenin imkânsız olmasıdır.⁶⁸¹ Dolayısıyla rü'yetullah anlayışını indirgemeci bir anlayış⁶⁸² olarak görenlere göre, rüyada Allah'ı gördüğünü söylemek, bir safsatadan ibarettir.

Rüyada rü'yeti caiz olarak gören ve rüyada Allah Teâlâ'yı görmeye herhangi bir engelin olmadığını⁶⁸³ belirten âlimlere göre görülen bu rüyanın "sâdık rüya" olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.⁶⁸⁴ Bu anlayışa göre Allah Teâlâ'nın dünyada görülmeyeceğine dair deliller vardır ancak rüyada görüleceğini reddeden herhangi bir nass bulunmamaktadır.⁶⁸⁵ Zira âlimler, rüya hâlinde rü'yetullahın vukuu bulunduğu dair bilgileri; hadîsler, sahâbe, tabiîn ve ilk dönem din bilginlerinden nakledilenlerden almaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rüyada Allah'ı gördüğüne dair rivâyet şöyledir:

"Resûlullah (s.a.v.), bir sabah namazına o kadar geç kalmıştı ki neredeyse güneş doğacaktı. Derken çabucak çıktı namazı için kamet getirildi. Resûlullah (s.a.v.), namazı biraz hafifçe kıldırdı. Selâm verince olanca sesiyle saflarda bulunduğunuz şekilde kalınız buyurdu ve bize dönerek şöyle dedi:

"Beni bu sabah namazına geciktiren sebebin ne olduğunu söyleyeceğim, geceleyin kalkıp abdest alıp gereği kadar namaz kıldım, derken namazda uyuklamaya başladım sonra uyukum ağırlaştı ve ben bu sırada rüyamda rabbimi en güzel şekilde gördüm." buyurdu. Allah Teâlâ: 'Ya Muhammed' buyurdu. Ben de: 'Ey Rabbim buyur emrine âmadeyim.' dedim. Şöyle buyurdu: "Büyük ve ileri gelen melekler topluluğu hangi konuda tartışıyorlar?" Ben de: "Bilmiyorum Ya Rabb'i" dedim. Bunu üç kere

⁶⁸⁰ Bakara, 2/115.

⁶⁸¹ Bayraktar Bayraklı, *Allah Tasavvuru*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2016, 397.

⁶⁸² Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008, 44.

⁶⁸³ Ömer Nesefî, *Şerhu'l-akâid*, 60; el-Harputî, *Tenkîhu'l-keîâm*, 169; Mahmûd Sâbûnî, *el-Bidâye*, 93; Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid*, 189; Aliyyu'l-Kârî, *Şerh*, 143.

⁶⁸⁴ İmâm Nevevî, *el-Minhac fî şerhi sahihi Müslim*, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, Beyrût, t.s. , X, 15.

⁶⁸⁵ İdiz, *Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi*, 2478.

tekrarladı. Sonra el ayasını iki küreğimin arasına koydu ben iki elin serinliğini iki göğüs arasında hissettim. Her şey bana göründü ve her şeyi bildim.

“Ya Muhammed! Buyurdu. Ben de “Buyur Rabbim emrine amadeyim” dedim, şöyle buyurdu: “Büyük ve ileri gelen melekler topluluğu hangi konuda tartışıyorlar?”

Ben de: “Kefaretler konusunda” dedim. “Nedir onlar?” buyurdu. Ben de dedim ki: “İyiliklere adımları çoğaltmak, namazlardan sonra mescitlerde oturmak, her türlü zorluklar karşısında abdest organlarını kapsamlı yıkamak.” “Sonra hangi konularda” buyurdu. “Yemek yedirmek yumuşak söz söylemek, insanlar uyurken geceleyin namaz kılmak.” Bunun üzerine: “Dile benden ne dilerse” buyurdu. Ben de şöyle duâ ettim: “Allah’ım iyilikler yapmayı kötülüklerden el çekmeyi, yoksulları sevmeyi beni bağışlayıp esirgemeni senden dilerim. Bir topluma bir fitne göndereceksen beni o fitneye düşürmeksizin vefat ettir. Bana seni sevmeyi seni sevenleri sevmeyi ve senin sevgine yaklaştıran her ameli sevmeyi nasib eyle.” Resûlullah (s.a.v.): ‘Bu söylenenler hakdır ve gerçektir bunları kendinize ders edininiz ve öğreniniz’ buyurdu.”⁶⁸⁶

Hız. Muhammed (s.a.v.), her yönüyle iyi ve güzel olan sâdik rüyaları sahâbeye aktararak mübeşşirât kapsamında değerlendirilen geleceğe dönük ya da ikaz amaçlı rüyaları anlatmış ve anlatılanları müspet olarak yorumlamıştır. Ayrıca rüya sahiplerine, gördükleri rüyalar karşısında nasıl davranmaları gerektiği konusunda da bilgi vermiştir.⁶⁸⁷ Hız. Peygamber’in (s.a.v.) rüyada rü’yetullah konusunda sahâbesini bilgilendirmesi ve gördüklerini anlatması, herhangi bir müminin de Allah’ın takdiri ile rüyalarında bu tarz gaybi bilgiyi görmesinin mümkün olduğunu göstermektedir.

Allah’ı rüyada gören kimsenin, dünyada müjdelenmesi ve âhirette de selâmet ve saadet içinde olması hatta cennete gireceği⁶⁸⁸ şeklinde yorumlanarak rüyada Allah’ı görmenin, görme şartları hâricinde keyfiyetsiz bir şekilde gerçekleşeceği iddialarını tutarlı görmeyen âlimlerin yanında Ehl-i Sünnet büyüklerinden Ebu Hanîfe (ö.150/767) ve Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) rüyalarında Allah Teâlâ’yı gördükleri kaynaklarda geçmektedir. Bu rüyalar şöyledir:

⁶⁸⁶ Tirmizî, Tefsir, 39; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ‘ale’s-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadîr Atâ, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1990, No:1912-13, 1/702; Ebû Ya’lâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed, Daru’l-Me’mûn li’t-Türâs, Dimeşk, 1984, No:2608, 4/475; Harputî, *Tenkîhu’l-keâm*, 169.

⁶⁸⁷ Ömer Neseî, *Şerhu’l-akâid*, 61.

⁶⁸⁸ Harputî, *Tenkîhu’l-keâm*, 169; Ömer Neseî, *Şerhu’l-akâid*, 61.

Ebû Hanife (r.a.), rüyasında gördüğü Allah Teâlâ'nın ona şöyle hitap ettiğini bildirir: “Ben Ebû Hanife'nin ilmini koruyacağım, onu kabul ediyorum, ondan razıyım, onun ilmi de, o ilmi alanlar da değerli ve mübarektir.”⁶⁸⁹

Ahmed b. Hanbel (r.a.) diyor ki: “Rabbimi rüyamda gördüm ve Rabbime sual ettim. ‘Ey Rabbim! Has kullarımı sana yakın kılan şeylerin en hayırlısı nedir?’ Rabbi ona şöyle nida etti: “Ey Ahmed! Benim kelâmımı okumalarıdır.” Ben de: ‘Anlayarak mı, yoksa anlamayarak mı?’ dedim.

Allah Teâlâ: “Anlayarak ve anlamayarak şeklinde cevap verdi.”⁶⁹⁰

Her âlemi kendi şartları altında değerlendirmek gerektiğini belirten sûfilere göre kendi idrâkimiz ile kavrayamadığımız şeyi inkâr etmek bizi hakikatten uzaklaştırır. Bir şey hakikatte doğru olduğu halde bizim idrâkimizde uzak bir ihtimal olabilir.⁶⁹¹ İdrâkimizin almadığı Allah Teâlâ'nın rüyada görülmesini mümkün gören bazı sûfiler, Allah'ın rubûbiyyet sıfatıyla insana tecellisi mümkün olduğunu belirtmektedir. Çünkü insan, yeryüzüne halife tayin edilerek dünyada ve âhiretteki hazinelerin hâtimesi kılındığı için ilâhi sûretin de rüyada zuhûr etmesi olağan bir durumdur. Bundan dolayı Âdem'i kendi sûretinde yaratanı⁶⁹² rüyada gören kimse, dünyada müjdelendir ve âhirette selâmet ve saadet içinde olur ve hatta cennetle müjdelendir.⁶⁹³ Kur'ân-ı Kerîm'de; *لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ* *Dünya hayatında da âhirette de onlara müjde vardır*⁶⁹⁴ âyetinde geçen *büşra* kelimesini bazı müfessirler, dünyada sâlih-sâdik rüya⁶⁹⁵ olarak yorumlayarak rüyada rü'yet caiz görülmektedir.

Sûfilere göre kalpleri Allah Teâlâ ile huzur bulan, ilâhî ahlâk ile ahlâklanan ârifler, Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen *Gözünün gördüğünü gönlü (kalbi) yalanlamadı*⁶⁹⁶ âyetine mazhar olan yakîn ehlinin Allah Teâlâ'yı rüyasında görmesi,

⁶⁸⁹ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Menâkibu'l-İmâm Ebu Hanife ve Sahibeyh' Ebu Yusuf ve Muhammed b. Hasan*, thk. M.Z. el-Kevseri ve'l-âhirun, Beyrût, 1988, 30.

⁶⁹⁰ Şemsuddîn Muhammed ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvûdî, Müessesetü'r-Risâle, XI, 347; Ömer Nesefî, *Şerhu'l-akâid*, 61.

⁶⁹¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, III, (44. Mektub), 61.

⁶⁹² Buhârî, *İsti'zân*, 1; Müslim, *Birr*, 11; Cennet, 28.

⁶⁹³ Harputî, *Tenkihû'l-keîlâm*, 169; Ömer Nesefî, *Şerhu'l-akâid*, 61.

⁶⁹⁴ Yûnus, 10/64.

⁶⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 61.

⁶⁹⁶ Necm, 53/11.

rûhlarının ilâhi sıfatlar edindiğinin ve mârifetullaha ulaştıklarının delili⁶⁹⁷ olarak görülmektedir.

Tasavvufi anlayışta rûhun durumu, göreceği rüya üzerinde etkilidir. Nefsin katettiği mertebeye göre gelişen rûh, en yukarı mertebe olan nefs-i kâmile ile çeşitli rü'yetlere mazhar olabilir. Bu makamda sâlikin muradı Allah'ın muradı olduğu için Allah'tan bir şey istediği zaman Allah bu durumda onu hüsrana uğratıp, isteklerini boşa çıkarmaz. Hakk'ın bildirmesiyle gaybın sırlarına vakıf olan bu mertebede kemâliyet şöyle açıklanmaktadır:

“*Ey huzur içinde yüzen rûh! Sen hoşnut, O da hoşnut olduğu halde Rabbine dön*⁶⁹⁸ âyetinde has kullar, akıl ve nefislerine göre cennet derecelerine bağlanırlar. Bu derecede kul, enbiyâ gibi Allah'a ulaşarak has makama ulaşmanın mutluluğunu yaşar. Rûh; cisim olmadığı, yarılma ve bitişme kabul etmediği için rüya vasıtasıyla gayb âlemine karşı bir münâsebet peyda eder. Allah, rûhu kendine izafe ettiği için ona ayrıcalık ve şeref kazandırarak kendine yaklaştırabilir.”⁶⁹⁹

İmâm-ı Gazzâlî, rûhların beş mertebesinden bahsederek beşinci mertebenin Peygamberler ve bazı velîlere özgü olduğunu belirtir. Bu mertebede rûh akli ve fikri olmayan bilgilere ulaşılabilir.⁷⁰⁰ Âlem-î Ervâh denilen bu mertebede kalp, rûh vasıtasıyla veya vasıtasız olarak hakikatten gelen ilhamlara mazhar olur. Allah Teâlâ, kendi hakikatine kuluna muttalî ettirebilir.⁷⁰¹

Allah Teâlâ'yı rüyasında gören ve O'nunla konuşan kimsenin, bir takım emir ve yasaklara muhatap olduğu vurgulanmaktadır. Böylelerine varid olan emir ve nehy şeklindeki keşf-i ilâhînin durumu, zâhiri emir ve vahy gibi görülmektedir. Bir kısım sûfiye göre bu mânevî emirler, daha sağlam ve güçlüdür. Çünkü zâhiri emirlere muhalefetin günahı tevbe ile ortadan kalkabilir. Böyle özel emirler ise Allah ile kul arasındaki hâle mütealliktir. Allah Teâlâ bu yolla, ona birtakım emir ve yasakları bildirir, bilmediği birçok şeyi ona rüyasında fark ettirir ve öğretir.⁷⁰²

⁶⁹⁷ el-Mekkî, *Kûtü'l-kulûb*, I, 458; Abdurrezzak Tek, *Nakşiliğın Osmanlı Topraklarına Gelişi Molla Abdullah İlâhî*, Emin Yayınları, Bursa, 2012, 106.

⁶⁹⁸ Fecr, 89/27-28.

⁶⁹⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitâbu'r-rûh*, thk. Bessâm Alî Selâm, Dâru İbn Teymiyye Li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyad, 1986, 567-569.

⁷⁰⁰ Gazzâlî, *Mişkât*, 166.

⁷⁰¹ Dâye, *Mirsâdü'l-ibâd*, 413.

⁷⁰² Sühreverdî, *Avârif*, II, 180-181.

Tasavvuf ehlinde bir kısım sūfînin Allah Teâlâ'yı rüyalarında görerek bir takım emir ve yasakları almak sûretiyle rüya yoluyla dini tecrübe yaşadıkları, sūfî tabakat kitaplarında belirtilmektedir. Bâyezîd-i Bistâmî, Allah Teâlâ'yı rüyasında görmüş ve rivayet olduğuna göre şöyle demiştir: “Rabbim! Sana nasıl varılır?” diye sordum. Bana “Nefsini bırak ve gel! diye buyurdu.”⁷⁰³

Sūfîlerden İbrahim b. Edhem'in (ö. 160/777) Allah'a olan sevgi ve muhabbetinin derecesi öyle yüksekti ki bir gece Allah'ı yüz yirmi kez gördüğünü, O'na yetmiş mesele sorduğunu, dört meseleyi halka açıkladığını, halk itiraz edince diğerlerini açıklamadığını söyler.⁷⁰⁴

Uyumaması için gözüne tuz süren, uyumamayı âdet haline getiren evliyâ büyüklerinden Şah Şucâ' Kirmânî (ö.786/1384), bir gün uyku galebe çalınca rüyasında Allah Teâlâ'yı görür. Bundan sonra rivâyetlere göre onu nerede görseler, yanında bir yastığa dayanır, uyur veya zorla uyumaya çalışırdı. Bunu soranlar, “Belki öyle bir rüya görürüm diye uyuyorum” derdi. Uyumaya âşık olan Şah Şucâ, “Böyle rüyanın bir anını, bütün âlemin uyanıklığına değişmem” diyerek şu şiiri okurdu:

“Kalbimin neşesini uykuda buldum. Onun için uykuyu ve uyuklamayı arzu eder oldum.”⁷⁰⁵

Âlim ve evliyânın büyüklerinden Hakîm Tirmizî (ö. 255/869), hayatında bin bir kere Aziz ve Celil olan Allah'ı rüyasında görür.⁷⁰⁶ Serî es-Sakatî (ö. 253/867), rüyasında gördüğü Ma'rûf-ı Kerhî (ö.199/815) için Allah Teâlâ'nın: “Bu Ma'rûf'dur. Benim muhabbetimden mest ve hayran olur. Beni görmeyince, kendine gelmez”⁷⁰⁷ diye buyurduğunu görür.

Ahmed b. Hadraveyh (ö. 240/854), rüyasında gördüğü Allah Teâlâ'nın O'na şöyle seslendiğini belirtir: “Ey Ahmed, Bâyezîd hariç, bütün halk benden talepte bulunmakta, Bayezid ise beni talep etmektedir” buyurmaktadır.⁷⁰⁸

⁷⁰³ Ömer b. İbrâhîm Ebû Talhâ, *Rü'yetüllahi Teâlâ fi'l-menâm*, Dâru İbn Cevzî, Ummân, 2002, 103; Mahmûd Sâbûnî, *el-Bidâye*, 93; Harputî, *Tenkihu'l-keâm*, 169; Bursevî, *Ruhu'l-beyân*, V, 442; Aliyyu'l-Kârî, *Şerh*, 143.

⁷⁰⁴ Süleyman Uludağ, “Rü'yet”, *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 311; İdiz, *Sūfîlere Göre Rü'yetullah Meselesi*, 2478.

⁷⁰⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 606-607; Attâr, *Tezkire*, 398.

⁷⁰⁶ Attâr, *Tezkire*, 624.

⁷⁰⁷ Attâr, *Tezkire*, 350; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 50, İsfahânî, *Hilye*, VIII, 366.

⁷⁰⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 607; Attâr, *Tezkire*, 199.

Süfyân-ı Sevrî (ö. 161/778), rüyasında gördüğü Allah Teâlâ'nın muamelesi sorulduğunda şöyle cevap verir: “Açıkça Rabbime baktım, Rabbim bana ‘Hoş geldin, senden razıyım. Çünkü gece karanlığı bastığı vakit sen, beni arzulayan ve iştîyâk içinde olan bir kalp ile uyanık ve ayakta idin. İşte her şey önünde, istediğin köşkü beğen, daima beni ziyaret et. Zira ben senden uzakta değilim” diye buyurdu.⁷⁰⁹

Yusuf b. Hüseyin'in (ö. 302/915), anlattığı rivâyet şöyledir: “Yanımda oturan genç bir derviş vardı. Kur'ân okumayı ihmal ediyor, fakat hadîs araştırmalarına fazla ilgi gösteriyordu. Rüyasında gördüğü Allah Teâlâ kendisine : “Eğer bana eza vermek istemiyorsan kitabımı oku! Kitabımı okumayı neden bıraktın? Yoksa ondaki hoş hitabımı anlamıyor musun?” dedi.⁷¹⁰

Serî es-Sakatî, kalbi tereddüt içinde olan müridi Cüneyd-i Bağdâdî'nin artık vaaz vermesi gerektiği telkinini verirken rüyasında Allah Teâlâ'yı görür. Serî, Allah Teâlâ'nın ‘Cüneyd'in kürsüye çıkıp vaaz etmesini söylemesi için ona Resûlünü gönderdim’ şeklinde bir hitap duyduğunu söyler.⁷¹¹

Görüldüğü üzere sûfilerin rüyalarında Allah Teâlâ'yı gördükleri, O'nun huzurunda durdukları ve cennetin kendilerine gösterildiği zikredilmektedir. Böyle sâdik rüyalar, uyanırken bulunmayan birtakım mâna ve meziyetler içerdiği için İmâm Gazzâlî, ‘Mutlak mânada Resûlullah'ın rü'yetini kabul ettiğimiz gibi, Allah'ın da rüyada görülebileceğini kabul ediyoruz’⁷¹² demektedir. Çünkü Gazzâlî'ye göre rüya ruhsal âlemin açık delillerindedir. Rüyanın hakikati üzerine konuşmayı mükâşefe ilminin inceliklerinden biri olarak gören İbnü'l-Arabî gibi Gazzâlî de hayal gücünün tamamen uyanık olduğu rüyaya Levh-i Mahfûzdan bilgi aldığı için önemsemektedir. Bu zatlara göre insanın rûhu ile Levh-i Mahfuz arasındaki perdenin uyku durumunda kalkması sonucu levhte yazılı olan şeyler insan kalbine doğarak rü'yet gerçekleşir.⁷¹³

Tasavvufta öncelikli amaç, ilâhî hakikate ulaşmaktır. Bu hedefte uykuyu, gaflet uykusu veya âdet (zevk ve keyif) uykusu olarak gören sûfiler, tasavvufun temel kaidelerinden olan az uyuma (killet-i menâm) âdâbına uygun olarak pek

⁷⁰⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 910-911.

⁷¹⁰ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 120.

⁷¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 114; Attâr, *Tezkire*, 434.

⁷¹² Ebû Talhâ, *Rü'yetullahi Teâlâ fi'l-menâm*, 83; İdiz, *Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi*, 2477.

⁷¹³ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, I, 406; IV, 9; Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 901.

makbul saymazlar. Çünkü onlara göre uykuda hayır olsaydı, uyku cennette de bulunurdu. Ancak riyâzet ve mücâhede ehlinin uykuları Allah'ın verdiği bir sadaka⁷¹⁴ olarak kabul edildiği için bu rüyada rü'yet haktır. Nitekim bu uykuda bazı mâna ve meziyetler mevcuttur ki, bunlar uyanık iken bulunmaz. Hakk Teâlâ'nın rüyada görülmesi de böyledir. Bu büyük bir meziyettir.⁷¹⁵ Anlaşıyor ki, iman ve itaat derecesine göre sâlih müminlerin Allah'ı rüyada görebileceği mümkün görülmektedir.

Allah Teâlâ'nın rüyada görülmesinin mümkün olduğunu ancak görülenin herhangi bir vasıftan münezzeh olduğunu⁷¹⁶ yani kendi Zât'ı dışında herhangi bir sûrette görülebileceğini⁷¹⁷ belirten sûfiler, bedeninin baskısından kurtulan rûhun rüyayla gayba ulaşabileceğini belirtir.

Görüldüğü gibi tasavvuf ehlinin rüyaya basit bir olay olarak bakmadığı ortadadır. Genel olarak sûfiler, dünyada Allah'ı baş gözüyle görmenin vakî olmadığını ancak rüyada görmenin mümkün olduğunu belirtmektedir. Allah Teâlâ'yı mümkünat aynalarında görmek, kalpten O'ndan başkasını atmakla mümkün görülmektedir. Tasavvuf ehli, keşf ve ilhama mazhar olan kimselerin rüyalarını hakikat olarak görmeye beraber rüyaları vaaz, ikaz ya da irşad görevi olarak algılanmaktadır. Rüyada rü'yeti kabul eden bu sûfiler için bu yolla Allah'ı görmek, âhirette rü'yete mazhar olmak gibidir.

Rüyada Allah Teâlâ'yı görmenin önemli bir tartışma konusu olmasının nedeni görüldüğü üzere dünya şartları içinde gerçekleşen bir olay olup olmamasıdır. Bir kısım görüşe göre âhiretin en büyük nimetinden olan rü'yet, bu dünya şartları içinde rüya da dahi gerçekleşemez. Diğer görüşte rüya, zaman-mekân sınırlarını aşan bir durum olduğu için rü'yet gibi hakikati de içerisinde barındırabilir.

Tasavvuf ehli arasında rüyada rü'yet konusunda farklı görüşler olmasına rağmen genel görüş, Allah Teâlâ'nın kendi zâtıyla değil, sıfatlarının ve isimlerinin tecellisiyle görünebileceğidir. Zira zaman ve mekândan münezzeh, duyularla idrâk edilemeyen sonsuz ve sınırsız bir varlığın eşi ve benzeri yoktur, O, beşeri hiçbir özelliğe sahip değildir. O'nun bu şekilde aşkın bir varlık oluşu sınırlı akla ve

⁷¹⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 606.

⁷¹⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 607.

⁷¹⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 604-616.

⁷¹⁷ İdiz, *Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi*, 2477.

duyulara sahip, zaman ve mekânla sınırlı olan insanın O'nun Zât'ını tam anlamıyla idrâk etmesini ve beşeri duyularla algılamasını mümkün kılmamıştır. Ancak, Allah'ın malum ve var olmasının, rü'yetinin mümkün oluşuna delâlet ettiğini de söylemek gerekmektedir. Âhîret yurdunda keyfiyet, cihet, yön, mesafe gibi durumlar olmaksızın Allah görülecektir. Dünyada baş gözüyle Allah'ı görmenin imkânsız olduğunu belirtmekle beraber, rüyada rü'yet hakkında yaşanan tecrübelerin dikkate alınmasının gerekliliği ortadır. Kur'ân ve sünnet çizgisine sadık olan Hak dostlarının buldukları mânevi hâllere göre yaşadıkları rü'yetin değeri rüyanın kendileri için bilgi kaynağı olmasındandır. Bu rüyalar, hem zâhiri hayatlarına zenginlik katmış hem de bâtınlarını zenginleştirmiştir. Bu zatların gördükleri rüyalar, rüya külliyyatlarında yer bulmakla beraber bu sûfîlerin rüya gibi yollarla elde edilen bilgilerin Kur'ân ve sünnete uygun olup olmadığının araştırıp incelenmesinin gerekliliği üzerine mesajlar vermeleri bu zatların rü'yet söylemlerine dair inancı kuvvetlendirmektedir.

3. RÜ'YETÜ'N-NEBÎ

3.1. Semâvî Dinlerde Rü'yetü'n-Nebî

Her peygamber Allah'tan aldığı hak ve hakikati insanlara ileten, tebliğ eden bir aracı, bir resûl ve aynı zamanda insanları yaklaşan hesap günü konusunda uyarıp ikaz eden bir nebîdir. Semâvî dinlerin bir kısım öğretileri ile ibâdetleri farklı olsa da peygamberleri rüyada veya yakaza halinde rü'yet isteği ortaktır. Hıristiyanlıkta Hz. İsâ, beşeri sıfatlardan soyutlanarak ilâhî bir hüviyete büründürüldüğü için onu görmek Tanrı'yı görmekle eşit değerdedir. Dolayısıyla İsâ'nın, Tanrı'nın ete-kemiğe bürünmüş kelâmı olarak yakaza veya rüya yoluyla görülmesi olağan karşılanmaktadır.

Yahudilikte peygamberin her türlü günahı işleyebilen sıradan bir insan konumuna indirgenmesi ve Hz. Mûsâ'ya Hıristiyanlıktaki gibi ulûhiyet atfedilmesi arasındaki tezatlık, nübüvvet müessesesinin belirsiz ve karışık bir tablo olarak görülmesine neden olmaktadır. Bu muğlaklığın Hz. Mûsâ ile sona erdiği söylenmekle beraber bir kısım Yahudi inancında Mûsâ'yı rüya ya da yakaza halinde görme,⁷¹⁸ Tanrı'yı görmek gibi kutsaldır.

İslâm'da ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.), yakaza ve rüya yoluyla görülmesi, sünnetine ittiba eden, O'nu seven ve O'na özlem duyan kimseler için olağan karşılanmaktadır. Giriş mahiyetteki bu bilgilerden sonra semâvî dinlerin rü'yetü'n-nebî'ye bakışları kendi metinlerinde ayrıntılı olarak işlenecektir.

3.1.1. Yahudilikte Rü'yetü'n-Nebî

Yahudilikte peygamber “hözeh, ro'eh, navi, ish-ha Elohim”⁷¹⁹ gibi isimlerle zikredilmektedir. Hz. Mûsâ'nın, roe (gören) ve görülen sıfatlarının olduğu ve birçok rü'yete mazhar olduğu bilinmektedir.⁷²⁰ Ancak bir kısım Yahudi inancında Mûsâ'nın

⁷¹⁸ Ronald Ernest Clemens, *Prophecy and Tradition*, Oxford: Basil Blackwell, 1975, 52-66.

⁷¹⁹ Antonio Medina-Rivera and Lee Wilberschied, *Constructing Identities: The Interaction of National, Gender and Racial Borders*, Cambridge Scholars Publishing, British, 2013, 196.

⁷²⁰ Yeşeya, 30/10.

“kehanetin altmışta biri”⁷²¹ olan rüya veya yakaza ile görülmesi ile ilgili herhangi bir duruma itibar edilmemektedir. Çünkü bu tarz rüyalar, ilâhî rehberlik özelliği taşırsa değerlidir.⁷²² Rüyada Mûsâ gibi peygamberlerin görülmesi de ilâhî bir mesajı barındırmamakta sadece dünya hayatıyla ilgili günlük müjdelere taşımaktadır.⁷²³

Hız. Mûsâ'nın rü'yetinin imkânsızlığını aklî olarak temellendiren Yahudi anlayışının yanında bir kısım Yahudi mistikte Mûsâ, bilgeliğini Tanrı'dan aldığı için Tanrı'nın inkarnasyonu olarak 'topluluğun tanrısı'⁷²⁴ şeklinde betimlenmektedir. Dolayısıyla "Mûsâ, Tanrı'nın içinde bulunduğu koyu karanlığa karışırken"⁷²⁵ ve "...bak, seni firavuna karşı tanrı gibi yaptım"⁷²⁶ pasajları; Mûsâ'nın algılanması ve Tanrı'nın yeryüzünde rüyada veya uyanık şekilde görülmesi ile eşit önemde görülmektedir. Çünkü bu anlayışa göre Mûsâ, Tanrı'yla görüşmeye çıktığında bedensiz bir şekilde tekrar doğmuştur.⁷²⁷

Mûsâ hakkında, "Bu benim elçimdir, sizin için Ben neysem o da odur, sözü benim sözüm, emri Benim emrim, aranızda zuhûru Benim zuhûrum gibidir"⁷²⁸ şeklindeki hitap, varolanların en üstünü⁷²⁹ şeklinde görülmesini etkili kılmaktadır. Tevrat'ta yer alan ve Mûsâ'nın Firavun'a karşı yaptığı konuşma,⁷³⁰ İsrâiloğullarının bulut ve ateş formunda ilâhî kudret ile karşılaşmaları ve çölde dolaştırılmaları,⁷³¹ Tanrı'nın inkarnasyonu olan Mûsâ'yı rü'yete örneklerdir. Yine Tanrı'nın gök gürlemesiyle Mûsâ'ya cevaplar vermesi,⁷³² Yahve'nin İsrâiloğullarına görünerek On

⁷²¹ "Peygamberliğin altmışta biri ve peygamberliğin olgunlaşmamış hâli" veya "ölümün altmışta biridir." Rabbi Aron Parry, *The Complete Idiot's Guide to The Talmud*, çev. Estreya Seval Vali, Gözlem Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 2005, 139.

⁷²² www.sefaria.org/Bava_Metzia.107b, Erişim Tarihi: 25/01/2020.

⁷²³ Maurice Simon, *Berakoth*, ys., London, 1947, Berakoth/56b.

⁷²⁴ Dursun Ali Aykıt, *Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*, Kitabevi, İstanbul, 2011, 183.

⁷²⁵ Çıkış, 20/21.

⁷²⁶ Çıkış, 7/1.

⁷²⁷ "Mûsâ'nın dağa çağırılması ikinci doğumdur. Birinci doğum bir beden ve fani ebeveynler aracılığıyla olmuşken; ikincisi saf ve basit rûhun egemenliğiyle gerçekleşmiş, her şeyin Babası olan babadan meydana gelmiştir. Böyle Tanrısal bir doğum gerçekleşmiştir." Aykıt, *Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*, 185.

⁷²⁸ Çıkış, 3/14; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 241.

⁷²⁹ James A. Diamond, *Maimonides And The Shaping Of The Jewish Canon*, Cambridge University Press, Usa, 2014, 116-118.

⁷³⁰ Çıkış, 10/3-18.

⁷³¹ Tesniye, 10/4; 31/15-16; Çıkış, 3/2-6; 13/21-22; 16/10; 19/9, 16, 18; 24/15-18; Levililer, 16:2; Nehemya 9/12-13.

⁷³² Çıkış, 19/18-19.

Emir ve ibâdetlerle ilgili Ahit Yasası'nı tebliğ etmesi⁷³³ aslında Tanrı ile konuşan, görüşen görünmez varlığının (Yahve'nin) Mûsâ'da tecellisini (vision)⁷³⁴ temsil etmektedir.

Yahudiliğin tarihi ve kültürel kaynaklarına bakıldığı zaman peygamber rü'yeti ile ilgili zühd hayatı yaşayan Thêrapeute'ler topluluğu olarak bilinen ve dünyadan elini eteğini çekmiş bir halde yaşayan insanların belli bir riyâzet sonucunda ulaştıkları mükâşefeden (vision spirituelle) başka herhangi bir anlayış söz konusu değildir.⁷³⁵ Özet olarak rü'yet genellikle peygamberlerin özellikle Mûsâ'nın Tanrı'yla iletişimi olarak anlaşılmaktadır. Çünkü Yahudi anlayışında rü'yet, sadece Tanrı'yla peygamber arasında meşru yollardan⁷³⁶ biridir. Ancak bir peygambere ulûhiyet atfedilmesi ile rü'yetin Tanrı'yı görmekle eş değer görülmesi, dini metinlerin yanlış tezahürlerinin sonucudur.

3.1.2. Hıristiyanlıkta Rü'yetü'n-Nebî

Hıristiyanlıkta rü'yetü'n-nebî, bütüncül bir bakış açısıyla incelendiğinde İsâ merkezlidir. Tanrı'nın oğlu olarak İsâ'nın rü'yeti, diğer peygamberlerden yüce olması⁷³⁷ ve onu görenin Tanrı'yı görmekle eşit sayılması⁷³⁸ olarak önem verilen bir durumdur. Bu bağlamda özellikle misyonerlik gibi faaliyetlerde İsâ'nın rü'yeti, ilâhî kutsallık olarak kaptanı olan gemi⁷³⁹ gibi algılanmaktadır. Özellikle İsâ'nın şu vaadiyle rü'yetinin her daim yol gösterici olacağı vurgulanmaktadır:

“Dünyanın her yanına gidin, müjdeyi bütün yaratılışa duyurun. İman edenlerle birlikte görülecek belirtiler şunlardır: Benim adımla cinleri kovacaklar, yeni dillerle konuşacaklar, yılanları elleriyle tutacaklar. Öldürücü

⁷³³ Çıkış, 20/22-26; 21/ 24-26.

⁷³⁴ “Kendimi ona Aşem hakkında belirsiz bir vizyonla tanıtırım; onunla rüyada konuşurum, Ben Aşem, Kendimi bir vizyonla tanıtırım... Kulum Moşe için ise böyle değil!” (Sayılar, 12: 6-7); W. Owen Cole, *Momparative Religions*, Blannford Press, U.K., 1982,63-64; Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2003, I, 223; Karen Armstrong, *The Bible*, çev. İlgin Yıldız, Versus Kitap, İstanbul, 2008, 13.

⁷³⁵ İsmail Taşpınar, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnançları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, 156.

⁷³⁶ I. Mendelshon, “Dream”, *The Interpreter's Dictionary of The Bible*, ed. Nolan b. Harman, New York, 1952, I, 868.

⁷³⁷ Matta,12/21;22/41-46; Markus, 12/35-37; Luka,20/41-44; Markos,12/1-2.

⁷³⁸ Matta, 10/40.

⁷³⁹ Jerry Bridges, *Kutsallığa Doğru*, çev. Hande Taylan, Müjde Yayıncılık, İstanbul, 1997, 5.

bir zehir içseler bile, zarar görmeyecekler. Ellerini hastaların üzerine koyacaklar ve hastalar iyileşecek.”⁷⁴⁰

Bu sözlerle göğe alınan ve Tanrı'nın sağında oturan İsa;⁷⁴¹ havarilerin İncil'i yaymak için yeryüzüne dağılmalarını haber vermekte, zora düştüklerinde ya da tutuklandıklarında kendisiyle yakaza halinde nasıl konuşacaklarını kendilerine bildirmektedir.⁷⁴²

Sinoptik İncil'lerde Petrus, Yuhanna ve Yakup adlı havariler, İsa'nın peygamberlerden olan Mûsâ ve İlyas ile yakaza halinde konuştuklarına şahit olduklarını şöyle bildirmektedir:

“Altı gün sonra İsa, yanına yalnız Petrus, Yakup ve Yakup'un kardeşi Yuhanna'yı alarak yüksek bir dağa çıktı. Onların gözü önünde İsa'nın görünümü değişti. Yüzü güneş gibi parladı, giysileri ışık gibi bembeyaz oldu. O anda Mûsâ ile İlyas öğrencilere görüldü. İsa'yla konuşuyorlardı. Petrus İsa'ya, "Ya Rab" dedi, "Burada bulunmamız ne iyi oldu! İstersen burada üç çardak kurayım: Biri sana, biri Mûsâ'ya, biri de İlyas'a. Petrus daha konuşurken parlak bir bulut onlara gölge saldı. Buluttan gelen bir ses, "Sevgili Oğlum budur, O'ndan hoşnudum. O'nu dinleyin!" dedi. Öğrenciler bunu işitince, dehşet içinde yüzüstü yere kapandılar. İsa gelip onlara dokundu, "Kalkın, korkmayın!" dedi. Başlarını kaldırıncı İsa'dan başka kimseyi göremediler.”⁷⁴³

Havarilerin şahit oldukları bu rü'yet, “Nice peygamberler, nice doğru kişiler sizin gördüklerinizi görmek istediler, ama göremediler. Sizin işittiklerinizi işitmek istediler, ama işitemediler”⁷⁴⁴ sözü ile desteklenmektedir. On iki havariden olan ve İsa'nın ölümünden sonra Hıristiyanların etrafında toplandığı Aziz Petrus'un da yakaza halinde İsa'yı görmesi ve vecd hali şöyle anlatılır:

“Yemek hazırlanırken Petrus kendinden geçti. Göğün açıldığını ve büyük bir çarşafı andıran bir nesnenin dört köşesinden sarkıtılarak yeryüzüne indirildiğini gördü. Çarşafın içinde, yeryüzünde yaşayan her türden dört ayaklı hayvanlar, sürüngenler ve kuşlar vardı. Bir ses ona, "Kalk Petrus, kes ve ye!" dedi. "Asla olmaz, ya Rab!" dedi Petrus. "Hiçbir zaman bayağı ya da murdar herhangi bir şey yemedim." Ses tekrar, ikinci kez duyuldu; Petrus'a, "Tanrı'nın temiz kıldıklarına sen bayağı deme" dedi. Bu, üç kez tekrarlandı. Sonra çarşafı andıran nesne hemen göğe alındı. İsa halkın tümüne değil de,

⁷⁴⁰ Matta, 16/15-19.

⁷⁴¹ Efesliler, 1/20-21.

⁷⁴² Markos, 13/11; Luka, 12/ 11-12; 21/14-15; Matta, 10/19-20.

⁷⁴³ Matta, 17/1-8; Markos, 9/2-9; Luka, 9/28-39.

⁷⁴⁴ Matta, 13/17.

Tanrı'nın önceden seçtiği tanıklara -ölümden dirilmesinden sonra kendisiyle birlikte yiyip içen bizlere-göründü.”⁷⁴⁵

Günümüz Hıristiyanlığını sistematize eden ve İsa'nın vefatından sonra ilâhî mesajları yayan Pavlus,⁷⁴⁶ yaptığı çeşitli yolculuklarda ve misyonerlik faaliyetlerinde çeşitli yakaza hallerinde rü'yetlerle karşılaştığına dair rivâyetler bulunmaktadır:

“Şimdi, kardeşler, size bildirdiğim, sizin de kabul edip bağlı kaldığınız müjdeyi anımsatmak istiyorum. Size müjdelediğim söze sımsıkı sarılırsanız, onun aracılığıyla kurtulursunuz. Yoksa boşuna iman etmiş olursunuz. Aldığım bilgiyi size öncelikle ilettim: Kutsal Yazılar uyarınca Mesih günahlarımıza karşılık öldü, gömüldü ve Kutsal Yazılar uyarınca üçüncü gün ölümden dirildi. Daha sonra da beş yüzden çok kardeşe aynı anda göründü. Bunların çoğu hâlâ yaşıyor, bazılarıysa öldüler. Bundan sonra Yakup'a, sonra bütün elçilere, son olarak zamansız doğmuş bir çocuğa benzeyen bana da göründü.”⁷⁴⁷

“Ey efendim, sen kimsin? dedim. Ben İsa'yım. 'Haydi, ayağa kalk. Seni hizmetimde görevlendirmek için sana göründüm. Hem gördüklerine, hem de kendimle ilgili sana göstereceklerime tanıklık edeceksin. 'Seni kendi halkının ve öteki ulusların elinden kurtaracağım. Seni, ulusların gözlerini açmak ve onları karanlıktan ışığa, şeytanın hükümranlığından Tanrı'ya döndürmek için gönderiyorum. Öyle ki, bana iman ederek günahlarının affına kavuşsunlar ve kutsal kılınanların arasında yer alsınlar.”⁷⁴⁸

Pavlus'un yakaza hâlinde yaşadığı İsa'yı rü'yeti, “ben daha annemin rahmindeyken seçip lütfuyla çağıran Tanrı, uluslara müjdelemem için Oğlu'nu bana göstermeye razı oldu” şeklinde “vahiyy”⁷⁴⁹ olarak değerlendirilmektedir. Göğe yükselen İsa'nın bu şekilde gözükmesi,⁷⁵⁰ Pavlus'un yanında bulunanların sadece ufak bir sesi işitmesi⁷⁵¹ şeklinde gerçekleşmiştir.

Hıristiyanlıkta İsa'nın rü'yeti sadece havarilere özel bir durum olmayıp İsa öğretisine bağlı olanlar için de geçerlidir. Nitekim Hananya adında Pavlus'a ileti göndermek için görevlendirilen bir kişinin rü'yeti, şu şekilde aktarılmaktadır:

⁷⁴⁵ Elçilerin İşleri, 10/ 10-41.

⁷⁴⁶ Robert Jewett, “Paul the Apostle”, *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, New York, 1987, II, 213.

⁷⁴⁷ Korintoslulara Birinci Mektup, 15/3-8.

⁷⁴⁸ Elçilerin İşleri, 26/15-18.

⁷⁴⁹ Galatyalılar, 2/2.

⁷⁵⁰ I. Korintliler, 9/1.

⁷⁵¹ Elçilerin İşleri, 9/7; 22/14.

“Bir görümde İsa ona, "Hananya!" diye seslendi. "Buradayım, ya Rab" dedi Hananya. İsa ona, "Kalk" dedi, "Doğru Sokak denilen sokağa git ve Yahuda'nın evinde Saul adında Tarsuslu birini sor. Şu anda orada dua ediyor. Görümünde yanına Hananya adlı birinin geldiğini ve gözlerini açmak için ellerini kendisinin üzerine koyduğunu görmüştür." Hananya şöyle karşılık verdi: "Ya Rab, birçoklarının bu adam hakkında neler anlattıklarını duydum. Yeruşalim'de senin kutsallarına nice kötülük yapmış. Burada da senin adını anan herkesi tutuklamak için başkâhinlerden yetki almıştır." İsa ona, "Git!" dedi. "Bu adam, benim adımla öteki uluslara, krallara ve İsrailoğulları'na duyurmak üzere seçilmiş bir araçtır. Benim adım uğruna ne kadar sıkıntı çekmesi gerektiğini ona göstereceğim.”⁷⁵²

İsa'nın rü'yeti Kutsal Kitap'ta genellikle yakaza hâlinde gerçekleşmektedir. Bu durum İsevîlerin düşmanlarına karşı bir uyarı vasıtası olabilmektedir. Nitekim İsa öğretisine tehdit ve ölüm solan Saul'e⁷⁵³ İsa, yakaza hâlinde şöyle seslenmektedir:

“Saul, Saul, neden bana zulmediyorsun? Saul, ‘Ey Efendim, sen kimsin?’ dedi. ‘Ben senin zulmettiğin İsa'yım’ diye yanıt geldi. Saul'la birlikte yolculuk eden adamların dilleri tutuldu, oldukları yerde kalakaldılar. Sesi duydularsa da, kimseyi göremediler. Saul yerden kalktı, ama gözlerini açtığı anda hiçbir şey göremiyordu. Sonra kendisini elinden tutup Şam'a götürdüler. Üç gün boyunca gözleri görmeyen Saul hiçbir şey yiyip içmedi.”⁷⁵⁴

Hıristiyanlıkta rü'yetü'n-nebî görüldüğü üzere İsa merkezli bir anlayış olmakla beraber vahiy, ikaz, müjde vasıtası⁷⁵⁵ şeklinde cereyan etmektedir. Her ne kadar bu rü'yet, Tanrı'nın ete-kemiğe bürünmüş vahyi olarak gerçekleşse de özellikle havarilerin öğretilerini yaymada ve pek çok mesajın iletilmesinde etkili bir misyonerlik metodudur.

3.1.3. İslâm'da Rü'yetü'n-Nebî

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber; rahmet,⁷⁵⁶ beşîr, mübeşşir,⁷⁵⁷ müzekkir,⁷⁵⁸ nezîr, şâhid,⁷⁵⁹ rahmet⁷⁶⁰ gibi isim ve sıfatlarla geçmektedir. Kur'ân,

⁷⁵² Elçilerin İşleri, 9/10-16.

⁷⁵³ Elçilerin İşleri, 9/1-2.

⁷⁵⁴ Elçilerin İşleri, 9/1-8.

⁷⁵⁵ Jan N. Bremmer, *Visio Pauli and The Gnostic Apocalypse of Paul*, ed. István Czachesz, Peeters, Leuven, 1968, 77-105.

⁷⁵⁶ Enbiyâ, 21/107.

⁷⁵⁷ İsrâ, 17/105; Fâtır, 35/24; Ahzâb, 33/45, 46; Saff, 43/21.

⁷⁵⁸ Gaşîye, 88/21.

⁷⁵⁹ Ahzâb, 33/45, 46.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvetini kanıtlayan en büyük mucize,⁷⁶¹ 'üstün ve yüce ahlâk sahibi',⁷⁶² 'son nebi',⁷⁶³ olduğunu da belirtir. Hız. Peygamber'in ümmetine rehber oluşu ve örneklığı, çeşitli boyutlarıyla birçok ilim dalı ve disiplini açısından ele alınıp değerlendirilebilir. Bu ilim dallarından olan tasavvuf, Hız. Peygamber'i insanları hakiki bilgiye ulaştırmada nurun kaynağı olarak görmektedir. Sûfiler, Hız. Peygamber'in hayata geçirdiğı dini hayatı ve mânevi yönünü hedef aldıkları için rüya ya da yakaza yolu ile görmeyi arzulamaktadır. Konuya geçmeden evvel sûfilerin peygamber algısının değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

3.1.3.1. Sûfilerin Hız. Peygamber (s.a.v.) Algısı

Tasavvuf ehlinin hâl ve makam teorilerinin temelini oluşturan ana düşünce, Hız. Muhammed'in (s.a.v.) şahsı ve yaşam biçimidir. Peygamberin her sözü, her fiili, her hali sûfi için en iyi örnek ve bilgidir. Sûfiler, Hız. Peygambere itaatı, Kur'an'ı tasdik; ona intisabı, Kur'an'a teslim olma şeklinde algılamaktadır.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) terbiyesinde yetişip kendilerini olgunlaştırarak kâmil müminler olan ve onun mânevi hayatını örnek alarak kendilerini kâmilleştirmeyi (mânevi açıdan olgunlaştırmayı) amaçlayan sûfiler,⁷⁶⁴ özellikle mârifet-i ilâhiyyeye erişme konusunda kitap ve sünnetin dışındaki her şeyi bâtil görmektedir.⁷⁶⁵

Hız. Peygamber'e tabi oldukları, getirdiğı şeriatı uygulama noktasında takvâda gösterdikleri hassasiyet, gıpta edilmeye layık mertebede olduklarını gösterdiği için hâl ehlinin gözünden perdeler kaldırılabilir. Böylece göz keskinleşerek peygamberin gördüğünü görür, duyduğunu duyar, beşeri perdelerden arınır. Bu arınanlardan bazısı, Hız. Peygamber'le konuşan sâlihlerdir.⁷⁶⁶ Sûfilerden Ebû Abdurrahman es-

⁷⁶⁰ Enbiyâ, 21/107; En'âm, 6/19; A'râf, 7/158; Furkân, 25/1; Sebe', 34/28.

⁷⁶¹ Nisâ, 4/153; En'âm, 6/7-9; İsrâ, 17/90-95; Furkân, 25/8.

⁷⁶² Kalem, 68/4.

⁷⁶³ Ahzâb, 33/40, 45-47; Feth, 48/29;

⁷⁶⁴ Abdülkerim el-Cilî, *el-İnsânü'l-kâmil fi marifeti'l-evâhir ve'l-evâil*, thk. Ebu Abdurrahman Salah b. Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2000, 2006-2010.

⁷⁶⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, 145; Rabbânî, *Mektûbat*, (25. Mektup), I, 85.

⁷⁶⁶ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, III, 343-344; 445; VI, 328; V, 74.

Sülemî (ö. 412/1021) de, velîlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) olan sevgilerinden dolayı O'nun varisleri olduğunu dolayısıyla ilhama mazhar olabileceğini⁷⁶⁷ belirtir.

Sûfîler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.); *مِنْ أَشَدِّ أُمَّةٍ لِي حُبًّا، نَاسٌ يَكُونُونَ بَعْدِي، يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ رَأَى بَأَهْلِهِ وَمَالِهِ* "Ümmetim içinde beni en çok sevenler, benim vefatımdan sonra doğan ve beni görebilmek için ailesini ve bütün mal varlığını feda etmeyi göze alan kimselerdir"⁷⁶⁸ hadîsine binaen Hz. Peygamber'e (s.a.v.) uyup onun mânevî rûhuyla kendilerini kâmileştirmeyi ve böylece bu şerefe nâil olmak için Hz. Peygamber ile kendileri arasında var olduğunu öne sürdükleri itaati, ittibâyı, bey'atı esas alan bağın kesintiye uğratılmamasına özen göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ile sûfîlerin iletişimi bazen rüya görme, bazen de uyanık olarak düşünme ve hayal etme veya diğer bir deyişle murakabe şeklinde gelişmektedir. Bu durum kendileri açısından bir yol gösterici olmakla beraber iç dünyasına ışık tuttuğu için mânevi olarak 'mâna'yı fark etmeyi başlatmaktadır. Rüya ve yakaza ile kişinin gönlünde hayatının sonraki bütün kısımlarını kuşatan ve değiştiren mânevi bir uyanış gerçekleşir.⁷⁶⁹

Tasavvuf ehli genel olarak, rüya yoluyla Hz. Peygamber 'i (s.a.v.) görmenin, onunla konuşmanın olağan bir durum olduğuna inanmaktadır. Ancak asıl sorunun uyanık (yakaza) hâlde görülüp görülmeyeceğidir. Uyanık halde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) görüleceğini iddia edenlere göre "kalp" veya "sır" gözünün açılmasıyla gayb âlemi görülebilir. Bu, uyanıklık halinde olursa 'ilham' uykuda olursa 'doğru rüya' adını alır. Böyle bir makama ulaşan kişi, uyanık halinde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görerek O'nunla konuşur ve O'ndan yardım diler. Zira bu hâl, peygamber sevdalıları olan sûfîler için ödüdür.⁷⁷⁰

Sûfîler, Peygambere olan sevgi ve ittiba ile nefsin müdahalesinden korunmuş keşf ehlinin, yakaza veya rüya hâlinde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görmelerinin mümkün olduğunu belirtmektedir. Zira ilhâma mazhar olan bu hârikulade olay, şeytanın fitne ve vesvesesinden korunmuş anlamına gelmektedir. Tasavvuf erbabı, rüya ve yakaza hâlinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) görünmesini bazı ıstılahlar

⁷⁶⁷ Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, thk. Ahmed Şerbâsî, Kitâbu'ş-Şu'b, y.y. , 1998, 9.

⁷⁶⁸ Müslim, Cennet, 12.

⁷⁶⁹ Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, II, 575-580.

⁷⁷⁰ Azîzüddin Nesefî, *İnsân-ı Kâmil*, 324.

çerçevesinde mümkün görmektedir. Dolayısıyla bu ıstılahlar içerisinde keşf, misâl, ilham, yakaza gibi kavramların açıklanması uygun olacaktır.

3.1.3.1.1. Keşf

Tasavvuf ıstılahatları içerisinde önemli kavramlardan biri olan keşf sözlükte temâşa etme,⁷⁷¹ kapalı olan bir şeyi açığa çıkarma, perdeyi aralama, sırlarını birbirine açmak⁷⁷² anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî ıstılahta ise akıl, zihin ve duyular ile kavranamayan Allah Teâlâ'nın tecellilerine vücûden ve şuhûden muttalî olarak gayba ve ulûhiyete ait mahrem ve sırrı bilgileri, şüphe olmaksızın sanki gözüyle görüyormuş gibi kalp gözüyle görmeye denir.⁷⁷³

Keşf kavramı genellikle İbnü'l-Arabî düşüncesinde mânalar, yani gözle görünmeyen gaybi şeyler iken⁷⁷⁴ tasavvuf erbabının genel düşüncesine göre, fiili gördükten sonra fâili görmeye talip olma ile ilgilidir. Sûfilerin yaşamış olduğu mânevî açılımlarla meydana gelen ilmin hâsıl olmasıyla görülmeyen bir şey, gözle görülecek hâle gelmektedir.⁷⁷⁵ Dolayısıyla bir hâl olan keşf-mükâşefe, kalp gözünün açılmasıyla gayb âlemine açılarak rü'yet mahali olur.⁷⁷⁶

Mükâşefe ilmini âhiret ilimlerinden sayan ve ilimlerin gayesinin bu olduğunu⁷⁷⁷ belirten tasavvuf ehli keşf kavramının örtünün kaldırılması ile gözün keskinleşmesini şu âyetle temellendirilmektedir:

لَقَدْ كُنْتُمْ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكُمْ غِطَاءَكُمْ فَبَصَرُكُمُ الْيَوْمَ حَدِيدٌ

*Sen bundan gaflette idin; bu yüzden senden örtünü (gıtâ') kaldırdık (keşf) ve bu gün görüşün keskindir.*⁷⁷⁸

Allah Teâlâ'nın kulunun kalbine gayb âlemine ait nûrları açarak perdelerin kaldırılmasıyla onu çeşitli rü'yetlere mazhar kılması⁷⁷⁹ için sâlikin takva, mücâhede

⁷⁷¹ Abdurrezzâk Kâşânî, *Istulâhâtü's-süfiyye*, thk. Abdulâ'l Şâhîn, Dâru'l- Menâr, Kâhire, 1996, 346.

⁷⁷² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX, 300; İsfahânî, *el-Müfredât*, 558; Tahânevî, *Keşşâf*, II, 1367-1368.

⁷⁷³ Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, 154-155; Serrâc, *el-Lüma'*, 422;

⁷⁷⁴ William Chittick, *The Self-Disclosure of God, Principles of Ibn al-'Arabi's Cosmology*, State University of New York Press, New York, 1998, 52; a. mlf. , *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-Arabi's Metaphysics*, The State University of New York, Albany, 1989, 216.

⁷⁷⁵ Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, II, 618, 626.

⁷⁷⁶ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 90; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 159; Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, II, 618.

⁷⁷⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 44.

⁷⁷⁸ Kâf, 50/22.

gibi hâllere bürünmesi gerekmektedir. Nefsini dünyevi şeylerden temizlemenin ilki zâhir ilimlerden dolayı meydana gelen perdeler olduğu için ibâdet ve riyâzetlerle bâtın süslenmelidir. Aksi takdirde keşfi bilgiyi şeytan bulandırabilir.⁷⁸⁰

Keşfin aklın sınır ve imkânları içerisinde kalarak değil de aklın ötesi bir idrâke sahip olduğunu yani hakikati bâtın yoluyla görmenin asıl bilme olduğunu dile getiren sûflilere göre aklın imkânlarının dışına çıkamayanlar hakikati tam anlamıyla idrâk edemezler. Bu durum aslında şiir okuyup da onun zevkini anlamayan kimselerin durumuna benzetilmektedir. Kalp gözü olmayan kimselerin keşf hakikatini anlamayacaklarını⁷⁸¹ söyleyen hak ehlinin söylemleri, dinin bâtın tarafının olduğunu ve gayba vakıf olmanın imkân dâhilinde olduğunu göstermektedir.

3.1.3.1.2. Misâl Âlemi

Varlığın öncesiz ve sonrasız tek sahibinin Allah olduğu vahdet-i vücûd görüşünde, içinde görünmezden görünüre yönelerek tecelli ve zuhûr eden varlık mertebeleri içinde misâl âlemi, gaybın görüldüğü yerdir. Genel olarak rûhlar âleminde zâhir olan şeylerin, cisimler âleminde kazanacağı sûrete mümâsil bir sûretin bu âlemde temessül etmesi itibarıyla misâl âlemi denilmiştir.⁷⁸² Rûhların feyzini cisimlere ulaştırmaya vasıta olması nedeniyle berzâh âlemi şeklinde de adlandırılan bu mertebeye mürekkebât-ı latîfe mertebesi ismi de verilerek mertebe şöyle izah edilmektedir:

“Âlem-i misâlin sûretleri, berzâh-ı âhirin sûretleri mukabilindedir. Berzâh-ı evvelde zâhir olan şeyler, havasa bazen rüyada bazen de uyanıkken keşfolunur. Ervâh nasıl nûrânî ve rûhânî ise misâl âlemi de öyle latîf ve nûrânîdir.”⁷⁸³

Tasavvuf ehline göre kendisini hapseden beden gömleğinden ve onu bu âleme bağlayan şeylerden keşf ve ilhamla sıyrılan sâlik, gaybi âleme mazhar olabilir. Bu âlemde Allah Teâlâ, dostlarına öyle bir makam verir ki oraya ulaşmak mahlûkun

⁷⁷⁹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, IV, 171.

⁷⁸⁰ Rabbânî, *Mektûbât*, I, (217. Mektup), 400.

⁷⁸¹ Gîsûdirâz, *Müntehabât-ı Şerh-i Temhîdât*, 360-390.

⁷⁸² Cavid Sunar, “İnsan-Âlem İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Yayınları*, 1977,(3), 57-58.

⁷⁸³ Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I, 34-35.

haddine düşmez.⁷⁸⁴ Aklın anlamakta aciz kaldığı, rûh ve beden âlemlerinin mânalarının görüldüğü âlem-i misâlde latîf (elle tutulur olmayan) imajlarla sûret tezâhür edebilir. Kısaca "âlem-i misâl" sadece müşâhade ve görüntü içindir. Orası diğer iki âleme aynalık eder.⁷⁸⁵

Sûfilere göre keşf ehline ilim hâsıl olunca görülmeyen bir şey, gözle görülecek hâle gelir.⁷⁸⁶ Dolayısıyla peygamberlerin rûhlarının "misâl âlemi" aynasında görülebilmesi mümkündür. Bu görme, maddi olmayan bir âlemin varlığının ve mânaların kendilerine uygun imajlarla görülme imkânının varlığını göstermektedir. Nitekim âlem, beş sınıfa ayrılarak evliyanın keşf hâlinde misâl âleminden aldığı mânaların içinde uykuda veya uyanırken gaybi hâllere ulaşabileceği şöyle özetlenmektedir:

“Birinci tabaka; yeme, içme gibi birçok kayıtlara bağlı olan bizim hayatımızdır. İkinci tabaka, Hz. Hızır ve İlyas’ın (a.s.) hayatlarıdır ve bir dereceye kadar serbesttir. Yani bir anda pek çok yerde bulunabilirler. Üçüncü tabaka, Hz. İdris ve İsâ’nın (a.s.) hayatlarıdır ki, beşeriyetin ihtiyaçlarından sıyrılmış, melek hayatı gibi bir hayata dönüşerek nuranî bir letâfet kesbetmiştir. Dördüncü tabaka, şehitlerin hayatıdır. Hz. Hamza’nın, çok vakâlarda kendisine sığınan adamları koruması, bununla izah edilir. Beşinci tabaka, kabir ehlinin rûhî hayatlarıdır. Ölüm tebdil-i mekândır, rûhun salıverilmesidir, yokluk ve fenâ değildir. Sayısız vakâlarla evliyânın rûhlarının temessül etmeleri ve keşif ehline görünmeleri, bizlerle münasebetleri ve diğer kabir ehlinin uykuda ve uyanırken bizlerle münasebetleri ve gerçeğe uygun olarak bizlere haberler uçurmaları gibi pek çok delil, bu hayat tabakasının mevcudiyetini ispat eder.”⁷⁸⁷

Anlaşıyor ki misâl âlemi, müstakil bir varlık alanı olması yanında ruhlar âlemine daha yakın olan melekût âlemi içinde de zikredilmektedir. Burada uyku veya uyanırken görülen şeyler, âlem-i şehâdet gibi açıkça görülebilir. Dolayısıyla âlem-i misâlin vücûdu, âlem-i ervâh ve âlem-i şehâdet kadar kesindir. Anlaşılan o ki, sûfiler için âlem-i misâl başlı başına bir âlemdir. Bu âlemde insanın amellerine göre şekillenen gaybî bilgilere ulaşması mümkün görülmektedir. Çünkü gerek yakaza

⁷⁸⁴ Attâr, *Tezkire*, 587.

⁷⁸⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, II, (443. Mektup), 420-421.

⁷⁸⁶ Hucvirî, *Keşfu'l-mahcûb*, II, 626.

⁷⁸⁷ Bediüzzaman, *Mektûbât*, 11-12.

gerekse uyku hâlindeki rûhun yolculuğu ve şuurdan şuuraltına geçişi misâl âleminde gerçekleşmektedir.⁷⁸⁸

Konunun daha iyi anlaşılması için şöyle bir soru sorulabilir: Duyu ve akıl keşf ve misal âlemini anlayabilir mi?

Fiziksel dünyanın klasik fizik kurallarında evren denildiği zaman aklımıza galaksiler, yüz binlerce yıldız ve boşluk gelmektedir. Dünya bu boşlukta gezen ufacık bir toz zerresi gibi görülmektedir. Evrenin sadece görünen yüzünü algıladığımız bu boşlukta atom altı denilen âlemde dünya kurallarına benzemeyen bir yapının var olduğu anlaşılmaya başlanmıştır. İki farklı âlem olan yani çevremizde algıladığımız makro dünya ile beş duyumuzla algılayamadığımız bu atom altı dünya sûfîlerin de kullandığı gaybî âlemle örtüşmektedir.

Sûfîler; âlem-i şehâdet denen ve beş duyu organıyla anlaşılabilen bilginin sınırlı olduğunu, âlem ötesinin beş duyu ve aklın yanında kalbin de derûni bir idrâk ve algılama mahali olduğunu vurgulamaktadır. Kalbin keşf ve müşâhede makamı olması, melekût âleminin sırlarına vakıf olması açısından şöyle belirtilmektedir:

“Gayb âleminde bulunan meleklerin vâkıf olması gibi gönül dünyalarını parlatan kimselerin ruhları bir araya geldiğinde karşı karşıya duran iki saf ayna gibi parlarlar. Böylece meleklerin bildiği bilgiler, bu kimselerin gönül aynalarına da yansyarak âlem ona zâhir olur.”⁷⁸⁹

Modernitenin katı rasyonel tutumundan ziyâde son yüzyılda bakana, görene ve durduğu yere göre değişebilen realitelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Pozitif bilimciler, var olan evrene bütüncül bakmaktan öte, her şeyin ayrı, bölünmüş, parçalanmış ve birbirinden bağımsız (nesnellik) olduğunu belirtmektedir. Bu önemli keşifte her şeyin artık akıl ve fizik kurallarıyla çözülenmeyeceği anlaşılmaktadır. Kuantum denen bu teori, her şeyin Newton prensipleriyle açıklanamayacağını, aklın tek otorite olamayacağı fikrini doğurmuş, din ve mistisizme adeta kapı aralamıştır.⁷⁹⁰

Max Planc’ın (ö.1947) kuantum fiziğinde içkin olarak belirsizlik ilkesine yer vermesi, belirlenmecilik/determinizmle ilgili klasik fiziğe ilişkin görüşleri değiştirmiştir. Albert Einstein’ın (ö. 1955) görelilik/izafiyet temeline dayanan fizik

⁷⁸⁸ Konuk, *Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I, 33, 36, 125; II, 46-55, 221-225; IV, 170, 324.

⁷⁸⁹ Azizüddin Nesefî, *İnsân-ı Kâmil*, 158-160.

⁷⁹⁰ Ferzende İdiz, “Kuantum Fiziği ve Tasavvuf”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, XIII, (2), 87.

teorisinden sonra determinizm eski önemini kaybettiği görülmektedir. Bugün sebep-sonuç ilişkisinin zorunluluğundan çok belirsizlik/indeterminizm rağbet görmektedir. Katı ve sert determinizmi reddedenler indeterminizmi savunmakta, bu da pozivitizmin, natüralizmin, materyalizmin sarsılmasına yol açmaktadır.⁷⁹¹

Kuantum teorisinde evren, bir yerellik değil bütünsellik içerisinde birbiriyle bağlantılıdır. Bu bütünsellik *كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ Allah her an yaratma hâindedir*⁷⁹² âyetinde belirtildiği gibi bir oluş halindedir ve her şey birbiriyle iletişim halinde olduğu için maddî evrenin arkasında saklı ve örtük bir düzen bulunmaktadır. Mevlâna bu örtük düzenin sürekli yenilendiğini, zaman kavramının yerini âna bıraktığını şu beyitlerle aktarmaktadır:

“Şu halde sen her göz açıp kapamada ölüyor, diriliyorsun.

Mustafa “dünya bir andan ibarettir” buyurdu.

Bizim fikrimiz havada bir oktur. Havada nasıl durur? Tanrı’ya gelir. Her nefeste dünya yenilenir.

Fakat biz, dünyayı öylece durur gördüğümüzden bu yenilenmeden haberdar değiliz.

Ömür su gibi yeniden yeniye akıp gider. Fakat cesette bir daimîlik gösterir.

Elinde hızlı hızlı oynattığın ucu ateşli bir sopa nasıl upuzun ve tek bir ateş hattı gibi görünürse ömür de pek çabuk akıp geçtiğinden daimî bir şekilde görünür.

Ateşli çöpü sallasan ateş gözüne upuzun görünür.”⁷⁹³

Evrenin her an oluş hâlinde olması canlı ve dinamik olduğu nassî delillerin yanında modern bilimin de yararlandığı bir husus olmakla beraber sûfler, evrende bütünsel bir ehâdiyet bulunduğunu ve her şeyin bu çekirdeğin etrafında birbiriyle bağlantılı olduğunu belirtir. İbnü’l-Arabî, kâinattaki sürekliliği şöyle ifade etmektedir:

“Kâinatta her mahlûk diridir. Çünkü varlık alanında her mahlûk Allah'ın hamdiyle tesbih etmekle meşguldür. Lâkin onların tesbihi anlaşılmaz. Bu ancak ilâhî

⁷⁹¹ Uludağ, *Tasavvufun Dili*, 348-349.

⁷⁹² Rahmân, 55/29.

⁷⁹³ Mevlânâ, *Mesnevî*, I, (beyit 1140-1145), 30.

keşif yoluyla anlaşılabilir. Hakk'ı ancak diri ve canlı olan mahlûk tesbih eder. Şu hâle göre (evrendeki) her şey diridir.⁷⁹⁴

Daha yeni bir teori olan kuantum anlayışından çok önce sûfler, kâinatta hiçbir şey yalnızca görüldüğü gibi olmadığını belirtmiştir. Onlara göre eşyanın taşıdığı gerçeklik zâhirinden ibaret olamaz. Her zâhirin bir bâtına işaret ettiği;

أَسْعَ عَلَيَّكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةٌ وَبَاطِنَةٌ *Allah size nimetlerini zâhir ve bâtin olarak bol bol ihsan etti*⁷⁹⁵

âyetindeki belirsizlik, zâhiri hislerle anlaşılammaktadır. Batı dünyası da artık bu belirsizliği yaratıcı ile doldurmanın yollarını ararken ortaya konan kuantum teorisi, mucizelerin doğa yasalarını ihlâl etmeksizin gerçekleşebileceğini kabul etmektedir.⁷⁹⁶

İnsanın aklının almadığı veya o konuda bilgi sahibi olmadığı ancak gerçekte var olan bir şeyi akılla temellendirmeye zorlaması aslında abesle iştigaldir. Sûflere göre akıl ve duyunun dışında kanunlarla hareket eden bir düzen vardır ve hala keşfedilememiştir. Keşfedilemeyen âlemin mânevî hakikatlerinin olması, mânevi âlemin hakikatinin bu âleme göre güneş gibi olduğunu göstermektedir. Yaşadığımız âlemin bu mânevî âleme göre karanlık duvarların arkası olduğu ve rûhun o büyük hakikat güneşinden beslendiği ancak duyuların ona göre çok kısıtlı olduğu ortadadır.

Günümüzde kuantum fiziğinin çift yarıklı deneyi ile bir maddenin aynı anda başka yerlerde bulunabileceği gerçeğinin ortaya konulması, böyle bir icraatın ilimle yapılabileceği hakikatini ispat etmiştir. Nitekim bilim adamları tarafından lazer ışığı kullanılarak ışınlama yöntemiyle atomların bir yerden bir yere naklinin sağlanması, ileride atom kitesinden oluşan maddenin de naklinin yapılabileceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Dikkat edilecek olursa Hz. Süleyman'ın lâhuti boyutu olan bir olayla Sebe Melikesi Belkıs'ın tahtını bir anlık karşısına getirtmesi bu naklin delillerindedir. Bu örnek bize ilmin ve duyunun ötesinde bir durumun olduğunu göstermekle beraber deterministlerin iddia ettikleri gibi tabii kanunların değişmez olduğu iddialarını da çürütmektedir. Dünya düzeninde bir kopuşun olmadığını aksine bazı sıçramaların olduğu, fiziki dünya içinde gaybi boyutun da varlığın görünmeyen boyutunu oluşturduğu ve mucizelerde olduğu gibi olaylara müdahil

⁷⁹⁴ Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, III, 313-314.

⁷⁹⁵ Lokmân, 31/20.

⁷⁹⁶ Caner Taslaman, *Kuantum Teorisi, Felsefe ve Tanrı*, İstanbul Yayınevi, İstanbul, 2008, 103.

olabileceği gerçeği ihtimal dâhilindedir. Kuantum fiziğinin, atom altı dünyaya fizik kurallarıyla izah edilmeyen bir belirsizliğin hâkim olduğunu belirtmesi ve temel doğa yasalarının istatistiksel yaklaşımlar olduğunu, zorunluluk ifade etmediğini söylemesi, harikulâde olayların gerçekleşeceğini desteklemektedir.⁷⁹⁷ Bu hârikulâde olay, görünen akılla değil Mevlâna'nın satranç oyunu metoforu ile dile getirdiği bir âlemin varlığını şöyle belirtmektedir:

“Görünen sûret gayb âlemindeki sûrete delâlet eder.

O da başka bir gayb sûretinden vücûd bulmuştur.

Böylece bunları, görüşünün miktarınca da üçüncü, dördüncü, onuncu surete kadar saydır.

Oğul bunlar, satrançtaki oyunlara benzer.

Her oyunun faydasını ondan sonrakinde gör.”⁷⁹⁸

Keşfi, duyular ve aklın ulaşamadığı veya ulaşma imkânı olmayan alanda bilgiye ulaşma kanalı olarak gören tasavvuf ehli, âleme bakıp sınırlı hakikatlerin görüldüğünü belirten kuantum teorisyenleri gibi aklın bittiği yerde keşfin başladığını belirtmektedir. Kur'ân ve sünnetin hükmüne ters düşmeyen mânevi hallerin yaşanması, akli delillerden kaynaklanan bilgiden daha tam ve eksiksiz olabilir. Çünkü Kur'ân'da; *وَإِتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ* Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir⁷⁹⁹ âyetinden hareketle keşf ehli, böyle bir kimsenin ilmini ölüm anında güzel bir sûrette ya da hoşlanarak kuşanacağı bir ışık olarak kendisine görüneceğini belirtir.⁸⁰⁰ Şunu belirtmek gerekir ki keşf, ilham gibi durumlar vicdanî, ferdî ve şahsî bir delil olarak görülmektedir. Yaşayanlara mahsus⁸⁰¹ olan bu hâller, müşâhedeye varan yolun hedefi olarak Hakk Teâlâ'nın sonsuz rahmeti ve cömertliğine bağlı olarak 'kapı'nın açılması sonucu hâsıl olan durumdur. Sûfiler, bu kapının açılmasıyla sırlara ulaşmaları durumunu gerçek manada sadece benzer tecrübe yaşayanların anlayabileceğini düşünürler. Zaten anlama faaliyetinin tam olarak gerçekleşebilmesi için anlayanın, sûfilerce dile

⁷⁹⁷ Hayati Aydın, “İslâm İnançları Açısından Mucize, Kerâmet, Sihir ve İstidrac Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, (Aralık), XVII, (32), 117.

⁷⁹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, IV, (byt 2885), 70.

⁷⁹⁹ Bakara, 2/282.

⁸⁰⁰ Chittick, *Hayal Âlemleri*, 133.

⁸⁰¹ İbn Haldûn, *Tasavvufun Mahiyeti*, 21.

getirilen bu derûnî tecrübenin ifadelerine sadece zihinsel açıdan değil her yönden hazır bulunması gerekmektedir. Ancak anlayanın zihni bilinci, kültür birikimi, bilgi dağarcığı, dünya görüşü, düşünce yapısı ve değer yargıları, içinde yaşadığı çağ ve bu çağın dayatmaları gibi durumlar, mâhiyeti gereği günlük tecrübelerden oldukça farklı olan, varlığa bakışı bütünüyle değiştiren sûfiyâne tecrübelerin ifadelerini anlayıp yorumlayı güçleştirmektedir. Dünya hayatındaki sınırlı algılarımızla zâhire göre hüküm verme işi, son derece sağlam bir prensip olarak kabul görse de burada şu hususu belirtmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Keşfi eleştiren kimselerin keşfin varlığını inkâr etmeleri anlamına gelmemelidir. Seyr ü sülûk tamamlandıktan sonra belli bir mertebeye ulaşanlara Allah'ın lütfu (vehbi) olarak değerlendirilmelidir. Gaybi problemlerin çözümünde ölçülü ve tutarlı olarak Kur'ân ve sünnet bağlılığı bilinen sûfilerin bu hâlleri ufuk açıcı, müslüman âlimlerin ve zâhir ulemanın yapamadığı ilmi çalışmalara ciddi manada katkıda bulunacak bir zenginlikte ve yoğunlukta görülmelidir.

3.1.3.1.3. İlham

Genel olarak ilhamı duyu ve aklın ötesinde bilginin kaynağı olarak gören tasavvuf ehli, Allah'ın temiz kalplere şimşek parıltısı gibi bilginin kalbe gelmesi⁸⁰² şeklinde gayba açılan kapı olarak önem atfederler.

İlham kök olarak كَلِمَة kökünden gelmekte ve sözlükte 'kalbe bir şeyin dolması, yutmak, bir şey yapmaya sevk eden zorlayıcı güç'⁸⁰³ anlamlarına gelmektedir. İstilahta ise, Allah Teâlâ'nın feyz yoluyla kulun kalbine doğrudan ya da bir melek aracılığıyla yol gösterici derûnî bilgileri ilkâ etmesi⁸⁰⁴ olarak tanımlanmaktadır.

Sûfilere göre düşünmekle kazanılan bir bilgi olmayan ilhamın kaynağı Allah veya meleklerdir. Velîler, peygamberlere vahiy getiren melekten alındığını belirtir. Alınan ilham da özel ve genel olmak üzere ikiye ayrılır. Özel anlamdaki ilham velîlere ve asfiyaya/saf-derunlara mahsus olup bunun da biri vasıtalı, diğeri vasıtasız olmak üzere iki şekli vardır. Vasıtalı olan ilham, hâtiften gelen ses, yani kaynağı belli olmayan bir sesin işitilmesidir. Bu sesi işiten kimse onun anlamını ve neyi

⁸⁰² Serrâc, *el-Lüma'*, 412.

⁸⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 555; Isfahânî, *el-Müfredât*, 586.

⁸⁰⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 1171.

kastetmekte olduğunu kavrar. Peygamberlere vahy yeni gelirken bu durum görülür. Velîler de hatîften gelen sesleri işittiklerini söylerler.⁸⁰⁵

Allah Teâlâ'nın bal arısına,⁸⁰⁶ havarilere,⁸⁰⁷ meleklerle,⁸⁰⁸ Hz. Mûsâ'nın annesine⁸⁰⁹ verdiği ilhamlar, his ve içgüdü türünden vahiydir. Hadîste ise Hz. Peygamber'in; "Ümmetimden bazı kişiler vardır ki Hak Teâlâ onların kalbine ilhâm ile Hakk'ı bildirir. Sizden evvelki ümmetlerde (kendilerine Allah tarafından) söz söylenen ve hitap edilen kimseler vardır. Sizin aranızda da böyle kimseler vardır ki bunlardan biri de Ömer'dir"⁸¹⁰ buyurması, nebîlerin ilhamının yanında ilâhî sırların Allah dostlarına açılabilceğini göstermektedir.

Sûfilere göre ilhamın nihâi derecesinde tahkik gözü açılarak insanın kalbinde idrâk ve rü'yet meydana gelir. Aklın sınırlarının ötesinde olan bu durum ile kul; göklerin melekûtunu, ceberûtun hakikatlerini müşâhede eder. Zira Allah Teâlâ düşmanlarının kalbine böyle şeyleri ilham etmez. Velîlik makamında olanlar, nefsânî afetlerden mahfuz olduğu için hakikatler icap ettirilir.⁸¹¹

Tasavvufta bilgi kaynağı olarak görülen ilhamın akıl ve beş duyu organıyla algılanamayan gayb âlemini bilme aracı olduğu bilinmektedir. İlhamın Hz. Peygamber'in rü'yetiyle alakalı bir husus olması da konuyu zor ve şüpheli durumdan çıkarmaktadır.

3.1.3.1.4. Yakaza

Tasavvufî terbiyenin ilk aşaması olarak kabul edilen yakaza, sözlükte 'uyanıklık, zekâ, dikkatli ve tetikte olmak, uykudan kalkma ve ayıklık'⁸¹² anlamlarına gelmektedir. Tasavvuf literatüründe yakaza, sâlikin kalbinin Hak'tan gelen bir uyarıyla uyanıklık hâline kavuşmasıdır.⁸¹³ Daha açık bir ifadeyle yakazayı, gaflet ve cehalet uykusundan uyanış ve kendine geliş olarak Allah'ın kuluna

⁸⁰⁵ Süleyman Uludağ, *Gaybın Bilinmesinde Keşf ve İlhamın Rolü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, 284.

⁸⁰⁶ Nahl, 10/68.

⁸⁰⁷ Maide, 5/111.

⁸⁰⁸ Enfâl, 8/12.

⁸⁰⁹ Kasas, 28/7.

⁸¹⁰ Buhârî, Enbiyâ, 54.

⁸¹¹ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 45-48.

⁸¹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV, 453-454, Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, 700.

⁸¹³ Semih Ceylan, "Yakaza", *DİA*, Ankara, 2013, XLIII, 270-271.

duyduğu sevginin bir göstergesi ve ihsanı olarak özetlemek mümkündür. Ancak sûflerin yakaza halini tanımlamaları; tasavvufî neşvesi, içinde buldukları hâl ve makam gibi farklı değişkenlere bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Tasavvufî bir mertebe olarak görülen yakaza hâlinin başlaması; kulun azim ve kararlılıkla, gafletin zayıflığından kurtulmaya gayret göstermesiyle başlar. Tasavvuf erbabına göre yakaza, sadece kalple ilgili bir kavram değil, aklın da işletilmesi gereken bir bilinç hâlidir. Hakk'ın her an, her halimizi görmesi, bilmesi ve yaratması; bilincini sürekli korumakla, his, idrâk, irade ve kalplerimizle O'na yönelerek, ömrümüzü hep O'nun huzurunda bulunma adabıyla sürdürmektir. Hidayet nûruyla aydınlanmış ve Allah'ın yardımı ulaşmış bir akıl, nimetleri nimet olarak takdir edebilmektedir. Allah'ın yardımı ulaşmış kişi; tevhîd ehlinin yolunu tutmuş, Allah'a yönelişin zirvesine ulaşmıştır. İşittiği ve gördüğü her şeyi ibret idrâkiyle değerlendirerek; *قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ* *De ki: İşte benim yolum budur! Ben basîret ve idrâklerine seslenerek insanları Allah'a çağırıyorum*⁸¹⁴ hitabına muhatap olurlar. Ayrıca sûfler;

قُلْ إِنَّمَا أَعْطُكُمْ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مِثْلِي وَفُرَادَى ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِكُمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ

عَذَابٍ شَدِيدٍ

*De ki: Size bir tek öğüt veriyorum: Allah için ikişer ikişer ve teker teker kıyam etmeniz, sonra düşünmeniz; sizin sahibiniz (veya arkadaşınız olan peygamber)de hiç bir delilik yoktur. O, sizi şiddetli bir azabın öncesinde yalnızca uyarıp korkutandır*⁸¹⁵ âyetindeki Allah için kıyama durmak, ayağa kalkmak ifadesini yakaza hâli olarak açıklamaktadır.

Yakaza, önemli hâllerin başlangıcı olduğu için gayb âleminin de anahtarı olarak görülmektedir. Ruzbihan Baklî'ye (ö. 605/1209) göre talibin kalbinin kapısı çaldığında bir meleğin sırrı harekete geçer ve bunun üzerine ruhu gaflet uykusundan uyanarak, tabiatına ait özelliklerini bir bütün olarak görmesi ile Allah, kalbi nurlandırır ve uyanmayı gerçekleştirir. Uyanan kişi kendi hayatının nereden geldiğini ve nereye gideceğini düşünecektir. Kişiye içinden gelen bir ses yani ilâhî nasihatlar, hakiki hayatın nasıl yaşanacağını öğretir. Fakat bu ve benzeri menziller sürekli

⁸¹⁴ Yusûf, 12/108.

⁸¹⁵ Sebe, 34/46.

uyanıklık halini gerektirir. Yoksa amaçlanan gayelere ulaşmak mümkün olmaz. O hâlde yakaza bütün mertebelerin başında olduğu gibi bütün mertebelerde olması gereken zorunlu bir haldir. Hâce Abdullah Herevî'ye (ö. 482/1089) göre yakaza üç şekilde olur:

“İlki, Allah’ın kendisine vermiş olduğu nimetler karşısında şükrünü yerine getirmedeki acziyetini fark etmesi, ikincisi, günahlarını düşünüp günahlardan arınma sûretiyle kurtuluşu talep etmesi, üçüncüsü, kişinin hayatı boyunca kazandıklarını ve boşa harcadığı zamanı düşünmesi, böylece kaçırdığı fırsatları telafi yolunu aramasıdır.”⁸¹⁶

Allah’ın huzurunda bulunduğu bilincinde olmak, gevşeklikten kurtulmak, kulun kalbinin hayatla ilk aydınlanması⁸¹⁷ olarak gaflet uykusundan uyanmanın ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.); *إِنَّ عَيْنِي تَتَمَانٍ وَلَا يَنَامُ قَلْبِي* “Benim gözlerim uyusa da kalbim uyumaz”⁸¹⁸ hadîsinin göstergesidir. Çünkü kul, gaflet uykusundan uyanınca (intibah), tam uyanıklığa gider. Tam uyanış, sahibine hidayet yolunu arar ve o da arar. Tam uyanıklık (yakaza) hali gerçekleşince, hallerin en güzeli ve kula en faydalı olanı⁸¹⁹ gerçekleşir. İsmail Ankaravî (ö. 1040/1631), en faydalı ilim olarak gördüğü yakazayı şöyle değerlendirir:

“Allah Teâlâ bir hadîs-i kudsîsinde Davud’a (a.s) hitaben şöyle buyurdu: ‘Ey Davud! Uyanık ol. Din kardeşine karşı yumuşak davran. Sana, benim isteğim doğrultusunda itaat etmeyene ve seninle muvafık olmayana dost olma. Çünkü o senin düşmanıdır.’ Buradaki yakazadan murat, gaflet uykusundan kurtulmaktır. Ve cehaletten berî olmaktır. Sâlike evvela lâzım olan şey; gaflet uykusundan uyanması ve Hak için, onun rızası doğrultusunda kıyama kalkmasıdır. Ehl-i tahkîkin nazarında uyanıktır. Onun uyuması da Hz. Peygamber’in (s.a.v.) uyuması gibidir.”⁸²⁰

Tasavvuf ehli, kesbi ilim sahibi olan ve Allah’ın ilâhî bilgiyi kalplerine tecelli ettirdiği ilim sahiplerine, Hak’tan gelen ve yasaktan neyin kastedildiğini bildiren idrâk verilebileceğini söylemektedir. Bu kazancı mânevî yolculuk esnasında kazanan

⁸¹⁶ Abdurrezzak Tek, *Tasavvufî Mertebeler Hâce Abdullah el-Ensarî el-Herevî Örneği*, Emin Yayınları, Bursa, 2006, 48.

⁸¹⁷ Muhammed Şucâî, *Makâlât*, ter. Ahmet Çelik, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, II, 37.

⁸¹⁸ Buhârî, *Teheccüd*, 16.

⁸¹⁹ Sühreverdî, *Avârif*, II, 271.

⁸²⁰ Ankaravî, *Minhâcu'l-fukara*, 233-236.

kul, derûnî telkinler üzerinde yoğunlaşabilir. Bu durumda yakaza hâliyle de misâl âlemine geçmek; o halde de bir kısım zatların rûhlarıyla görüşmek; fikir alışverişinde bulunmak mümkündür. Nitekim İbnü'l-Arabî, bu duruma gelmenin tasavvuf erbabının güç yetireceğini bildirmiştir. Ona göre yakaza, (Hakk'ın) zorlayışında Allah'tan öğrenmek demektir. Allah'tan öğrenen ise uyanır. Uyanmak, Hakk'ın kulunu inayet yoluyla zorlamasıdır. Bu da ubûdet (sırf kulluk) ehli için gerçekleşmektedir.⁸²¹

Tasavvuf anlayışında kalbin Allah karşısında diri durması için her an Allah'ın huzurunda bulunduğunu murakabe etme, yakaza hâlinin ileri bir aşamasıdır ve Hakk'ın kalbine verdiği basîret nûru sayesinde eşyaya ferâsetle yaklaşır. Kurb makamındaki salikin Hak ile yakaza halinde olması, mâsivâyâ bakıp telvîne düşmekten korunması, Hak ile halka dair hükümleri birbirine karıştırmayıp mârifet ve temkine ermesi yakazanın son aşamasıdır.⁸²² Bu aşamada kişi, mertebesindeki durumunun farkında olarak müşâhede eder. Rûhî melekelerini geliştirdiği için kalbî inkişafı için mazhar olan yakaza ehlinin, birtakım hakikatlere bu yolla ulaştığını söylemek mümkündür. Ancak Allah'ın seçkin kullarının ulaşabileceği âlem olarak değerlendirilen yakaza hâlinde zihin hisseder, dıştan gelen mesajları alır, cevap verir; görür, konuşur, muhakeme eder. Bu makama nail olan kişi, nefsinin hâlini hatırlayınca boynunu büker, günahını hatırlayınca istiğfar eder, dünyayı hatırlayınca düşünüp ibret alır, âhireti hatırlayınca sevinir, Allah Teâlâ'yı hatırlayınca ürperir.⁸²³ Tasavvuf ehlinin gaybî bilgilere ulaşma vesilesi saydığı kişiyi kulluk mertebesine yükselten yakaza,⁸²⁴ Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının bi'l-kuvve bulunduğu insanın, çeşitli süreç ve mertebeleri aşarak Zât'ın müşâhedesine ulaşan kişinin geçtiği mertebedir. Uyku ve ölümün bulaşmadığı Zât'i ve kalbî bir hayatla yaşayan kimse,⁸²⁵ zâhiren (görünürde) uyusa bile, sûfî ehline göre uyanıktır, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nûruna mazhar olur.

Görülüyor ki tasavvuf erbabı yakazayı şüuri ve iradi olarak elde edilen bir makam olarak görmektedir. Yakaza halinde, zihin dışardan gelecek telkinlere karşı

⁸²¹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, III, 119.

⁸²² Ceylan, aynı yer

⁸²³ Sühreverdî, *Avârif*, II, 271.

⁸²⁴ İbn Kayyim el-Cezviyye, *Medâricu's-sâlikîn*, Neşret-Tevzi', Kâhire, ts. , I, 117.

⁸²⁵ Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, ter. Abdurrezzak Tek, Emin Yayınları, Bursa, 2017, 281.

kendini kapatmakta ve derûnî telkinler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu hâlin muhakeme ve dışardaki telkinlere kapalı olduğu anlaşılmaktadır. Yakaza hâliyle misâl âlemine geçmek; o halde de Hz. Peygamber (s.a.v.) ve bir kısım zâtların rûhlarıyla görüşmek; fikir alışverişinde bulunmak mümkün görülmektedir. Ancak bu hâl; yaşamında taallûk, tahallûk ve tahakkûk ehli olan seçkin kullar için gerçekleşen bir durumdur. Genellikle çeşitli gaybî hâllerin gerçekleştiği yakaza hâlinde peygamberlerin, meleklerin ve Allah'ın velî kullarının rûhlarının görüldüğü genel olarak sûfiler tarafından kabul edilen bir durumdur. Kur'ân-ı Kerîm'de;

فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ *Senden perdeyi kaldırdık, gözün bugün daha keskin olur*⁸²⁶ âyetiyle kalbe birtakım duyguların hâsıl olabilmemesinin mümkün olduğundan hareketle sûfiler, sâdık ve sâlih müminin hâlinin peygamberlerin hâline uymasıyla bu peygamberlere ikram edilmiş olan gayba ittılân bir neviyle kendisine ikram olacağını belirtmektedir. İmâm Gazzâlî bu ikram için şunları söylemektedir:

“Sanılmaktadır ki, kalp penceresi, uyumadan ve ölmeden âlem-i melekûta açılmaz. Böyle değildir. Bilakis! Uyanık iken, bir kimse riyâzet eder. Nefse isteklerini vermez, kalbi gadap, şehvet ve kötü huyların elinden, bu dünyanın aşağı hallerinden kurtarır, yalnız bir yerde oturur, gözlerini yumar, duygularını çalıştırmaz, kalbini âlem-î melekût ile münasebete geçirir. Devam üzere Allah derse, dili ile değil, kalbi ile söyler, öyle olur ki, kendinden haberi olmaz. Böyle olunca, uyanık da olsa, o pencere açılır; diğerlerinin rüyada gördüklerini, o uyanık iken görür. Onlardan istifade eder. Yardım görür. Yerdeki ve gökteki melekûtu ona gösterirler.”⁸²⁷

Dikkat edilirse tasavvufçuların üzerinde durduğu yakaza, ilm-i esrar dediğimiz, melekût ve peygamberler âleminin müşâhede edildiği olağanüstü bir durumdur. Bu konunun akılla anlaşılabilmesi imkânsız görülmektedir. Ferâset sahibi velîlerin sırlara vâkıf olması, tasavvufî irfânın zenginliğini göstermektedir. Meseleye bu açıdan bakmak ve bu hâlin müminin mânevi haline ne kattığını görmek son derece önemlidir. Zira sahih bir istikâmette olan sûfî, hakikat ile vasitasız ve doğrudan temas hâlinde olabilir. Dolayısıyla mânevî hâller tadılan ama anlatılamayan, yaşanmadan bilinmeyen durumlardır.

⁸²⁶ Kâf, 50/22.

⁸²⁷ Ebu Hamid Muhammed el-Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, thk. Hüseyin Hadiyûcem, Şirket el-İntişârati ilmî ve Ferhengî, Tahran, 1960, I, 28.

3.1.3.2. Şeytanın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Sûretine Girip Girmeyeceği Meselesi

Hz. Muhammed'in (s.a.v.), rüyanın önemini ve değerini ifade eden çok sayıda hadîsi bulunmaktadır. Hz. Peygamber'i rüyada görmenin mümkün olduğu ile ilgili ise "Sizden kim beni rüyasında görürse, bilsin ki o gerçekten beni görmüştür; çünkü şeytan benim sûretime giremez"⁸²⁸ hadîsi örnek gösterilebilir. Kur'ân'ın pasajlarında şeytanın hiçbir sûrette güçlü bir varlık olmadığı, bu yüzden onun aldatmasının zayıf olduğu; *إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا* Şüphesiz ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır⁸²⁹ âyetiyle bildirilmektedir. Ancak şeytanın rüyada görülüp görülemeyeceği hususu tartışmalıdır. Şeytanın latif cisim olduğunu kabul eden Ehl-i Sünnet kelâmcıları, onun çeşitli şekillere bürünüp (temessül) insanlara görünmesi için bir engelin bulunmadığı kanaatindedir. Sûfîlerin ve âlimlerin ekseriyetine göre mücerret nefisten (ruhânî cevher) ibaret⁸³⁰ olan şeytan, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sûretine giremez. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) hayatta iken şeytandan korumuştur. Dolayısıyla vefatından sonra da koruyacaktır. Bu yüzden hiçbir zaman şeytan, Resûlullah'ın sûretine giremez.⁸³¹

Mutasavvıflar da Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rüyada görmenin hak olduğunu ancak bu görmenin bazı şartlarının olduğunu kabul etmektedir. Bu şartlardan biri, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) gördüğünü iddia eden kişinin ancak yaşarken vasıflandığı sûret üzere görmesidir. Zira; tâbiîn âlimlerinden İbn Sîrîn (ö. 111/729), hadîsin sonunda "gerçek şeklinde gördüyse" şeklinde açıklama yapar.⁸³² İbnü'l-Arabî'ye göre Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü iddia eden kişinin, bize ulaşan sahîh şemâliyle, dünyadaki cesedî sûretiyle görmesi gerekmektedir.⁸³³ Hilyelerde bulunan ortak metninlerde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Ali'den nakledilen maddi ve mânevi özellikleri ilgili kaynak şu hadîstir:

⁸²⁸ Buhârî, İlim, 38; İman, 92; Ta'bir, 10; Müslim, Ru'yâ, 11.

⁸²⁹ Nîsâ, 4/76.

⁸³⁰ İlyas Çelebi, "Şeytan", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 100.

⁸³¹ Ebû İsâ Muhammed et-Tirmizî, *Şemâil-i Şerife*, ter. Hüsameddin en-Nakşibendî, Hilal Yayınları, İstanbul, 1976, I, 403.

⁸³² Buhârî, Ta'bir, 10.

⁸³³ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, IV, 10.

“Orta boyludan uzunca, çok uzun boyludan kısa idi. Başı makbul şekilde büyük, saç ve sakalları kıvrıcıkla düz arasında, saçlarını ikiye ayırsa, o hâl üzere bıraksa başlarının iki tarafına salınır idi. İki bölük olmasa, saçları uzatınca kulağının yumuşağını geçmez idi. Rengi pembe, alnı geniş, alnının iki yanı açıktı. Kaşları yay gibi göz uçlarına uzardı. Kaşlar birbirine yakın fakat çatık kaşlı değildi. İki kaş arasında bir damar vardı. Ancak sinirlendiğinde o damar ortaya çıkardı. Peygamberimizin mübarek burnunun süt, yani kaşları tarafı biraz yüksekçe ve üstü ince idi. Burnu üzerinde bir nur vardı ki ilk gören burun direğinin ortası yüksek ve üst tarafı düz, uç tarafı alçak sanırdı. Ama burnunun kaş tarafı biraz yüksek, üst tarafı ince idi. Sakalı büyük, yanakları yumru değil düzdü. Ağzı geniş, ön dişleri inci gibi tane tane seyrekçe, göğsünden göbeğine kadar ince bir hat gibi kıllar vardı. Boynu mutedil son derece güzel, gümüş gibi berrak ve saftı. Efendimizin (s.a.v.) bütün a‘zası birbiriyle uyumlu, vücudu ne şişman ne arık ne de kuvvetli ve ne sıkı idi. Mübarek karnı göğsü ile düz olup dışarı çıkmış değil; göğsü geniş ve enli, iki omuzlarının arası geniştir. Kollarında, omuz başlarında fazlaca kıl vardı. Bileğindeki yumru kemikler uzunca, el ayası avuçları geniş ve cömertliğine alâmetti. El ve ayak parmakları büyükçe (uzunca, kalınca) idi. Yürürken ayaklarının altı (üzengi gibi) yerden yüksekçe ayağını sağlam ve pek basardı. Ayağının üstü düz olup üzerinde kir, yarık, yırtık yoktu. Ayağının üstüne su dökülse hemen akardı. Ayak etleri hafif, yürürken adımları uzun, sağa sola meyletmez, yalnız öne biraz eğilir, vakar ve sükûnet, tevâzu üzere çabukça ve uzun adımlarla yüksekten inermiş gibi yürürdü. Bir şeye göz ucuyla bakmayıp bütün vücuduyla yönelir, boş yere sağa sola bakmaz, önüne, gökten ziyade yere bakardı. Bakışının çoğu tefekkür idi. Cenâb-ı Hak’tan daima hayâ ederdi. Mubah şeylere göz ucuyla bakardı. Ashabıyla giderken onları korumak ve himaye etmek, zayıflarına, fukarasına yardım etmek için ardınca yürür ve “Benim arkamı meleklere bırakın” derdi. Karşılaştığı kimselere ilk önce alçak gönüllükle selam verirdi. Selamı almak farz olduğundan karşısındakinin çok sevaba girmesini isterdi.”⁸³⁴

İbnü’l-Arabî, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) üst ön dişlerinden birisinin kırık olduğu hâl ile görülmesinin gerektiğini belirtir. Aksi takdirde görülenin Hz. Peygamber (s.a.v.) olmadığını iddia eder.⁸³⁵ İbn Sîrîn "Ben rüyamda Peygamber’i gördüm deyince" ne şekilde, ne biçimde gördüğünü sorardı. O kimse Peygamber’in şekline ve şemâiline uymayan bir biçim söylerse, İbn Sirin, O'na: "Sen Peygamber’i görmemişsin"derdi.⁸³⁶ Yezîd b. Hürmüz el-Fârisî, meşhur sahâbî Abdullah b. Abbas’a (r.a.), rüyasında Hz. Peygamber’i (s.a.v.) gördüğünü söyleyince İbn Abbâs: “Rüyada gördüğün kişiyi bana anlat bakalım” der. O da ‘Peygamber Efendimiz

⁸³⁴ Mehmed Raif Efendi, *Şemâil-i Şerif: Efendimiz’in Güzelliği ve Ahlakı*, haz. A. Azmi Bilgin, Semerkand, İstanbul, 2013, 29-30.

⁸³⁵ İbnü’l-Arabî, *Fütûhât*, IV, 13-14.

⁸³⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XII, 385.

(s.a.v.), ne aşırı derecede uzun, ne de kısa idi; O bulunduğu topluluğun orta boylusu idi. Saçları, ne kıvrıkcık ne de dümdüzdü; hafifçe dalgalı idi. Mübarek yüzlerinin rengi kırmızıya çalar şekilde beyaz; gözleri siyah; kirpikleri sık ve uzun; omuz başları iri yapılı idi.’ Bunun üzerine İbn Abbas: ‘Şayet O’nu uyanıkken görmüş olsaydın bundan daha iyi anlatamazdın’ dedi.⁸³⁷

Rü’yetü’n-nebî tartışmasındaki “Şeytan benim sûretime giremez” cümlesinin Hz. Peygamber’i (s.a.v.) hayattayken gören ve tanıyan sahâbilere yönelik olduğunu rivâyet eden âlimler bulunmaktadır. Bu anlayışa göre rüya ile Hz. Peygamber’i görüp onunla konuştuğunu tespit etmek mümkün değildir. Dolayısıyla onu hiç görmeyen ve tanımayan kimselerin rüyasına şeytan dâhil başka sûretlerin girmesi ve onun gibi konuşması mümkündür.⁸³⁸ Ancak sûflere göre, şeytanın Hz. Peygamber’in sûretine girmemesi kıyâmete kadar sürecektir ve Hz. Peygamber’i rüyada görmek belirli bir vakit ile sınırlandırılmaz.⁸³⁹ Çünkü Cenâb-ı Hâk, uyanıklık hâlinde ve rüyada şeytanın Hz. Peygamber’in şekil ve sûretine girmesini yasaklamaktadır. Şeytan dünyada onun sûretine girseydi, hak ile bâtil birbirine karışır; bu yüzden Hz. Peygamber’e itimat kalmazdı. Şeytan uyku hâlinde Peygamber’in sûretine girmiş olsaydı, rüyada onun adına yalan uydurması mümkün olur, bu durum da insanların sapmalarına sebep olurdu. Bundan dolayı hak ve bâtilin karışmaması için bütün peygamberler, uyku ve uyanıklık hâlinde şeytanın kendi sûretlerine girmesinden korunmaktadır.⁸⁴⁰ Korunmuş bir peygamberin sahâbe döneminde veya sonrasında rüyada görülmesi her dönem için geçerlidir ve bu rüya, rüya-yı sâdikadır.⁸⁴¹ Bu anlayışla Hz. Peygamber’i görmek, kendisinin vaadidir ve mutlaka gerçekleşecektir. Bu vaad eğer kişi hayatta iken gerçekleşmezse, hayatın son anı olan ölümden önce muhakkak gerçekleşecektir ve Peygamber’i görmeden ruh cesedi terk etmeyecektir. Dolayısıyla sünnete uyan herkes, Hz. Peygamber’i (s.a.v.) hayattayken görecektir ve bu da daha ziyâde ölümden önceki bir zamanda gerçekleşecektir.⁸⁴²

⁸³⁷ Ebu’İ-İsa Muhammed et-Tirmizî, *Şemâil’i Muhammediye*, Dâru’l Hadis, Beyrût, 1977, 196.

⁸³⁸ Recep Ardoğan, *Günümüz Kelam Problemleri*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2017, 262-263.

⁸³⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Sa’d b. Ebî Cemre el-Ezdî, *Behcetü’n-nüfûs ve tehallihâ bi-ma’rifeti mâ lehâ ve mâ ’aleyhâ*, Dâru’l-Cil, Beyrût, t.s., IV, 237.

⁸⁴⁰ Bursevî, *Ruhu’l-beyân*, VI, 482; İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988, IV, 517.

⁸⁴¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 604.

⁸⁴² Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tenvîru’l-halek fî rü’yeti’n-nebî ve’l-melek*, thk. Muhammed Zeynihum Muhammed Azib, Dâru’l-Emîn,

Her ilmi disiplin, hadîs ve sünnetle ilişkisini kendi disiplinin ihtiyaçları çerçevesinde oluşturmuştur. Hadîsleri zühd ve ahlâka dayalı tasavvuf anlayışı içinde değerlendiren sûfiler, “şeytanın Hz. Peygamber’in sûretine giremeyeceği” hususunu irfânî olarak değerlendirmektedir. Örneğin Sadreddin Konevî, konuyu hadîs kaynaklarımızda yer almayan bir rivâyetle şöyle açıklar:

“Hz. Peygamber (s.a.v.), sahip olduğu şeyi görmek için iblis ile karşılaşmak ister. Bunu üzerine iblis, Hz. Peygamber’in huzurundan getirilir. Bu esnada melekler de, iblis kendisine bir zarar vermesin diye Hz. Peygamber’in etrafını çevirirler. Hz. Peygamber iblis’e şöyle sorar: ‘İblis, neye sahipsin, söyle.’ Bunun üzerine iblis şöyle der: ‘Ey Muhammed! Allah Teâlâ seni hidâyet özelliği ile yaratmıştır, bununla birlikte hidâyet senin elinde değildir. Beni de delâlet özelliği ile yaratmıştır, bununla birlikte saptırmak da benim elimde değildir.’ Bunun üzerine Allah Teâlâ Peygamberine ‘Şeytan her ne kadar yalancı olsa da, sana doğru söylemiştir’ diye haber vermiştir. Bununla sabit olmuştur ki hakikatte şeytan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) zıddıdır. Zıtlar ise bir araya gelmez. Biri diğerinin sûretinde zâhir olamaz. Yukarıda geçtiği gibi Allah Teâlâ Hz. Peygamber’i hidâyet için yarattı. İblis’in onun sûretinde zuhûruna mesâğ olsaydı, Hakk’ın hidâyet dilediği insanlara gösterip ızhâr ettiği mûcizelere itimad zâil olurdu. Bu sebeple Allah Peygamber’inin sûretini şeytanın kendisiyle zuhûra gelmesinden korumuştur. Denilirse ki: Hak Teâlâ’nın büyüklüğü, düşünülen her şeyin azametinden daha yücedir. Hz. Peygamber’inin sûretinde zuhûr edemediği halde şeytân-ı laîn nasıl olur da pek çok insana rüyada görünerek onları saptırmak için Hak olduğu iddiasıyla hitap edebilmiş ve insanlardan bir grup bununla sapıtarak kendilerinin Hakk’ı gördüklerini ve hitabını duyduklarını sanmışlardır. Ben bu soruya cevaben derim ki: “İki durum arasında iki vecihden/açıdan fark vardır. Birincisi her akıllı kimse bilir ki Peygamber’in aksine Hakk’ın şeytan ile arasında benzerliğe sebep olabilecek muayyen bir sûreti yoktur. Peygamber’in ise belirli bilinen bir sûreti bulunmaktadır. İkinci vech Hakk’ın vüs’atinin hikmeti gereği dilediğini saptırması, dilediğini de doğru yola iletmesidir. Nitekim iblis ile Hz. Peygamber arasında geçen muhâverede buna işaret edilmektedir.

Hak Teâlâ, şeytanın yalancı olduğunu bildirmekle birlikte bu haberlerde kendisi de tasdik etmektedir.”⁸⁴³

İbnü'l-Arabî, şeytanın Resûlullah'ın sûretine geçmek istese bile yine kendisinin vazgeçeceğini, Resûlullah'ta fânî olmak gibi bir yolun şeytana kapalı olduğunu, şeytanın Resûlullah'ın sûretine girerse şeytanlık vasfının biteceğinden dolayı böyle bir şeyi göze almayacağı hakkında şunları söyler:

“Efendimiz, ne suret-i cesediyeye üzerine intikal buyurmuş ise hazreti menâm, onun rûh-i mübârekini o cesed suretinde tasvir eder ve bu cesedi noksan üzere tasvir etmez. Binâenaleyh o mütecessid olan ancak Muhammed'dir, başkası değildir. Ve peygamber sûretinde görünüp halkı idlâl etmemesi için şeytan, onun suretine temessül edemez. Allah râîyi bundan hıfz eder. Eğer rüyayı gören kimse Allah tarafından hıfz ve sıyâneti mevzû-i bahs olmasa bile, şeytanın Cesed-i Peygamber sûretinde tecessüdü hâlinde, râî yine mahfuz olur. Zira efendimizin sûret-i cesediyyesi, rahmet-i mahzanın sûretidir. Eğer şeytanın o cesed sûretine girmesi mümkün olsa, râîyi delâletten ve şeytanı dahi idlâlden muhafaza etmiş olur idi. Çünkü o sûret-i mübâreke onu zarar îrâsından men eder.”⁸⁴⁴

Abdulkerim el-Cilî de konuyu aynı anlayışla şu şekilde özetlemektedir:

“İblis ve tebaası Resûlullah'ın sûretine giremez. Zira onlar, Resûlullah'ın beşeriyetinden var edilmişlerdir. Ancak, Hz.Peygamber, peygamber olduktan sonra onda beşeriyete nasip kalmamıştır. Çünkü ona bir melek geldi, kalbini yardı. Ondaki kanı çıkardı, kalbini temizledi. O kan, beşeri nefis idi, şeytanın mahali idi. Bundan sonra şeytanın onunla münâsebeti kesildi. Bu münâsebet olmayınca, Resûlullah'ın sûretine girmeye onlardan hiçbirinin gücü yetmez.”⁸⁴⁵

Sûflilere göre şeytanın Hz. Peygamber'in şekline giremeyişinin bir başka sebebi, Cenâb-ı Hakk'ın bütün güzel isimleri ile muttasıf bulunduğu sıfatların eserinin, yaratılış özelliklerinin ve ahlâki niteliklerinin Hz. Peygamber'de toplamış olmasıdır. Bunlardan bir tanesi, insanları doğru yola ulaştıran anlamındaki 'hâdî' ismidir. Hz.Peygamber, Allah'ın 'Hâdî' isminin sûreti, ortada görünen örneğidir.

⁸⁴³ Sadreddîn Konevî, *Kırk Hadîs Şerhi ve Tercümesi*, thk. ve ter. Hasan Kâmil Yılmaz, Mebkam, Konya, 2009, 129-131; Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf el-Münâvî, *Feyzül-kadîr şerhü'l-câmiüs sağîr*, Mektebetü el-Neccariyetü'l-Kübra, Mısır, t.s. ,VI, 131.

⁸⁴⁴ Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, II, 110.

⁸⁴⁵ el-Cilî, *İnsan-ı Kâmil*, thk. , 503-504.

Çünkü o, bütün insanları hidâyete davet etmek üzere gönderilmiş ve hayatının sonuna kadar bu gaye için çalışmıştır. Nitekim İbnü'l-Arabî'nin bu isim ile ilgili önemli tesbiti şöyledir:

“Âlemi-i şhadetteki hilye-i şerîflerine kısmen muvafık ve kısmen muhâlif veyahut külliyyen muhâlif olarak görülür her iki sûrette de râî Resûl'ü görmüş olur. “Beni gören kimse muhakkak beni görür. Zîrâ şeytan benim suretime giremez” buyrulmaktadır. Çünkü Resûl-i Ekrem Efendimiz ‘Hâdî’ ism-i şerifinin ve şeytan ise ‘Mudil’ ism-i şerîfinin mazhâr-ı etemmidir. Binâenaleyh şeytan İsm-i Hâdî'nin mazhar-ı etemmiyle mütemessil olup nâs'ı idlâl edemez. Hak Teâlâ'nın bir ismi Hâdî ise bir ismi de ‘şerîf-î mu'dildir’. Şeytan, Hakk'ın Mu'dil ismine mazhar olduğundan o davasını bu isim kuvvetiyle icra etmeye kadirdir. Fakat ârif bu davanın bâtil olduğunu anlar. Sûret-i Resûlullah'a temessül kabil değildir. Zira hazret ‘İsm-i Hâdî'ye mazhar olduğundan ezdâdın içtimâ'ı mâni'âtü'l-cem' olduğundan bunun gerçekleşmesi imkânsızdır.”⁸⁴⁶

Hadîste belirtileni kendilerine özgü işârî yorumlarla sûfiler, şeytanın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sûretine girmesinin mümkün olmadığını belirtmekle beraber insanoğlunun yaratılmasından itibaren ve yaşadığı müddetçe şeytandan emin ve uzak olmak gibi bir şansının olmadığını söylemektedirler. İnsan; vesvese veren, kötülüğü süslü gösteren, teşvik eden ve fitneye çağıran şeytanla sürekli olarak denenmektedir. Bu konuda peygamberlerle diğer insanlar arasında fark olmadığını kanıtı *Böylece biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Bunlar aldatmak için birbirlerine yaldızlı (içi bozuk dışı süslü ve aldatici) sözler söylerler*⁸⁴⁷ âyetidir. İmâm-ı Rabbânî, şeytanın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sûretine giremeyeceğini belirtmekle beraber bu sûretlerden hüküm elde etmenin problemlili olduğu hususunda şunları söylemektedir.

“Lanetli şeytanın araya girerek, olmayanı olduğu gibi göstermesi, rüyayı göreni karışıklık ve benzetmeye düşerek, kendi işaretini ve sözünü, Resûlullah efendimizin işaret ve sözüne karıştırması mümkündür. Nitekim rivâyet ediliyor ki; insanlığın efendisi Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) birgün yanında bulunan

⁸⁴⁶ Münâvî, *Feyzû'l-Kadîr*, VI, 131; Birol Yıldırım, *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi'nin Rüya Kavramı*, 56.

⁸⁴⁷ En'âm, 6/113.

Kureyş'in ileri gelenleri ve kâfirlerin reisleriyle beraber oturmaktaydı. Ashab-ı kiramin birçoğu da oradaydı. Resûlullah (s.a.v) Necm sûresini okudu. Ne zaman onların bâtil ilâhlarını anlatan bölüme gelince, lanetli şeytan Hz. peygamber'in (s.a.v) okuyuşuna, kelimeler karıştırdı. O şekilde ki; orada bulunanlar Hz. Peygamber'in (s.a.v) okuyuşu zannettiler. Ve asla aralarını ayırt edemediler. Kâfirler hemen sevinip dediler ki; Muhammed bizimle anlaştı. İlâhlarımızı meth etti. Bu olaydan, orada bulunan müslümanlar da hayret edip şaşırıldılar. Hz. Peygamber (s.a.v), lanetli şeytanın araya sokuşturduğu sözü fark etmedi. Resûlullah, 'ne oluyor' deyince ashâb-ı kirâm olanları anlattı. Hz. Peygamber (s.a.v.) üzüldü. Hemen Cebrail (a.s), bu sözlerin şeytanın sokuşturduğu sözler olduğunu beyan eden vahiyle şu dört âyeti okudu:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسُخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ
اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

*(Ey Muhammed!) Biz senden önce hiçbir elçi ve hiçbir peygamber göndermedik ki, o bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun arzusuna şüpheler karıştırmayın. Bunun üzerine Allah şeytanın karıştırdığı şüpheyi giderir. Sonra da Allah, âyetlerini tahkim eder (güçlendirir). Allah Alîm'dir (her şeyi bilir), Hakîmdir (Hikmet sahibidir).*⁸⁴⁸

لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ

*Allah, şeytanın karıştırdığını, kalplerinde hastalık bulunan ve kalpleri kaskatı olan kimseleri sınamaya vesile kılar. Zalimler şüphesiz (haktan uzak) derin bir ayrılık içindedirler.*⁸⁴⁹

وَلِيُعَلِّمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

Kendilerine ilim verilenlerin, onun (irşad makamının, Velî Resûl'ün, Nebî Resûl'ün) söylediklerinin Rabbinden bir hak olduğunu bilmeleri, O'na iman etmeleri, onların kalplerinin O'nu (Allah'ı) idrâk etmesi (kalplerinden ekinnetin alınıp yerine ihbat sistemi konarak kalplerin mutmain olması)

⁸⁴⁸ Hac, 22/52.

⁸⁴⁹ Hac, 22/53.

*içindir. Muhakkak ki Allah, âmenû olanları (Allah'a ulaşmayı dileyenleri) mutlaka Sıratı Mustakîm'e hidayet edendir.*⁸⁵⁰

وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ يَوْمَ عَقِيمٍ

*Küfre sapanlar ise, kıyamet saati onlara apansız gelinceye ya da kesintiye uğramış (akîm, verimsiz) bir günün azabı onlara yetişinceye kadar ondan (Kur'an'dan) yana şüphe içinde kalacaklardır.*⁸⁵¹

Bundan dolayı, şeytan bâtil sözlerini, peygamberimiz uyanık ve hayatta iken ve de ashâb-ı kirâmın hazır bulunduğu yerde, onun (s.a.v) okuyuşuna hem de ayırt edilemeyecek şekilde sokuşturabiliyorken, görülen bunca rüyaların korunmuş olduğunu nereden bilebiliriz?⁸⁵² Bediüzzaman, sâdik rüya haricinde şeytanın kişiye kendisini peygamber gibi gösterip aldatabileceğini şu sözlerle açıklamaktadır:

“Rüya-yı sâdikada ervâh-ı habise ve şeytan, peygamber sûretinde temessül edemez. Fakat celb-i ervâhta; ervah-ı habise, belki peygamberin lisanen ismini kendine takıp, sünnet-i seniyye ve ahkâm-i şer’iyeye muhalif olarak konuşabilir. Eğer bu konuşma şerîatın ahkâmına ve sünnet-i seniyyeye muhalif ise tam delildir ki, o konuşan ervah-ı tayyibe değildir, mümin ve müslüman cinni de değildir, ervâh-ı habisedir. Bu şekilde taklit etmektedir.”⁸⁵³

Görüldüğü gibi rüyada şeytanın Hz. Peygamber’in sûretine girip giremeyeceği konusunda İslâm ulemâsı, durumu belirtilen hadîs çerçevesinde değerlendirmektedir. Böyle bir konuyu bilimsel bir şekilde îzâh etmek mümkün olmamakla beraber belirtilen hadîsin zâhirinden yola çıkarak hakikatin olup olmadığı söylenebilir. Şeytanın rüyalara müdahil olduğu, insanı üzüntüye, korkuya sevk etmek için rüyalara çirkin şeyler karıştırdığı bilinmekle beraber genel kanı, Hz. Peygamber’in sûretine giremeyeceğidir. Çünkü günümüze kadar ulaşan şemâil kitaplarında Hz. Peygamber’in fiziki özellikleri bilinmektedir. Yaşarken Allah tarafından korunan Hz. Peygamber (s.a.v.), ölünce de korunmaktadır. Ancak bir kısım görüşe göre şeytanın bâtil söz ve davranışlarının rüyaya müdahil olması olağandır. Çünkü şeytan, düşmanlığına hedef olan, mükemmel kulluklarıyla Allah’ın

⁸⁵⁰ Hac, 22/54.

⁸⁵¹ Hac, 22/55.

⁸⁵² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I, (273. Mektup), 618-619.

⁸⁵³ Said Nursî, *Emirdağ Lâhikası* (2), (Mektup 94), 1875.

iltifatını kazanan peygamberleri yanıltmak için elinden geleni yapmaktadır. Dolayısıyla peygamberleri dahi yanıltan bir varlığın rüyalara müdahil olması ve kandırması mümkün görünmektedir.

Kanaatimize göre âlim ve âriflerin yakaza hâlleri, epistemolojik sorun değil ontolojik bir tecrübe olarak kabul edilmelidir. Âriflerin mânevî feth ve ilâhî ilham ürünü olarak yakaza hâlinde Hz. Peygamber’i görmeleri, daha önce bahsedilen varlığın mertebelerini aşarak gaybî ve metafizik âlemde İlâhî tecellilerin hakikatine muttalî olduklarının göstergesidir. Şeytanın Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sûretine giremeyeceğine dair genel görüşün mukabilinde yakaza ve rüya hâlinde rü’yetü’n-nebî ile ilgili rivâyetlerin zikredilmesi, konunun sıhhat durumu açısından belirleyici görülmektedir.

3.1.3.2.1. Yakaza Hâlinde Nebi’yi Görme

İnsanlığa Hz. Peygamber (s.a.v.) vasıtasıyla gelen vahiy Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatıyla sona ermiştir. Tasavvuf ehline göre kalbin perdesini yırtan yakîn ehli⁸⁵⁴ yakaza hâlinde Resûlullah’ı görebilir.⁸⁵⁵

Sûfilere göre tarikatların başlangıcından itibaren keşifler ve müşâhedeler başlar. Hatta öyle olur ki, sâlikler (tarikat yolcuları) uyanırken melekleri, peygamberlerin ruhâniyetlerini görürler. Sözlerini işitirler ve onlardan pek çok ifadeler elde ederler. Daha sonra onların rûhâniyetlerini ve sûretlerini görmekten öyle yüksek derecelere yükselme hâli hâsıl olur ki, bunu sözle anlatmak oldukça zorlaşır.⁸⁵⁶ Sûfiler, bu yükselmenin hâsıl olmasının, Allah Teâlâ’nın göğsünü ‘ledün ilmîne’⁸⁵⁷ açtığı, kalbini vebî sırlarla doldurduğu kimselere nasip ettiğini⁸⁵⁸ belirtmektedir. Bu sırlara vâkıf olan kimseler, berzâh ve gayb âlemlerine muttalî oldukları gibi yakaza hâlinde vakıaları görebilir.

⁸⁵⁴ Dehlevî, *Hüccet*, I, 397.

⁸⁵⁵ Birol Yıldırım, “Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi’nin Rüya Kavramı ve Rüya Yorumu Hakkındaki Görüşleri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2016, V, (10), 38.

⁸⁵⁶ Gazzâlî, *el-Munkiz*, 39-40.

⁸⁵⁷ Duyu, akıl ve tecrübe dışında elde edilen bir çeşit gayb bilgisi.

⁸⁵⁸ Dehlevî, *Hüccet*, I, 14.

H.z. Peygamber'i (s.a.v.) uyanıkken gördüğünü, onunla görüşüklerini hatta kendisinden ilim aldığı iddia eden bazı sūfîlerin,⁸⁵⁹ rûh ve ceset olarak diri olarak gördükleri melekût âlemini dünyada müşâhede etmeleri olağan karşılanmıştır. Bu konuda şu hadîs de delil olarak kullanılmaktadır: "İsâ'nın döneceğini iddia eden kişi ile Muhammed'in döneceğine inanmayan kimseye şaşılır. Zira Yüce Allah şöyle buyurmuştur: Muhakkak ki Kur'ân'ı sana farz kılan, elbette seni dönülecek yere döndürecek olandır.⁸⁶⁰ Muhammed ise dönüşü İsâ'dan daha layıktır."⁸⁶¹

H.z. Peygamber'in (s.a.v.) yakaza hâlinde görüleceğine dair müstakil eser yazan İmâm Süyûtî'ye göre H.z. Peygamber (s.a.v.), hayattayken Miraç'ta H.z. Mûsâ'yı (a.s.) gördüğü gibi o öldükten sonra da semâdan yeryüzünü görmektedir.⁸⁶² Dolayısıyla hak dostlarının H.z. Peygamber'i (s.a.v.) görmesi imkânsız değildir.

İslâm'ın kurucu nesli olan ve H.z. Peygamber'i (s.a.v.) baş gözüyle görme saadetine erişen sahâbeden sonra yaşayan her müslümanın arzusu onu yakaza veya rüyada görmektir. Rüyetü'n-nebi hususunda fikir beyan eden sūfîler, elbette varlık âlemini beş duyu ile sınırlı görmediği için Allah Teâlâ'nın yarattığı sınırlar çerçevesinde Peygamber'i görmeyi ikram ve kerâmet⁸⁶³ olarak değerlendirmektedir.

⁸⁵⁹ Ferzende İdiz, "Rü'yetü'n-Nebî Meselesi", *Akademiar*, 2016, (1), 135.

⁸⁶⁰ Kasâs, 28/85.

⁸⁶¹ Ebi'l-Kasım Ali b.Hasen Asakîr, *Tarihu Medineti Dimeşk*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1995, XXIX, 4.

⁸⁶² Süyûtî, *Tenvîr*, 33; Ferzende İdiz, *İmâm Süyûtî Tasavvuf Risâleleri*, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2017, 279.

⁸⁶³ Lügatte azizlik, şeref, küp, itibar, kerim, iyi, ahlaklı, cömertlik anlamındaki kerâmet, terim olarak "nübüvvet iddiasında bulunmaksızın mürnin ve sâlih kimselerde zuhûr eden hârikulâde fiil ve haller olarak tarif edilir. Bkz. Cürcanî, *et-Ta'rifat*, 191; el-Cerrahi, *Istilahat-ı softiyye*, 222.

Ehl-i Sünnet âlimleri kerâmeti, âyet ve hadîslere dayandırmaktadır:

Kitabın bilgisine sahip Asaf'ın H.z. Süleyman'a: "Göz açıp kapayana kadar ben tahtı sana getireceğim. Neml, 27/40.

H.z. Zekerîya'nın: "Bu yemişler sana nereden geliyor?" şeklindeki sorusuna H.z. Meryem'in: Allah'ın nezdinden. Âl-i İmrân, 3/ 28.

Hadîs kaynaklarında H.z. Peygamber dışındaki müminlerde zuhûr etmiştir:

"H.z. Ebu Bekir'in üç kişi için hazırladığı yemeği birçok kişinin yediğini, yine de yemeğin artması" Buhârî, Edeb, 88; Menâkıb, 25; Müslim, Eşribe, 176.

"Cüreyc ismindeki bir velinin beşikteki bir bebeği konuşurması" Buhârî, Enbiyâ, 48; Müslim, Birr, 48.

"Mağarada mahsur kalan üç kişinin yaptıkları iyiliklerini samimiyetle anmakla mağaradan kurtulmaları" Buhârî, İcâre, 12.

Müminler sıdki tabîiyetle peygamberlerin yolunda yürüdükleri takdirde ilâhî kanun gereğince olağanüstü bir ikrâmdan nasîb alabilmektedir. Zira, Kerametlerin çoğu, Allah'ın velî kullarının mânevî hâllerinde doğruluk üzere bulunup seyr ü sülûk esnasında, beşeriyetin ihtiyaç duyduğu yeme ve içmeden bir derece uzak durmaları zamanında vâki olur. Bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 562; Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, II, 455.

Beyazid-i Bistâmî, Zünun Misrî, Muhammed b. Hafif, Hallac-ı Mansur, Yahya b. Muaz Râzi gibi meşhur sūfîlere göre, velî üzerinde kerâmetin izhar edilmesi sadece sekr halinde velîde zuhûr eder,

Sûfilere göre Allah Teâlâ, istediği kullarına O’nu göstermek istediği zaman perdeyi kaldırır onlar da Peygamberi gerçek kimliği ile görürler. Bu kimseler, Allah’ın velî kullarıdır.⁸⁶⁴

Eşyayı hisle idrâk etmek ve ruhun ulvi makâmlara ulaşan kişilere açılan pencerelere uyanırken de ulaşmanın olağan olduğu hakkında kaynaklarda çeşitli örnekler bulunmaktadır. Bunlardan biri Hz. Ömer (r.a.), bir gazve sırasında sefer için ordu yollayarak başına da adı Sâriye b. el-Hüseyin olan bir kişiyi emir tayin eder. Hz. Ömer (r.a.), cuma günü hutbe okurken minberin üzerinde bulunduğu sırada hutbesinde: ‘Ey Sâriye, dağa dağa!’⁸⁶⁵ diye bağırır. Hz. Ali’nin (r.a.) halifeliği döneminde Hz. Ali bu sözün hangi gün söylendiğini sorunca, o dönem ordunun komutanı gelerek halifeye, cuma günü savaştıklarını ve yenilmek üzereyken bir sesin ‘dağa dağa’ diye onları uyardığını söyler. Kendilerinin de dağ tarafına çekildiğini, neticede Allah’ın izniyle kâfirleri hezimete uğrattıklarını ve o sesin bereketiyle büyük bir ganimet elde ettiklerini söyler.⁸⁶⁶ Yine tasavvuf kaynaklarında geçen bir başka rivâyet şöyledir:

“Bir adama halvethanesinde iken, Ceyhun’da gemiden suya düşmekte olan oğlunun durumu keşf oldu. Adam Hemedân’da, oğlu Ceyhun’da bulunuyordu. Tam oğlan gemiden düşecekken babasının sesini duyup düşmekten kurtuldu.”⁸⁶⁷

Yakaza halinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) görülebileceğini kabul eden âlimlerin üzerinde ittifak ettikleri delil, Hz. Peygamber’in (s.a.v.):

“Kim beni rüyada görürse, uyanık iken de görecektir. Yahut beni uyanık iken görmüş gibidir. Şeytan benim sûretime giremez”⁸⁶⁸ hadîsidir. Hadîste geçen *uyanık iken de görecektir* ifadesi hakkında

sahv halinde zuhûr etmez. Hâkim Tirmizî, Cüneyd-i Bağdadî, Ebu Hüseyin Nûrî, Hâris Muhâsibî gibi sûfilere göre kerâmet sahibi olan velîler, mâsum yani günahsız değillerdir. Zira mâsum olmak onlar için şart da değildir. Velîlerde küfür ve şirk gibi büyük günahlar olmaz. Velî Allah tarafından büyük günahlardan muhâfaza edilmektedir. Hücvirî, *Keşfi’l-mahcûb*, II, 455-456.

⁸⁶⁴ Süyûtî, *Tenvîr*, 11.

⁸⁶⁵ Dağ tarafını tut.

⁸⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXI, 88; Sühreverdî, *Avârif*, II, 283.

⁸⁶⁷ Sühreverdî, *Avârif*, II, 283.

⁸⁶⁸ Buhârî’den gelen başka bir hadiste: “Rüyada beni gören hakkı (gerçeği) görmüştür. ‘Uykuda beni gören, hakkı görmüştür, çünkü şeytan benim kılığımıza giremez. Müminin rüyası nübüvvetin kırk altı cüzünden biridir.’”

Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.v.): “Benim isimle isimlenin, ama künyemle künyelenmeyin; lim beni rüyasında görürse, gerçekten beni görmüştür. Çünkü şeytan benim suretime giremez. Kim de bilerek benim üzerimden yalan söylese cehennemdeki yerini hazırlasın” şeklinde farklı rivâyetler

değişik yorumlar bulunmaktadır. Bir kısım yoruma göre bu ifade, sahâbeye has kılınmaktadır. Bu anlamda hadîsi yorumlayanlara göre Medine’de bulunmayan bir sahâbe, Hz. Peygamber’i (s.a.v.) rüyada görürse, Medine’ye gidip ölmeden önce O’nu görme şerefine nâil olur ve sahâbelik mertebesine erişir. Aksi düşünülürse bu durumun gerçekten problemlili bir mesele olacağını vurgulanmaktadır. Çünkü bunlara göre hadîsin zâhiri yorumlandığında bu kimselerin sahâbe olması gerekir. Aksi takdirde Hz. Peygamber’i (s.a.v.) gören herkes, kıyâmet gününe kadar sahâbe olma imkânı elde edecek anlamına gelir ki bu sadece çamur atmaktır. Bu anlamda hadîse farklı bir anlam vermek, sâdik haberin böyle çelişkili olması anlamına gelmektedir. Bu çelişkilerden biri de tasavvufçu bir cemaatten, rüyada Hz. Peygamber’i (s.a.v.) gördüklerini, bundan sonra da uyanık iken görerek ondan korktukları ve bazı şeyler hakkında sorduklarını ve kurtuluş yolunu öğrendiklerini nakletmeleridir ki bu durum imkânsızdır.⁸⁶⁹ Sûfilerden Ebî Cemre (ö. 675/1276), bu durumun sahâbeye atfedilmesine şiddetle karşı çıkarak şunları söyler:

“Bu hadîs Hz. Peygamber’i (s.a.v.) rüyada görenin normal halde de göreceğine delâlet eder. Görmenin özel kullara ve onun sünnetine tâbi olanlara mı mahsus olduğu sorusuna cevap olarak şöyle söylenir: ‘Hadîsteki lafız, umum ifade ettiği için herkesi kapsamaktadır.’⁸⁷⁰ Bu nedenle her kim ki bu lafız ‘özel bir anlam taşır’ diye bir iddiada bulunursa bu kişinin sapıtıldığı⁸⁷¹ anlamına gelir.

Belirtilen hadîsi yorumlayan bir kısım ilim ehli de *uyanık iken de görecektir* cümlesini ‘âhirette Hz. Peygamber’i (s.a.v.) görmek’ olarak yorumlamaktadır. Buna göre hadîsin anlamı “kim rüyasında Hz. Peygamber’i (s.a.v.) görürse, o kimse âhirette de O’nu görme şerefine kavuşacaktır. O kimse de cennetle müjdelendir.”⁸⁷² Ancak bu görüş de kabul edilmemektedir. Çünkü kıyâmette Hz. Peygamber’i (s.a.v.) görmek sadece rüya sahiplerine değil, herkes için geçerli bir durumdur.

mevcuttur. Bkz. Buharî, İlim, 38; İman, 92; Ta’bir, 10; Müslim, Rüyâ, 11.

⁸⁶⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, XII, 384-385.

⁸⁷⁰ Ebî Cemre, *Behcetü’n-nüfûs*, IV, 237.

⁸⁷¹ Süyûtî, *Tenvîr*, 16.

⁸⁷² Bedruddîn Muhammed b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu’l-kârî şerhu sahihi’l-Buhârî*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût, 2001, XXIV, 210; Sahîh-i Müslim Muhtasarı, çev. Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınevi, Konya, 2013, I, 283-284.

Yakaza hâlinde Hz. Peygamber’i (s.a.v.) görmenin hak ehli için olağan bir durum olduğunu belirten bir kısım sûfî, "*Beni rüyada gören baş gözü ile de açık görecektir*" cümlesini uyanıklık (yakaza) olarak açıklar. Bu uyanıklık kalp gözü değil, baş gözüdür. Ayrıca kıyâmette Hz. Peygamber’i (s.a.v.) bütün ümmet görecektir. Dolayısıyla hadîs bu dünyada baş ile görüş saadetinin vuku bulacağını delilidir.⁸⁷³ Ayrıca bu sûfilere göre zâhir ulemânın, fânî olanın bâkiyi görmeyeceğini, dolayısıyla Hz. Peygamber’in (s.a.v.) dâru’l-fenâ olan dünyada görülmeyeceğini ancak dâru’l-bekâ olan âhirette görüleceğini belirtenlere şu cevap verilir:

“Müminler öldükleri vakit, ölmeyen Allah Teâlâ’yı onlardan her biri günde yetmiş defa öldüğü halde göreceklerdir.”⁸⁷⁴ Bu durumda ezeli âlemde bâkî olan Allah görüleceğine göre fânî olan Hz. Peygamber’in (s.a.v.) fânî âlemde yakaza hâlinde görülmesi mümkündür.

Sûfîlerin açık bir şekilde Hz. Peygamber’i (s.a.v.) yakaza hâlinde görme söylemleri, inkârı mümkün olmayan bir kerâmet olarak görülmektedir. Bu durumu inkâr eden kişi, ya evliyânın kerâmetine inanmıyordur ya da kerâmeti inkâr ediyordur. Şayet kerâmeti inkâr ediyorsa bu kimse konuya dâhil edilmez. Çünkü bu kişi sünnetin açık olarak belirttiği şeyi inkâr etmektedir. Ancak bu durumun kerâmet olduğunu kabul ediyorsa, Allah’ın velî olan kullarına her iki âlemin keşfini musahhar kılmasının imkânını kabul etmiş olur.⁸⁷⁵ Basîret gözü açık evliyânın kerâmeti olan evliyanın yakaza hâlini Mevlâna şöyle belirtmektedir:

“Mustafa, ‘Beni görene benim yüzümü gören kişiyi görene ne mutlu’ dedi.

Bir mumdan yanmış olan çırağı gören, yakînen o mumu görmüştür.

Bu tarzda o mumdan yakılan çırağdan başka bir çırağ,

Ondan da diğer bir mum yakılsa ve ta yüzüncü muma kadar,

Hep o ilk mumun nûru intikâl etse,

Sonuncu mumu görmek, hepsinin aslı olan ilk mumu görmektir.

İstersen o nûru, son çırağdan al, istersen ilk çırağdan... hiç fark yok.”⁸⁷⁶

⁸⁷³ Abdülvehhâb eş-Şa’rânî *el-Yevâkît ve’l-cevâhir fî beyâni ‘akâidi’l-ekâbir*, Dâru İhyâi’t-Turâs el-Arabî, Beyrût, t.s. , I, 236; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Hâvî li’l-fetâvâ*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 2000, II, 254; a. mlf. , *Tenvîr*, 15.

⁸⁷⁴ Süyûtî, *Tenvîr*, 27; İdiz, *İmâm Süyûtî Tasavvuf Risâleleri*, 278.

⁸⁷⁵ Süyûtî, *Tenvîr*, 17-18.

⁸⁷⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, I, (1950. byt), 50.

Tasavvuf ehline göre Allah'ın yakaza halinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) görülmesine sebebler yaratması, Allah'ın mucizelerine inanmayı gerektirir. Çünkü Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا ۗ كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ ۗ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

*Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun” dedik. (Denileni yaptılar ve ölü dirildi.) İşte, Allah ölüleri böyle diriltir, düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir.*⁸⁷⁷

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ

فَصُرْمَةً أَلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ۗ وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝

*Hani İbrahim, "Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster" demişti. (Allah ona) "İnanmıyor musun?" deyince, "Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için." demişti. "Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."*⁸⁷⁸

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىٰ يُحْيِي هَٰذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ

كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَل لَّبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ ۗ وَانظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ وَلِتَجْعَلَكَ

آيَةً لِلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَىٰ الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا ۗ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

*Yahut altı üstüne gelmiş (ıpıssız duran) bir şehre uğrayan kimseyi görmedin mi? O, "Allah, burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek (acaba)?" demişti. Bunun üzerine, Allah onu öldürüp yüzyıl ölü bıraktı, sonra diriltti ve ona sordu: "Ne kadar (ölü) kaldın?" O, "Bir gün veya bir günden daha az kaldım" diye cevap verdi. Allah, şöyle dedi: "Hayır, yüz sene kaldın. Böyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamış. Bir de eşeğine bak! (Böyle yapmamız) seni insanlara ibret belgesi kılmamız içindir. (Eşeğin) kemikler(in)e de bak, nasıl onları bir araya getiriyor, sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?" Kendisine bütün bunlar apaçık belli olunca, şöyle dedi: "Şimdi, biliyorum ki; şüphesiz Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."*⁸⁷⁹

Hz. İbrahim'in (a.s.) dört kuşla alâkalı kıssası ve Hz. Üzeyir'in (a.s.) kıssasından haberi olmayanın cahile benzetilmesinden yola çıkarak sûfiler, bu

⁸⁷⁷ Bakara, 2/73.

⁸⁷⁸ Bakara, 2/260.

⁸⁷⁹ Bakara, 2/259.

mûcizeleri gösteren Allah Teâlâ'nın, yakaza halinde nebiyi göstermesini olağan⁸⁸⁰ karşılamaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şerîat ve risâletine uyan kişinin zâhiren ve bâtınen hal ve hareketleri ile anlatmaya ve vasfetmeye sığmayan büyük halleri bulunmaktadır. Demek ki yakaza hâli, insan-ı kâmil seviyesine ulaşanların mânevi gelişim sürecinde gerçekleşebilecek bir olaydır. İbnü'l-Arabî'ye göre riyâzet ve mücâhedat ile mufassâ ve fikr-i ağıyar ve şehvattan boş olan ârifin mir'ât-ı hayâlinde mer'î olan sûretler, âlem-i misâlden mün'akis olmuş ise, ister hâl-i nevmde ve ister hâl-i yakazada olsun, hak ile sabittir.⁸⁸¹ Sûfilerden İzzeddin b. Abdusselam (ö. 661/1262), *el-Kâvâidü'l-kübrâ* adlı eserinde şöyle demiştir:

“Nebi'yi (s.a.v.) uyanık iken görmek zor bir meseledir ve az vakî olur. Bu zamanda ancak aziz sıfatlara sahip olanlar görüyor. Çoğunlukla görülemiyor. Bununla beraber biz bunun, Allah'ın zâhirlerini ve bâtınlarını muhafaza eylediği bazı büyük zatlara vâki olduğunu inkâr etmeyiz. Özellikle bu zamanda Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görme olayı çok az kişide gerçekleşir. Hatta çoğu kez hiç gerçekleşmez. Ancak Allah Teâlâ'nın zâhir ve bâtınlarına riâyet eden büyüklerin Resûl-i Ekrem'i görmelerini de inkâr edemeyiz.⁸⁸² Şeyh Muhammed Mağribî (ö. 1086/1675) der ki:

“Kişinin uyanık iken de Hz. Resûl'ü görebilmesi için mevcut makamından daha fazla mertebe katetmesi gerekmektedir. Her kim ben ashâb gibi Hz. Resûl'ü gördüm, dese doğru değildir. Uyanık kalbimle gördüm dese doğrudur. Çok temiz ve nûr ile parlamış kalp ile hilâf-i evlâdan da çıkarak, Allah'ın mahbûbu olan kimseyi, Allah tarafından da sevinince, rüyada bile kalbinin fazla nûrundan uyanık gibi görür. O zaman dahi Hz. Resûl'ün kudsî mübarek rûhunu cesed şeklinde görür. Yâni ona görünen ceset değil, rûhtur. Çünkü mübarek cesedi oraya nakil olmamıştır. O müteşekkilen görünen kudsî-mübârek rûhu berzâh âleminde. Bununla beraber onun rûhaniyeti bütün âlemi kaplamıştır. Bir lütûf ve kerâmet olarak o kişiye müteşekkilen görünmüştür. Doğrusu ve açık olanı da budur.”⁸⁸³

Velîlerin rûhlarının nebîlerin rûhlarından istifade edişleri gibi tabî olan rûhlar, şerefli rûhlardan bilgi alırlar. Sûfilere göre bu bilgi alışverişi şu anda da devam etmektedir. Fakat bu şehâdet âleminde değil gayb âleminde. Seyyar varlığından

⁸⁸⁰ Ebî Cemre, *Behcet*, 237-238; Süyûtî, *Tasavvuf Risâleleri*, 341-342; a. mlf. , *el-Havî*, II, 252.

⁸⁸¹ Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, II, 223.

⁸⁸² Süyûtî, *Tenvîr*, 26-27.

⁸⁸³ Şâ'rani, *Yavâkit*, 239.

gaib olunca bunu tadar ve hisseder. İlham, bazen huzur hâlinde de vakî olur. Fakat bu tip ilham önceki şekilden, gaybet hâlinde iken vâki olan ilhamdan daha kapalı ve gizlidir. Bununla beraber, içteki olan şeyler yani nefis, rûh ve şeytan ona itiraz edemez, organlar ona teslim olur, nefisler boyun eğer, gönüller onunla ferahlar ve kalpler tatmin olur.⁸⁸⁴

Yakaza hâlinde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) gören hatta onunla konuşan tasavvuf erbabından bir kısım sûfinin olduğunu kaynaklarda görmek mümkündür. Her zaman Resûlullah (s.a.v.) ile yakaza hâlinde görüşmenin, ondan ilim almanın mümkün olduğunu belirten Bârizî, (ö.438/1046), Gazzâlî, İbn Ebî Cemre, Tâceddin Sübkî (ö. 771/1370), Afif el-Yâfî (ö.765/1363)⁸⁸⁵ gibi âlimlere göre yakaza da bir bilgi türüdür. Sûfilerden Şa'rânî (ö. 973/1565), rivâyet edilen hadîsin doğruluğunun naklen ya da Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sormak sûretiyle anlaşılabilceğini söylemektedir. Ona göre bir hadîsin zayıf veya tutarsız olduğu anlaşılırsa, uyanırken (yakaza), şifâhî olarak ve anında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sorulması gerektiğini⁸⁸⁶ söyleyerek şunları ilâve eder:

“Abdulkadir eş-Şâzelî'nin yanında Süyûtî'nin yazmış olduğu bir kâğıt gördüm. Onu, Kayıtbay nezdinde şefaatte bulunmasını isteyen birisine göndermişti. Süyûtî bu kâğıtta bizzat kendisi şöyle diyordu: ‘Ey kardeşim bilesin ki şu âna kadar ben yetmiş beş kere Resulullah (s.a.v.) ile uyanırken konuştum. Valilerin (idarecilerin) yanına girdim diye Hz. Peygamber'in (s.a.v.) benden perdeleneceğinden korkmasam kaleye (saraya) çıkar, senin için sultanın yanında şefaatte bulunurdum. Muhaddislerin kendi metotlarıyla zayıf buldukları hadîslerin sahihleştirilmesinde O'na muhtacım. Yani şüphelendiğim hadîsleri sorup cevabını alıyorum.’”⁸⁸⁷

⁸⁸⁴ Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihu'l-cemâl ve fevâtihu'l-celâl*, ter. İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, İstanbul, 2010, 23-24.

⁸⁸⁵ Ahmed Şehâbüddin b. Hacer el-Heytemî el-Mekkî, *el-Fetâvâyi'l-hadisiyye*, Dâru'l-Mârifet, Beyrût, ts., 297.

⁸⁸⁶ Ahmet Yıldırım, “Tasavvuf Ehlinin Hadîs Rivâyeti ve Rivâyet Usülleri Açısından Tasavvuf Hadîs Münasebeti”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 1997, X, (1-2-3), 114.

⁸⁸⁷ Abdulvehhab eş-Şa'rânî, *Kitabu'l-mîzan*, thk. Abdurrahman Umeyra, Alîmu'l-Kütüb, Beyrût, 1989, I, 183; Yıldırım, “*Tasavvuf Ehlinin Hadîs Rivâyeti*”, 114; İdiz, “*Rü'yetü'n-Nebî Meselesi*”, 138; Şeyh Abdullah ed-Dalâsî'nin şöyle söylediği rivayet etmektedir: Ömrümde bir defa namazım kabul olmuştur. O da şöyle oldu: “Bir gün sabah namazı kılmak üzere Mescid-i Haram'da namaza durmuştum. Tekbir alır almaz gördüm ki, Hz. Resûlullah (s.a.v) imam olmuş, aşere-i mübeşşere

Sûfilere mahsus bir usûl olarak tartışılan yakaza veya rüya yoluyla hadîs almanın yanında rivâyetlerin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ait olup olmadığı da bu yollarla bizzat kendisine sorulmaktadır. Hadîsin bu yolla sorulması, yakaza ehline göre hadîs muradının anlaşılması ve hadîsi teyid hususunda önemli bir metod olarak görülmektedir. Bu anlayıştaki sûfilere göre bu yol, uydurma hadîslerin gerçek manada tespiti için de önemlidir. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yakaza yoluyla hadîslerin sıhhat durumunun ancak keşf ehli tarafından teyit edilebileceğini iddia edenler şunları söylemektedir:

“Biliriz ki nice hadîsler vardır, raviler yönünden sahihtir. Ancak bunlar keşf ehlinin yanında sahîh kabul edilmez. Nakil ile amel edenler, senedinin sağlam olması nedeniyle bu hadislerle amel etseler dahi, keşf ehli bunları Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sormakta, mevzû olduklarını öğrenmekte ve bununla amel etmeyi bırakmaktadır. Aynı şekilde, nakîl ehlinin senedinde hadîs uyduran bir kimsenin bulunması sebebiyle senedini zayıf kabul ederek amel etmeyi terk ettiği nice hadîs vardır ki, aslında sahihtir. Çünkü keşf ehli, bu hadîsi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rûhundan sormakta ve ondan dinlemektedir.”⁸⁸⁸

Tasavvuf literatüründe Hz. Peygamber'i yakaza hâlinde görüp ondan hadîs alan veya hadîsi teyit eden sûfiler bulunmaktadır. Bu sûfiler arasında İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1566),⁸⁸⁹ Ebü'l-Hasen el-Harakânî (ö. 425/1033),⁸⁹⁰ Necmeddîn-î Kübrâ (ö. 618/1221)⁸⁹¹ bulunmaktadır.

de cemaat olmuşlar. Birinci rekâta müddesir sûresini, ikinci rekâta da Amme yetesâelûne'yi okudular. Selâmdan sonra da şu duayı okudular:

“Allahım! Bizleri hidâyete ermiş olanların yol göstericileri kıl, delâlete düşmüş ve düşürenlerden, lütfunu tamah eden ve katındakileri isteyenlerden eyleme. Çünkü biz yokken bizi yaratmakla zaten üzerimizde minnetin var. Bundan dolayı sana hamdolsun. Senden başka ilâh yoktur. Bkz. Süyûtî, *Tenvîr*, 47; İdiz, *İmâm Süyûtî Tasavvuf Risaleleri*, 281; Halvetî, *Tenbîh*, 37.

⁸⁸⁸ İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs amme iştehara mine'l-ehâdisi ala elsineti'n-nâs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Mısır, 1988, I, 10-11; Enbiya Yıldırım, “Beyhakî ve Hadîs Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, V, (1), 7.

⁸⁸⁹ “Bir gün bir mecliste bir velî bulunuyordu. Orada bulunan fakîh, bir hadîs rivâyetinde bulundu. Velî orada bulunanlara ‘Bu hadîsin aslı yoktur, bâtıldır’ deyince oradakiler : ‘Bunu nereden biliyorsun?’ diye sordular. Bunun üzerine velî şöyle cevap verdi: ‘İşte Hz. Nebî burada duruyor ve ‘ben böyle bir şey demedim’ diye buyuruyor. O sırada keşf perdesi kalktı ve fakîh bu gerçeği gördü.’ Bkz. Heytemî, *el-Fetâvâ*, 297.

⁸⁹⁰ “Hadîsle iştiğal eden bir imam Irak'ta hadis dinliyor, okuyor, öğreniyor ve öğretiyordu. Şeyh (el-Harakânî): O imamın aktardığı bazı hadislerin Hz. Peygamber'e ait olmadığını anladığı an bu imama tepki göstererek ‘Burada isnâdı daha âlî olan biri yok mu?’ diye bir soru sordu. İmam: ‘Öyle biri yok’ dedi. Şeyh (el-Harakânî): ‘Ben (önceden batınî ilimlerde ümmî bir adamdım. Yüce Allah bana hiçbir karşılık beklemedi ve kendi ilmini bana verdi. Ancak ben, ulaştığım makamlara

Asr-ı Saâdet döneminden sonra bir insanın, Hz. Peygamber’i yakaza hâlinde görmesi, ondan hadîs alması mümkün görülürken mânevî derecelere yükselmiş manerlerinin Hz. Peygamber’den sohbet dinlemeleri de olağan karşılanmaktadır. Böyle bâtınî yolla gerçekleşen bir sohbet, tıpkı zâhirî sohbet gibidir. Bu ikisi arasında sûfilere göre bir fark yoktur. Fakat bu makam tasavvuf içinde belli mertebelerden geçmeye bağlı olduğundan, tatmayan kimsenin bunun hakikatını bilemeyeceği söylenmektedir. Hz. Peygamber’i (s.a.v.) tevessül edip yakaza hâlinde gören ve onun sohbetiyle müşerref olan İmâm Süyûtî gibi allameler ve muhakkiklerin hadîslerinin sağlam ve emin⁸⁹² olduğu vurgulanarak yakaza hâlinde Resûl-i Ekrem’i (s.a.v.) gören bazı sâlihler için bu durumun kıyâmete kadar gündemde olacağı vurgulanmaktadır.

Yakaza hâlinde Hz. Peygamber’i (s.a.v.) gören ve çok defa sohbet-i nebeviyyeye mazhar olan İmâm Süyûtî gibi uyanık iken çok defa bu sohbe mazhar olan velîler, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile şu âlemde sohbetine müşerref olduklarını iddia ederler. Velîlerin vefât-ı nebevîden sonra Resûl-i Ekremi görmeleri, temessül ve tezâhür etmesi, Velâyet-i Ahmediyye nûruyla sohbetir.⁸⁹³ Bu şerefe mazhar olan

baktığımda gördüğüm bazı yanlışları söylememelik edemem; işin doğrusunu söylemem gerekir. Dolayısıyla burada Hz. Muhammed’e atfen söylenen bazı hadîsler ona ait değildir.’ dedi. İmam: ‘Ey Şeyh! Sen kimden duyuyor ve hadîs belliyorsun? Senin hadîs hocan kim?’ diye sorunca Şeyh: ‘Resûl’den hadîs dinliyorum. Bu Peygamber’in hadîsi değildir. Çünkü sen hadîs okumaya başladığın an mânevî âlemde bâtının da bâtınına nüfuz etmem ve aşkın derecelere ulaşmam nedeniyle benim iki gözüm Hz. Peygamber’in (s.a.v.) iki kaşını üzerimdeydi. Onu müşâhede ediyordum, O kaşlarını çatınca bu hadîsin ona ait olmadığı bana mâlum oldu’ diye karşılık verdi.” Bkz. Attâr, *Tezkire*, 577.

⁸⁹¹ “Bir kere gaybet hâlinde iken Hz. Resûlullah’ın (s.a.v.) yanında Hz. Ali’yi (r.a.) olduğu halde gördüm. Hemen koşup Hz. Ali’nin elini tutup musâfaha ettim. O anda bana ilham geldi: ‘Resûlullah’tan gelen haberlerde şu şekilde bir şey işittir gibi oldum: ‘Kim Ali ile musâfaha ederse cennete girer.’ Döndüm Hz. Ali’ye ‘Bu hadîs sahîh midir?’ diye sormaya başladım. Hz. Ali, ‘Evet, Resûlullah (s.a.v.) doğru söylemiştir. Benimle musâfahâ eden Cennete girer’ dedi. Bkz. Necmeddîn-i Kübrâ, *Fevâihü’l-cemaa*, 23-24.

Başka bir rivayette Necmeddîn-i Kübrâ, yakaza hâlinde yanında Hz. Ebubekir olduğu halde birden Hz. Peygamber’i (s.a.v.) kendisiyle oturur bir vaziyette görerek şunu söyler: “ Yanına yaklaştığım Hz. Peygamber’in (s.a.v.) dizi dizime değdi. O anda bana, her gün Kur’ân-ı Kerîm’den O’nun için okuduğum çeşitli virdlerimin olduğu ilham edildi. Hemen virdimi okumaya başladım. Bitince, bunu çok iyi bulduğunu ifade ederek: ‘İşte böyle gündüzün hadîs dinle ve gece Kur’ân-ı Kerîm oku’ buyurdu. Daha sonra kendisinden künyemi sormam ilham edildi ve sordum: ‘ Ya Resûlallah, benim künyem Ebu’l-Cenâb mıdır, yoksa Ebu’l-Cennâb mıdır? Benim nefsim Ebu’l-Cenâb (yücelik babası) şeklinde olmasını istiyor’. ‘Hayır’ dedi. Künyen Ebu’l-Cennâb’tır (korkanların babası). O zaman yanındaki arkadaşı Hz. Ebubekir de, ‘evet ya Resûlallah o Ebu’l-Cennâb’tır’ dedi. İşte bu iki isim dünya ve âhiretin sırrına sahiptir. Ebu’l-Cenâb deseydi ben dünyaya sahip olacaktım. Ebu’l-Cennâb dediği için, Allah’ın izni ile ikisinden de uzak kalıyorum.” Bkz. Necmeddîn-i Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, ter. Mustafa Kara, İstanbul, 1989, 150.

⁸⁹² Said Nursî, *Mektûbat*, 133.

⁸⁹³ Said Nursî, *Sözler*, 451.

ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) medh ve senâ için on üç kıt'adan oluşan 'Gayâtü'l-Hayrât' isimli salavât-ı şerîfeyi yazan Muhammed Hazîn-i Firsâfî (ö. 1310/1892), yakaza halinde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görür ve ona şöyle hitap edilir: "Kim ki muhabbet ve şevk ile bu salavât-ı şerîfe'yi okursa içindeki sayılar kadar ona hasenât yazılır ve arasat gününde ben ona şefaatçi olurum."⁸⁹⁴

Enbiyâ ve evliyânın kâmillerine mahsus olan yakaza âleminde bir takım temessülât görmeleri, murat edilen mânâyı da kendilerine has bir şekilde mütalaa etmelerini sağlamaktadır. Sûfilere göre Hz. Peygamber (s.a.v.), ümmetini hangi nurla müşâhede ederse, ümmet de onu o nûrla müşâhede eder. Kimisini berzâhta bırakır. Kimisine aynü'l-yakîne erdirir. Bu ehil, gaybları görür ve istediği şeyi elde eder. Nebînin ruhunu bu âleme davet edip dünyadaki sûretine benzeyen bir sûrette görüşerek⁸⁹⁵ yazdıkları eserleri ona arz edenlerin bulunduğu belirtilir. Bunlardan Yazıcızâde Muhammed (ö. 1451) 'Kitâb-ı Muhammediyye'yi yazdıktan sonra,

Fahr-i Âlem'le görüşüp bu kitabı huzuruna arz etmiştir.⁸⁹⁶ Bu şevkle kaleme aldığı dizelerden bazı örnekler şöyledir:

“Ref’i hicâb eyle yüzün görelim
Arz-ı dîdâr eyle Yâ Resûlallah
Bî-perde meclis-i hâssa erelim
Hak’tan binbir perde bürünüp geldin
Bu kadar nikâblar urunup geldin
Herkes hâlince görünüp geldin
Arz-ı dîdâr eyle Yâ Resûlallah
Gönül harâb oldu iftirâkınla
Ciğer kebâb oldu iştiyâkınla
Koma âhir bizi bu firâkınla
Arz-ı dîdâr eyle Yâ Resûlallah”⁸⁹⁷

⁸⁹⁴ İbrahim Baz, “Siirtli Âşık Bir Sûfi: Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî”, *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, VI, (11), 102.

⁸⁹⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Ferahu’r-rûh Muhammediye Şerhi*, haz. Mustafa Utku, Uludağ Yayınları, İstanbul, 2002, III, 219.

⁸⁹⁶ Osmânzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş ve Diğerleri, Kitabevi, II, 459.

⁸⁹⁷ Bursevî, *Ferahu’r-rûh*, III, 220.

Hz. Peygamber'i (s.a.v.) yakaza hâlinde gören Bûsîrî (ö. 696/1296) de, “Selem yârânımı sen yâdına aldın da mı? Gözlerden akan yaşa karıştırırsın demi?” diye başlayan *Kasîde-i Bürde*'yi yazarak Hz. Peygamber'in huzurunda okumuş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çok memnun olduğunu

Tasavvuf erbabı, göz kırpacak kadar Resûlullah'tan ayrılmanın yakazaya mâni olacağını belirtmektedir. Sûfiler, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bu şekil bir mahrumiyeti 'kendilerini müminlerden saymama'⁸⁹⁸ hâli olarak görmeye beraber bu hâlde hayatlarına yön vermeye önem göstermektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) ile yakaza hâlinde görüşükten sonra irşad görevine başlayan sûfilerle beraber Hz. Peygamber'e (s.a.v.) birtakım gaybi sorular soran, selâm veren ve selâmına karşılık bulan tasavvuf erbabının bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Bunlar arasında Abdulkâdir-i Geylânî,⁸⁹⁹ Şah Velîyullah Dehlevî (ö. 1176/1762),⁹⁰⁰ İbnü'l-Arabî⁹⁰¹ gibi sûfiler ilâh fetihlerle vaaz ve irşad faaliyetlerine başlamışlardır.

Allah'a ve Hz. Peygamber'e mânevî açıdan erişmede rehberlik eden bir mürşide bağlı kimseler için konulmuş olan mânevî, ahlâkî ve sosyal kurallara göre teşkilatlanan tarîkata girme sürecinde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) yakaza hâlinde görerek mürşidini bulan tasavvuf erbabı bulunmaktadır. Bunlar arasında Şeyh Ebü'l-

görmüştür. Bkz. Muhammed b. Abdullah Bûsirî, *Kasîde-i Bürde*, haz. İlhan Armutçuoğlu, Erkam Yayınları, İstanbul, 2009, 13.

⁸⁹⁸ Süyûtî, *el-Havî*, II, 260.

⁸⁹⁹ "Hocasının kendisinden çok memnun olduğu ve artık irşada başlamasını istediği Geylânî, bir gün yakaza hâlinde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görür. Hz. Peygamber (s.a.v.), ona insanlara neden konuşmadığını sorar. O da kendisinin 'acem (İranlı)' olduğunu ve Bağdat'ın fasîhleri gibi konuşamayacağını söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), Geylânî'den ağzını açmasını ister. O da ağzını açar. Hz. Peygamber onun ağzına yedi defa üfler ve ona insanlara konuşmasını, onlara Rabbi'nin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle davet etmesini emreder. İşte bu olaydan sonra o, halka vaaz u nasihat vermeye, onları irşad etmeye başlar." Bkz. Alusî, *Rûhu'l-meâni*, XXII, 35; Süyûtî, *el-Havî*, II, 259.

⁹⁰⁰ Yakaza hâlinde Hz. Peygamber'le (s.a.v.) görüşükten sonra gaybî sorulara cevap bulduğunu söyleyen Dehlevî, 1732 yılında Hicazdan memleketine döndüğü esnada Cambay camisinde mânevî tefekkürde daldığı sırada Hz. Peygamber 'i (s.a.v.) görür. Hz. Peygamber (s.a.v.), kendisine bir elbise giydirir ve bazı zor ve gaybî meseleler konusunda aydınlatıcı bilgiler verir. Bu mânevî tefekkürü sırasında birtakım olağanüstü halleri yaşadığını ileri sürerek Hz. Peygamber'le (s.a.v.) karşılıklı oturarak sohbet ettiklerini belirtir. Bkz. Şeyh Velîyullah Dehlevî, *Kitabu't-Tefhimât-ı İlâhiyye*, el-Meclisi'l-İlmi, y.y., 1926, II, 248.

Yine Dehlevî, Allah'a teveccüh ederken Resûlullah'ın (s.a.v.) ruhâniyetinin zâhir olduğunu ve kendisine üflediğini belirtir. Bu üflemenin dinin bir tür beyânına işaret ettiği ve o anda kalbinde bir nûrun doğduğu ve bu nûrun durmadan artmasıyla, irşad ve kitap yazma işine girdiğini de anlatır. Bkz. Dehlevî, *Hüccet*, I, 23.

⁹⁰¹ Mekke'deki ilâhî fetihler sonucu kendisinde hâsıl olan mârifetleri kaleme aldığı Fütûhât'ın ilk yazılışının Hz. Peygamber'i (s.a.v.) yakaza hâlinde görmesiyle başladığını sembolik tarzda şöyle anlatır: "Hz. Peygamber, bana işaret etti ve sözlerine şöyle devam etti: 'Kalk ey Muhammed, kürsüye çık ve beni gönderene, seni vazifelendirene hamd et. Bu en saf Muhammedî makamdır, buraya oturan onun varisidir, Allah bu zatı şerîatin muhafazası için gönderdi.' O anda bana hikmet vergileri bahşedildi. Sanki bana cevâmiu'l-kelim verilmişti. Nihâyet bu yüce vâkiyadan geri gönderilerek bu dünyaya döndüm ve bu mukaddes hamdı kitabın giriş kısmı yaptım." Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, I, 58

Abbas et-Tancî (ö. ?),⁹⁰² Safiyyüddîn-i Erdebîlî (ö. 735/1334)⁹⁰³ gibi sûfiler bulunmaktadır.

Mutasavvıfların yakaza hâlinde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görmesi, aslında derin tasavvufî bir konunun sadece ehli tarafından anlaşılabilceğini göstermektedir. Allah Teâlâ'nın kullarından bazılarına güzel ahlâk vermesi ve bu yolla onların da bazı mertebeler elde etmesi, Ehl-i Sünnet'e göre sabittir. Ancak Allah'tan bir lütf olarak Hz. Peygamber'le (s.a.v.) görüşme ve sohbet etmenin mümkün olduğunun ileri sürülmesinin birtakım şartlarının olduğu da belirtilmektedir. Bundan dolayı özellikle günümüzde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebcil görüntüsü altında kendisine olağanüstü bir konum biçerek, mensuplarını efsunlayarak kendisine olan bağlılıklarını pekiştirmeye çalışarak ulûhiyeti zedeleyecek birtakım fikirleri sürekli dile getirenlerin olduğunu belirtmek gerekir. Hz. Peygamber'den geldiği söylenen tâlimatla örgüt propagandası kapsamında sosyal medyada kampanyalar yaptırılan, bağlıları nezdinde tartışılmaz bir mevki elde etmek için Hz. Peygamber'in kendilerinin vaazlarını dinlediği yalanını uyduran şarlatanların tasavvufî bir kavram olan yakaza hâlini kullandıkları açıktır.

Tasavvuf erbabının yaşadığı mânevî âlemin anlaşılmasının zor olduğu ortadadır. Zaten yakaza da rüya gibi sadece yaşayanı bağlayan bir durumdur. Bundan dolayı Kur'ân ve sünnet ile âmel eden, sünnete olan bağlılıkları fikirde ve teoride kalmayarak bu bağlılıklarını pratik hayata da yansıtmış olan sûfilerin, yakaza hâlinde Hz. Peygamber'le (s.a.v.) görüşmelerini kerâmet olarak kabul ederek Yüce Allah'ın sınırsız nimetlerinden biri olarak görmek gerekir. Fenâ fi'r-resûl mertebesine vâsıl olan sûfilerin, mertebelerinin cilvesi olarak Hz. Peygamber'i (s.a.v) bu âlemde görmesi, onunla rûhen-mânen görüşüp sohbetinde hazır ve nâzır bulunabilmesi aklın ve bilincin taalluk etmeyebileceği bir durumdur. Dolayısıyla kişisel ve mânevî bir

⁹⁰² “Seyyidim Ahmed er-Rifâî'nin yanına geldim. Bana, ‘Ben senin şeyhin değilim. Kanâ'da bulunan Abdurrahim'dir’ dedi. Bunu duyduktan sonra Kanâ'ya gittim. Şeyh Abdurrahim'in huzuruna vardım. Bana ‘Resûlullah'ı (s.a.v.) tanıdın mı?’ diye sordu. Ben ‘Hayır’ dedim. Bana, ‘o zaman Beytûlmakdis'e git’ dedi. Ayağımı attığımda, baktım ki yer, gök, arş ve kürsünün tamamı Hz. Peygamber (s.a.v.) ile dolmuştu. Bu olaydan sonra tekrar şeyhin huzuruna vardım. Şeyhim bana ‘Resûlullah'ı (s.a.v.) tanıdın mı?’ dedi. Ben de ‘evet’ dedim. O da bana ‘İşte şimdi gerçeği buldun, kemâle erdin. Allah Resûlu'nu tanımadan, hiçbir kutub evtâd, hiçbir evtâd, hiçbir evliyâ da velî olamaz’ dedi.” Bkz. Süyûtî, *Tenvîr*, 40-41.

⁹⁰³ Erdebîlî, ‘*Risâle*’ adlı eserinde yakaza hâlinde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) gören ve ondan menşûr (şeyhlik atama belgesi) aldığını söyleyen Ebû'l-Abbas el-Harrâr'ın kardeşine Hz. Peygamber'in üfleyerek şeyhlik nûruna eriştiğini söylemektedir. Bkz. Süyûtî, *Tenvîr*, 47.

tecrübe olan yakaza hâli, rûhun yükselerek ulvî makamlara ulaşmasıyla elde edildiği için varlığında öze ulaşan Allah dostları için olağan bir durumdur.

3.1.3.2.2. Rüya Hâlinde Nebî'yi Görme

Rüyada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) görülme hususu, İslâm ilimleri arasında fıkıh, kelâm tasavvuf gibi alanların üzerinde durduğu konulardandır. Sahîh-i Müslim'de çeşitli varyantlarda yer alan şekilleriyle "Her kim beni uykuda görürse hakîkatte beni görmüş olur. Çünkü şeytan benim suretime giremez" hadîsi çeşitli şekillerde yorumlanmaktadır. Peygamber'i rüyasında gören müminin uyanık iken de görmesini hadîs şârihleri, Peygamber'in hayatta bulunduğu zamana tahsis etmektedir. Bu durumu 'her kim rüyasında Peygamber'i görürse Medine'ye hicret ederek görecektir', diye te'vil etmektedir. Bu anlayışa göre Hz. Peygamber'in vefatından sonra görülen rüya üzerine Peygamber'i görmek mümkün değildir. Ayrıca âhirette görmek sûretiyle de rüyanın doğruluğu tahakkuk edilmektedir. Bunun anlamı da 'her kim beni dünyada rüyasında görürse, muhakkak âhirette beni uyanık halde görür' demek olur ki, bu da cennetle müjdelemektir. Cenâb-ı Hâk şeytanı uyanık halde Peygamber'in sûretine temessül etmekten men' ettiği gibi uyku halinde de men' etmektedir. Sebebi de hâk ile bâtılın karışmamasıdır.⁹⁰⁴

Genellikle rüya, fıkıh gibi usûl ilimlerinde icmâli ve fer'i delillerden sayılmamaktadır.⁹⁰⁵ Ancak İslâm hukukçularının konuya yaklaşımı daha çok bu rüyanın hüküm değeri taşıyıp taşımadığıdır. Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rüyada sürekli görmek dahi vâkıa olsa da rüya, peygamberlerin rüyası gibi vahyin kontrolünde olmadığı için hâta imkânını doğurabilir.⁹⁰⁶ Dolayısıyla uykuda kişinin zaptı olmadığı için şeytan, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şekline giremeyeceği için görülen rüya gerçek olsa da, bu durum şer'î bir hüküm ile sâbit olmaz.⁹⁰⁷

Kelâm âlimleri de rüyayı bilgi vasıtası olarak görmemekte dolayısıyla rüyada Resûl-i Ekrem'i görerek ondan talimat aldığını söyleyenlere itibar edilmeyeceğini⁹⁰⁸ belirtir. Bu âlimler de kişinin uykuda zaptının olmadığını Resûlullâh'ın (s.a.v.), "Üç

⁹⁰⁴ Mehmet Sofuoğlu, *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 2014, VII, 140.

⁹⁰⁵ Mansûr b. Yûnus Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'an metni'l-iknâ'*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrût, 1997, V, 175.

⁹⁰⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakat*, ter. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul, t.s., IV, 77-78.

⁹⁰⁷ Muhammed b. Ali Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hakki min ilmi'l-usûl*, Riyâd, 2000, 1020.

⁹⁰⁸ Çelebi, aynı yer.

kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyan, büyüyene kadar çocuk ve ayılana kadar baygın sorumlu değildir”⁹⁰⁹ hadîsiyle delillendirmektedir. Dolayısıyla kelâm âlimleri için Hz. Peygamber’in (s.a.v.) rüya yoluyla yaptığı tavsiye, yasak ve benzeri talimatların herhangi bir delili bulunmamaktadır.

Mutasavvıflar için rüya, âhiretin yanında rûhlar âleminin kesinliğine delalet etmekle beraber hayattakilerin görüşmeyi, görmeyi istediği insanlar için de bir kavuşma ve özlem giderme kapısıdır. Bu özlemin en büyük şahsiyeti olan Hz. Peygamber’i (s.a.v.) rüyada görme isteği insanın davranışlarında, yaşam tarzında, fiil ve sözlerinde ortaya çıkar. Allah sevgisinin peygamber sevgisiyle bağdaştığı;

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ De ki eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin⁹¹⁰ âyetiyle sabittir. Bu sevgiyle sûfiler, özlemlerle Resûlullah’ı rüya yoluyla görmeyi ümit etmektedir.

Velilerin birtakım seyr u sülûk ve mücahede sayesinde bu âlem ile irtibat kurup, rüya yolu ile birtakım hakikatlere (ilham) muttalî olabilecekleri⁹¹¹ belirtilmektedir. Uyku âleminde iken melekût âlemini ve Levh-i Mahfûz’u seyrederek gelecek zamanda olacak işleri öğrenir, nasıl olacağına vakıf olur. Uyku âleminde duyuların tavassut ve müdahalesi olmaksızın Kalp ve Levh-i Mahfuz’da birer ayna gibi bütün eşyanın görüntüsü meydana gelir. Nasıl ki ayna karşı karşıya konulduğu zaman, birindeki görüntüler, diğerine aksediyorsa, kalp ve Levh-i Mahfuz da birbirine mukabil tutulduğu zaman, oradaki sûretler kalbe akseder.⁹¹²

Hz. Peygamber’e (s.a.v.) duyulan derin sevgi ile onu rüyada görme isteği arzulan, özlenen ve müşerref olunmak istenen bir durumdur. Bir kısım sûfi şair, kendilerinin yaşadığı bu tecrübe ile ilgili şu şiiri kaleme almıştır:

“İlham ile dün gece, Âyine-i kalbimde
Amamesi başında, Dört yâriyle yanında
Melekler sâf oldular, Yâ Muhammed dediler
Cür’a sundu Muhammed, Haktan oldu inâyet
Katreydim umman oldum, Dün gece kadre erdim
Pervaneyim şem’ine, Cümle âşıklar ile

⁹⁰⁹ Tirmizî, Hudûd, 1.

⁹¹⁰ Âl-i İmrân, 3/31.

⁹¹¹ İbnü’l-Arabî, *Fütûhât*, IV, 9-10.

⁹¹² Gazzâlî, *Kîmyâ-yı Saâdet*, 7-8.

Yûnus mâşukın buldu, Seyrettim Muhammed'i
Yeşil hülle eğininde, Seyrettim Muhammed'i
Yeşil hülle kodular, Seyrettim Muhammed'i
Mest etti beni gayret, Seyrettim Muhammed'i
Derdime derman buldum, Seyrettim Muhammed'i
Şeyhim azizim bile, Seyrettim Mehammed'i
Zevk ile safa sürdürdü, Seyrettim Muhammed'i»⁹¹³

Rüyanın tasavvufî değeri; bilgi kaynağı olması ve mâna âleminden dünya âlemine semboller şeklinde indirilen ilham olarak kabul edilmesi⁹¹⁴ yönünden çok önemlidir. Sûfiler için ahlâki yetkinliği gerçekleştirmiş insanlar, metafizik hakikatleri içeren rüyaları görebilirler. Bu hakikatlerin en güzeli ve önemli tecrübelerinden biri Resûlullah (s.a.v.)'ı sâdık rüya olarak görmektir.

Melek ve şeytan gibi Hz. Peygamber'i müşâhede edilebileceğini dikkat çeken Gazzâlî, bu müşâhedelerin velîlere has olan melekût âleminin en açık delili⁹¹⁵ olduğunu belirtir. Bu âlemdeki hakikatleri anlama yeteneğini, mükemmelliğe yaklaşan kişiye Allah Teâlâ tarafından verilen bir nimettir ve bu nimet, rüyayla görevli melek tarafından bildirilmektedir. Melekût âlemine yükseltilen rûhun şehâdet âlemindekileri misâlleriyle görmesi hakkında İbnü'l-Arabî şunları söyler:

“Bilmelisin ki Allah'ın rûh diye isimlendirilen meleği, yakın semânın aşağısındadır ve uyuyan kendisini ve başkasını kendilerinde idrâk ettiği bedenlerin sûretleri onun elindedir. O sûretlerden meydana gelen varlıkların sûretleri de meleğin elindedir. İnsan uyuduğunda ya da gaybet veya fenâ haline geçtiğinde veya uyanırken duyulur şeylerin meleğin elindeki sûretleri algılamasına engel olmadığı derecede güçlü bir idrâk düzeyindeyse, uyuyan uykusunda gördüğü şeyleri uyanırken de algılar. Meleğin elindeki sûretlerde bulunan mânaların bir kısmı Allah ile ilgiliyken bir kısmı Allah'ın kendisiyle nitelendiği isimlerle ilgilidir. Böylelikle kişi, Hakkı bir sûrette idrâk eder veya Kur'ân'ı veya bilgiyi veya şerâfına uyduğu peygamberi bir sûrette görür.”⁹¹⁶

⁹¹³ Annemarie Schimmel, *Halifenin Rüyaları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, 265.

⁹¹⁴ Çıtlak, *Rüyalar Âlemi*, 244.

⁹¹⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 902.

⁹¹⁶ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât*, IV, 10-11.

H.z. Peygamber'in (s.a.v.) rüya ile ilgili hadîsi,⁹¹⁷ hadîsi, sâdık rüyanın anahtarı olarak görülmekte ve bazı sırların keşfine mahrem işaretlerin elde edilmesine yardımcı olan çok kuvvetli mânevî bir kaynak olarak görülmektedir. Sûfilere göre H.z. Peygamber'i (s.a.v.) rüyada görmek; hayır olması hasebiyle hakkı, hakikati, gerçeği ve doğruyu görmek ve âhirette onun şefaatinâ nâil olmak anlamına gelir.⁹¹⁸

Resûlullah'ın (s.a.v.) rüyada görülmesi konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmamakla beraber⁹¹⁹ tasavvuf tarihine baktığımız zaman Allah dostları, rüyada bir takım gaybi bilgileri H.z. Peygamber'den (s.a.v.) almış ve hayatlarında büyük dereceler kat etmelerine neden olacak keşiflere mazhar olmuşlardır. Tasavvuf ehlinin gördüğü sâdık rüyalar, Allah ve Peygamber sevgisininin bir tezâhürü olarak görülmekle beraber tasavvuf literatürüne girmiş çok sayıda örnek bulunmaktadır.

Bu kaynaklarda Resûlullah'ı rüyalarında gören âlim ve sûfiler, mesaj içerikli bu rüyaları haber kaynağı kabul ederek hayatlarına yön vermektedir. H.z. Peygamber'in (s.a.v.) rüyada verdiği emir, tavsiye, yasak, müjde ve teşvik edici talimatlar, sûfilerin yaşamını etkileyen bir hal olarak mânevî eğitimlerine (seyr ü sülûk) yön vermektedir. Bir kısım sûfî, rüyasında gördüğü H.z. Peygamber'den sonra mânevî hâller kendisinde başlayarak tasavvuf yolunu tutmuştur. Bu sûfiler arasında İbnü'l-Arabî⁹²⁰ ve yazdığı kasideyi H.z. Peygamber'e sorarak isimlendiren İbnü'l-Fâriz (ö. 633/1235)⁹²¹ gibi sûfilerdir.

Pek çok dini ve ahlâki hakikate rüyada vakıf olan sûfilerin yanında bazı âlimler de H.z. Peygamber'i (s.a.v.) rüyada gördükten sonra hayatına ve davranışlarına yön vermişlerdir. Ehl-i Sünnet akidesinin önemli temsilcisi olan el-

⁹¹⁷ “Kim beni rüyasmda görse, bilsin ki o gerçekten beni görmüştür; çünkü şeytan benim sûretime giremez.” Buhârî, İlim, 38; İman,92; Ta'bir, 10; Müslim, Ru'yâ, 11

⁹¹⁸ Aynî, *Umdetu'l-kârî*, XXIV, 210

⁹¹⁹ Şa'rânî, *el-Yavâkît*, I, 236.

⁹²⁰ Arabî, çocukluğunda Endülüs şehirlerinden İsbiliye Câmii'nde bulunduğu sırada bir kere şöyle bir rüya görmüştü: ‘H.z. Peygamber vefat etmiş bir hâlde mescidin odalarından birinde kalakalmıştı. Aradan yıllar geçti. Şeyh İbnü'l Arabî Ehlullâh yoluna dâhil oldu. Mülkünü, elinde ve avucunda bulunanları terk etti. Bu yoldaki meşguliyeti devam etti ve nihâyet kendisine takdir olunan mânevi fetihler müyesser olarak bir gün belde halkından hayır ve fazilet ehli biriyle bir iş için bu câmiin bir kapısından diğerine geçti. H.z. Şeyh, bir camiden geçerken orayı yol gibi görüp iki rekât tahiyetü'l mescid kılmadan geçmeyi uygun görmezdi. Camiden geçeceği zaman iki rekât kılar ve dilediği kapıdan çıkardı.’ Bkz. Konevî, *Şerh*,132.

⁹²¹ H.z. Peygamber (s.a.v.) ona, *Nazmü's-Sülûk (Manevi Yolculuğun Düzeni)* ismini önerir, o da öyle yapar. Bkz. Schimmel, *İslâmın Mistik Boyutları*, 273.

Eş'ârî, tam otuz yılını verdiği Mu'tezile mezhebine bağlılığı rüyasında gördüğü Hz. Peygamber (s.a.v) ile son bulur. Eş'ârî, önceleri akılcılık yanlısı ve rüya gibi benzer şeyleri reddetmekteydi. Daha sonra 301/913 yılının Ramazan ayında gördüğü rüyalar ile önceki görüşlerinden vazgeçer, artık rüyaların gerçekliğini, Peygamber şefaatinin, Allah'ı görmenin mümkün olduğunu savunur ve böyle eski meslektaşlarıyla yollarını ayırır.⁹²²

Âlim ve sûfilerin peygamber misyonuyla, insanların dağınık durumlarını düzeltmek, halkın dini birliğini sağlamak ve manevi yaşamlarını sağlıklı bir yapıya kavuşturmak amacıyla başladıkları irşad faaliyetlerinde Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rüyalarında görmenin etkisinin olduğu söylenebilir. Bunlar arasında Cüneyd-i Bağdâdî,⁹²³ İmâm Şâfî (ö. 205/820),⁹²⁴ Hakîm Tirmizî (ö. 205/869),⁹²⁵ Abdulhakîm Arvâsî (ö. 1362/1943),⁹²⁶ Said-î Nursî⁹²⁷ gibi âlim ve sûfiler örnek olarak gösterilebilir.

⁹²² “Rüyada peygamber ona, kendisinin aktardığı bilgiler gerçek olduğu için, onları desteklemesini buyurur. Eş'ârî şaşkındır. Ama aynı ayın ortalarında, Peygamber yeniden görünür ve onu yeniden uyarır. Bunun üzerine Eş'ârî, kendini Peygamberin aktarımlarını ve Kurân'ı incelemeye verir. Son olarak Ramazan'ın en kutsal gecesi olan, ayın yirmi yedisindeki Kadir Gecesi'nde, Eş'ârî, her zaman ki gibi Basra'daki müminlerin Kur'ân okuma toplantısında, yorgunluktan içi geçer, Hz. Peygamber yine rüyasına gelir ve onu yeniden uyarır. Akılcı düşünen Eş'ârî, tüm ilminden bir rüya ile nasıl vazgeçebileceğini sorar. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle cevap verir: ‘Demek benim sana gelişimi bir rüya olarak görüyorsun; peki benim Cebrâil'i görüşüm de bir rüya mıydı? Beni artık bu biçimde görmeyeceksin; dediğimi yap, Allah sana destek olacaktır.’ Bkz. Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan İbn Asâkir, *Tebyinu kezibi'l-mufteri fi ma müsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'ârî, Dârul Kütübü'l-Arâbi*, Beyrût, 1404, 41-42; Schimmel, *Halifenin Rüyaları*, 138.

⁹²³ Cüneyd, kendisinden vaaz istenilmesine rağmen ‘şeyh varken benim vaaz etmem edebe uymaz’ diyerek gelen teklifleri kabul etmemişti. Rüyasında gördüğü Hz. Peygamber (s.a.v.) ona vaaz etmesinin şart olduğunu söyleyince vaazlarına başladı.” Bkz. Attâr, *Tezkire*, 434.

⁹²⁴ “Bir gece Hz. Peygamber'i (s.a.v) ve İmâm Ali'yi birlikte Kâbe'yi tavaf ederken gördüm. Bana emri risâletpenâhileri şöyle oldu: “Sen kimsin?” dedi. “Ya Resûlallah! Senin bölüğündenim” dedim. Bana “İleri gel” dedi. Gittim, “ağzımı aç” dedi. Açtım; ağzıma mübarek dili üzerindeki ıslaklıktan bir miktar nakletti, şöyle ki ağzımın içi dopdolu oldu. “Var imdi işin tamamdır” dedi. Ve hem o saat; Hz. Ali'yi gördüm ki, parmağıma bir yüzük geçirdi. Dedi ki “Peygamber ilmî ve benim ilmîm sana kutlu olsun” dedi. Bkz. Attâr, *Tezkire*, 268.

⁹²⁵ “Bir kere rüyamda gördüğüm Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkasından camiye gittim. Onunla beraber minbere çıktım. Hz. Peygamber (s.a.v.) en üst basamağında iken ben ikinci basamaktaydım. Bu rüya yüksek mevkiye yükselmemi sağladı.” Bkz. Hakîm et-Tirmizî, *Hâtemü'l-Evliyâ*, 16.

⁹²⁶ “Din bilgilerini tebliğ ve irşad vazifesine başlaması da Ramazan-ı Şerifi geçirmek için ailesinin yanına memleketine geldiği sırada, Hz. Peygamber'i rüyasında görmesiyle başlar. Arvâsî'nin ilim tahsiline daha fazla ehemmiyet verdiren ve din meselelerine tebliği başlatan rüyası şöyledir: “Ramazan ayının on beşinci salı gecesi, rüyada Allah'ın Resûlünü gördüm. Yüce bir taht üzerinde risâlet makamında oturmuşlardı. Nazarlarım, heybet ve celâl levhası karşısında dehşet içinde, yere bakarken, arkamdan bir kimse, yavaş yavaş, huşû içinde, sağ tarafıma yanaştı. Göz ucuyla taaccüb içinde baktım. Kısaya yakın orta boylu, top sakallı, aydınlık alınlı bir zât idi. Bu zât sağ kulağıma işitilmeyecek kadar hafif bir sesle, fıkıh ilminin hayız meselelerinden bir suâl sordu: ‘Hayz zamanında bir kadın, câmiye girmeye mezun değilken, iki kapılı bir câminin bir

Tasavvuf tarihine bakıldığında bir kısım sûfî ve âlim, eserlerini Resûl-i Ekrem'den aldıkları talimatla yazdıklarını belirtmişlerdir. Bunlar arasında İbnü'l-Arabî,⁹²⁸ Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî (ö. 1144/1731),⁹²⁹ İbn Hacer el-Askalânî (ö.1448)⁹³⁰ bulunmaktadır.

Bazı sûfiler, rüyada gördükleri Resûlullah'a (s.a.v) müşküllerini anlattıklarını,⁹³¹ vird,⁹³² icâzet⁹³³ hatta velâyet⁹³⁴ ünvanının bizzat Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rüyada görerek kendilerine verildiğini belirtmektedirler.

kapısından girip öbür kapısından çıkmakta şer'an serbest midir? Allah Resûlünün heybetinden büzülmüştüm. Yavaşça, bu suali tekrar sormaması için, gayet alçak bir sesle 'Şeriat sahibi hazır! diye cevap verdim. Maksudım şeriat sahibinin huzurunda kimsenin din meselelerine el atamayacağını anlatmaktı. Şeriat sahibi, ses işitilmeyecek bir mesafede bulunmalarına rağmen cevabımı duydular. Durmadan, cevap veriniz!' diye üst üste iki kere emir buyurdular. Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017, 24-25.

⁹²⁷ "Kıyamet kopmuş kâinat yeniden dirilmiştir. Molla Said, Peygamber'i (s.a.v.) nasıl ziyaret edebileceğini düşünür. Nihâyet sırat köprüsünün başına gidip durmak hatırına gelir. 'Herkes oradan geçer, ben de orada beklerim' der ve sırat köprüsünün başına gider. Bütün Peygamberân-ı İzâm Hazerâtı'nı birer birer ziyaret eder. Peygamber Efendimiz'i de ziyarete mazhar olur ve O'ndan ilim talebinde bulunur. Gördüğü bu rüyadan sonra babasından izin alarak tahsil hayatına ve dolayısıyla irşâd hayatına başladı. Nitekim orta yaşlarındayken şu rüyayı gördü: "Cenâb-ı Peygamber'i rüyamda gördüm. Bir medresede, huzur-u saadette bulunuyordum. Cenâb-ı Peygamber, bana Kur'an'dan ders vereceklerdi. Kur'an'ı getirdikleri sırada, Hz. Peygamber (s.a.v.) efendimiz, Kur'an'a ihtirâmen kıyam buyurdular. O dakikada, şu kıyamın, ümmeti irşâd için olduğu hatırıma geldi. Bkz. Said Nursi, *Sünûhat*, İstanbul Düşünce Okulu, İstanbul, 2013, 61-62.

⁹²⁸ "Enbiyâ'nın (a.s.) ezrâk ve ulûm ve hikmetlerini câmi' olan bu *Fusûs'il-Hikem* kitabı velâyet-i hâssa-i Muhammediyye'den, cenâb-ı şeyh bu verilen ulûm ve hikeni bilâ-ziyâde ve lâ-noksan nâsın müstaidlerine tebliğâ me'mur buyruldu." Bkz. Konuk, *Füsûsul-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I, 97-99.

⁹²⁹ "*Ravzü'l-enâm fi beyâni'l-icâzeti fi'l-menâm*" isimli eseri Resûlullah'tan aldığı cevazla yazmıştır. Bkz. Cemil Akpınar, "İcâzet", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 399.

⁹³⁰ Biyografi çalışması *Tehzibu't-Tehzib*'de el-Buhârî'nin terceme-i hâlini veren müellif, onun *Sahih*'ine aldığı her hadîsten önce gusûl aldığı ve iki rekât namaz kıldığını (dolayısıyla zuhûrat veya istihâreyle bunu Resûlullah'a sorduğunu) nakleder. Bkz. Enbiya Yıldırım, *Beyhakî ve Hadîs Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer*, 6, www. eskieserler.com./ Erişim Tarihi, 16.04.2019.

⁹³¹ Bekir Kettânî'nin (ö. 321/933) rivayeti şöyledir:

"Mutadım olduğu üzere Resûlullah'ı (s.a.v.) rüyamda görmüştüm. Her haftanın pazartesi ve perşembe geceleri Resûlullah (s.a.v.)'ı rüyada görmek, sorduğum çeşitli meseleler hakkında kendisinden cevaplar almak âdetim idi. Yanında dört kişi olduğu halde bana doğru geldiğini müşâhede ettiğim Resûlullah bana: Ey Kettânî, şu zâtın kim olduğunu biliyor musun? Evet, biliyorum, o Ebu Bekir'dir. Şu zâtı tanıyor musun? Evet, o Ömer'dir. Şu şahsı biliyor musun? Evet, o, Osman'dır. Şu dördüncü kişiyi tanıyor musun? diye sorunca durakladım ve cevap veremedim. Kalbimde Hz. Ali'ye karşı bir soğukluk ve kırgınlık hissi vardı. Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin elini yumruk yaparak bana işaret etti. Sonra bu eli açarak göğsüne vurdu ve bana: "Ey Kettânî, bu Ali b. Ebu Tâlib'dir. Bunun üzerine; 'Evet ya Resûlallah bu Ali b. Ebu Tâlib'tir' dedim. Sonra Hz. Peygamber beni Hz. Ali ile kardeş yaptı. Daha sonra Ali (r.a.), elimden tuttu ve 'Ey Kettânî kalk Safâ'ya gidelim' dedi. Kalktım, O'nunla Safâ'ya gittim. O zaman odamda uyur halde idim. Uyanınca kendimi Safâ'da buldum." Bkz. Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 119.

⁹³² Ebû Bekir el-Kettânî, rüyasında gördüğü Resûlullah'a (s.a.v.) şunları söyler: "Ya Resûlallah! Dua buyur da Allah kalbimi öldürmesin, dedim. Buyurdu ki: Her gün kırk defa: 'Ya Hay, Ya Kayyûm, Lâ ilâhe illâ ente, de; şüphe yok ki, Allah kalbini ihyâ eder." Bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 608.

Rüyada Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görmenin; basit veya karışık siyaset veya ilâhî meselelere çare olabileceği gibi ders verme özelliği de vardır. Mesela Yezid Rakkâşî rüyada gördüğü Resûlullah'a (s.a.v.) Kur'ân okumuş, Hz. Peygamber de ona, "Kıraât bu, fakat ağlama nerede?" demiştir.⁹³⁵

Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rüyada görmek ne şekil ve sûrette olursa olsun, yaşanan veya gelecekte meydana gelecek olay ve olgulara⁹³⁶ işaret eden sembol ve işaret olarak da önem arz etmektedir.

Sûfîler, rüyayı bir bilgi kaynağı olarak gördüklerinden rüya yoluyla hadis elde etmek veya var olan hadisleri rüya yoluyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tasdik ettirme, başvuru olan bir yöntemdir. Riyâzet ve mücâhedeyle nefsin zulmeti yok olduğu için kalbe vasıtasız öğrenme, işitme, görme gibi sırlı bilgilerin rüyada bildirilmesi olağan karşılamaktadır. Vehbî ilimlerin önemli olmasının nedeni nakli

⁹³³ Abdullah Dehlevî'nin müşidi Mazhâr-ı Cân-ı Cânân, İcâzet talebine uygun olup olmadığı konusundaki rüyası şöyledir: "Bir gün Resûlullah'ın mübarek cemâlini görmeye şerefledim. Gördüm ki şeyhim Muhammed Âbid, Resûlullah'ın huzurunda yüksek Kadirî yolunda bu fakire icâzet vermeyi arz etti. Resûlullah (s.a.v.), 'Seyid Abdülkadir Geylânî'ye arz edin' diye buyurdu. Bkz. Abdullah Dehlevî, *Mekâtib-i Şerife Dürrü'l-Mearif*, çev. Süleyman Kuku, Damra Yayınevi, İstanbul, t.s. , 174.

⁹³⁴ "Belhli üç yüz müftü bir cuma gecesi Peygamber'i rüyada görürler. Bir sahranın içinde büyük bir çadırın içinde sergiye Peygamber yaslanmıştı. Bahâeddin Veled de onun sağ tarafında oturmuştu. Diğer müftü ve bilginler de uzakta diz çöküp oturmuşlardı. Peygamber, mecliste bulunan kişilere "Bu günden itibaren Bahâ Veled'e, Sultânü'l-Ulemâ deyiniz ve öyle hitâb ediniz" diye buyurdu. Bkz. Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, MEB Yayınları, İstanbul, 1995, I, 168-169.

⁹³⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 614; el-Mekkî, *Kâtu'l-kulûb*, I, 144.

⁹³⁶ Moğolların Bağdad'a yönelip ulaştıkları ve bağdat'ın alınacağını Sadreddin Konevî rüyasında şöyle görmüştür: "Hz. Peygamber (s.a.v.) kefenlenmiş bir hâlde tabutta idi. Bazı insanlar onun naaşını taşıyorlardı. Başları açıktı. Saçları nerede ise yere düşecekti. Onlara dedim ki: "Ne yapıyorsunuz?" Dediler ki: "O öldü, kaldırmak ve defnetmek istiyoruz." Kalbime onun ölmediği duygusu düştü. Onlara dedim ki: "Ben onun yüzünü ölü yüzü gibi görmüyorum; o ölüye benzemiyor. Durum tahkika kavuşuncaya kadar sabredin." Ağzına ve burnuna yaklaştım. Onun hafif bir şekilde nefes aldığı gördüm. Bağırarak yapmaya çalıştıkları işten onları alıkoydum. Büyük bir korku ile uyandım. Daha önce karşılaştığım sayısız tecrübe sayesinde gördüğüm rüyânın anlamını bildim. Bu, İslâm âleminde meydana gelen büyük bir olayın sembolü idi." Bkz. Konevî, *Şerh*, 134.

Bir diğer olay ise şöyledir: "Hz. Ali, Hicri 40. yılın Ramazan ayının yirmi yedinci gecesinde rüyasında Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görür. Nebî, ümmetinden şikâyetçi olduğu için, Hz. Ali'den (r.a.) onların aleyhine dua etmesini ister. Hz. Ali, bunun üzerine şöyle dua eder: "Ya Rabbi! Bana onlardan hayırlısını ver, onlara da benden fenâsını ver." Uykudan uyanır uyanmaz Hz. Ali, oğlu Hz. Hasan'a (r.a.) rüyasını anlatır. Bu esnada sabah ezanı okunmaya başlar. Hz. Ali, mescide yöneldiği sırada avludaki ördekler, onun üzerine çağrışmakla yanındakiler, onları kovalamak isterler. Hz. Ali, müdâhale eder ve şöyle der: "Onlara dokunmayınız. Onlar nevahiydir (ölü üzerine ağlayıcılarıdır)." Hz. Ali, sabah namazını cemaatle kıldıktan sonra camiden çıkmak üzereyken İbni Mülcem isimli gözü dönmüş bir hâricî, aniden zehirli kılıcı ile başının ön tarafına vurur ve nihayetinde şehit olmasına sebebiyet verir." Bkz. Ali Seyyar, "Sadık Rüyaların Fütürolojiye Katkısı: Sahabe Örneği", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, V, (9), 120-121.

ilimlerin sınırlı oluşudur. Rüyalar, vehbî ilimlerin kaynağı olan Allah Teâlâ'nın ardı arkası kesilmeyen bilgilerine kapı açtığı⁹³⁷ için hadîsleri Hz. Peygamber'e sorma veya teyit etme metodu sûfiler için haber niteliğindedir. Kendisine göre yöntemleri olan bu delil metodunu hadîsçiler hâric hiç kimse zayıf kabul etmemektedir.⁹³⁸

Sûfilerin rüya yoluyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) hadîs dinlemeleri ve onu sahih kabul ettikleri bilinmektedir. Abdülazîz ed-Debbâğ, birçok hadîsin sahih olup olmadığına rüya ile hükmetmiştir. Şah Veliyyullah Dihlevî, *ed-Dürrü's-Semîn'de*, rüyada gördüğü Hz. Peygamber'den işittiği müjdeleyici nitelikteki hadîsleri rivayet etmektedir.⁹³⁹ Yine Ebû Abdullah el-Esfâtî,⁹⁴⁰ Ebû Ali Şebevî,⁹⁴¹ Şa'rânî⁹⁴² Beyhakî,⁹⁴³ İbnü'l-Arabî'nin⁹⁴⁴ de bazı hadîsleri rüyalarında gördükleri Hz. Peygamber'e teyid ederek naklettikleri kaynaklarda belirtilmektedir.

⁹³⁷ Eşref Ali Tânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, haz. H.Zaferullah Dâvudî ve diğerleri, Umran Yayınları, İstanbul, 1996, 53.

⁹³⁸ el-Mekkî, *Kütü'l-kulüb*, II, 486-487.

⁹³⁹ Süleyman Uludağ, "Keşf", *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 316.

⁹⁴⁰ Rüyamda Hz. Peygamber'i gördüm ve kendilerine şunu sordum: 'Yâ Resûlallah! Senden bize el-A'meş'in Zeyd b. Vehb vasıtasıyla Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet ettiği kaderle ilgili hadîs ulaştı. Bu hadîs doğru mudur? Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Evet, ben söyledim. Allah el-A'meş'e, Zeyd b. Vehb'e, Abdullah b. Mes'ûd'a rahmet eylesin. Allah, bu hadîsi rivâyet edenlere rahmet etsin." Bkz. Ebubekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *Şuâbu'l-imân*, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrût, t.s. , I, 207; Enbiya Yıldırım, *Beyhakî ve Hadîs Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer*, 10.

⁹⁴¹ Resûlullah'ı (s.a.v.) rüyasında görüp "Yâ Resûlallah! Benim saçlarımı Hüd sûresi ağarttı" sözünün sizden rivâyet edildiği doğru mudur? Bu doğru ise, buna sebep olan bu sürenin hangi kısmıdır? Peygamberlerin kıssaları mı, yoksa geçmiş milletlerin mahv olmaları mı?" diye sordu. Resûlullah (s.a.v.) cevabında; "Bunların hiçbiri değil. Sadece Allah Teâlâ'nın "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol" emri beni ihtiyarlattı, saçlarımı ağarttı" buyurdu. Bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 357.

⁹⁴² "Resûlullah'ı (s.a.v.) rüyada gördüm. Kendisine meşhûr olan "Size mecnun deninceye kadar Allah'ı zikredin" hadîsi ile İbn Hibbân, *Sahih*'inde bulunan, "Size mecnun deninceye kadar Allah'ı çokça zikredin" hadîsini sordum. Resûlullah (s.a.v.) hem İbn Hibbân'ın hem de diğer râvinin rivâyetinin doğru olduğunu, her ikisini de kendisinin söylediğini, bir defasında öyle, diğerinde böyle dediğini söyledi." Bkz. Yıldırım, *Tasavvuf Ehlînin Hadîs Rivâyeti*, 114.

⁹⁴³ "Felakete uğrayana taziye gidene onun ecrinin bir misli verilir" hadîsini çeşitli tarîklerle rivâyet eden Beyhakî, en son olarak bu rivâyeti teyid babında *el-Mustedrek*'in Musannifi ve hocası el-Hâkim en-Neysâbü'rî tarîkiyle, sika ve sadûk olduğunu belirttiği Muhammed b. Hârûn el-Fe'fe'den şunu nakleder: "Rüyamda Hz. Peygamber'i gördüm. Ona sordum: 'Yâ Resûlallah! Ali b. Âsım'ın Muhammed b. Sûka tarîkiyle rivâyet ettiği 'felâkete uğrayana taziye bulunan' hadîsi sizden mi gelmektedir?' Hz. Peygamber 'evet' buyurdu. Muhammed b. Hârûn bunu her anlattığında ağlardı.

Bkz. Enbiya Yıldırım, *Beyhakî ve Hadîs Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer*, 11.

⁹⁴⁴ "Kuşkusuz ölüm korkunçtur" bir diğerinde ise "O da bir nefis değil midir?" hadîsini rüyasında gördüğü Resûlullah'a (s.a.v.) soran, meleklerin insandan üstün olduğu cevabını almasını şöyle belirtir: "Vâkıamda Hz. Peygamber'i gördüm ve ulemânın ihtilâflarını zikrettikten sonra ona bu meseleyi sordum: Resûlullah bana şöyle buyurdu: 'Melekler efdaldır' dedi. Ben de cevabına iman ediyorum ama bana bunu soran kişiye hangi delili göstereceğim? dediğimde bana şöyle hitâb etti: "Benim insanların en hayırlısı olduğumu da, Allah'tan rivâyet ettiğim 'Beni içinden zikredeni ben de içimden zikrederim, Beni bir topluluk içinde zikredeni ise onunkinden daha hayırlı bir topluluk

Sûfilerin genellikle tasavvuf,⁹⁴⁵ ahlâk, irfân, kader,⁹⁴⁶ hadîsin sahîhliği⁹⁴⁷ ile ilgili hadîsleri rüyada teyit ettikleri görülmektedir.

Rüya yoluyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tavsiye, yol gösterme, irşad veya hadîsleri teyit ettirme gibi hâllerde görülmesi, görüldüğü üzere vasıflarla bezenmiş, Rahmânî ahlâkla ahlâklanmasının⁹⁴⁸ doğal sonucu olarak görülmektedir. Aslında bu tarz rüyalar, İslâm'ın rûhuna aykırı olmadığı gibi, maddî âlemde açıklanması ile kanıtlanması zor olan bir durumdur. Dolayısıyla bireysel olduğu aşikârdır.

Âhirette çetin bir hesap konusuna dikkat çeken sûfilerin, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rüyada görme konusundaki hassasiyetleri dikkate değerdir. Bu durumun, ahlâk ve şerîata uygun ilâhî bir lütuf olduğu konusunda Sadreddin Konevî şunları söyler:

içinde zikrederim” hadîsini de biliyorsun. Pek çok insan aralarında benim de bulunduğum bir topluluk içinde Allah'ı zikretti. O halde Allah da onları benim bulunduğum topluluktan daha hayırlı bir topluluk (melekler) içinde zikretmiştir. Hz. Peygamber'in bu sözüyle hiçbir şeyden sevinmediğim kadar sevindim, çünkü bu mesele, kalbimde derince yer etti. ‘O ve melekleri size salât eder’ âyetini düşünürsen meseleyi anlarsın.” Bkz. İbnü'l-Arabî, Fütûhât, III, 93.

⁹⁴⁵ Sûfilerden Sırrı hazretleri şöyle dedi: “Peygamberimiz'i (s.a.v.) rüyamda gördüm. Ve kendisine şöyle sordum. ‘Ya Resûlallah! Tasavvuf nedir?’ cevaben şöyle buyurdu: ‘Dâ'vâyı terk etmek; manâyı fehmetmektir’ buyurmuştur. Bkz. Ankarâvî, el-Minhac, 285.

⁹⁴⁶ Ebû Dâvûd vâsıtasıyla Muhammed b. Yezîd el-A'ver'den gelen rivâyet şöyledir: “Rüyamda gördüğüm Hz. Peygamber (s.a.v.), Ömer b. el-Hattâb ve Ali b. Ebî Tâlib ile birlikte oturmaktaydı. “Yâ Resûlallah” dedim. “Abdullah b.Mes'ûd tarafından bize gelen kader hadisi, doğru ve güvenilir birinin haberi midir?” Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a and olsun ki, o hadisi ben söyledim” Hz. Peygamber bu sözünü üç kez tekrar ettikten sonra el Â'meş için şöyle buyurdu: “Hadîsi benim söylediğim gibi anlattığı için Allah el-A'meş'e mağfiret etsin. Ondan önceki ravilere de mağfiret etsin. Keza el-A'meş'ten sonraki ravilere de mağfiret etsin.” Bkz. Beyhakî, Şuâbu'l-imân, I, 207-208

⁹⁴⁷ İbnü'l-Arabî, Fütûhâtü'l-Mekkiyye adlı eserindeki hadîsleri, rüyasında Resûlullah'a (s.a.v.) sorar ve O'nun rûhundan işittikten sonra hadîsi sahîh kabul eder. Bkz. Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 10.

Yine sûfilerden İsmâil Hakkı Bursevî de rüyasında Hz. Peygamber'e (s.a.v.), *Kenzü Mahfi* hadîsinin sahîh olduğunu şöyle belirtir:

كُنْتُ كَنْزاً مَخْفِياً فَاحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ

“Ben gizli bir hazîne idim, bilinmeye muhabbet ettim; halkı bilinmem için yarattım. Böylece kendimi onlara tanıttım, onlar da beni tanıdılar, bildiler” keşf-i sahîh ile olacak esah olur. Zîrâ keşfte vehm ve hayâl olmaz. Belki ayân-ı tâmm ve hakka'l-yakîn olur. Ve ilhâmat ve vâridat Mu'tekid'lere göre hüccet olmak kâfîdir. Gerekse münkirlere göre burhân olmasın. Zîrâ münkir huffâş gibidir ki âfitâb-ı rûşeni göremez ve ayne'l-yakîn nedir bilmez. Pes bizim muhabbetimiz o makûle ile değildir. Bkz. Engin Söğüt, *İsmâil Hakkı Bursevî'nin Kenz-i Mahfi Risâlesi Muhtevâ ve Tahlîli*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, 55.

Başka bir rivayette Hamzetü'z-Zeyyât, rüyasında gördüğü Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hadîsler hakkında şunları sorar: “Ebân b. Ebî Ayyâş'dan bin kadar hadîs dinledik. Ebân'dan işittiklerimi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisine arz ettim. Fakat bunlardan ancak pek azını, beş veya altı hadîsi tanıdığımı haber verdi.” Bkz. Müslim, Mukaddime, 25.

⁹⁴⁸ Bursevî, *Ferahu'r-ruh*, II, 61.

“Biz sözü geçen bu tür rüyaları birçok kere tecrübe ettiğimiz gibi Hz. Peygamber’i, rüyasında aslî sûretinde gören ve ondan nakillerde bulunan kimselerin haberlerinin de değişmediğini tecrübe ettik. Aksine bu haberleri apaçık bir nass gibi bulduk. Biz de Hz. Peygamber’den rivâyetlerde bulunduk.”⁹⁴⁹

İslâmî açıdan önemli bir yeri olan rüyaların tamamında her ne kadar farklı işleve sahip olsalar da Hz. Peygamber’i (s.a.v.) rüyada görme, itikâdı güçlendirme ve Resûlullah’a özlem açısından değerlendirilse de özelde kerâmet bağlamında değerlendirilmektedir. Ayrıca bu tarz rüyalar, önemli bir moral kaynağı olarak da görülmektedir. Bundan dolayı sünnet-i seniyye üzerine Hz. Peygamber ile bütünleşen sûfiler, “Rabbimden iner azmine kuvvet verir ilham, Peygamber’i rüyada görür belki her akşam”⁹⁵⁰ dizeleriyle ilhama mazhar olmayı arzulamaktadır.

Hz. Peygamber’i rüyada görmek gibi gaybi bilgilere vakıf olmanın imkânı savunulmakla beraber, rasyonalizm ve pozitivizm gibi akımların etkili olduğu çağda akıl ve duyuların yanı sıra keşf ve rüya yoluyla gelen bilgileri gözardı etmenin ve bu bilgilerden insanları yoksun bırakmanın hiç kimseye faydasının olmayacağı bilinmektedir. Kâinatta bizim bilmediğimiz birçok olay vukuu bulmakta, ilim bu olayları izah edememektedir. Hz. Peygamber’in yolundan giden ilim ve irfân yolunda üstün gayret gösterip yoğunlaşanların kalplerine ilâhî tecellilerin gelmesi mümkündür. Nitekim böyle yapan sâlih kulların ilim öğrenme ve öğrendiklerini uygulama yönündeki çabaları karşılıksız kalmayabilir. Özellikle büyük emek sarf eden Allah dostlarının rüyalarında Hz. Peygamber’den (s.a.v.) gaybi bilgileri almalarını inkâr etmenin kimseye bir şey kazandırmayacağı aşikârdır. Kaldı ki akla dayanarak metafizik yapmanın mümkün olmadığı yüzyıllardır düşünürler tarafından savunulan bir düşüncedir. Ayrıca, Hz. Peygamber’in (s.a.v.), peygamberlik ile sadık rüya arasında pozitif bir ilişki kurarak, sâlih bir insanın gördüğü sâdik rüyanın doğruluğuna işaret etmesi, bu rüyaların doğru ve isabetli olduğunun da göstergesidir. Rüyada Hz. Peygamber ile iletişim kurduğunu söyleyenlere itimat etmemek ve Allah Resûlü sanılan başka birinin görüldüğüne dair söylemler, hâk ile bâtılın karıştırılması anlamına da gelebilmektedir.

⁹⁴⁹ Konevî, *Şerh*, 134-135.

⁹⁵⁰ Said Nursî, *Tarihçe-i Hayat*, Önsöz, 13.

Bilimsel anlamda rüyanın bilgi kaynağı olmadığı bilinse de genellikle tasavvuf erbabı açısından bilgi kaynağıdır. Rüyanın doğruluğunu ve gerçekliğini tespit etmek için güvenilir bir ölçüt olmamakla beraber kişinin bu konuda gördükleri İslâm'ın açık hükümleriyle çelişmiyorsa onunla amel edebilir. Dolayısıyla görülen rüya şer'î delillere aykırı olmazsa, rüyanın sahibi için bir anlam ifade edebilir ve gördüğü rüya ile amel edebilir.⁹⁵¹

İnsanın anlam arayışından hareketle rüyada Hz. Peygamber'i görmek; ondan bilgi ve haber almak, aklın ötesinde bir bilgi kaynağının imkânının olduğunu göstermektedir. Farklı bir âlemden haberdar olmak imkânını sunan bu rüyaların, Kur'ân ve sünnet çizgisinden ayrılmayan Allah dostları için mümkün olduğu açıktır. Allah'ın âlemle ve insanla iletişiminin imkânını kabul etmek gerekirse iletişim kaynaklarından biri olan rüyada Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görmenin, ispatlamadan ziyâde içerdiği mesaj ve amacın mâhiyeti üzerinde durulmalıdır.

3.1.3.3. Peygamberlerin Hayat Sahibi Olup Olmadıkları Meselesi

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin genel olarak üstün ahlâki niteliklere sahip örnek kişiler oldukları belirtilmektedir. İnsanlığa, dünya ve âhirette mutlu ve doğru yolda olmalarını sağlayacak esasları öğretmek ve tebliğ görevlerini lâykıyla yerine getirebilecek özelliklere sahip oldukları beyan edilerek onların doğru sözlü, emîn, müjdeleyici, sakındırıcı, iffetli, görevine düşkün, azimli olmaları gibi nitelikleri vurgulanmaktadır.

Allah'ın peygamberler aracılığı ile bildirdiği ölümden sonraki hayat, birçok grup tarafından farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Allah'ın, hem kelâmı olan vahyi insanlara iletmede vasıta hem de bu vahiyle bildirdiği nasslara göre onların mânevî hayatlarını düzenlemek üzere rehber olarak seçtiği peygamberlerin öldükten sonra cesetlerinin çürüyüp çürümediği, rûhlarının nerede olduğu âlimler arasında tartışılmaktadır. Bir kısım âlime göre Allah, peygamberleri özel olarak yaratmış ve onları diğer insanlara üstün kılan özelliklerle donattı. Bundan dolayı yakaza hâlinde görülmeleri olağan karşılanmaktadır. Ebû Hâtîme'ye (ö. 327/938) göre Allâh Teâlâ

⁹⁵¹ İsmail Köksal, "Rüyaların Fıkhî Boyutu", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, XIII, (2), 50.

her şeyi yapmaya kadirdir. Bazen bir şey için belli bir vakit tayin eder, fakat bu şeyin bir kısmını, belirlediği o vakitten daha önce meydana gelmesini irade buyurur. Ölülerin dirilmesini kıyâmet gününe tayin eden ve sınırlayan ilâhî irade, bir kısım insanın dirilişini bu dünya hayatında ve bazı hâllerde gerçekleştirebilir.⁹⁵²

Peygamberlerin çağlar üstü verdikleri mesajlar ve yaşantılarından hareketle bir kısım âlim, onların öldükten sonra kabirlerinde kokusu değişmeden ve cesetleri bozulmadan taze durduğunu iddia etmektedir. Ayrıca peygamberlerin melekler gibi yeme ve içme ihtiyacı hissetmeksizin canlı olarak ibâdet ve itaat içerisinde buldukları rivâyet edilmektedir. Bu rivâyetler de hadîsler ile temellendirilmektedir.

إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَيَّ الْأَرْضِ أَنْ تَأْكُلَ أَجْسَادَ الْأَنْبِيَاءِ

“Allah, peygamberlerin cesetlerini yemesini yere yasak etmiştir.”⁹⁵³

إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَيَّ الْأَرْضِ أَنْ تَأْكُلَ أَجْسَادَ الْأَنْبِيَاءِ فَنَبِيِّ اللَّهِ حَيٌّ يُرْزَقُ

“Şüphesiz Allah Teâlâ, peygamberlerin cesetlerini yemesini yere yasak etmiştir. Allah'ın peygamberi diridir, rızıklanır.”⁹⁵⁴

الْأَنْبِيَاءُ أَحْيَاءٌ فِي قُبُورِهِمْ يُصَلُّونَ

“Peygamberler diridirler, kabirlerinde namaz kılarlar.”⁹⁵⁵

Bu hadîsleri değerlendiren âlimlerin bir kısmı, peygamberlerin öldükten sonra rûhlarının iade edildiğini belirtmektedir. Allah tarafından dritilen ve kabirlerinden çıkarılan peygamberlerin yukarı ve aşağı âlemlerde bulunan melekût âleminde tasarrufta bulunma izni verilmektedir.⁹⁵⁶

Bu âlimlere göre Allah Teâlâ, peygamberlerini desteklemek ve onların görevlendirilmiş gerçek elçiler olduklarını ispatlamak için, her bir peygamberine

⁹⁵² Muhammed b. Hibban, *Sahih-i İbn Hibban*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1988, I, 243.

⁹⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, *Sünen*, Dâru'l-Te'sîl, y.y. , 2014, Cenâiz, 65.

⁹⁵⁴ İbn Mâce, Cenâiz, 65.

⁹⁵⁵ Ahmed b. Alî Ebû Ya'lâ, *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dimeşk, 1984, VI, 147; İbn Hacer, *Fethü'l-bâri*, VI, 487.

⁹⁵⁶ Süyûtî, *Tenvîr*, 60.

insanların yapamayacağı olağanüstü mucizeler gösterdiğine göre ilâhî kudretin bu ahvâli onlara sunması inkâr edilmemelidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de;

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّأْ وَانظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

Yahut evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi. Bu kişinin, "Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?" demesi üzerine Allah onu yüzyıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti. "Ne kadar kaldın" diye sordu. "Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım" dedi. Allah "Hayır, yüzyıl kaldın. Anlamak için yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş; eşeğine bak, -seni insanlara bir işaret kılmamız için- ve kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz" buyurdu. Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca, "Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kadirdir" dedi⁹⁵⁷ âyetinde zikredilen durum, Hz. İsa'nın Allah'ın izniyle ölüleri diriltmesi, peygamberlerin bu dünyada canlı olduğunu izah eden örneklerden biridir. Bu durum bazı hâllerin dünya şartlarında gerçekleştiğini ve kabirdeki peygamberlerin ahvalini göstermektedir.⁹⁵⁸

Âlimlerin peygamberlerin canlı oldukları ve cesetlerinin çürümediği iddialarının bir diğer dayanağı şehitlik ile peygamberlik arasında üstünlük kıyasıdır. Şehitlerin Rableri katında diri oldukları ve rızıklandırıldıklarının kanıtı şu âyettir:

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ

فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ

Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar Rableri katında diridirler, rızıklandırılır. Allah'ın lütfünden kendilerine verdiği ile hepsi de sevinç içindedirler ve arkalarından henüz kendilerine katılmamış olanlara: 'Onlar için hiçbir korku yoktur. Onlar üzülecek de değillerdir.'⁹⁵⁹

Şehitlerin diri olarak zikredilmesi şüphesiz şerefli bir rütbede olduklarının göstergesidir. Allah Teâlâ'nın onlara bir lütfu şeklinde izah edilen bu rütbeye

⁹⁵⁷ Bakara, 2/259.

⁹⁵⁸ İbn Hibbân, *Sahîh*, I, 243.

⁹⁵⁹ Al-î İmrân, 3/169-171.

peygamberler de dâhil edilerek onların kabirlerinde diri oldukları vurgulanmaktadır. Çünkü Peygamberlerin ahvali, şehitlerin hâlimden daha yüksek ve kâmindir. Dolayısıyla şehit için kâmil bir durumun hâsıl olup peygamberler için olmaması imkânsızdır. Ayrıca bu âlimlere göre şehâdetin asıl sahipleri peygamberlerdir. Çünkü çoğu peygamber şehit olarak vefat etmiştir. Örneğin İbn Mesûd (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.v) şehit olduğuna bir değil, dokuz defa yemin ederek Allah Teâlâ'nın O'na peygamberlik rütbesi verdiği gibi şehitlik rütbesi verdiğini belirtir.⁹⁶⁰ Yine Hz. Aişe'den gelen rivâyette Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefat etmeden önce hastalığı sırasında Hayber'de yediği yiyecekteki zehrin acısını hâlâ göğsünde hissederek dâru'l-bekâya intikâl ettiği söylenmektedir.⁹⁶¹ Dolayısıyla peygamberimiz de şehit olarak vefat ettiği için dirilmeye daha layıktır. Ayrıca peygamberlerin hayatları dünya halkının hayatları tarzında olmadığı gibi, âhret ehlinin hayatına da benzemez. Onların cesetleri ayrı bir şekildedir. İşte onlar bu itibarla Rableri katında diridirler. Nitekim Allah, onların cesetlerini kabirlerinde bulunduğu ahvali de haber vermektedir.⁹⁶²

Genel olarak peygamberliğin şehâdetten üstün bir merteye olduğu, bundan dolayı peygamberlerin Rableri katında diri olduklarını,⁹⁶³ melekler gibi yiyip içmeden ibâdet ve namazla meşgul olduklarını⁹⁶⁴ iddia edenlerin bir diğer dayanağı Buhârî ve Müslim'de geçen ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dünya hayatında Mescid-i Aksâ'dan semâya yükselmesi, her semâda bir peygamber ile karşılaşmasıdır.⁹⁶⁵

⁹⁶⁰ Ebû Ya'la, *Müsned*, IX, 132.

⁹⁶¹ Rudânî, *Mecmuu'l-zevâid*, Mektebetü İbn Kesir, Beyrût, 1998, I, 402.

⁹⁶² ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmu 'n-Nûbelâ*, 71-72.

⁹⁶³ Süyûtî, *el-Havî*, II, 178.

⁹⁶⁴ Canan, *Kütüb-i Sitte*, XIII, 140.

⁹⁶⁵ "Bana Burak getirildi. O beyaz renkli, uzunca, eşekten büyük, katırdan küçük olan ve adımını gözün gördüğü en uzak noktaya atan bir canlıdır. Ona bindim, nihayet Beytü'l-Makdis'e geldim. Onu peygamberlerin kendisini bağladığı halkaya bağladım. Sonra mescide girdim. Orada iki rekât namaz kıldım, sonra çıktım. Cibrîl (a.s.) bana, bir şarap kabı, bir süt kabı getirdi; ben sütü tercih ettim. O zaman Cibrîl dedi ki: 'Fıtratı seçtin.' Sonra bizi semaya yükseltti. Cibrîl kapının açılmasını istedi; ona denildi ki: 'Sen kimsin?', O da 'Cibrîl' diye cevap verdi. Yanındaki kim? diye sorulunca, 'Muhammed' dedi. "O (Mi'râc için) gönderildi mi?" diye soruldu. Cibrîl, "Evet, gönderildi" dedi. Kapı açılıp dünya semâsının üstüne çıktığımız zaman, orada oturan, sağında ve solunda birtakım karaltılar bulunan, sağına baktıkça gülen, soluna baktıkça da ağlayan bir zât ile karşılaştık. Bu Âdem'di. Bana 'merhaba' dedi ve benim için hayır duada bulundu. Cibrîl, "Sağındaki ve solundaki şu karaltılar, onun soyundan gelen çocuklarının ruhlarıdır. Onlardan, sağında olanlar cennetlik, solunda olan karaltılar da cehennemlikler! Sağına bakınca güler, soluna bakınca da ağlar!" dedi. Sonra bizi ikinci semâya yükseltti. Cibrîl kapının açılmasını istedi; ona denildi ki: "Sen kimsin?", O da "Cibrîl" diye cevap verdi. "Yanındaki kim?" diye sorulunca, "Muhammed" dedi. "Ona gönderildi mi?" diye soruldu. Cibrîl, "Evet, gönderildi" dedi. O zaman

Sûfîler, bedenden ayrılan rûhun Allah'ın iradesinde olmasını, bütün peygamberlere verilen mucizelerin hepsinin mazhar olduğu Hz. Peygamber'in olağanüstü bir hal olan Miraç'ta temiz ruhlarla görüşmesini ve ona sema kapısının açılmasını olağan karşılamaktadır.⁹⁶⁶

Tasavvuf ehline göre misâl âleminde her peygamberin bir sûreti vardır. Bu âlem arşı, kürsiyi ve gökleri, yedi kat yerleri, melek ve cennetleri hepsini müştemildir.

Miraç'ta Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberlerle görüşmesini mütevâtir bir haber olarak kabul edenlere göre böyle bir şerefın ona bahşedilmesinin garipsenmemesi gerektiği hususunda İmâm-ı Rabbânî 'nin *Mektubat* adlı eserinde şöyle bir hadîs nakledilmektedir:

“Allah Teâlâ, mahlûkatı yarattı. Beni de onların en hayırlılarından yaptı. İnsanların en iyisiyim, en iyi ailedenim. Kıyâmette herkes sustuğu zaman ben söylerim, onlara şefâat ederim. Kimsenin ümidi kalmadığı bir zamanda onlara müjde veririm. O gün her iyilik, her türlü yardım, her kapının anahtarı bendedir. O gün, hamd sancağı, benim elimdedir. Peygamberlerin imâmı, hatibi ve hepsinin şefaatçisiyim. Bunları öğrenmek için söyleyiyorum,

bizim için kapı açıldı. Bir de baktım ki iki teyze oğlu olan İsa b. Meryem ve Yahya b. Zekeriyya (a.s.). Bana ‘merhaba’ dediler ve hayır duada bulundular. Sonra beni üçüncü semâya yükseltti. Cibrîl kapının açılmasını istedi; ona denildi ki: “Sen kimsin?”, O da "Cibrîl" diye cevap verdi. "Yanıdaki kim?" diye sorulunca, “Muhammed” dedi. "Ona gönderildi mi?" diye soruldu. Cibrîl, "Evet, gönderildi" dedi. O zaman bizim için kapı açıldı. Bir de baktım ki Yusuf (a.s.)! Güzelliğın yarısı ona verilmişti. Bana ‘merhaba’ dedi ve hayır dâada bulundu. Sonra beni dördüncü semâya yükseltti. Cibrîl kapının açılmasını istedi; ona denildi ki: “Sen kimsin?”, O da "Cibrîl" diye cevap verdi. "Yanıdaki kim?" diye sorulunca, “Muhammed” dedi. "Ona gönderildi mi?" diye soruldu. Cibrîl, "Evet, gönderildi" dedi. O zaman bizim için kapı açıldı. Bir de baktım ki İdris (a.s.)! Bana ‘merhaba’ dedi ve hayır duada bulundu. Allah Azze ve Celle şöyle buyurmuştur: “Onu üstün bir makâma yücelttik.” Sonra beni beşinci semâya yükseltti. Cibrîl kapının açılmasını istedi; ona denildi ki: “Sen kimsin?”, O da "Cibrîl" diye cevap verdi. "Yanıdaki kim?" diye sorulunca, “Muhammed” dedi. "Ona gönderildi mi?" diye soruldu. Cibrîl, "Evet, gönderildi" dedi. O zaman bizim için kapı açıldı. Bir de baktım ki Harun (a.s.)! Güzelliğın yarısı ona verilmişti. Bana ‘merhaba’ dedi ve hayır dâada bulundu. Sonra beni altıncı semâya yükseltti. Cibrîl kapının açılmasını istedi; ona denildi ki: “Sen kimsin?”, O da "Cibrîl" diye cevap verdi. "Yanıdaki kim?" diye sorulunca, “Muhammed” dedi. "Ona gönderildi mi?" diye soruldu. Cibrîl, "Evet, gönderildi" dedi. O zaman bizim için kapı açıldı. Bir de baktım ki Mûsâ (a.s.)! Bana ‘merhaba’ dedi ve hayır dâada bulundu. Sonra bizi yedinci semâya yükseltti. Cibrîl kapının açılmasını istedi; ona denildi ki: “Sen kimsin?”, O da "Cibrîl" diye cevap verdi. "Yanıdaki kim?" diye sorulunca, “Muhammed” dedi. "Ona gönderildi mi?" diye soruldu. Cibrîl, "Evet, gönderildi" dedi. O zaman bizim için kapı açıldı. Bir de baktım ki sırtını Beytü'l-Mâmur'a dayamış bir vaziyette İbrahim (a.s.)! Bana ‘merhaba’ dedi ve hayır dâada bulundu. Ona (Beytü'l-Mâmur) her gün yetmiş bin melek giriyor ve bir daha geri dönmedi.” Bkz. Buhârî, *Tevhid*, 37; Bedü'l-Halk, 6; Müslim, *İman*, 257; İbn-i Hibbân, *Sahih*, I, 235-236; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 383-384; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâm*, 68-69.

⁹⁶⁶ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, II, (329. Mektup), 55.

hakikati bildiriyorum. Âdem henüz çamurla su arasındayken, ben peygamberdim.”⁹⁶⁷

Miraç mucizesinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Allah’ı gördüğüne dayanak olarak gösterilen *Rabbînin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü*⁹⁶⁸ âyetini bir kısım sûfî, Hz. Peygamber’in birbiri ardınca yedi semâdan geçerken peygamberlerle karşılaşması, selâmlaması ve onlara namaz kıldırmasının kanıtı olduğunu söylemektedir. Zira onlara göre bütün sıfatlardan arınan Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah Teâlâ’nın sıfatlarının nûruyla süslenerek peygamberlerle konuştu.⁹⁶⁹ Hz. Peygamber, Cebrâil’i ve enbiyâları bu âlemde gördü. Hatta rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.v.); İbrahim, Mûsâ ve İsâ (a.s.) ile buluşunca kendisine bir kâsede süt, bir kâsede içecek bulunan kâseler arasında seçim yapması istenince Nebî, süt kâsesini aldı. Cebrâil (a.s.) bu seçiminden sonra “isabet ettin ve fitratın doğru yolunu buldu. Eğer içkiyi seçseydin, ümmetin azıttırdı”⁹⁷⁰ hitâbını duydu.

Hz. Peygamber’in ve diğer peygamberlerin âhirete irtihâlleriyle beraber, kabirlerinde cesetlerinin bozulmadığı, kabirlerinin misk gibi koktuğu, melekler gibi yeme ve içme ihtiyacı hissetmeksizin canlı olarak kabirlerinde namaz kılmakta ve ibâdet ve tâat içerisinde buldukları düşüncesindeki âlimler, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şu hadîsini delil olarak gösterir: “İsrâ gecesi Mûsâ’nın (a.s.) yanına getirildim. Kırmızı elbise içinde kabrinde kıyâm hâlinde namaz kılıyordu.”⁹⁷¹

Âlimlere göre bedenin rûhla dünyadaki hâline dönmesi, aklen caiz bir durumdur. Mûcizevî bir hadise olan Miraç gecesinde peygamberlerde görülen bütün sıfatlar, aslında cisimlerin sıfatlarıdır. Dolayısıyla peygamberlerin dünyadaki gibi hakiki anlamda yemek, içmek ve gördüğümüz dünyevi şeylere ihtiyaçları yoktur. Bunların hayatının başka bir hükmü olduğu aşikârdır.⁹⁷² Ayrıca eğer peygamberlerin kabirlerindeki hayatları, dünyadaki hayatları gibi olmasaydı, Hz. Mûsâ’nın (a.s.), kabrinde namaz kılması gerçekleşmezdi. Şüphesiz namaz, ceset ile diri olmayı gerektirir. Peygamberlerin öldükten sonra bilmek ve işitmek gibi idrâklerinin var

⁹⁶⁷ Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, II, 129; Rabbânî, *Mektûbât*, I, (44. Mektup), 136-137.

⁹⁶⁸ Necm,53/18.

⁹⁶⁹ Kuşeyrî, *Kitâbu’l-Mi’rac*, 71-115.

⁹⁷⁰ Beyhakî, *Delâil*, II, 387.

⁹⁷¹ Müslim, Fedâil, 164; Ebu Ya’la, *Müsned*, VI, 71; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 242.

⁹⁷² Celâleddin es-Süyûtî, *Şerhu’s-sudûr bi şerhi hâli’l-mevtâ ve’l-kubûr*, Dâru’l-Mârifet, Lübnan, 1996, 202.

olduğu da şüphe edilemeyecek bir durumdur.⁹⁷³ İsmail Hakkı Bursevî, peygamberlerin idrâklarının var oluşunu cesetlerinin çürüyüp dağılmamasına bağlayarak Allah'ın nuruyla aydınlandıkları ve toprağın onları misafir ettiği hakkında şunları söylemektedir:

“Toprağın, yücelerin kadehinden nasibi vardır sözü hükmünce bedene ve beden kuvvetlerine sirâyet edip o da bekâ bulur ve âhiret hayatı başlayana dek beden yıkıma uğramadan olduğu gibi kalır. Bedenin kısımları çözülme ve ayrışma kabul etmeden tazeliğini korur. Zira tevhid-i hakkânî tesir edip bedeni, çürüyüp ayrışmayı icap ettiren iltihaplardan temizlemiştir. Velâkin peygamberlerin mizaçları ziyadesiyle mutedil olduğundan cesetleri de yaşarken olduğu gibi ziyadesiyle parlak ve taze kalırlar.”⁹⁷⁴

Görüldüğü üzere peygamberlerin diri olarak Allah Teâlâ'ya ibâdet etme görevlerinin devam etmesi, toprağın cesetlerini yemediğini göstermektedir. Nitekim bahsedildiği gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Miraç mucizesiyle peygamberlerle buluşması; Hz. Mûsâ'yı (a.s) kabrinde namaz kılarken görmesi, her mertebeden bir peygamberi görüp selâm vermesi herkesin selâmını alması, şüphesiz sahîh⁹⁷⁵ olarak görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah u âlem Miraç'ın bu etkisini sonradan sahâbelerle paylaşmış ve bu mucizeyi peygamberleri gördüğü şekliyle yâd etmiş olabilir. Örneğin İbn Abbas'tan (r.a.) gelen rivayette Mekke ve Medine arasını Hz. Peygamber ile beraber yürüyerek geçerken bir vadiye geldiklerinde şunu söylediği belirtilir:

“Sanki ben Mûsâ'yı (a.s) iki parmağını kulaklarına koymuş gür sesiyle Allah'a telbiye ederek bu vadiden geçtiğini görüyor gibiyim.”⁹⁷⁶

Başka bir rivâyette;

“Sanki ben Yunus'u (a.s) kırmızı dişi bir deve üstünde, yünden bir cübbe giymiş olduğu halde telbiye ederek bu vadiden geçerken görüyor gibiyim.”⁹⁷⁷

⁹⁷³ Süyûtî, *el-Havî*, II, 184; a. mlf. , *Tenvîr*, 66.

⁹⁷⁴ Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, V, 410.

⁹⁷⁵ Süyûtî, *Tenvîr*, 62-67; a. mlf. , *el-Havî*, II, 180.

⁹⁷⁶ Buhârî, *Ehâdis-i Enbiyâ*, 1378.

⁹⁷⁷ Buhârî, *Ehâdis-i Enbiyâ*, 1378.

Hadislere bakıldığında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Miraç mucizesinde şahit olduğu peygamber durumları olabileceği ihtimal dâhilindedir.

Peygamberlerin kabirlerinde canlı olduklarını iddia eden âlimlerin bir diğer delili Hz. Peygamber'in, "Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur"⁹⁷⁸ hadîsidir. Müminin kabrini cennet bahçelerinden bir bahçeye benzetilmesi, berzah âleminde yaşayan peygamberlerin hayat ve nimet içinde olduklarını göstermektedir.⁹⁷⁹ İslâm dini kabir hayatını; farklı ve kendine has özellikleri olduğunu, süresini ise insanın ölümünden başlayarak yeniden diriltilecekleri güne kadar olan geçici bir bekleme yeri olarak bize bildirmektedir. Sûfilere göre insanın zâtı iki heykelden meydana gelir. Biri cismânî, zulmânî, kesâif ve fer'î olan heykel; diğeri ise rûhânî, nûrânî, lâtif ve aslî olan heykeldir. Nûrânî olan heykel riyâzet ve ağır mücâhedelerle zulmânî heykelin kirlerinden pâk olur ve tecelli nûrlarıyla *ve yeryüzü Rabb'inin nûruyla aydınlanır*⁹⁸⁰ muktezâsınca vücûd toprağı parlak ve münevver olur.⁹⁸¹ Bu parlaklık ruha da yansır. Böylece mutsuz ruh ziyaretten, görüşmeden mahrum olur ve toprakta hakettiği azabla meşgul olur. Mutlu olan ise ziyarete görüşmeye açıktır; dünyada olanları ve insanları ilgilendiren hususları müzâkere eder. Bu müzâkere hem dünyada, hem berzâhta;

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ
رَفِيقًا وَحَسَنًا أُولَئِكَ *Kim Allah ve Resûlü'ne itaat ederse işte o Allah'ın kendilerine iman ettiği nebilerle, siddiklarla, şehidlerle ve salihlerle beraberdir. Onların refakati ne de güzeldir*⁹⁸² âyetinde geçtiği gibi gerçekleşecektir.⁹⁸³

Peygamberlerin kabirlerinde canlı olduklarını savunanların yanında bu durumu İslâm'a aykırı görerek şiddetle eleştirenler de bulunmaktadır. Eleştiren âlimlere göre Kur'ân-ı Kerîm, peygamberlerin fiziki ve biyolojik açıdan birer insan olduğunu ve diğer insanlar gibi aynı beşeri özelliklere sahip olduğunu açık bir şekilde belirtmektedir.⁹⁸⁴ Dolayısıyla onları beşerüstü varlık konumuna yükseltme

⁹⁷⁸ Tirmizî, Kıyâmet, 26.

⁹⁷⁹ Bursevî, *Ferahu'r-ruh*, V, 410.

⁹⁸⁰ Zümer, 39/69.

⁹⁸¹ Bursevî, *Ferahu'r-ruh*, V, 410.

⁹⁸² Nisâ, 4/ 69.

⁹⁸³ el-Cevziyye, *Kitâbu'r-ruh*, 44; Süyûtî, *Şerhu's-sudûr*, 203.

⁹⁸⁴ İsrâ, 17/90-94; Kehf, 18/110; Furkân, 25/7-8; Fussilet, 41/6; İbrahim, 14/10,11; Enbiya, 21/3; Mü'minûn, 23/24, 25, 33, 34, 47; Şu'arâ, 26/154,186; Yâsîn, 36/15; Tegâbûn, 84/6; Hûd, 11/27; Kamer, 54/24.

anlayışı eleştirilmektedir. Kur'ân'da *Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz*⁹⁸⁵ âyetinde bütün peygamberlerin öleceği ve hiçbirinin istisna edilmeyeceği vurgulanarak genel kural olan ölümün her âdemoğlu için ortak olduğunu göstermektedir.⁹⁸⁶

Aslında peygamberlerin özelde de Hz. Peygamber'in beşeri ve nübüvvet yönünün sağlıklı bir şekilde tahlil edilmeden birbirine karıştırıldığını iddia edenlere göre beşeri ve nebevi özellikleri arasında dengeyi kurma noktasında birçok yanlış yapılmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Medine'ye tevdi edilmiş cesedinin kabirden çıktığını ve rüyasında bulunduğunu zannedenlerin benzeri olmayan bir cehâlet içinde olduklarını 'Yâhu aynı anda bin kişi, bin yerde onu çeşitli yerlerde görüyor. Tek şahısta böyle bir şeyi tasavvur etmek akıl kârı mı? Görünen şey Hz. Peygamber'in (s.a.v.) timsalidir, şahsı değil'⁹⁸⁷ cümleleri ile eleştirilmektedir.

Peygamberlerin kendi âlemlerinde konuştukları, buluştukları konusunda gelen haberleri âhâd olarak değerlendiren âlimlere göre bunun örneklerinden biri Ebû Hureyre'den (r.a.) gelen şu rivâyettir:

“Âdem, Mûsâ ile münâkaşa etti. Mûsâ ona: “Ey Âdem! Sen bizim babamızsın. Sen bizim ayaklarımızı kaydırıp cennetten çıkardın,” dedi. Âdem de ona: “Ey Mûsâ! Allah seni kelâmıyla seçkin kıldı ve kudret eliyle senin için yazdı. Allah'ın beni yaratmazdan kırk yıl önce bana takdir ettiği şeyden dolayı beni kınıyor musun?” dedi. Böylece (Hz.Peygamber) “Âdem, Mûsâ'ya galebe çaldı” buyurdu ve bunu üç defa söyledi.⁹⁸⁸

Âhâd olarak aktarılan haberlerin kesin bir bilgi değil, zan ifade ettiğini ve zan olan bir haberin de itikâdî ve gaybi bir konuda delil olarak kullanılmasının zor olduğu⁹⁸⁹ hususundan hareketle âlimler, Hz. Âdem'in Hz. Mûsâ ile tartışmasını, hatta bu habere Hz. Peygamber'i eklemenin rivâyetten öteye geçemediğini belirtir. Çünkü bu anlayışa göre bu hadîste verilmeye çalışılan mesaj, Resûllerin getirdiği mesaja aykırıdır.⁹⁹⁰

⁹⁸⁵ Enbiyâ, 21/35.

⁹⁸⁶ Taberî, *Camîu'l-beyan*, XVI, 268.

⁹⁸⁷ Mehmet Said Hatipoğlu, “Hz. Peygamberi Yanlış Yorumlama Tezahürleri”, *İslamî Araştırmalar Dergisi*, 1986, (2), 10.

⁹⁸⁸ Buharî, “Kader”, 10.

⁹⁸⁹ Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, çev. Osman Keskiöglü, DİB Yayınları, Ankara, ts. , 399.

⁹⁹⁰ H. Musa Bağcı, “el-Buharî'nin Kader Konusunda Mu'tezile ile Münakaşaları”, *AÜİFD*, 2005, ,

Peygamberlerin hayatlarını meleklerin hayatına benzeterek onları diri görmek, sûfilerce Allah'ın kerâmeti olarak görülmektedir. Peygamberlerin kabirlerinde diri olduklarını, orada namaz ve hac ibâdetlerini yapmaları, onlarla konuşulabilmesi, Allah Teâlâ'nın insanların bilmediği bazı sırlarını aşikâr etmesinin işaretidir. Genellikle sûfiler tarafından kabul edilen bu anlayış, peygamberler ve velîlere has olan ilm-i ilâhiden gelen ledünnî bilgidir. Dolayısıyla bu durum Allah Teâlâ'nın rahmetinin göstergesi olarak imkân dâhilindedir. Çünkü *Bilakis onlar hayattadırlar, lâkin siz anlayamazsınız!* cümlesinde de görüldüğü üzere berzah hayatı, anlaşılamayacak bir şekilde olup dünya hayatından farklıdır. Akılla idrâk edilemeyen bu durum genellikle inkâr edilmek yerine sûfilerin subjektif anlayışlarının sunumu olarak değerlendirilmektedir. Kanaatimizce İmâm-ı Rabbâni'nin de ifade ettiği gibi Miraç olayında Hz. Peygamber'in peygamberleri görmesi ve onlara namaz kıldırması, dünya üzerinde cenneti görmesinin sonucudur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu mucize esnasında peygamberlerin kabirdeki ahvâllerini görmesi, müminlere cennetteki makamlarının gösterilmesi⁹⁹¹ gibi olağan karşılanmalıdır. Çünkü şehitlerden daha üst mertebede bulunan peygamberlerin, kabri cennet bahçelerinden bir bahçe⁹⁹² olan müminlerin derecesinden daha âlâdır. Şüphesiz her canlının sonu ölümdür. Allah'tan başka bâki kalacak hiçbir varlık yoktur. Ancak ölen insanın kabirdeki ahvâli hakkında kesin konuşmak abesle iştigal olur. Dolayısıyla peygamberlerin kabirlerinde 'Hayat sahibi değildir' ve 'Allah'ın hâşa bâkiliğine gölge düşürür' gibi söylemler, 'Allah dilerse'⁹⁹³ ile başlayan bütün hitaplara gölge düşürür.

Âhîret yolculuğunda ilk durak olan kabir ahvâli hakkında değerlendirme yapmak, gayb âlemi ile ilgili olduğu için zordur. Kanaatimizce bu gibi hususlarda izlenecek en doğru yol, Kur'ân ve hadîslerin bildirdiklerine inanmaktır. Allah Teâlâ'nın şehitlere vaad ettiği müjdelerden peygamberlerin yararlanmadığını düşünmek abesle iştigaldir. Yine de Allah'ın nasıl dilerse öyle yapacağına inanmak ve konuyu gücü her şeye yeten Yüce Allah'a havale etmek en doğru bakış açısıdır.

XLVI, (1)33.

⁹⁹¹ Buhari, Cenâiz, 86, 88; Müslim, Cennet, 17, 65, 66; Tirmizî, Cenâiz, 71.

⁹⁹² Tirmizî, Kıyâmet, 27.

⁹⁹³ Nisâ, 4/133, Tevbe, 9/28; Fâtır, 16; Şûrâ, 42/24; Fetih, 48/27.

3.1.3.3.1. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Vefatından Sonra Kabirdeki Ahvâli

Genellikle peygamberlerin kabirlerinde diri olarak Allah'a ibâdet ettikleri,⁹⁹⁴ şehitler gibi Allah Teâlâ'nın katında hayatta oldukları, rızıklandırıldıkları,⁹⁹⁵ berzâh âleminde nimetlendirildikleri ve güzel bir hayat yaşadıkları⁹⁹⁶ ile ilgili hârikulade hâller, tıpkı Firavun ailesinin rûhlarına sabah akşam ateşin arz edilip kendilerine acı ve ıstırabın ulaşması gibi görülmektedir.⁹⁹⁷

Hâtemu'l-Enbiyâ olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kabrinde diri olduğu, kendisine selâm verene karşılık verdiği yani kabirle rûhunun irtibatının devam ettiği delil ve rivâyetlerle temellendirilmektedir. Müminlere canlarından daha öncelikli olan⁹⁹⁸ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu irtibatıyla ilgili ilk rivâyet; sevgi, saygı ifadesi olarak zikredilen salavâtların Hz. Peygamber'e (s.a.v.) arz olunup on misliyle karşılık verildiğidir. Nitekim Evs es-Sakafî'den gelen rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

إِنَّ مِنْ أَفْضَلِ أَيَّامِكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهِ خُلِقَ آدَمُ وَفِيهِ النَّفْحَةُ وَفِيهِ الصَّعَقَةُ فَأَكْتَبُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِيهِ فَإِنَّ صَلَاتِكُمْ
مَعْرُوضَةٌ عَلَيَّ فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، كَيْفَ تُعْرَضُ صَلَاتُنَا عَلَيْكَ وَ قَدْ أَرْمَتَ يَعْنِي بَلَيْتَ؟ فَقَالَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَيَّ الْأَرْضِ
أَنْ تَأْكُلَ أَجْسَادَ الْأَنْبِيَاءِ

“Şüphesiz günlerin en fazîletlisi cuma günüdür. Âdem (a.s) bu günde yaratıldı ve canı o gün alındı. Sûra üflenmesi o gün olacaktır. O günde bana çokça sâlat ediniz. Zîrâ salavâtlarınız bana arz edilir. Dediler ki; cesedin toprak olmuşken, salavâtlarımız sana nasıl arz edilir. Buyurdu ki; şüphesiz Allah Teâlâ, yeryüzüne peygamberlerin cesetlerini yemeyi haram kılmıştır.”⁹⁹⁹

⁹⁹⁴ Ebubekir Beyhâki, *Hayâtü'l-Enbiyâ fî kubûrihim*, thk. Ahmed b. Atiyye el-Ğamidî, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1993, 75.

⁹⁹⁵ Bakara, 2/154.

⁹⁹⁶ Taberî, *Câmû'l-Beyân*, XVI, 268.

⁹⁹⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, I, 104.

⁹⁹⁸ Ahzâb, 33/6.

⁹⁹⁹ Ebû Dâvûd Sicistânî, *Sünen-i Ebî Davûd*, thk. Şuayb el-Arnâvûdî ve'l-ahirun, Dâru Risâleti'l-İlmiyye, y.y. , 2011, I, Salât 206; İbn Mâce, Salât, 79; Kurtubî, *et-Tezkire fî ahvâli'l-mevtâ ve umûri'l-âhire*, thk. Sadık b. Muhammed b. İbrahim, Mektebetü'l-Minhâc, Riyâd, ts. , 449; Ebû'd-Derda anlatıyor: "Resûlullah buyurdular ki: "Cuma günü bana salâvatı çok okuyun. Çünkü o gün okunan salâvatlar meşhuddur, melekler ona şahidlik ederler. Bana salâvat okuyan hiç kimse yoktur ki, o daha okumasını bitirmeden salâvatı bana ulaştırılmamış olsun." Bunun üzerine dedim ki: "Siz öldükten sonra da mı? O da "Evet, öldükten sonra da. Zira Cenâb-ı Hak Hazretleri toprağa, peygamberlerin cesedini çürütmeyi haram etmiştir. Allah'ın Peygamber'i her zaman

H.z. Peygamber'in (s.a.v.) cuma gününün faziletini belirttiikten sonra ümmetin kendisine salavât getirmesini¹⁰⁰⁰ ve bu salavâtların kendisine arz edildiğini belirtmesinden hareketle bir kısım İslâm âlim ve sûfilere, bu olayın Allah Teâlâ'nın kudreti dâhilinde olduğunu belirtir. Kur'an-ı Kerîm'de;

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

*Şüphesiz ki Allah ve melekleri peygambere salavât getirirler. Ey îmân edenler! Siz de onun için (tam bir teslîmiyetle) salât ve selâm getirin*¹⁰⁰¹ âyeti, salavâtın birçok sırlarının bulunduğu ve H.z. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşıyor olduğunu, yeryüzünde bilhassa H.z. Peygamber'in cesedinin çürümediğini göstermektedir. Ayrıca Kur'ân'da Nisâ 69. âyetindeki beraberlik; sadece âhîret beraberliği değil dünya ve berzâh beraberliğidir ki bu üç diyarda da kişinin sevdiğiyle beraber konuşması, görüşmesi ile sabittir.¹⁰⁰²

H.z. Peygamber'in (s.a.v.) ismi anıldığı vakit salavât getirmek gerektiği, salavâtları kendisine ulaştıran görevli meleklerin bulunması, O'nun kabrinde canlı olduğu düşüncesini pekiştirmektedir. Bu noktada tasavvuf ehli, salavâtın H.z. Peygamber'e arz olunup on misliyle karşılık verildiği müjdesi ile salavât metinlerini ezberlemeye, evrâd ve hizb edinmeye hatta H.z. Peygamber'in (s.a.v.) kabrinin bulunduğu Medine'ye yerleşmeye yöneltmiştir. Sûfilere göre bütün varlığın onun için yaratıldığı; *لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلاكَ* "Sen olmasaydın âlemi yaratmazdım"¹⁰⁰³ övgüsüne mazhar olan H.z. Peygamber'e salât ulaştığına dair deliller bulunmaktadır. Bunlar Ebû Hureyre'den gelen şu rivâyetlerdir:

diridir, rızka mazhardır" buyurdu. İbn Mâce, Cenâiz, 65.

¹⁰⁰⁰ Ebu Mes'ûd el-Ensârî (r.a.) anlatıyor: "Biz Sa'd b. Ubâde'nin meclisinde otururken Rasulüllah (s) yanımıza geldi. Kendisine, Beşir b. Sa'd: "Ey Allah'ın Resülü! Bize Allah Teâla Hazretleri, sana salât okumamızı emretti. Sana nasıl salât okuyabiliriz?" diye sordu. Efendimiz şu cevabı verdi: "Şöyle söyleyin: "Allahümme salli âlâ Muhammedin ve âlâ âl-i Muhammed, kema salleyte alâ İbrahime ve barik alâ Muhammedin ve alâ âl-i Muhammedin kemâ bârekte alâ âl-i İbrahime inneke hamîdun mecîd. (Allah'ım! Muhammed'e ve Muhammed'in âline rahmet kıl, tıpkı İbrahim'e rahmet kıldığın gibi. Muhammed'i ve Muhammed'in âlini mübârek kıl. Tıpkı İbrahim'in âlini mübârek kıldığın gibi." Resûlullah ilâveten şunu söyledi: "Selam da bildiğiniz gibi olacak." Müslim, Salât, 65.

¹⁰⁰¹ Ahzâb, 33/56.

¹⁰⁰² Süyûtî, *Şerhu's-sudûr*, 203.

¹⁰⁰³ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 192.

صَلُّوا عَلَيَّ فَإِنْ صَلَّاتِكُمْ تُبَلِّغُنِي حَيْثُ كُنْتُمْ

“Kim kabrimin yanında bana salât ederse onu işitirim, kim de bana uzaktan salât okursa, o bana tebliğ edilir (ulaştırılır).”¹⁰⁰⁴

“Allah, peygamberlerin cesetlerini çürütmeyi toprağa haram kılmıştır.”¹⁰⁰⁵

Hadîsleri değerlendiren muhakkiklerden bazıları, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) canlı olduğunu, ümmetinin itaâtiyle sevindiğini, günahkârların günahlarından dolayı üzülüğünü ve kendisine salavât getiren ümmetinin salavâtlarının kendisine ulaştığını belirtmektedir.¹⁰⁰⁶

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sünnetinde selâm vermenin *Gerçekten Allah ve melekleri peygambere salât ederler. Ey iman edenler! Sizde ona salât edin ve gönülden teslim olun*¹⁰⁰⁷ âyetiyle dini bir vecibe olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) "Evlerinizi kabir ve kabrimi bayram yeri yapmayınız, bana salât ü selâm getiriniz. Zira sizin salat ü selâmınız nerede olursanız olunuz bana ulaşır"¹⁰⁰⁸ hadîsinden yola çıkarak sûfilerin bir kısmı, Resûlullah’ın berzâh âleminde melekûtun halleri ile meşgul ve Rabbini müşâhede ile istiğrak halinde olduğunu iddia eder. Bu durum, Nebî’nin tıpkı dünyada kendisine vahiy geldiği zaman ile son zamanlarında içerisinde bulunduğu hâle benzemektedir. Dolayısıyla berzâhtaki yaşam, Nebî için devam etmekte ve müşâhededeki hâsıl olan hayret hâlinde kendine selâm gelince istiğrak hâlinde ayrılır ve rûhu iâde edilir.¹⁰⁰⁹ Bursevî, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kabrinde diri olmasını, ruhunun bedeniyle birleşik olarak kendi âleminde varlığını sürdürmesinin imkân dâhilinde olduğunu şöyle ifade eder:

“Fahr-i Âlem’in rûh-ı pâkleri Refik-i A’lâda ve A’lâ-yı İlliyindedir, Rûh-ı Saâdetlerinin A’lâ-yı İlliyinde karar kılması, şu anın bedene ittisâlini mânî değildir, güneş gibi. Zira güneş, dördüncü feleği mekân tutmuş iken ışıkları dünyaya

¹⁰⁰⁴ Ebû Dâvud, Menâsik, 96.

¹⁰⁰⁵ Ebû Dâvud, Salât, 206; Celaleddin es-Suyûtî, *Hasâisu'l-kübrâ*, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ts. II, 490; Ebû Ümâme'nin rivâyet ettiği hadîs-i şerîfte; “Cum'a günü bana çok salât-üselâm getirin. Okunan salevâtlar bana bildirilir. Kıyâmette bana en yakın olanınız, dünyâda bana en çok salevât-ı şerîfe getirenlerdir” buyurdu.

¹⁰⁰⁶ Süyûtî, *Tenvîr*, 61.

¹⁰⁰⁷ Ahzâb, 33/56.

¹⁰⁰⁸ Ebû Dâvud, Menâsik, 96.

¹⁰⁰⁹ Süyûtî, *el-Hâvî*, II, 182.

aksetmektedir. Onun için Fahr-i Âlem Mi'raç gecesinde Beyt-i Makdis yolunda Hz. Mûsâ'nın merkadine uğradılar ve onu namaz kılarken gördüler. Yine Cenâb-ı Mûsâ'yı altıncı semâda miraç dönüşü müşâhede ettiler. Binânenaleyh bundan anlaşmış oldu ki, rûh kendi mâkamında misâl-i beden üzere sabittir, velâkin bedenine bitişik ve bağlı olduğundan kabrinde namaz kılar ve selâm verenlerin selâmını alır. Zira rûhların durumu, bedenlerin durumu gibi değildir.”¹⁰¹⁰

Kâdiriyye tarikatının Yâfiyye kolunun kurucusu olan Şeyh Afifüddin el-Yâfiî (ö. 770/1368) aynı bakış açısıyla şunları söyler:

“Şüphesiz Peygamber (s.a.v.), cesedi ve ruhu ile diridir. Şüphesiz O (s.a.v.), yeryüzünde ve melekût âleminde dilediği gibi tasarruf eder ve dolaşır. Bu tasarruf esnasında, vefat etmeden önceki şekil ve görünüş üzere bulunur, değişikliğe uğramaz. Hz. Peygamber (s.a.v.), sadece meleklerin rûhları ve cesetleri ile diri oldukları hâlde gözümüzden gizli olmaları gibi, gözümüzden gizlenmiştir. Allah Teâla, O'nu görünüşü üzere göstermeyi dilediği kişilere ikram olarak perdeyi kaldırır ve o kimse de onu görür. Buna bir engel yoktur ve Onun misâlinin görülmesi olağandır ve sınırlama yapılamaz.”¹⁰¹¹

İslâm âlim ve sûfilerinden bir kısmı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rûhunun özellikle cuma günü iâde edildiğini, kabrinin üzerinde bir meleğin selâmı ona ulaştırdığını¹⁰¹² dolayısıyla kabrinde diri olduğunu “Bir kimse bana selâm verince muhakkak Allah bana ruhumu iâde eder, ben de onun selâmına karşılık veririm”¹⁰¹³ ve “Allah'ın yeryüzünde gezen melekleri vardır. Ona, mahlûkatı iştme gücü verilmiş olup, kabrimin üzerinde kıyam halinde durur. Ümmetim tarafından getirilen salât ü selâmları bana ulaştırırlar”¹⁰¹⁴ gibi hadîslerle temellendirmektedir.

Hadîslerde Hz. Peygamber'in kabrinde canlı olması ve selâmın Hz. Peygamber'e arz edilmesi önem arz eden bir husustur. Çünkü selâm veren kişi, Hz.

¹⁰¹⁰ Bursevî, *Ferahu'r-ruh*, V, 413.

¹⁰¹¹ el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, V, 519; Süyûtî, *Tenvîr*, 80.

¹⁰¹² İbnu Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 488.

¹⁰¹³ Ebû Dâvûd, *Menâsik*, 99.

¹⁰¹⁴ Buhârî, *Târihu'l-Kebîr*, Dâiretu'l-Mearifu'l-Osmaniyye, y.y. .t.s. ,VI, 416, hadis no: 2831; Ammâr b. Yâsir' in rivâyet ettiği hadîs-i şerîfte, Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: “Allah Teâlâ bana bir melek verdi. Ben vefât ettiğim zaman o, kabrim üzerinde durur. Bana birisi salât okuduğu zaman; “Ey Ahmed! Falan oğlu filân sana salât okuyor” diyerek, onu ismi ve babasının ismi ile bildirir. Allah Teâlâ da salâtına (duâsına) karşılık, ona on salât (rahmet) eder.” Bkz. Takıyyüddîn Sübkî, *Şifâü's-sikâm fi ziyâreti hayr'il-enâm*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1971, 172.

Peygamber'in ziyaretinden nasiplenen ve O'nu sağında gören gibi değerlendirilebilir. Müslümanların Hz. Peygamber'i (s.a.v.) ziyaret etmesi, O'nun geleni hissettiği anlamına gelmektedir. Eğer Hz. Peygamber o kişileri hissetmeseydi, o zaman "ziyaretçi" diye isimlendirilmezlerdi. Kendisini ziyaret edenin kim olduğunu bilmeseydi o zaman ziyaret eden için "Onu ziyaret etti" denmesi doğru olmazdı! İşte bütün insanların katında ziyaret etmekten kasıt da budur. Aynı şekilde ölülere selm vermek de böyledir. Reslullah kabirleri ziyaret ettiklerinde ümmetine şöyle demelerini öğretmiştir: "Ey kabirde yatanlar, size selm olsun." Bu selm, konuşma ve seslenme, her ne kadar selmı verenin cevabını duymasa da, karşıda bulunan ve bu selmı duyan, dinleyen, anlayan ve karşılığını veren içindir.¹⁰¹⁵ Ayrıca, Allah Tel'nın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabrinde bir meleği görevlendirmiş olması, ona bütün mahlkatın sesini duyma yeteneğini verdiğini ve bu durumun kıymete kadar süreceğini göstermektedir.¹⁰¹⁶

Görüldüğü üzere cuma günü Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rhunun ide edilmesi inançlarının yanında her zaman kabrinde diri olduğu ve görevlendirilen melekle sesleri duyduğu iddiaları da bulunmaktadır. İmm Syt'ye göre hadsler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) selm alması, rh ve beden bütünlüğünü bağlamında her zaman olan bir durumdur. Çünkü Hz. Peygamber'e (s.a.v.) selm verenler adedince rhun alınıp verilmesi yani rhun cesede girip çıkması, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) her an azap duyması anlamına gelir. Zira bu Reslullah'ın birçok kez ölüp dirilmesini şehitlerin ve peygamberlerin makamına uygun değildir. şehitlerin berzhta rhlarının ayrılıp tekrar kendilerine ide edilmesi sabit olmamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), mertebe olarak herkesten üstün olduğu için de rhu cesedinden ayrılamaz. Hz. Peygamber'in kabrinde olması rhunun ayrılmış olması mnasına gelmez. Sadece bir hlden başka bir hle geçmesi olarak değerlendirilmelidir. Nitekim Kur'an-ı Kerm'de *Allah, bizi sizin dininizden kurtardıktan sonra eğer ona dönersek mutlaka Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz*¹⁰¹⁷ yetinde şuayb Peygamber'in belirttiği *dönüş*, dini olarak olmadığı gibi Hz. Peygamber'in selmını almak da reddedilen bir

¹⁰¹⁵ El-Cevziyye, *Kitabu'r-ruh*, 16-17.

¹⁰¹⁶ Mttak el-Hind, *Kenzü'l-umml fi sneni'l-aķvl ve'l-ef'l*, Müessesetü er-Risle, y.y., 1981, I, 502.

¹⁰¹⁷ A'rf, 7/89.

durum değildir.¹⁰¹⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.), bütün varlığı kuşatan evrensel bir rahmettir. Nitekim *وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ* Biz, Seni âlemlere rahmet olarak gönderdik¹⁰¹⁹ ve *وَأَنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ* Doğrusu senin yaratılışın pek yücedir¹⁰²⁰ âyetleri, Nebî’de ayrı bir ulviliğin olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla Resûlullah’ın, Cemâl-i İlâhîyi görmeye dalması, emrine melek verilmesi, her selâm verenin selâmını alması olağan karşılanmaktadır.

Peygamberlerin ibâdetlerine devam ettikleri hatta dilediklerinde kabirlerinden ayrılarak haccettiklerine¹⁰²¹ dair rivâyetler şöyledir:

“Resûlullah (s.a.v.), Mûsâ’nın (a.s.) kabrine uğradığında, o, orada namaz kılıyordu.”¹⁰²²

“Peygamberler kabirlerinde diridir ve namaz kılarlar.”¹⁰²³

Belirtilen hadîslerde peygamberlerin tasarruf hakkının olduğunu iddia eden bir kısım âlim, Hz. Peygamber’in cesediyle ve rûhuyla tasarrufta bulunduğunu ve yeryüzü ile melekût âleminde istediği yere gittiğini,¹⁰²⁴ peygamberlerin cesetleriyle haccettikleri gibi Hz. Peygamber’in de haccettiğini, diledikleri zaman kabirlerinden ayrıldıkları gibi Hz. Peygamber’in (s.a.v) de kabrini dilediğinde terk ettiğini¹⁰²⁵ belirtir.

Hz. Peygamber’in bir âlemden başka bir âleme geçişi olarak değerlendiren berzâh âlemindeki ahvâlinin canlı olduğunu belirten âlimlere göre Hz. Âişe’den (r.anha) gelen rivâyet bunun kanıtıdır:

“Hz. Peygamber ve babam Ebubekir odamda defîn hâlindeyken odama girer, elbisemi çıkarırdım. Zira biri babam diğeri eşimdi. Ancak, Hz.

¹⁰¹⁸ Süyûtî, *el-Havî*, II, 238-239.

¹⁰¹⁹ Enbiyâ, 21/107.

¹⁰²⁰ Kalem, 68/4.

¹⁰²¹ Süyûtî, *Tenvîr*, 79.

¹⁰²² Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id ve menbâ’u’l-fevâ’id*, thk. Hüsameddin Kudsî, Mektebetü’l-Kudsiyye, Kâhire, 1994, VIII, 205.

¹⁰²³ Ebû Ya’lâ, *Müsned*, VI, 147; İbn Hacer, *Fethü’l-bâri*, VI, 487; Beyhakî, *Hayâti’l-Enbiyâ*, I, 69.

¹⁰²⁴ Süyûtî, *el-Havî*, II, 265.

¹⁰²⁵ Süyûtî, *Tenvîr*, 79.

Ömer defnedildikten sonra, odama girince, elbiselerimi çıkarmaz oldum. Çünkü o yabancı idi. Ondan hâyâ ederdim.¹⁰²⁶

Yine bir rivâyette Hz. Âişe, Resûlullah'ın (s.a.v.) mescidinde, kabrinin etrafındaki evlerin birinde çivi ve başka şeylerin çakılmasından mütevellid bir gürültü duyunca; “Resûlullah'ı (s.a.v.) rahatsız etmeyin” diye haber gönderirdi.¹⁰²⁷ Bu rivâyetler, Hz. Peygamber'in vefatından sonra kabrinde diri olduğunun ve selâm almasının yanında sesten rahatsız olduğu, cesedinin çürümediğini göstermeye yöneliktir.

Hz. Peygamber'in, Kur'ân dışındaki mucizelerinin âhâd tarîkiyle geldiğini belirten bir kısım âlime göre Hz. Peygamber hakkındaki rivâyetlerin geçerliliği yoktur. Çünkü âhâd haberler akâid esasları söz konusu olduğunda kesin bir bilgi kaynağı değildir. Dolayısıyla peygamberlerin, özelde Hz. Peygamber'in kabirlerinde canlı olduğuna dair rivayetler, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) beşer üstü görme tezâhürleri olarak¹⁰²⁸ görülmektedir. Bu anlayışa göre Resûlullah'ın kabrinde canlı olduğunun iddia edilmesi, önceki ümmetlerin peygamberlerinde görülen tüm mûcizelerin mutlaka Hz. Peygamber'in hayatında da meydana geldiğini ispat etmeye çalışan zorlama gayretlerinin¹⁰²⁹ sonucudur. Ancak kanaatimize göre Hz. Peygamber'in diğer peygamberler gibi kabrinde diri olduğu, cuma günü selâmları alması, rûh ve beden bütünlüğüyle kıyamete kadar canlı olacağına dair rivâyetler, Bedir Savaşı öncesinde Hz. Peygamber'in korkusunun giderilmesi,¹⁰³⁰ Ona bahşedilen İsrâ olayı¹⁰³¹ gibi anlaşılmalıdır. Bu olay, Kur'ân'ın Allah Resûlü'nün yegâne mucizesi olmasının yanı sıra, her peygambere verilen lütûf ve ikrâm olmak üzere bahşedilmiş birtakım hârikalar olarak görülmelidir. Ayrıca hadîs ve sünnete yıllarını veren, peygamberlerin kabirlerinde diri olduğunu söyleyen İmâm Süyûtî başta olmak üzere tasavvuf erbâbı ve âlimlerin nefislerinden konuşamayacağı âşikârdır. İmâm Süyûtî'ye göre senetleri âlî olan rivâyetlerin sahîhliğini inkâr etmek, nifak

¹⁰²⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ales-sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Ata, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1990, III, 63; Süyûtî, *Şerhu's-sudur*, 201; Subkî, *Şifâ*, 430.

¹⁰²⁷ Sübkî, *Şifâ*, 432.

¹⁰²⁸ Hatipoğlu, *Hz. Peygamberi Yanlış Yorumlama Tezahürleri*, 6.

¹⁰²⁹ Erdinç Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2011, 148.

¹⁰³⁰ Enfâl, 8/11.

¹⁰³¹ İsrâ, 17/1.

şâibesinden kaynaklanır.¹⁰³² İmâm Buhârî de âhâd haberle amel etmenin cevâzının ve hüccetinin olduğunu¹⁰³³ belirtmektedir. Bir kısım âlim de âhâd târîkiyle gelen rivâyatları inkâr edenlerin sünneti bilmediklerini ve bu haberleri ilim kabul etmeyenlerin ilmi yönden nasiblerinin olmadığını iddia etmektedir.¹⁰³⁴

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mezarında, kabir hayatı denilen bilmediğimiz bir hayat ile diri olmaları, peygamberlerin ölümünün bizim idrâk edemeyeceğimiz ölçüde ortadan kaybolmaları, bir evden bir eve göç olarak da görülmelidir. Ayrıca dini kaynaklarda şehitlerle ilgili söylemler, İslâmiyeti yaymak için çalışan peygamberlerin de şehit oldukları hatta daha üstün olduklarına dairdir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mâhiyeti bizce bilinmeyen, şehitlere benzer bir hayatla hayat sahibi olması, akılların almadığı kabir âleminin bir tezâhürü olarak görülebilir.

3.1.3.3.2. Peygamberimizi Kabrinde Yakaza Halinde Gören Velîlerin Halleri

Tasavvufî tecrübenin ferdî, vicdanî ve içsel bir tecrübe olduğu için mantıkî düzlemde velîlerin hâllerinin tarifi yapılamamaktadır. Mârifetten çok amele, ilhamdan çok ibâdete, keşiften çok ahlâka, kerâmetten çok istikâmete kısaca nazariyeden çok pratiğe önem veren velîlerin en önemli özellikleri, firâset, basîret ve keşf sahibi olmalarıdır. Bu keşf, yaşanan sûfiyâne tecrübenin ürünü olarak doğrudan ifade edilemeyen tecrübenin mâhiyeti ile alâkalıdır. Allah'ın velî kullarının havaslarının meleklerin havaslarından bile daha üstün¹⁰³⁵ görülmelerinden dolayı Hz. Peygamber'i (s.a.v.) kabrinde yakaza hâlinde görme, bu velî kullar için olağan bir durumdur. İmâm Gazzâlî'nin belirttiği gibi bütün insanların uykuda gördüğü şeylerin bu ehle uyanikken gösterilmesi mümkündür. Gazzâlî'ye göre bütün insanların nefsi, kendi bedenlerinden başkasına tesir etmez iken onların nefsi, kendinden ayrı olanlara da tesir eder. Böylece Allah Teâlâ'nın buyurduğu; *وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا* *Ona tarafımızdan ilim öğrettik*¹⁰³⁶ âyetindeki peygamberlere has olan ledunnî ilmi bu evliyâlar da

¹⁰³² İdiz, *Rü'yetü'n-Nebî Meselesi*, 151.

¹⁰³³ Buhârî, *Ahbâru'l-Âhâd*, 1.

¹⁰³⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *es-Savâ'ıku'l-mürsele 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attıla*, nşr. Hasan b. Abdurrahman el-Ulvî, Ezvâei's-Selef, y.y., 2004, 1562.

¹⁰³⁵ Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, II, 479.

¹⁰³⁶ Kehf, 18/65.

bilebilir.¹⁰³⁷ İmâm-ı Rabbânî de Allah'ın velî kullarının gaybi bilgilere vakıf olmasını şöyle belirtmektedir:

“Allah'ın velî kulları, Allah'ın emir ve yasaklarına uyma konusunda ihtimam gösteren takva ve ihlâs ehlinin Muhammedî velîlikle şereflenen evliyâların bedenleri, bu velîliğin derecelerinin olgunluğunda pay sahibidirler. Çünkü Peygamber (s.a.v.), bedeni ile Miraç gecesinde, Allah'ın dilediği kadar yükseldi. Cennet ve cehennem, kendisine gösterildi. Allah, ona vahyedeceğini, aracısız olarak vahyetti. O makamda Allah'ı beden gözü ile görmekle şereflendi. İşte Miraç'ın bu kısmı, Peygamber'e özel bir durumdur. Onun yolunda giden, ona tam mânâsıyla uyan evliyaların da, bu özel mertebelerden bir payları vardır.”¹⁰³⁸

Muhammed meşrepli kâmil insanlar olan, Hakikat-i Muhammediye'nin tafsilatı¹⁰³⁹ olan evliyâdan rûh yönü kuvvetli olanlarının, beşeri varlığından sıyrılarak meleklerle temasa geçmesiyle âlemdeki gaybi bilgilere vakıf olabilmesi mümkündür. Bu gaybi bilgilerden biri olan uyanık haldeyken Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rûhlarını müşâhede etmek, ferâset sahibi kulların kudsî hadîste belirtilen “Kulumu sevince de (âdetâ) ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden ne isterse, onu mutlaka veririm, bana sığınırsa, onu korurum”¹⁰⁴⁰ iltifatına mazhar olmalarını göstermektedir. Çünkü bu kimseler, âlemden ve nefisinden ancak Hakk'ı rü'yet ile gâib olmuştur. Bu mertebede müşâhede örtüsü kalkar.¹⁰⁴¹

Kâdı Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'ye (ö. 543/1148) göre “sûfiler, insan için, alâkalardan kesilme, riyâzet, mal, cinsi birleşme gibi dünya sebeplerinden uzaklaşma sûretiyle nefis temizliği ve kalp tezkiyesi hâsıl olursa, Allah Teâla'ya, sürekli ilim ve amelle tamamen yönelirse, ona kalpler keşf olunur, melekleri görür, sözlerini işitir, peygamberlerin rûhlarına muttali olur ve onların kelâmlarını işitir.”¹⁰⁴²

Velîlerin, Peygamberlerin rûhlarından istifade etmelerinin ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) uyanık iken görmelerinin zor bir mesele görülmesinin sebebi; fânî gözün, bâkiyi görememesidir. Ayrıca bekâ yurdunda bulunan Hz. Peygamber'in

¹⁰³⁷ Gazzâlî, *Kimyâ*, I, 32.

¹⁰³⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I, (135. Mektub), 274.

¹⁰³⁹ İbn Haldûn, *Tasavvufun Mahiyeti*, 140.

¹⁰⁴⁰ Buhârî, *Rikak*, 81.

¹⁰⁴¹ Emir Abdulkâdir el-Cezâirî, *el-Mevâkıf*, Dâru'l Kütübil-İlmiyye, Beyrût, 2004, I, 80-81.

¹⁰⁴² Süyûtî, *Tenvîr*, 24.

fenâ yurdu olan dünyada görülmesi,¹⁰⁴³ az vuku bulan bir durumdur. Ancak aziz sıfatlara sahip olanların görebildiği bu hâli, Allah'ın zâhirlerini ve bâtınlarını muhafaza eylediği bazı büyük zâtlara nasip olabilir. Bu derecede bulunan insan, azîzü'l-vücûd¹⁰⁴⁴ şeklinde isimlendirilir.

Velîlerin bazen bu dünya hayattakine benzeyen latîf bir ceset sûreti içinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile kendi cismaniyetlerinden soyutlanarak görüşmesi,¹⁰⁴⁵ Allah Teâlâ'nın dilediği kimsenin gözünden ve kulağından perdeyi kaldırması şeklinde tezâhür etmektedir. Evliyâlık, peygamberliğin zıllı (gölgesi)¹⁰⁴⁶ olarak görüldüğü için yüksek dereceli velîlerin Hz. Peygamber'i (s.a.v.) görmeleri mümkündür. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) selâm verip bizzat selâmına karşılık aldığını belirten velîlerin sınırlı sayıda olduklarını belirtmekle beraber, yaşadıkları hâli açıklamanın veya herhangi bir mantık aramanın yanlış olduğunu belirtmekte fayda vardır. Zira müşâhede ve mükâşefe ehline verilen bu özellikleri Âlûsî (ö. 1274/1854) gibi ünlü ilim adamları inkâr etmemekte ve bu gibi rivâyetleri yalanlama gibi bir yetkisinin de olmadığını belirtmektedir.¹⁰⁴⁷

Kerâmet mukâbilinde bir durum olan velîlerin Hz. Peygamber (s.a.v.) ile kabri şeriflerinde selâmlaşmaları ile ilgili sûfi kaynaklarda birçok örnek bulunmaktadır. Tasavvufta genellikle kutuplara¹⁰⁴⁸ atfedilen maddî ve mânevî âlemlerdeki bütün varlıklara rûhun bedene sirayet etmesi gibi sirayet ettiği hâllere en lâyük zât, Hz. Peygamber (s.a.v.)'dir. Gerek herhangi bir yer ve durumda gerekse kabirde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) görülmesi, işitilmesi, sohbet edilmesi, onun ashâbına selâmı öğretmesi, kabir ehlinin verilen selâmdan haberdar edildiğini göstermektedir. Bu konuda Enes b Mâlik'ten (r.a) gelen rivâyet şöyledir:

“Mekke ile Medine arasında bir yerde Ömer ile beraberdik. Bedir'de savaşanlardan bahsederek şöyle dedi:

¹⁰⁴³ Süyûtî, *Tenvîr*, 26-27.

¹⁰⁴⁴ Halvetî, *Tenbih*, 24.

¹⁰⁴⁵ Faruk Sancar, *Kelâm ve Tasavvuf Açısından Nübüvvet: Fâhreddin er-Râzî ve İbnü'l-Arabî Örneği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2010, 159.

¹⁰⁴⁶ el-Cevziyye, *Kitâbu'r-ruh*, 8.

¹⁰⁴⁷ Âlûsî, *Ruhu'l-meânî*, XXII, 39.

¹⁰⁴⁸ Hakk'ın aynası olup ilahi tecellilerin ve sıfatların kendisinde toplandığı kişi, vaktin sahibi, üzerinde gizlilik galip gelen kişi olarak kullanılan bir vasıf olan kutub tasavvufta “velîler zümresinin başkanı, dünyanın ve âlemin mânevî yöneticisi olduğuna inanılan en büyük velî” manasında kullanılmış olup onun işgal ettiği makama da kutbiyyet denilmiştir. Bkz. Süleyman Ateş, “Kutub”, *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 498.

“Resûlullah (s.a.v), savaştan önce kâfirlerin öldürülecekleri yerleri göstererek, “İnşallah burası falan ve filan kimsenin öldürüleceği yerdir” buyurdu. Ömer sözünü şöyle sürdürdü: Peygamber’i (s.a.v.) hak din üzere gönderen Allah’a yemin olsun ki o kâfirler, peygamberin gösterdiği yerde öldürüldüler ve hepsi bir kuyuya atıldılar. Peygamber (s.a.v.), kuyunun başına gelerek şöyle seslendi: “Ey fûlan oğlu fûlan, Ey fûlan oğlu fûlan, Rabbinizin vaad ettiği şeyi buldunuz mu? Ben Rabbin bana vaad ettiği şeyi gerçek olarak buldum.” Ömer dedi ki: “Ey Allah’ın Resûlü! Rûhları olmayan cesetlerle konuşuyorsun!” Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Onlara söylediğimi siz onlardan daha iyi işitemezsiniz.”¹⁰⁴⁹

Hiz. Peygamber’i (s.a.v.) yakaza hâlinde görmenin, sesini işitmenin imkânı tartışılırken, bu mânevî tecrübeyi yaşayan önemli kimseler bulunmaktadır. Bunlar arasında Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) kabrinde sesini işittiğini söyleyen Saîd b. Müseyyeb, İbn-i Sa’d’ın (ö. 231/845) *Tabakât* adlı eserinde şöyle bir rivayet aktarmaktadır:

“Harre günleri başlayınca üç gün Mescid-i Nebi’de ezan okunmadı, namaz kılınmadı. Ancak ben ise, mescidi terk etmedim. Namaz vaktini ancak Hiz. Peygamber’in kabrinden gelen fısıltıları işitmek sûretiyle biliyordum.”¹⁰⁵⁰

Tasavvuf literatüründe sûflere behşedilen kerâmet türünden hârikulâde olaylar yaşayan, doktrininin temel prensiplerini *Muhammed-î Hakikat* ekseninde açıklayan İbnü’l-Arabî, Hiz. Peygamber’i (s.a.v.) diri olarak gördüğünü ve onun acele ederek bir yere gittiğini¹⁰⁵¹ belirtmiştir. Yine “Kabrimi ziyaret edene kıyâmet gününde şefaetim vâcib olur”¹⁰⁵² şerefine nâil olmak için Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) kabrini sık sık ziyaret eden İbn-i Sâbit denilen zâta, yakaza hâlinde Resûlullah

¹⁰⁴⁹ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünen-i kübra*, thk. Hasan Abdülmünim et-Türkî, Müessesetü’l-Kübra, y.y., 2001, II, Cenâiz, 117.

¹⁰⁵⁰ Saîd b. Müseyyeb, Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) kabrinden gelen seslerle namaz kıldıklarına dair bir başka rivayette şunları aktarır:

“Savaşın olduğu günlerde üç gün Resûl-i Ekrem’in mescidinde ezan terk edildi. Millet savaşa gitti. Ben ise mescitte oturuyordum. Birden sıkıldım ve Resûlullah’ın (s.a.v.) kabrine yanaşım. Öğle vakti girdiğinde kabirden ezan sesini işittim. Öğleyi kıldım. Üç gün boyunca böyle her vakit, ezan ve kâmet sesini işittim. Üçüncü gün millet yurtlarına döndü. Müezzinler ezanı okumaya başladılar. Ben çok kereler Mescid-i Nebî’de ezan sesini aradım. Ancak hiçbir şey işitmedim.” Bkz. Muhammed b. Süleyman el-Mağribî er-Rudani, *Cemul-fevaid mim camii’l-usûl ve Mecmauz-zevaid*, Mektebetü İbn Kesir, Beyrût, 1998, I, 410; Süyûtî, *Şerh-i sudûr*, 208-210.

¹⁰⁵¹ “Hiz. Peygamber’i giderken görünce kendilerine: ‘Efendim böyle acele nereye gidiyorsunuz?’ dedim. Buyurdular ki: “Ümmetinden bir fakîr sekerât-ı mevt hâlinde şeytan imansız gitmesi için ona musallât oldu. O kişinin yardımına gidiyorum.” Bkz. Halvetî, *Tenbîh*, 15-16.

¹⁰⁵² Heysemî, *Mecmuû’l-fevâid*, IV, 2, Hadis no 5841.

görünerek “Ey İbn-i Sâbit! Bizi ziyaret etme, biz seni ziyarete gelelim”¹⁰⁵³ şeklinde hitap etmiştir.

H.z. Peygamber’in (s.a.v.) kabrinde dua ederek ve selâmlarına karşılık alanlar arasında İbrahim b. Şeybânî,¹⁰⁵⁴ Muhammed Bekrî,¹⁰⁵⁵ Ahmed es-Sâdî,¹⁰⁵⁶ Şeyh Ebû’l Abbas el-Mürsî,¹⁰⁵⁷ İbrâhîm b. Şeybân¹⁰⁵⁸ gibi âlim ve âbidler bulunmaktadır. H.z. Peygamber’in (s.a.v.) yakaza hâlinde sesinin işildiği bir diğer rivâyet de H.z. Ali’den (r.a.) gelmektedir:

“Biz Resûlullah’ı kabri şerifine koyduktan sonra yanımıza bir bedevi geldi. Kendisini kabre atarak toprağından başına saçmaya başladı ve şöyle dedi: ‘Ya Resûlallah! Sen söyledin, biz de işittik. Sen Allah’tan alıp anlattın, biz de senden öğrendik. Allah sana indirdiği âyette şöyle buyurdu: *Ve biz, (hiç) bir Resûlü, Allah’ın izniyle kendilerine itaât edilmesinden başka bir şey için göndermedik. Ve onlar nefslerine zulmettikleri zaman, eğer sana gelselerdi, böylece Allah’tan mağfiret dileselerdi ve Resûl de onlar için mağfiret dileseydi, mutlaka Allah’ı, (iki tarafın da) tövbelerini (onların tövbelerini ve Resûl’ün mağfiret talebini) kabul eden ve rahmet edici olarak bulurlardı.*¹⁰⁵⁹ Ben de nefsimi zulmettim ve sana geldim. Benim için bağışlanma dile!’ Bunun akabinde Resûlullah’ın kabrinden; “Şüphesiz sen bağışlandın!” diye bir nidâ geldi. Bu büyük olayın sevinciyle bedevinin ağzından şu dizeler dökülür:

“Ey düzlükte kemikleri defnedilenlerin en hayırlısı
Düzlük ve tepeler onun kokusundan güzel kokmuştur
İffet, cömertlik ve keremi içinde bulunduran

¹⁰⁵³ Süyûtî, *Tenvîr*, 58-59.

¹⁰⁵⁴ “Yıllar sonra Medine’ye gittiğimde Resûlullah’ın kabrinin bulunduğu yerde nebîye selâm verdikten sonra mübârek kabirlerinden “aleyküm selâm” sesini duydum.” Bkz. Subkî, *Şifa*, 181.

¹⁰⁵⁵ “Hacca gittiğimde Medine’de H.z. Peygamber’in (s.a.v.) kabri şeriflerini ziyaret ettiğimde Ravza-i Mutahharâ ile minber arasına oturdum. O sırada H.z. Peygamber (s.a.v.) şifâhî olarak bana ‘*Allah Teâlâ seni ve soyunu mübârek kılsın*’ buyurdu.” Bkz. Yusuf en-Nebhânî, *Câmiu kerâmâtî’l-evliyâ*, Merkez Ehl-i Sünnet, İndia, 2001, I, 290.

¹⁰⁵⁶ “H.z. Peygamber’i (s.a.v.) ziyaret ettiğim 398/1007 senesinde ona selâm vererek yakaza halde selâmını aldım.” Bkz. Nebhânî, *Câmiu Kerâmât*, I, 552.

¹⁰⁵⁷ Kabri şeriflerinde Nebî’ye verdiği selâma karşılık selâm aldığını rivâyet etmektedir. Bkz. Süyûtî, *el-Havî*, II, 259

¹⁰⁵⁸ “Bir sene hacca gittiğimde Medine’ye vardığımda, önce Resûlullah’ın kabrine uğradım. Nebî’ye selâm verdiğimde, hücre-i sââdetinin içinden “ve aleyküm selâm” sesini işittim.” Bkz. Subkî, *Şifâ*, 181.

¹⁰⁵⁹ Nisâ, 4/64.

Durduğun kabre canım fedâ olsun.”¹⁰⁶⁰

Bu yaşanan hârikulade durumlar, sûfiyâne tecrübenin mahiyeti ile alakalıdır. Zira tasavvufî tecrübe ferdi, vicdâni ve içsel bir tecrübe olduğu için mantıki düzlemde efrâdını câmî’ ağıyârını mâni bir tarifi yapılamaz. Bu sebeple bu tecrübe hakkında söylenenler, mânevi hâle bağlı olarak berzâh âleminde gerçekleşen kalbî bir buluşmadır. Dolayısıyla kalp veya gözle Resûlullah’ı görmenin mâhiyetini olduğu gibi yansıtacak bir söylem geliştirilmesi mümkün görülememektedir.

Yaşanılan tecrübeyi ifade eden acziyet, Hz. Peygamber’i (s.a.v.) yakaza hâlinde görmenin doğruluğunun ve derinliğinin delili olmaktadır. Bu tecrübenin doğrudan ve mantıki düzlemde ifade imkânının bulunmaması da aslında bir nevi acziyettir. Ancak bu mânevi hâl, hayal ürünü olduğunu da göstermemektedir. Çünkü varlık âlemi; sadece görülen, bilinen, duyulan, elle dokunulan, deneye konu olan, tecrübe edilebilen ve idrâk olunabilen şeylerle sınırlandırılmaz. Kâinatta, insanın kesinlikle mâhiyetini idrâk edemeyeceği durumlardan biri Hz. Peygamber’i rüya ya da yakaza yoluyla görmek de bulunabilir. Dolayısıyla materyalist, natüralist ve pozitivist anlayışa sahip kimselerin bu tür mânevi hâlleri anlayamamaları ve hayal ürünü saymaları, bu tecrübenin gerçekleşmediğini göstermemektedir. Resûlullah’ı kabrinde yakaza hâlinde görmenin imkânsızlığını iddia edenler, bu görüşlerine dayanak sadedinde şu soruları sormaktadır: “Eğer Resûlullah (s.a.v) yakaza hâlinde görülüp kendisine sorular sorulup bilgi alma imkânı olsaydı; o hâlde niçin babasını çokça özleyen Hz. Fatma (r.anha), hemen yanbaşında kabri bulunan babasıyla görüşmedi? Şüphesiz Peygamber (s.a.v.) vefatından sonra sahâbeler arasında halîfelik sebebiyle ihtilâflar çıkmıştır. Nasıl oldu da onlara görünerek çekişmeyi gidermedi? Niçin sahâbe arasında yaşanan Sıffin, Cemel gibi olaylarda sahâbe, Resûlullah’ı (s.a.v.) yakaza hâlinde görüp işin doğrusunu sorup da sahâbe katline engel olamadı? Resûlullah (s.a.v.) niçin milletin kaderine özgü pozisyonlarda sahâbeye yakaza hâlinde görülmedi? Resûlullah, vefatından sonra hilâfet üzerinde anlaşmazlık anında neden görünmüyordu? Hz. Ebubekir ve Hz. Fatma arasında Fedek arazileri konusunda çıkan anlaşmazlıkta yakaza hâlinde neden Resûlullah Hz. Ebubekir’e görünmedi? Ali b. Ebî Talîb ile hâriciler arasında çıkan ihtilâfta pek çok

¹⁰⁶⁰ Muhammed Ali el-Bekri Es-Sıddıkî İbn Allan, *el-Fütuhâtü'r-Rabbâniyye ala'l-ezkari'n-nebeviyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2013,V, 30-31.

kan döküldü. Şayet Hz. Peygamber hâricilerin reisine görünüp imâmına itaat etmesini emretseydi bu kadar kan dökülmezdi. Hz. Ali ile Muâviye arasında çıkan ihtilâf sebebiyle pek çok kan dökülmüş, aralarında Ammar b. Yasir'in (r.a.) de bulunduğu çok kimse ölmüştür. Neden Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara görünerek müslümanları tek kelimedede toplamadı?"¹⁰⁶¹ Bu anlayıştaki âlimlere göre ümmetin en faziletli olan sahâbelere böyle bir durumun zuhûr olmaması, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) görülemeyeceğinin delillerindendir. Molla Ali el-Kârî'ye (ö. 1014/1605) göre, tasavvufçuların iddia ettiği gibi Hz. Peygamber'i vefatından sonra kabrinde selâmlaştığını söylemek veya uyanık iken görmek hakikat olsaydı, ondan işitilen emir veya yasakla amel etmek gerekirdi. Ancak bu olay yaşandıysa bile kişiseldir. Yani mâlumdur ki bu durum, icmâ ile câiz değildir. Bu olay, rüyada büyüklerden bir zatı görmek gibi hükümsüzdür.¹⁰⁶²

Kanaatimize göre İslâm tarihinde var olan sorunlar karşısında belirtilen şahısların Hz. Peygamber ile yakaza hâlinde görüşüp görüşmediğini bilemiyoruz. Olağandır ki İslâm toplumunun teşekkül sürecinde şahsi olan bu durumu kimseyle paylaşmayı da istememiş olabilirler. Ayrıca İslâmiyet'in tarih sahnesindeki ilk kurucu nesli olarak diğer bütün müslüman nesillerden faziletli olan sahâbenin, yanlış yaptıkları hususlarda Kur'ân tarafından uyarılmasına¹⁰⁶³ rağmen tarihte istenmeyen olayların içerisinde olmaları, imtihanın ilâhî tezâhürü olarak görülmelidir. Sûfiler gibi Kur'ân ve sünnete bağlı insanların da yakaza hâlinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile görüştiklerini söylemeleri, ilâhî hikmet ve peygamber sevgileri mukabilinde değerlendirilmelidir. Ayrıca subjektif bir durum olan Hz. Peygamber'in kabrinde veya herhangi bir durumda yakaza hâlinin sahâbe döneminde gerçekleştiğine dair herhangi bir naklî delilin olmaması, bu durumu engelleyen veya nehyedecek herhangi bir ispatın da bulunmadığını göstermektedir.¹⁰⁶⁴ Kaldı ki sahâbe döneminde Hz. Peygamber'in gerek kabrinde gerekse farklı durumlarda görüldüğüne dair İmâduddîn İsmâil b. Hibetullah, Hz. Osman (r.a.) hakkında gelen rivâyeti şöyle aktarmaktadır:

¹⁰⁶¹ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Cemü'l-vesâil fi şerhi's-şemâil*, Matbaatül Şarkiyye, Mısır, t.s., II, 238; İbn Şerîf, [https:// saaid.net/mktarat/Maoled/41.htm](https://saaid.net/mktarat/Maoled/41.htm) (Erişim Tarihi: 27.08 2018); İdiz, "Rü'yetü'n-Nebi Meselesi", 156-157.

¹⁰⁶² el-Kârî, *Cemü'l-vesâil*, II, 238.

¹⁰⁶³ Bakara 2/143; Enfâl, 8/74; Haşr 59/8, 9.

¹⁰⁶⁴ el-Kârî, *Cemü'l-vesâil*, II, 238.

“Abdullah b. Selâm mahasara altına alınmış olan Osman’ın (r.a.) yanına selâm vermek için uğrar. Osman(r.a.) : ‘Kardeşime merhaba! Resûlullah’ı (s.a.v.) şu pencerede gördüm. ‘Ey Osman! Seni muhasara altına mı aldılar?’dedi. Ben, ‘Evet’ dedim. ‘Seni susuz mu bıraktılar?’ diye sordu; ben, ‘Evet’dedim. Sonra bana içi su dolu bir kap uzattı. Kana kana içtim, öyle ki onun serinliğini hâlâ göğsümde hissediyorum. Resûlullah (s.a.v.), ‘Ey Osman, istersen seni düşmanlarına karşı galip kılalım, istersen iftarını bizim yanımızda yap’dedi. Osman: “Ben iftarımı onun yanında yapmayı tercih ettim’dedi. Hz. Osman işte o gün şehit edildi.”¹⁰⁶⁵

Sonuç olarak, İslâm dinin mübelliği Hz. Muhammed (sav), her insan gibi yaşamış, risâlet görevini tamamlamış ve yine ölümlü her beşer gibi Rabbine dönmüştür. Ancak kabir hayatı, farklı ve kendine mahsus şart ve özellikleri barındırdığı için Hz. Peygamber’in ahvâli gelen rivâyetlerle bilinmektedir. Kanaatimize göre rivâyetler, bir kısım âlim tarafından âhâd haber olarak kabul edilse de Hz. Peygamber sevgisiyle dolu olan onu yakaza hâlinde görme tecrübesini yaşayan ve bu tecrübelerin dini kitaplarda yer bulduğu zatlar, yalanla hükmedilemez. Başta sûfî büyükleri olmak üzere Ehl-i Sünnet âlimlerinin birçoğunun Hz. Peygamber’in diğer peygamberler gibi şehitler gibi muamele gördüğünü söylemesi, muhakkak ki nasslardan çıkardıkları sonuçlardır. Kabirlerinde Peygamber’i diri görmek, O’nunla selâmlaşmak gibi hâller, mâhiyeti anlaşılmayan ve kişi için delil olan bir tecrübedir. Ayrıca müslüman için “bilâ kayd-ü şart” olarak benimsenmek zorunda olmayan bu konu, bir hurafe ya da bid’at muamelesine de lâyık görülmemelidir. Genellikle âriflerin keşif ve tecrübesinin ürünü olan yakaza hâlinde Hz. Peygamber’i görme meselesi, insanın duyu yetileri ile bilgiye erişim yollarının uzağında olan akıl yoluyla mâhiyeti idrâk edilebilen bir durum değildir. Bu nedenle Hz. Peygamber ve diğer peygamberlerin yakaza hâlinde görülüp görülmeyeceği konusunda söylenecek en güzel söz ‘gaybı Allah’tan başkasının bilemeyeceğidir.’

¹⁰⁶⁵ Beyhakî, *Delâil*, VII, 48; Nebhânî, *Câmiü’l-kerâmât*, I, 151; İdiz, *Rü’yetü’n-Nebi Meselesi*, 157.

4. RÜ'YETÜ'L-MELEK

Herkes tarafından görülmeyen gaybi varlıklardan birisi de meleklerdir. İlâhi dinlerin hepsi, meleklerin varlığını bir iman akîdesi olarak kabul etmektedir. Günümüzde Yahudi ve Hıristiyan teolojilerinde melekler, 'Angeloji'¹⁰⁶⁶ olarak bilinen bilim dalıyla araştırılmaktadır.

Hıristiyan teolojisinde melekler, genellikle bir bedene sahip değildir. Ancak bu melekler, çeşitli insanlara görülebilen ve başka şekillere girebilen varlıklardır. Özellikle insan şeklinde görülen melekler, Tanrı-mesih-insan-âlem ile ilgili pek çok görevleri yerine getiren ruhsal varlıklar biçiminde tasavvur edilmektedir.

İlâhi metinlerinde bildirildiği üzere görünmeyen gaybi varlıklar olarak kabul edilen Yahudilikte melekler, yeryüzünde görev yapmaya geldiklerinde insan şekline girmekte ve insan gibi konuşmaktadır. Melekler, yiyen ve içen varlıklar olarak tasvir edilmektedir. Bunun dolayısı herkes tarafından görülebilirler. Meleklerin yaratıldığı cevher, duman ve ateş olduğu halde onlar, Allah'ın oğulları olarak insan kızlarıyla evlenebilmektedir. Dolayısıyla meleklerin yakaza veya rüya yoluyla görülmesi doğal bir olgudur.

İslâm'a göre Allah'ın verdiği görevleri yerine getiren, itaatkâr olan, Allah'a ibâdet eden kullarından olan melekler, peygamberler başta olmak üzere çeşitli insanlarca yakaza veya rüya halinde ve çeşitli sûretlerde görülebilir. Tasavvuf ehlinin bir kısmına göre melekleri yakaza veya rüya yoluyla görmek, Allah'ın velî kulları için olağan bir durumdur. Peygamberlerin melekleri asli sûretleriyle görmeleri haricinde Allah dostlarının melekleri özellikle insan şeklinde gördüklerine dair rivayetler bulunmaktadır.

4.1. Semâvî Dinlerde Rü'yetül Melek

Dinlerin melek kavramına bakış açısı önem verilen konulardandır. Genel olarak içinde âhiret inancı barındıran bütün dinler için meleklerle irtibat, yaratıcıya ulaşmanın bir vesilesi olarak görülmektedir. Ancak dinlerdeki farklı melek

¹⁰⁶⁶ Hiyerarşik sistemde melekleri, mesaj getiren yaratıkları, göğe ait yaratıkları ve güçleri ve onların düzenlerini araştıran bir teoloji alt dalıdır. Bkz. <http://www.wikiwand.com/tr/Angeloloji>, Erişim Tarihi: 27.08.2018.

algılamaları beraberinde farklı bakış açılarını ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla gaybi varlıklardan olan meleklerin rü'yeti dinler arasında farklı biçimlerde tasavvur edilmekte ve mâhiyetleriyle ilgili değişik bilgiler verilmektedir. Konu, ayrıntılı olarak değerlendirilmeden önce rü'yetin genel olarak özellikle Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında 'Başmelek' olarak kabul edilen Cebrâil ve Mikâil'in¹⁰⁶⁷ dinler açısından önemine değinmek gerekmektedir. Rü'yete konu olan Cebrâil, genel olarak peygamberlere vahiy getirmekle görevli bir melek olarak bilinmektedir. Vahiy getiren meleğin vahiy alan peygamber tarafından görülmesi, genel olarak nasslarda olağan bir durum olarak zikredilmektedir.

İslâm âlimleri; asıl ismiyle Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde geçen Cebrâil'i¹⁰⁶⁸ Allah'ın kulu¹⁰⁶⁹ olarak tanımlamaktadır. Kur'ân'da Rûhu'l-Emin,¹⁰⁷⁰ Rûhu'l-Kuds,¹⁰⁷¹ Rûh¹⁰⁷² şeklinde isimlendirilen Cebrâil, Miraç gecesinde Hz. Peygamber'e Sidretü'l-Müntehâ'ya kadar eşlik eden ve O'nun göğsünü yarıp yıkayan,¹⁰⁷³ Allah ile vasıtasız konuşan melek¹⁰⁷⁴ olarak zikredilmektedir.

Yahudilikte Cebrâil, başmeleklerden biri olarak cenneti ve Kerubileri yönetir.¹⁰⁷⁵ Daniel'in gördüğü rü'yetleri yorumlayan ve genel olarak insan şeklinde tezahür eden Cebrâil, şöyle anlatılmaktadır:

“Ben Daniel, gördüğüm görümün ne anlama geldiğini çözmeye çalışırken, insana benzer biri karşımda durdu. Bir insan sesinin Ulay Kanalı'ndan, “Ey Cebrâil, görümün ne anlama geldiğini şuna açıkla” diye seslendiğini duydum. Cebrâil durduğum yere yaklaşınca korkudan yere yığıldım. Bana, “Ey insanoğlu!” dedi, “Bu görümün sonla ilgili olduğunu anla. O benimle konuşurken, yüzükoyun yere uzanmış, derin bir uykuya dalmışım. Dokunup beni ayağa kaldırdı.”¹⁰⁷⁶

¹⁰⁶⁷ Yahuda'nın Mektubu, 1/9; 1.Selanikliler, 4/16; Daniel 8/15-26; 9/21-27.

¹⁰⁶⁸ Bakara, 2/97-98; Tahrim, 66/4.

¹⁰⁶⁹ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, II, 378.

¹⁰⁷⁰ Şuara, 26/ 193-194

¹⁰⁷¹ Nahl, 16/102.

¹⁰⁷² Kadir, 97/4.

¹⁰⁷³ Buhârî, Salat, 1; Bedu'l-Halk, 6.

¹⁰⁷⁴ Buhârî, Tevhid, 33; Müslim, Mesâcid, 166.

¹⁰⁷⁵ Enoch, *The Book of Enoch*, çev. Günyüz Keskin, Hermes Yayınları, İstanbul, 2011, 86.

¹⁰⁷⁶ Daniel, 8/ 15-18.

Bir başka pasajda Cebrâil, uçan bir cisim şeklinde şöyle görülmektedir:

“Cebrâil, akşam sunusu saatinde hızla uçarak yanıma geldi. “Daniel, sana anlayış vermek için geldim” diye açıkladı. Sen Tanrı’ya yalvarmaya başlar başlamaz, duan yanıtlandı; bunu bildirmeye geldim.”¹⁰⁷⁷

İbrâni gelenekte Cebrâil Tanrı’nın sağında Mikâil ise solunda oturduğu¹⁰⁷⁸ için çeşitli hüviyetlerde insanlara görünebilmektedir. Mikâil de Cebrâil gibi seçkin kullara görünerek onları ikaz eder veya müjde verebilir:

“Pers krallığının önderi yirmi bir gün bana karşı durdu. Sonra baş önderlerden Mikail bana yardıma geldi. Son günlerde halkının başına neler geleceğini sana açıklamak için geldim şimdi, çünkü bu görüm gelecekle ilgilidir.”¹⁰⁷⁹

“O zaman senin halkını koruyan büyük önder Mikâil görünecek. Ulusun oluşumundan beri hiç görülmemiş bir sıkıntı dönemi olacak. Bu dönemde halkın adı kitapta yazılı olanlar, kurtulacak.”¹⁰⁸⁰

Yahudi kutsal kitabının haricinde kaynaklarda Mûsâ’nın Tanrı’yı gördüğü Tur Dağı’nda Cebrâil ve Mikâil de görünmüştür. İbrahim’in elini tutan bu melekler, kötülerle çarpışarak kavmi düşmanlardan korumuştur.¹⁰⁸¹

Hıristiyan angelojisinde Cebrâil ve Mikâil, Tanrı katındaki mevkileri ve vazifeleri ile önemli görülen meleklerdir. Bu melekler, Hıristiyan inancında peygamberler, havariler, azizler ve sevilen kullar tarafından görülen varlıklarıdır. Özellikle insan şeklinde temessül ederek görünen¹⁰⁸² bu melekler, inananlara seslenerek kendilerini izhar ederler.

İslâm dininde vahiy meleği olan Cebrâil, peygamberler tarafından çeşitli şekillerde görülebilir. Kur’ân’da¹⁰⁸³ ve hadîslerde,¹⁰⁸⁴ Yahudi ve Hıristiyanların iki melek hakkında inançlarının eleştirildiği görülmektedir. Dolayısıyla diğer dinlerin aksine Mikâil ile ilgili herhangi bir rü’yet söz konusu değildir. Ancak görülüyor ki

¹⁰⁷⁷ Daniel, 9/21-23.

¹⁰⁷⁸ Taberî, *Câmiü’l-beyân*, II, 396.

¹⁰⁷⁹ Daniel, 10/13-14.

¹⁰⁸⁰ Daniel, 12/1.

¹⁰⁸¹ Gustav Davidson, *A Dictionary of Angels*, The Free Press, New York, 1971, 194-195.

¹⁰⁸² Ahmed Abdulvehhab, *el-Vahy ve’l-Melaike fi’l-Yehudiyye ve’l-Mesihyye ve’l-İslâm*, Mektebeti Vehibe, Kahire, 1979, 21-30; 38-48.

¹⁰⁸³ Bakara, 2/98.

¹⁰⁸⁴ Alûsi, *Ruhu’l-meânî*, I, 331.

Yahudi ve Hıristiyanlıkta Tanrı'nın rü'yeti nasıl olağan görülüyorsa, büyük iki meleğin rü'yeti de olağandır. Bu bilgilerden sonra konu bütünlüğü bakımından rü'yetü'l-melek ile ilgili semâvî dinlerin kutsal metinleri önem arz etmektedir.

4.1.1. Hıristiyanlıkta Rü'yetü'l-Melek

Hıristiyan inancında melek; haberci,¹⁰⁸⁵ rûh,¹⁰⁸⁶ Tanrı'nın oğulları,¹⁰⁸⁷ güvenilen varlıklar,¹⁰⁸⁸ kutsal, seçilmiş,¹⁰⁸⁹ İlâhi varlıklar,¹⁰⁹⁰ şeytana yardım eden,¹⁰⁹¹ günah işleyen varlık¹⁰⁹² olarak tanımlanmaktadır. Hıristiyan inancında meleklerle iman zaruridir.

Hıristiyanlıkta melekler, “Allah'ın oğulları” olarak nitelendirildiği için iyi insanların kızlarıyla evlenmeleriyle görülebilir. Nitekim bu konu “İlâhi varlıklar, insan kızlarının güzelliğini görünce beğendikleriyle evlendiler”¹⁰⁹³ şeklinde geçmektedir.

Hıristiyan angelojisinde melekler, etten ve kemikten bir vücûda sahip olmamakla birlikte, istedikleri zaman insan veya başka şekillerde görünebilen, farklı sınıflarda ve çok sayıda bulunan, tanrı-mesih-âlem ile ilgili pek çok görevleri yerine getiren ruhsal varlıklar olarak anlatılmaktadır. Bu inançta hemen her şeyin bir meleği vardır. Lütûf, inayet, şifa, adâlet, sevgi, merhamet, medh, hakikat ve sadakat, barış melekleri yanında ayın, dağların, cennetin, yıldızların, ağaçların ve suyun melekleri vardır. Bunların yanında karışıklığın, tahrip etmenin, korkunun, uykusuzluğun, yolsuzluk ve rüşvetin, terörün, fırtına ve kasırgaların da melekleri bulunur.¹⁰⁹⁴ Bu melekler insan şeklinde tasvir edilerek varlıklarla iletişim kurmaktadır.

Meleklerin rüyada görülmesinin mümkün olduğu ve emir nehiyleri insanlara ilettiği konusunda rivâyetlerin¹⁰⁹⁵ yanısıra insan üzerinde yükselip indiklerini

¹⁰⁸⁵ Mezmurlar, 104/4.

¹⁰⁸⁶ Markos, 1/12.

¹⁰⁸⁷ İbranilere Mektup, 1/5.

¹⁰⁸⁸ Eyüp, 15/15.

¹⁰⁸⁹ Koloseliler, 3/12.

¹⁰⁹⁰ Mezmurlar, 89/6.

¹⁰⁹¹ Matta,25/41.

¹⁰⁹² 2. Petrus,2/4.

¹⁰⁹³ Tekvin, 6/2.

¹⁰⁹⁴ Murat Serdar, “Hıristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları (Angelojik Bir Mukâyese Denemesi)”, *Bilimname*, 2009, XVII, (2),146.

¹⁰⁹⁵ “Rabb'in bir meleği rüyada ona görünerek şöyle dedi: “Davut oğlu Yusuf, Meryem'i kendine eş

görmenin¹⁰⁹⁶ normal sayıldığı Hıristiyan akâidinde bu varlıklar insan ve şeytanlardaki gibi bedensel özelliklere sahip olmalıdır. Çünkü melekler insan şeklinde görülmezse aslî sûretlerini görmeye kimse dayanamaz.¹⁰⁹⁷ Dolayısıyla duman ve ateşten yaratılan,¹⁰⁹⁸ Tanrı'nın mesajını insanlara ileten¹⁰⁹⁹ meleklerin, rüyada veya uyanırken insan sûretinde görünmeleri mümkündür.

Melekler, peygamberlerin¹¹⁰⁰ yanı sıra havariler, dindar ama sıradan insanlar tarafından uyanırken veya rüyada görülmektedir. Ancak meleğin aslî hüviyetleriyle görünümü havariler için tanrısal bir seçkinliğin göstergesidir. Bu havarilerden olan ve inancından dolayı Yahudiler tarafından hapis haneye atılan Aziz Petrus'un zindanda meleği aslî sûretiyle gördüğü¹¹⁰¹ rivâyet edilmektedir.

İsâ'nın çarmıha gerildikten sonra mezarına bakmak üzere giden Mecdelli Meryem, Yakup'un annesi Meryem ve Salome adlı kişilerin insan şeklinde melek görmeleri,¹¹⁰² meleğin genellikle insan tasvirleriyle rü'yet edildiğinin ve bu rü'yetin

olarak almaktan korkma. Çünkü onun rahminde oluşan, kutsal ruh'tandır." Matta, 1/20.

¹⁰⁹⁶ Yuhanna, 1/51.

¹⁰⁹⁷ "Alevler arasında bir melek görüldü. Mûsâ gördüklerine şaşıtı. Daha yakından bakmak için yaklaştığında, Rab ona şöyle seslendi: 'Senin atalarının Tanrısı, İbrahim'in, İshak'ın ve Yakup'un Tanrısı benim.' Korkuyla titreyen Mûsâ bakmaya cesaret edemedi." Elçilerin İşleri, 7/31-32.

¹⁰⁹⁸ Ali Erbaş, "Melek", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 39.

¹⁰⁹⁹ Elçilerin İşleri, 5/19-20.

¹¹⁰⁰ Matta 1/20; 2/13-19.

¹¹⁰¹ "Birdenbire Rab'bin bir meleği görüldü ve hücrede bir ışık parladı. Melek, Petrus'un böğrüne dokunup onu uyandırdı. "Çabuk, kalk!" dedi. O anda zincirler Petrus'un bileklerinden düştü. Melek ona, "Kuşağını bağla, çarıklarımı giy." dedi. Petrus da söyleneni yaptı. "Abanı giy, beni izle" dedi melek. Petrus onu izleyerek dışarı çıktı. Ama meleğin yaptığının gerçek olduğunu anlamıyor, bir görüş gördüğünü sanıyordu. Petrus, "Rab'bin bana meleğini gönderdiğini şimdi gerçekten anlıyorum" dedi. "O beni Hiroses'in elinden ve Yahudi halkının uğrayacağını umduğu bütün belalardan kurtardı." Elçilerin İşleri, 12/7-11.

¹¹⁰² "Mezara girip sağ tarafta, beyaz kaftan giyinmiş genç bir adamın oturduğunu görünce çok şaşırdılar. Adam onlara, "Şaşırmayın!" dedi. "Çarmıha gerilen Nasıralı İsâ'yı arıyorsunuz. O dirildi, burada yok. İşte O'nu yatırdıkları yer dedi." Markos, 16/5-6.

"Ansızın büyük bir deprem oldu. Rab'bin bir meleği gökten indi ve mezara gidip taşı bir yana yuvarlayarak üzerine oturdu. Görünüşü şimşek gibi, giysileri ise kar gibi bembeyazdı. Nöbetçiler korkudan titremeye başladılar, sonra ölü gibi yere yıkıldılar.

Melek kadınlara şöyle seslendi: "Korkmayın! Çarmıha gerilen İsâ'yı aradığınızı biliyorum. O burada yok; söylemiş olduğu gibi dirildi. Gelin, O'nun yattığı yeri görün. Çabuk gidin, öğrencilerine şöyle deyin: 'İsâ ölümden dirildi. Sizden önce Celile'ye gidiyor, kendisini orada göreceksiniz.' İşte ben size söylemiş bulunuyorum." Matta, 28/ 2-7.

"Çünkü acıkmıştım, bana yiyecek vermediniz; susamıştım, bana içecek vermediniz; yabancıydım, beni içeri almadınız; çıplaktım, beni giydirmediniz; hastaydım, zindandaydım, benimle ilgilenmediniz." Matta, 25/42-43.

sıradan insanlar için geçerli olduğunu göstermektedir. Ayrıca meleklerin İsa'nın nûru şeklinde de insanlara görüldüğü¹¹⁰³ kaynaklarında belirtilmektedir.

Görüldüğü üzere Hıristiyan geleneğinde melekler, kendilerine emredilen hususları yerine getirmek amaçlı insan ya da farklı sûretlerde insanlar arasında görülebilmektedir. Meleklerin genellikle irade sahibi olmaları inancından hareketle İnciller'de sık sık belirli şekiller altında görünmeleri, kendilerine bir beden atfedilmesine yol açmaktadır. Genel inanışta meleklerin insanlara benzer bir bedenlerinin olmadığı da kabul edilmekte ancak insanlar gibi evlenmeleri, yiyip-içmeleri melek anlayışlarındaki zıtlığın göstergesidir. Nitekim Eski Ahid'de, meleklerin insanlar gibi suç işleyebilecekleri belirtilirken bu meleklerin 'Tanrı'nın kızları' olarak anılmaları tuhaf bir benzetmedir. Ancak kimi Hıristiyan mezheplerinde ateş veya rüzgârdan yaratılan meleğin insanlara görülmeleri; zekâları, duyguları ve iradelerinin varlığına olan inanç, ulûhiyetlerinin tartışılmasına sebep olmaktadır.

4.1.2. Yahudilikte Rü'yetü'l-Melek

Yahudi düşünce tarihinde oluşturulan iman esasları ve amaçlarıyla ilgili esaslarından birisi de meleklerle imandır. Yahudi düşünürler tarafından belirtilen iman esaslarında özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde melekler, Allah'ın kızları diye isimlendirilmekteydi. Bu isimlendirmeyi Hz. Peygamber "Yahudiler, melekler Allah'ın kızlarıdır"¹¹⁰⁴ şeklinde açıklarken Tevrat'ta meleklerin Allah'ın oğlu¹¹⁰⁵ olduğu da zikredilir.

Gelişimi uzun yüzyıllara yayılan ve şekillenen Yahudi inancında melekler sınıflandırılarak Rabbi öven,¹¹⁰⁶ Tanrı'nın yanında duran,¹¹⁰⁷ insan gözcüleri¹¹⁰⁸

¹¹⁰³ "Ben de, 'Ey Efendim, sen kimsin?' dedim. 'Ben senin zulmettiğin İsa'yım.' diye yanıt verdi Rab. 'Haydi, ayağa kalk. Seni hizmetimde görevlendirmek için sana göründüm. Hem gördüklerine, hem de kendimle ilgili sana göstereceklerime tanıklık edeceksin. Seni kendi halkının ve öteki ulusların elinden kurtaracağım. Seni, ulusların gözlerini açmak ve onları karanlıktan ışığa, şeytan'ın hükümranlığından Tanrı'ya döndürmek için gönderiyorum. Öyle ki, bana iman ederek günahlarının affına kavuşsunlar ve kutsal kılınanların arasında yer alsınlar.'" Elçilerin İşleri, 26/15-18.

¹¹⁰⁴ İbn Ebu Hatîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Riyad, 1997, VII, 2332, hadîs no 13294.

¹¹⁰⁵ Tekvin 6/1-2; Eyup, 1/6; 2/1.

¹¹⁰⁶ Mezmurlar, 150/6.

¹¹⁰⁷ 1. Krallar, 22/19.

¹¹⁰⁸ Eyüp, 7/20.

olarak anılmakta ve başta Tanrı'nın tahtının etrafında duranlar olmak üzere çeşitli şekillerde görüleceği belirtilmektedir.¹¹⁰⁹

Yahudilikte meleklerin çeşitli şekillere girerek insanlara göründüklerine dair rivâyetler bulunmaktadır. Nitekim Hz. Lût'a gelen insan şeklindeki iki meleğin yemesi-içmesi, Sodom halkı tarafından görülürken¹¹¹⁰ insanların ellerinden tutup yardım ettikleri¹¹¹¹ belirtilmektedir.

Yahudiliğin kutsal metinleri incelendiğinde genel olarak melek inancının var olduğu ancak uzun tarihi süreçte bu inancın büyük ölçüde değişikliğe uğradığı görülmektedir. Aslında bu değişiklik, meleklerin Tanrı'dan bağımsız varlıkları olmayan, yalnızca O'nun gücünün ve iradesinin bir tezâhürü olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak ruhânî tabiatlarından dolayı görülemeyeceğine inanılan meleklerin Yahudi kutsal kitabındaki pasajlarda herhangi bir şekilde görülebileceklerine dair söylemler tezatlık içermektedir. Ayrıca bir akide olarak

¹¹⁰⁹ “Her birinin dört yüz dört kanadı vardı. Bacakları dimdikti, ayakları buzağı ayağına benziyor ve cilalı tunç gibi parlıyordu. Dört yanlarında, kanatların altında insan elleri vardı. Dördünün de yüzleri, kanatları vardı. Kanatları birbirine değerek dosdoğru ilerliyor, ilerlerken sağa sola dönmüyordu. Her yaratığın dört yüzü vardı: Önde dördünün yüzü insan yüzüne, sağda dördünün aslan yüzüne, solda dördünün öküz yüzüne, arkada dördünün kartal yüzüne benzer bir yüzü vardı. Yüzleri böyleydi. Kanatları yukarıya doğru açılmıştı. Her yaratığın iki kanadı yanda öbür yaratıkların kanadına değiyor, iki kanatla da bedenlerini örtüyordu.” Hezekiel, 1/6-11.

¹¹¹⁰ “İki melek akşamleyin Sodom'a vardılar. Lût kentin kapısında oturuyordu. Onları görür görmez karşılamak için ayağa kalktı. Yere kapanarak, "Efendilerim" dedi, "Kulunuzun evine buyurun. Ayaklarınızı yıkayın, geceyi bizde geçirin. Sonra erkenden kalkıp yolunuza devam edersiniz." Melekler, olmaz dediler, "Geceyi kent meydanında geçireceğiz." Ama Lût çok diretti. Sonunda onunla birlikte evine gittiler. İt onlara yemek hazırladı, mayasız ekmek pişirdi. Yediler. Onlar yatmadan, kentin erkekleri Sodom'un her mahallesinden genç yaşlı bütün erkekler evi sardı.” Tekvin, 19/1-4.

¹¹¹¹ “Tanrı Yerusâlim'i yok etmek için bir melek gönderdi. Ama melek yıkıma başlayacağı sırada Rab onu gördü. Göndereceği yıkımdan vazgeçerek halkı yok eden meleğe, "Yeter artık! Elini çek." dedi. Rabbin meleği Yevuslu Ornan'ın harman yerinde duruyordu. Davut başını kaldırıp baktı. Elinde yalın bir kılıç olan Rabbin meleğini gördü. Melek elini Yerusâlim'in üzerine uzatmış, yerle gök arasında duruyordu. Çula sarınmış Dâvut'la halkın ileri gelenleri yüzüstü yere kapandılar.”1.Tarihler, 21/15-16.

“Tanrı çocuğun sesini duydu. Tanrı'nın meleği göklerden Hacer'e, "Nen var, Hacer?" diye seslendi, "Korkma! Çünkü Tanrı çocuğun sesini duydu.” Tekvin, 21/17.

“Rabb'in meleği kadına görünerek, "Kısır olduğun, çocuk doğurmadığın hâlde gebe kalıp bir oğul doğuracaksın" dedi, Kadın kocasına gidip, "Yanıma bir Tanrı adamı geldi" dedi, "Tanrı'nın meleğine benzer görkemli bir görünüşü vardı. Nereden geldiğini sormadım. Bana adını da söylemedi.” Hâkimler, 13/3-6.

Rabb'in meleğine, "Adın ne?" diye sordu, "Bilelim ki, söylediklerin yerine geldiğinde seni onurlandırırım." Rabb'in meleği, "Adımı niçin soruyorsun?" dedi, "Adım tanımlanamaz." Manoah bir oğlakla tahıl sunusunu aldı, bir kayanın üzerinde Rabb'e sundu. O anda Manoah'la karısının gözü önünde şaşılacak şeyler oldu: Rabb'in meleği sunaktan yükselen alevle birlikte göğe yükseldi. Bunu gören Manoah'la karısı yüzüstü yere kapandılar. Rabb'in meleği Manoah'la karısına bir daha görünmeyince, Manoah onun Rabb'in meleği olduğunu anladı.” Hâkimler,13/17-21.

kabul edilen melek inancında peygamberlere ve diğer insanlara insan veya farklı şekillerde görünüp onlara Allah katından haber getiren melekler; çok büyük ve çok göz alıcı haşmetli olarak anlatılmakta ancak ‘boyları yedi gök kadar, vücutları ise kartalın bedenine benzer’¹¹¹² şeklinde tasvir edilmektedir. Dolayısıyla Yahudiliğin melek anlayışları arasında tezatlık olduğu görülmektedir. Tanrı'nın yardımcıları olan ve onun sırlarına vakıf olan meleklerin Yahudilikte mitolojik unsurlarla dolu olduğu görülmektedir.

4.1.3. İslâm'da Rü'yetü'l-Melek

İslâm; meleklerin varlıklarının gerçek olduğu, kendilerine ait niteliklerinin bulunduğu, çeşitleri ve görevleri gibi konulara yer vererek onlara inanmanın imanın şartlarından biri olduğunu *Ey iman edenler! Allah'a, Peygamber'ine, Peygamber'ine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse derin bir sapıklığa düşmüş olur*¹¹¹³ âyetiyle ispatlamaktadır

İslâm'a göre melekler; yeme-içme, erkeklik-dişilik, uyuma, yorulma, usanma, gençlik, ihtiyarlık gibi fiillerden ve özelliklerden arınmış,¹¹¹⁴ Allah Teâlâ'ya ibâdet eden, O'nun emrinden çıkmayan ve isyan etmeyen,¹¹¹⁵ şerefli,¹¹¹⁶ nurdan yaratılan,¹¹¹⁷ süratli,¹¹¹⁸ ikişer, üçer, dörder kanatlı,¹¹¹⁹ güçlü,¹¹²⁰ Allah'ın emir ve izni ile çeşitli şekillere girebilen¹¹²¹ varlıklar olarak tanımlanmaktadır.

Bir kısım âlim, meleklerin nûrâni ve rûhâni varlıklar olduklarından gözle görülmeyeceği, duyarlarla algılanamayacağını dile getirmektedir. Bunlardan biri olan Şiblî (ö. 335/946), melekleri rü'yetin takat dâhilinde olmadığını şöyle belirtir:

¹¹¹² <https://the-demonic-paradise.fandom.com/wiki/Seraphiel>, Erişim Tarihi: 05.12.2018.

¹¹¹³ Nisâ 4/136.

¹¹¹⁴ Hûd 11/70; Enbiyâ 21/19-20; Saffat 37/149-153; Zuhruf 43/19; Necm 53 / 27; Fussilet 41/38; İsrâ 17/40; Saffât 37/149-150; Zuhrûf 43/19.

¹¹¹⁵ Nahl 16/50; Enbiyâ 21/27-28; Tahrîm 66/6; Fussilet 41 /38.

¹¹¹⁶ Enbiyâ, 21/26.

¹¹¹⁷ Müslim, Zühd ve'r-Rakâik, 10, 60.

¹¹¹⁸ Meâric 70/4; Fatır 35/1

¹¹¹⁹ Fatır,35/1.

¹¹²⁰ Necm 53/5.

¹¹²¹ Hûd 11/69-70; Meryem 19/16-17; Hicr 15/51-52; Zâriyât 51/24-28.

“Vücûtlar bu bilgileri taşıyabilir mi? Akıl kavrayabilir ve göz hat çizebilir mi? Hakk bu mülkü kendisine seçmiş ve onu kendisine gayb yapmıştır. O’nu O’ndan başkası kuşatamaz ve bilemez. İnsanlar bu gerçeği kaldıramayacağı için meleklerin ahvalinden cevap vermem Allah’ın bana verdiği fazilet kadardır.”¹¹²² Bundan anlaşılıyor ki; insanların melekleri gözle görememesinin nedeni, asli hüviyetleriyle görmenin insanın güç yetiremeyeceğidir. Zira insanın gözü, genellikle melekler gibi nurâni ve latîf varlıkları görebilecek şekilde yaratılmamıştır.

İslâm âlimlerinin bir kısmına göre ise melekleri peygamberlerin hâricinde görmek mümkündür. Onlara göre melekleri görmekle ilgili herhangi bir söylemin olmaması, onların hiçbir şekilde görülmedikleri ve algılanmadıkları anlamına gelmemektedir. Allah’ın seçkin kulları olan peygamberler, melekleri aslî yapılarıyla görebildikleri gibi peygamber mirasına gönül vermiş Allah dostları da melekleri yakaza veya rüya halinde görebilir. Ancak bu görme genellikle ‘insan sûretinde görme’ şeklinde tezâhür etmektedir.

İçinde bulunduğumuz maddî âlemde nefsini terbiye eden ve olgunlaştıran birçok fazilet sahibinin gözlerinden perde ve hicaptan sıyrılarak herkesin gözüne görünmeyen şeyleri görmeleri, hatta maddî olmayan melekleri müşâhede etmeleri, kendilerine müyesser kılınmaktadır. Bu anlayışın sahibi olan İmâm Eş’arî’ye göre melek ve cin gibi latîf varlıklar görülebilir. Çünkü rikkat (letâfet), görmeye mâni değildir. Mesela Zeyd’deki siyahlığın Amr’daki beyazlığa mâni olmadığı gibi, rü’yet mahalinde olmamaları görülmelerine engel teşkil etmez.¹¹²³

Tasavvuf ehli için yakaza ve rüyada melekleri görme, maddî perdelerin ortadan kalktığı gaybi keşiflerdendir.¹¹²⁴ Sühreverdî (ö. 641/1234), uyku ile uyanıklık arasında perdenin kalkıp bazı sırların görünmesinin bedeni arzulardan sıyrılan rûhun uykuda âlem-i misâle yönelmesiyle sadık rüyanın gerçekleştiğini ve oradan birtakım kehanet içerikli bilgiler alabileceğini¹¹²⁵ dolayısıyla melek gibi gaybi varlıkların görülebileceğini belirtir.

¹¹²² Serrâc, *el-Lüma*, 481.

¹¹²³ Ebû Bekr Muhammed el-İsfahânî en-Nîsâbü’rî, *Mücerredü makâlâti’ş-Şeyh Ebi’l-Hasan el-Eşâ’rî*, Mektebetü es-Sakafî, Kâhire, 2005, 294.

¹¹²⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 263.

¹¹²⁵ Eyüp Bekiryazıcı “Burhân’dan Keşfe Yöneliş Ya da Sühreverdî’de Bilginin Kaynağı”, *Ekev Akedemi Dergisi*, 2009, XIII, (38),112.

Rü'yetü'l-melek konusunda bâtni ilim ehli olan sûfiler, usule aykırı değil, Kur'ân ve sünnet çerçevesinde hareket eder. Gönül hâllerini ilhamla besleyen sûfi *Dünya hayatında da, âhirette de onlar için müjde vardır*¹¹²⁶ âyetine muhatap kişidir. Tasavvuf ilmi kişinin, akılla idrâk edilemeyen mânaları yaşaması ve hissetmesi için çalışır. Mutasavvıflar, bu nedenle meşgul oldukları bâtni ilmin zâhir ilimlerinden daha değerli olduğuna hükmetmektedir. Bundan dolayı melekleri yakaza hâlinde veya rüyada görme ile ilgili inanç, Allah Teâlâ'nın bir lütfu olarak görülmekte ve çalışılarak kazanılamayacak bir durum olduğu vurgulanmaktadır. Meleklerin peygamberler tarafından görüldüğüne dair Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyet bulunmaktadır. Meleklerin durumlarına göre her bir peygamberle irtibatları bulunmakla beraber, Allah'ın sâlih ve sâliha kullarına da yakaza veya rüya yoluyla görülmesi hakkında da rivâyetler bulunmaktadır.

4.1.3.1. Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîslerde Çeşitli Sûretlerde Meleklerin Görünmesi

İslâm'ın ana kaynakları olan Kur'ân ve hadîslerde, meleklerin çeşitli kılığa bürünerek insanlar arasında göründüklerine dair bilgiler bulunmaktadır. İslâm âlimlerinden bir kısmına göre, meleklerin 'insan sûretinde' başta peygamberler olmak üzere insanlara görünmesi, aslında meleğin zâtının insana dönüştüğü anlamına gelmemektedir. İnsanların soyut gerçekleri görmeleri sınırlarını aşacağından, zihne uygun olan bir tarzda görünmeleri rahmet sayılmaktadır. Ayrıca meleğin hitap ettiği kişiye kendisini alıştırmak için insan sûretinde görünmesi¹¹²⁷ de insan şekline girmeleri üzerinde etkili olmaktadır.

Meleklerin insan şeklinde peygamberlere vahiy getirmek, onları ziyaret etmek, onlara çocuk müjdelemek, helâk edilecek halkın içindeki müminleri uyarmak gibi görevleri bulunmaktadır. Nitekim insan hüviyetine bürünerek Hz. İbrahim'i ziyaret etmeleri Kur'ân'da;

¹¹²⁶ Yûnus,10/64.

¹¹²⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, I, 21.

هَلْ أَتَيْكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ فَرَأَى إِلَى أَهْلِهِ فَجَاءَ

بِعِجْلِ سَمِينٍ فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ۗ قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشِّرُوهُ بِنِعْمَةٍ عَلِيمٍ

(Ey peygamber!) İbrâhim'in ağırladığı değerli misafirlerle ilgili kıssa hakkında bilgin var mı? Vaktiyle melek misafirler İbrâhim'in kapısını çalıp ona selâm verdiler. İbrâhim de onların selâmına karşılık verdi ama içinden, 'Bunlar tanıdık bildik kimseler değil dedi. Sonra İbrâhim hemen eşinin yanına geçti ve semiz dana etinden yapılmış bir yemek getirdi. Yemeği misafirlerinin önüne koyup, 'Buyurmaz mısınız' diye ikram etti. (Onların yemeğe el sürmediklerini görünce bu) tuhaf hâllerinden dolayı içine korku düştü. Misafirler İbrâhim'e, 'Korkma!' dediler ve ona büyüdüğünde Rabbini hakkıyla bilip tanıyacak bir oğul müjdesi verdiler¹¹²⁸ âyetiyle belirtilmektedir. Yine, inkârları ve cinsel sapıklıkları sebebiyle Lût kavmini cezalandırmak üzere görevlendirilmeleri;

وَلَمَّا أَنْ جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذُرْعًا وَقَالُوا لَا تَخَفْ وَلَا تَحْزَنْ إِنَّا مُنْجُوكَ وَاهْلَكَ إِلَّا أُمَّرَاتَكَ كَانَتْ

مِنَ الْغَابِرِينَ

Elçilerimiz (meleklerimiz) kendisine geldiklerinde Lût, onları gözü dönmüş kavminin edepsizliklerinden koruyamama endişesiyle tasalandı, ne yapacağını şaşırды, çaresizlik içinde eli kolu bağlandı. Bunun üzerine melekler ona, 'Korkma, üzülme! Biz, seni ve karın dışındaki bütün aileni helâkten kurtaracağız, karın ise geride kalıp helâk olanlar arasında yer alacak' dediler¹¹²⁹ âyetinde belirtilmiş ve Sodom halkı tarafından insan şeklinde görüldükleri belirtilmektedir.

Yaşlı oldukları için kendisi ve eşinin normal şartlarda çocuklarının olması zor bir durumken, insan şekline girerek Hz. Zekeriyya'ya (a.s.) çocuk müjdeleyen melekler; فَتَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا; Allah sana, kendisi tarafından gelen bir kelimeyi (İsâ'yı) tasdik edici, efendi, iffetli ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdelemektedir¹¹³⁰ âyetiyle haber getirmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de gayb haberlerinden¹¹³¹ sayılan ve yakışıklı bir delikanlı şeklinde Hz. Meryem'e gelen Cebrâil (a.s.) ile ilgili;

¹¹²⁸ Zâriyât 51/24-28.

¹¹²⁹ Ankebût 29/33.

¹¹³⁰ Âl-i İmrân, 3/39.

¹¹³¹ Âl-i İmrân 3/44.

وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انْتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا قَالَتْ أَيُّ أَعْوُدُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتُ تَقِيًّا أَلْ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا أَلْتَأْتِي بِكُلِّ غُلَامٍ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكْ بَغِيًّا أَلْ كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ ۖ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَقْضِيًّا

Kitap'ta Meryem'i de an. Hani o, ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti. Meryem, onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Derken, biz ona ruhumuzu gönderdik de o, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü. Meryem dedi ki: "Senden, çok esirgeyici olan Allah'a sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma)." Melek: 'Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için Rabbinin bir elçisiyim' dedi. Meryem: 'Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım hâlde benim nasıl çocuğum olabilir?' dedi. Melek: 'Öyledir' dedi; '(zira) Rabbin buyurdu ki: "Bu, bana kolaydır. Çünkü biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, hüküm ve karara bağlanmış (olmuş bitmiş) bir iş idi ¹¹³² diye biten âyetler, Hz. Meryem'in meleği gördüğünün delilidir.

Hz. Meryem'e bir çocuk müjdelenmesi olayında da bir grup meleğin insan şeklinde görünerek, *إِذْ قَالَتِ الْمَلِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا* şeklinde görünerek, *Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir kelimeyi müjdeliyor. Adı Meryem oğlu Mesîh İsâ'dır. Dünyada da, âhirette de itibarlı ve Allah'ın kendisine yakın kaldıklarındandır¹¹³³ şeklindeki ifadeler önem arz etmektedir.*

İlâhî mesajın yeryüzündeki son muhatabı olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Cebrâil'i vahyin geliş sürecinde birçok kez farklı şekillerde gördüğü bilinmektedir. Kudsî nefis sahibi kâmil insan olan Hz. Peygamber'in (s.a.v) aslî sûretiyle Cebrâil'i görmesinin yanında, insan şekline girerek vahiy getirdiği ve sorular sorduğu Cibrîl hadîsinde nakledilmektedir.¹¹³⁴

¹¹³² Meryem, 19/ 16-21.

¹¹³³ Âl-i İmrân, 3/45.

¹¹³⁴ Abdullah b. Ömer'in, babası Hz. Ömer'den naklettiği bu hadîs şöyledir:

"Bir gün Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında bulunduğumuz sırada âniden yanımıza, elbisesi bembeyaz, saçı simsiyah bir zat çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülüyor, bizden de kendisini kimse tanııyordu. Doğru Peygamber (s.a.s.)'in yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koydu. Ve:"Ya Muhammed! Bana İslâm'ın ne olduğunu söyle?" dedi. Resûlullah (s.a.v.): "İslâm; Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Rasulü olduğuna şahadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Beyt'i hac etmendir." buyurdu. O zat: "Doğru söyledin." dedi. Babam dedi ki: "Biz buna hayret ettik. Zira hem soruyor, hem de tasdik ediyordu." "Bana imandan haber ver?" dedi. Resûlullah (s.a.v.): "Allah'a, Allah'ın meleklerine kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanman, bir de kadere, hayrına

Hız. Peygamber'e (s.a.v.) vahiy getiren melek, Hız. Âişe'den gelen rivayete göre sahâbelerden Dıhye b. Halîfe el-Kelbî sûretidir. Nitekim Mûsâ b. Ukbe'den (r.a.) gelen rivâyet şöyledir:

فخرج رسول الله في أثر جبريل فمر على مجلس بني غنم وهم ينتظرون رسول الله فسألهم مر عليكم فارس أنفا فقالوا مر علينا دحية الكلبي على فرس أبيض تحته نمط أو قطيفة من ديباج عليه اللمة فذكروا أن رسول الله قال ذاك جبريل

“Allah Resûlü, bir kişinin sesini işiterek şiddetli sıçramayla onun yanına gitti. Ben de merak ettim. Hız. Peygamber'i (s.a.v.) takip ettim. Baktım ki, Dıhyetü'l-Kelbî atının yelesine yapışmış, başına bir sarık sarmış ve ucunu arkaya sarkıtmıştı. Hız. Peygamber (s.a.v.) neden onu takip ettiğimi sorduğunda ben de 'Ey Allah'ın Resûlü! Şiddetli bir şekilde çıkarken merak ettim, sizi takip ettim. Baktım ki Dıhye oradadır.' Hız. Peygamber (s.a.v.) “Onu gördün mü?” dedi. ‘Evet’ dedim. Hız. Peygamber (s.a.v.), “İşte o Cebrâil'dir” buyurdu.¹¹³⁵

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) vahiy meleği olan Cebrâil'i vahyin geliş sürecinde çeşitli sûretlerde gördüğü bilinmekle beraber, aslî sûretinde gördüğü *Andolsun ki, onu (Cebrâil'i) apaçık ufukta görmüştür*¹¹³⁶ âyetiyle sabittir. Bu düşüncedeki âlimlere göre kimi âlimlerce Necm sûresinin 6-17. âyetleri, Hız. Peygamber'in Allah'ı Miraç gecesi gördüğüne delil değil Cebrâil'i aslî sûrette görmesinin delili sayılmalıdır. Nitekim Hız. Âişe, (*Kur'an'ı*) ona, üstün niteliklerle donatılmış, muhteşem görünümlü (*Cebrâil*) öğretti. O, en yüksek ufukta bulunuyorken (aslî suretine girip) doğruldu¹¹³⁷ âyetlerini yorumlarken, Hız. Peygamber'in (s.a.v.) Cebrâil'i aslî sûretiyle gördüğünü belirtir.¹¹³⁸ Ayrıca Cebrâil'in aslî sûrette görünmesinin sadece Hız. Peygamber'e (s.a.v) has bir özellik olduğu belirtilerek

şerrine inanmandır." buyurdu. O zât yine: "Doğru söyledin." dedi. Bu sefer: "Bana ih sandan haber ver?" dedi. Resûlullah (s.a.v.): " Allah'a O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmemdir. Çünkü her ne kadar sen onu görmüyorsan da o seni muhakkak görür." buyurdu. O zat: "Bana kıyametten haber ver?" dedi. süre bekledim. Resûlullah (s.a.v.) "Bu meselede kendisine sorulan, sorandan daha çok bilgi sahibi değildir." buyurdular. "O halde bana alâmetlerinden haber ver." dedi. Peygamber (s.a.v.): "Câriyenin kendi sahibesini doğurması ve yalın ayak, çıplak, yoksul koyun çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış ettiklerini görmendir." buyurdu. Babam dedi ki: Bundan sonra o zat gitti. Ben bir Sonunda Allah Rasûlü bana: "Ya Ömer! O soru soran zatın kim olduğunu biliyor musun?" dedi. "Allah ve Rasûlü bilir." dedim. "O Cibrîl'di. Size dininizi öğretmeye gelmişti" buyurdular." Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1.

¹¹³⁵ Beyhakî, *Delâil*, IV, 12.

¹¹³⁶ "وَلَقَدْ رَأَوْهُ بِالْأَفْقِ الْمُبِينِ" Tekvîr, 81/23.

¹¹³⁷ Necm, 53/5-7; Tekvîr, 81/23.

¹¹³⁸ Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 7.

“Resûlullah dünyada iken Cebrâil’i Hira mağarasında, O’na Meşriktan (doğu) görüldüğü ve kanatlarının yeryüzünü mağriba (batı) kadar kapladığı” vurgulanmaktadır.¹¹³⁹

Varlık âleminin nûranî temsilcileri olan meleklerin peygamberler tarafından görüldükleri nassi kaynaklarda belirtilmektedir. Meleklerin özel görevleri veya peygamberlerle diyalogları sırasında insan şekline bürünmeleri ve insanlarla konuşmaları, Allah’ın lütûf ve inâyetinin tezâhürüdür. Meleğin, hâlihazırdaki duruma göre çeşitli insan şekillerine girerek görüldüğüne dair çeşitli rivâyetler,¹¹⁴⁰ İslâm’ın kaynaklarıyla sabittir.

¹¹³⁹ Durmuş Özbek, “Melek ve Cin Risâlesi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, (8), 93.

¹¹⁴⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır:

“İsraîl oğullarından biri abraş (alacalı), diğeri akra’ (kel), öteki a’mâ (kör) olan kişiyi imtihan için Allah Teâlâ bir melek gönderdi. Melek, alacaya geldi: ‘En çok istediğin şey nedir?’ dedi.

Alacalı: ‘Güzel (bir) renk, güzel (bir) ten ve insanların öğrendiği şu halin benden giderilmesi.’ dedi.

Melek onu sıvazladı ve ala tenlilik gitti, rengi güzelleşti. Melek bu defa: ‘En çok sahip olmak istediğin mal nedir?’ dedi. Adam: ‘Devedir (yahut sığırdır)’ dedi. Ona on aylık gebe bir deve verildi. Melek: ‘Allah sana bu deveyi bereketli kılsın!’ diye dua etti. Sonra kele gelerek: ‘En çok istediğin şey nedir?’ dedi.

Kel: ‘Güzel (bir) saç ve insanları benden uzaklaştıran şu kelliğin giderilmesi.’ dedi.

Melek onu sıvazladı, kelliği kayboldu, kendisine gür ve güzel (bir) saç verildi. Melek sordu: ‘En çok sahip olmak istediğin mal nedir?’ dedi. Adam: ‘Sığırdır’ dedi. Ona da gebe bir inek verildi.

Melek: ‘Allâh sana bunu bereketli kılsın!’ diye dua ettikten sonra körün yanına geldi ve: ‘En çok istediğin şey nedir?’ dedi. Kör: ‘Allâh’ın gözlerimi iade Bu defa melek: ‘En çok sahip olmak istediğin mal nedir?’ dedi.

O da: ‘Koyundur.’ dedi. Bunun üzerine ona gebe bir koyun verildi. Deve ve sığır yavruladı, koyun kuzuladı. Neticede birinin vadi dolusu develeri, diğerinin vadi dolusu sığırı, ötekinin de bir vadi dolusu koyun sürüsü oldu. Daha sonra melek, ala tenliye eski kılığında geldi ve şöyle dedi: ‘Fakirim yoluma devam edecek imkânım yok. Gitmek istediğim yere önce Allâh, sonra senin yardımın sayesinde ulaşabilirim. Rengini ve cildini veren Allâh aşkına senden yolculuğumu tamamlayabileceğim bir deve istiyorum.’

Adam: ‘Mal verilecek yer çok!’ dedi.

Melek: ‘Ben seni tanıyor gibiyim. Sen insanların kendisinden öğrendikleri, fakirken Allâh’ın zengin ettiği abraş değil misin?’ dedi

Adam: ‘Bana bu mal atalarımın miras kaldı.’ dedi

Melek: ‘Eğer yalan söylüyorsan Allâh seni eski hâline çevirsin.’ dedi. Sonra melek, eski kılığına girip kelin yanına geldi. Ona da abraşa söylediklerini söyledi. Kel de abraş gibi cevap verdi.

Melek ona da: ‘Yalan söylüyorsan Allâh seni eski hâline çevirsin’ dedi. Körün kılığına girip bu defa da onun yanına gitti ve şöyle dedi: ‘Fakir ve yolcuym. Yoluma devam edecek imkânım kalmadı. Bugün önce Allâh’ın sonra senin sayende yoluma devam edebileceğim. Sana gözlerini geri veren Allâh aşkına senden bir koyun istiyorum ki onunla yoluma devam edebileyim’ dedi. Bunun üzerine (eski) kör: ‘Ben gerçekten kördüm Allâh gözlerimi iade etti. İstediyini al, istediğini bırak. Allâh’a yemin ederim ki bugün alacağım hiçbir şeyde sana zorluk çıkarmayacağım’ dedi. Melek: ‘Malın senin olsun. Bu sizin için bir imtihandı. Allâh senden razı oldu, arkadaşlarına gazap etti.’ cevabını verdi ve oradan ayrıldı.” Buhâri, Enbiyâ, 51; Müslim, Zühd, 10.

Her bir peygamberle kat'î bir irtibatları olduğu gayet rahatlıkla anlaşılan meleklerin, bir kısım peygamberle olan özel irtibatları Kur'ân-ı Kerîm'de dile getirilmektedir. Meleklerin peygamberlere görünmeleri, durum ve şartlara göre yardımda bulunmaları; ilâhî kudretin tezâhürüdür. Peygamberlere yardım yapan meleklerin, özellikle insan şeklinde görülmeleri, Hz. Peygamber'in vahiy süresi boyunca meleklerin yardımına muhâtab olması, Allah Teâlâ'nın rahmet ve feyzinin açıkça ifadesidir.

4.1.3.2. Sahâbenin Melekleri Görmesi

İslâm'da gayb kavramı, duyular ötesi âlemi de içine alan geniş bir anlam içeriğine sahiptir. Peygamberler dışındaki insanların melekleri fiziki olarak görmeleri; istisnai, sınırlı bir durum olmakla beraber genel anlamda müjde ve ceza verme gibi hâllerle mümkün görülmektedir. Sûfilere göre Cebrâil, yedinci feleğin hayyızinde olan semâvi ve arzi sûretlerden dilediğiyle temessül edip görünebilir.¹¹⁴¹ Ancak bunun gerçekleşmesi için Hz. Meryem gibi Allah'a bir adanma gereklidir. Zira Hz. Meryem; kendisini tamamen Allah'a adayan, nefsânî isteklerinden vazgeçerek gençliğini Allah'a itaât ve ibâdetle geçiren kullardan biridir. İşte böyle bir insan, dünyada ve âhirette ilâhî müjdelerle şerefendirilebilir. Hz. Meryem, aslında kendini Allah'a adayan insanı simgelemektedir ve onun nâil olduğu olağanüstü nimet ve ihsanların benzerlerini, onun gibi kendisini Allah'a adayan herkes elde edebilir. Bu kimselerin melekleri görme kerâmetiyle şerefendirilmeleri de mümkündür.¹¹⁴²

Sahâbeler, Hz. Peygamber'e Cebrâil'in insan sûretine girerek vahiy getirdiğinin şahidi olmuşlardır. Ayrıca Peygamberimizle beraber çeşitli sûretlerde melekleri gördüklerine dair rivâyetler bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in savaşlarındaki ilâhî yardımın melekler tarafından verilmesine sahâbelerin şahit olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Başta Bedir Savaşı olmak üzere, Uhûd, Hendek ve Huneyn savaşlarının meleklerle yardım yapıldığından söz edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm; Allah Teâlâ'nın Bedir Savaşı'nda müslümanlara yardım etmek üzere önce

¹¹⁴¹ Yusuf Şevki Yavuz-Zeki Ünal, "Cebrâil", *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 203.

¹¹⁴² Ahmed el-Hasenî İbn Acîbe, *el-Bahru'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kâhire, 2002, I, 353-356.

bin melek gönderdiğini,¹¹⁴³ yardıma gönderilen melek sayısını ‘peşi peşine gelen binlik kuvvet’¹¹⁴⁴ ile destekleyerek savaşın zaferle sonuçlandığını bildirmektedir. Bu savaşa katılan sahâbelerin melekleri gördüğüne ve bunların melek olduklarını anladıkları kaynaklarda belirtilmektedir.

Bedir Savaşı sırasında Hz. Peygamber’in safları düzene koyduğu, misli görülmemiş bir şiddetle bir rüzgârın estiği, Cebrâil, Mikâil ve İsrâfîl’in biner meleklerle; başlarında kırmızı, sarı, yeşil sarıklarla (kalânis) üzerinde bir sûfah (tüy veya yünden bir ibik) ile alaca atlar üzerinde savaş meydanına geldikleri nakledilir.¹¹⁴⁵ Rivâyetlere göre savaş esnasında sahâbeden Zübeyr’in (r.a.) başında sarı ve yüzünün bir tarafına sarkan sarığı ile aynı şekilde melekler, başlarında sarı renkli sarıklarla savaş alanına girdi. Cebrâil (a.s.) Bedir gününde Zübeyr’in simasında sarı bir sarık olduğu hâlde indi.¹¹⁴⁶ Sahâbeden gelen rivâyetlerle âlim ve sûfiler, meleklerin işaretleri olarak ‘atlarının kuyruk ve perçemlerinde bulunan beyaz yün’¹¹⁴⁷ şeklindeki benzetmelerle tarif edilmelerini rü’yet olarak tanımlamaktadır.

Bedir Şavaşı’na katılan ashâbın Resûlullah tarafından övüldüğü gibi, müslümanlara yardım eden melekler de, melekler arasında aynı takdiri görmektedir. Bu takdiri belirten ve sahâbe tarafından görülen Cebrâil ile ilgili Rifâa ibn Râfi' ez-Zurakî'den gelen rivâyet şöyledir:

“Bedir harbi sırasında bir ara Cibrîl (a.s), Peygamber'e geldi ve içinizdeki Bedir mücâhidlerini ne merteye sayarsınız? diye sordu.”Hz. Peygamber: "Biz onları müslümânların en faziletli olanlarından sayarız!" dedi, yâhud buna benzer bir söz söyledi. Cibrîl:"Biz de meleklerden Bedir'de hazır bulunanları böylece meleklerin hayırlısı sayarız" dedi.¹¹⁴⁸

¹¹⁴³ *Rabbinizden yardım istediğiniz zaman böylece O, size icabet etti. Muhakkak ki Ben, birbirini izleyerek gelen bin meleklerle, size yardım edenim (yardım eden Benim). Enfâl, 8/9.*

¹¹⁴⁴ *Andolsun, siz son derece güçsüz iken Allah size Bedir’de yardım etmişti. O hâlde Allah’a karşı gelmekten sakının ki şükretmiş olasınız. Hani sen mü’minlere, "Rabbinizin, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?" diyordun. Evet, sabrettiğiniz ve Allah’a karşı gelmekten sakındığınız takdirde; onlar ansızın üzerinize gelseler bile Rabbiniz nişanlı beş bin meleklerle size yardım eder. Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bununla yatışsın diye yaptı. Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır.”Âl-i İmrân 3/123-126.*

¹¹⁴⁵ İbn Sa’d, *Tabâkâti’l-kübrâ*, II, 15.

¹¹⁴⁶ Heysemî, *Mecmuu’l-zevâid*, VI, 84.

¹¹⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 182.

¹¹⁴⁸ Buhârî, *Megâzi*, 11.

İbn Abbas'tan gelen rivâyette Bedir Harbi'nde görülen meleklerin, çeşitli sûretlere bürünerek çoğalmasının sahâbeye moral kazandırdığı¹¹⁴⁹ ve dolayısıyla görüldüğü, savaş sırasında bir meleğin ashâptan birinin yanına gelerek müşriklerin, "Allah'a yemin olsun ki eğer müslümanlar bizim üzerimize hücum edecek olurlarsa biz bozguna uğrarız" dediklerini işittiğini söyler.¹¹⁵⁰

Sahâbenin arasında Bedir Savaşı esnasında melekleri gördüğünü söyleyenler arasında Huveytıb b. Abdü'l-Uzza,¹¹⁵¹ Ebû Üseyd¹¹⁵² adlı şahıslar bulunmaktadır.

Meleklerin Uhûd Savaşı'nda da müslümanlara yardım ettiği ve müslümanların sancaktarlığını yapan Mus'ab b. Umeyr (r.a.) şehit olduğunda yere düşen İslâm sancağını onun sûretine giren bir meleğin taşıdığını gören sahâbelerin olduğu rivayet edilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), günün sonlarına doğru, Mus'ab b. Umeyr'e: "İlerle ey Mus'ab!" dedi. Melek Hz. Peygamber'e (s.a.v.) döndü ve ona: "Ben Mus'ab değilim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber onun Mus'ab sûretinde savaşan bir melek olduğunu ve onun kendisine yardım için gönderildiğini anladı.¹¹⁵³ Bu olayı gören onun bir melek olduğunu anlayan Sa'd b. Ebî Vakkas, Uhud günü, Resûlullah'ın (s.a.v.) sağında ve solunda beyaz elbiseli iki kişiyi gördüğünü ve şiddetli bir şekilde çarpıştığını söylemektedir.¹¹⁵⁴

Meleklerin savaş esnasında görevleri itibarı ile çeşitli maddî sûretlere bürünmelerinin (temessül), savaşan sâlih kullara Bedir Savaşı'nda olduğu gibi kuvvet verdiği ve onlara moral kaynağı olduğu naslarla da desteklenmektedir. Nitekim Huneyn Savaşı'nda meleklerin yardımı;

¹¹⁴⁹ "Melekler (o gün) tanıdığımız kimselerin sûretine bürünüyor ve onlara kuvvet veriyorlardı. Onlara yaklaştım ve birbirlerine, 'şayet bize saldırırlarsa karşılarında duramayız' dediklerini işittim. Ancak Allah; melekleri, 'Ben sizinleyim, inananları destekleyin' (Enfâl, 8/12) şeklindeki vahiyle destekleyerek onları güçlendirdi. Beyhâki, *Delâil*, III, 60.

¹¹⁵⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 405.

¹¹⁵¹ "Ben Bedir'de müşriklere karşı savaşırken melekler, gök ve yer arasında yakaladıkları müşrikleri öldürüyorlardı. Diğer kısmını ise esir alıyorlardı. Kendi kendime Resûlullah'ın (s.a.v.) Allah tarafından korunduğunu anladım. Savaşın sonunda savaşan hiçbir meleği görmedim. Sonra Kureyş teslim oldu. Gördüğüm şeylerden hiç kimseye bahsetmedim." Bkz. Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Mustedrek ale's-sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrût, 1990, III, 561.

¹¹⁵² Beyhâkî ve İbn İshâk'ın rivayet ettiğine göre Sehl b. Sa'd şöyle anlatıyor: "Bir zaman sonra gözlerini kaybetmişti ve bir gün bana şunları anlattı: 'Ey yeğenim! Yaradana yemin olsun ki şu anda Bedir'de olsak ve gözlerim tekrar görseydi, bizim imdadımıza yetişen meleklerin çıktıkları dağı sana gösterirdim.'" İbn Kesir, *el-Bidâye*, III, 280; Heysemî, *Mecmuu'z-zevâid*, VI, 84.

¹¹⁵³ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 112; Ebû Abdillâh Muhammed el-Vâkıdî, *Kitâbu'l-meğazi*, b.y.y., Mısır, 1948, 182.

¹¹⁵⁴ el-Vâkıdî, *Meğazi*, 183.

قَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبْتَكُمْ كَثُرْتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا

رَحِبَتْ ثُمَّ لِيْتِمَّ مَدِيرِينَ ۝

Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn Savaşı'nda size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtarmamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz¹¹⁵⁵ âyetiyle desteklenmektedir.

Huneyn Gazvesi'nde sahâbenin melekleri gördüğüne dair rivâyette İbn-i İshâk, Beyhakî ve Ebû Nuaym el-İsfehânî, Cübeyr b. Mut'im'den şu rivâyeti aktarmaktadır:

“Huneyn Günü'nde biz Peygamber (s.a.v.) ile beraber idik. Tam savaşın kızıştığı bir sırada ben, düşmanla bizim aramızda semâdan, kıldan örülmüş siyah elbiseler giyen bâzılarının inmekte olduğunu gördüm. Sanki vadinin her tarafını karıncalar kaplamış gibiydi. Hemen sonra düşman saflarında hezimet de yüz göstermiş idi. Biz, bu semâdan inenlerin melekler olduğunu gördük ve onların melek olduğuna hiç şüphe etmedik.”¹¹⁵⁶

Meleklerin müminlere yardımı ve görünmesinin sahâbenin korkularını yok ettiği, güven ve huzur verdiği diğer bir olay da Benî Kureyza Vâkıası'dır. Enes b. Mâlik'ten gelen rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.v.), Benî Kureyza Yahudilerinin üzerine gittiğinde meleklerin yardım ettiğini şöyle belirtilir:

“Benî Kureyza gününde Hz. Peygamber (s.a.v.), Yahudilerin üzerine yürüdüğü zaman Cebrâîl ve askerlerinin Benî Ğanem sokaklarında kaldırdıkları toz bulutunu görür gibiyim.”¹¹⁵⁷

Sahâbenin melek gibi gaybi konuları öğrenme amaçlı Hz. Peygamber'e bir takım sorular sorduğu bilinmektedir:

“Hz. Hamza, vahiy meleği olan Cebrâîl'i aslî yapısıyla görmek istediğini Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bildirince Nebî Hz. Hamza'ya “O'nu görmeye dayanabilir misin?” diye sordu. Hz. Hamza, “Evet, dayanabilirim” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.), “otur, öyleyse” buyurdular. Cebrâîl, müşriklerin Kâbe'yi tavaf edecekleri zaman elbiselerini üzerine koymakta oldukları kütüğe indi. Hz. Peygamber, Hz. Hamza'ya

¹¹⁵⁵ Tevbe, 9/25.

¹¹⁵⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 334.

¹¹⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 72.

“kaldır gözünü, bak” dedi. Hz. Hamza, Cebrâil’in zebercede yeşil cevhere benzeyen ayaklarını görünce düşüp bayıldı. Daha sonra Hz. Hamza, Hz. Peygamber’den (s.a.v.) şu hadîsi rivâyet etmiştir: “ İnsanlar şu duayı hiç unutmamalı ve bırakmamalı ki o da “اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الْأَعْظَمِ وَرِضْوَانِكَ الْأَكْرَمِ”¹¹⁵⁸

Hz. Âişe, Cebrâil’in hangi sûrette geldiğini belirtmeden görüldüğünü şöyle belirtir:

“Hz. Peygamber (s.a.v.), Hendek Harbi’nden sonra Medine'deki evine geldiğinde, silahını çıkarıp yıkadı ve yerine koydu. Bu sırada Cibrîl, Hz. Peygamber'e geldi ve ona ‘Sen silahını çıkarmışsın! Vallâhi biz melekler henüz silahlarımızı çıkarmadık. Haydi, onlara doğru yola çık!’ dedi. Hz.Peygamber (s.a.v): ‘Nereye doğru çıkıyoruz?’ diye sordu. Cibril, Kurayza oğulları yurdunu işaret ederek: ‘İşte şuraya!’ dedi.”¹¹⁵⁹

Kaynaklara bakıldığında sahâbenin genellikle gördüklerini söyledikleri meleğin, Hz. Peygamber’e insan şeklinde temessül eden Cebrâil olduğu belirtilmektedir. Genellikle başta sahâbenin tanımadığı bu meleğin Hz. Peygamber’in bildirmesiyle farkına varıldığına dair çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. Meleği gören bu sahâbeler arasında Hâris b. Nu’mân,¹¹⁶⁰ Huzeyfe b. Yemân,¹¹⁶¹ Hafsa’dan gelen rivâyette ensardan bir zât¹¹⁶² ve Abdullah b. Abbas¹¹⁶³ bulunmaktadır.

¹¹⁵⁸ “Allah’ın senin rızanla, en büyük isminin hürmetine istiyorum”; Bkz. İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezeri İbnü'l-Esîr, *Usdü'l-gâbe fî marifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavvez ve'l-ahirun, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, y.y., 1994, II, 67.

¹¹⁵⁹ Buhârî, *Megâzî*, 32.

¹¹⁶⁰ Mûsâ b. Ukbe, Ebu Seleme'den gelen rivayete göre “Hz. Peygamber (s.a.v.), Cibrîl’le konuşurken biri geldi. Hâris, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile Cibrîl’in konuşmasını duymamak için yanlarına yaklaşmadı. İkinci gün Resûlullah (s.a.v.) adamı yanına çağırdı ona ‘Dün neden bana uğradığın zaman bana selâm vermedin’ diye sordu. Hâris: ‘Ya Resûlullah, biriyle konuştuğunuzu gördüğümde size yaklaşmamı istemeyeceğinizi düşündüm.’ dedi. Hz. Peygamber (s.a.v): ‘O adam kimdi biliyor musun?’ diye sorunca Hâris: ‘Hayır, bilmiyorum’ dedi. Resûlullah (s.a.v.) : “O Cibrîl’di. Ona selâm verseydin, selâmına karşılık verirdi” buyurdu. Bkz. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 314, ; Abdürrezzak es-San' ani, *el-Musannef*, Mektebetü'l- İslâmî, Beyrût, 1973, XI, 282; no.20545.

Hâris b. Nu’mân’dan gelen farklı bir rivayet şöyledir:

“Bir gün ben, Resûlullah’a (s.a.v) uğradım. Onun yanında Cebrâil vardı. Selâm verdim ve çekip gittim. Döndüğümüzde bulduğum zaman, bana, ‘Ey Hârise! Sen bana uğradığın zaman yanımda kim vardı, gördün mü?’ diye sordu. Ben de, ‘Evet’karşılığımı verdim. ‘O Cebrâil idi ve sen selâm verdiğin zaman, o da selâmına cevap vermişti’ dedi. Bkz. Beyhâki, *Delâil*, VII, s. 74; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIX, 82.

¹¹⁶¹ “Bir gün Resûlullah (s.a.v.) namazdan sonra mescitten çıkıp gitti. Ben de arkasından gittim. Bir şahıs arkadan gelip Hz. Resûlullah’a (s.a.v.) bir şeyler söyleyip ayrıldı. ‘Ya Resûlullah bu kimdir?’ dedim. Resûlullah buyurdular ki: “Şu anda bana bir melek geldi ki daha evvel yeryüzüne hiç inmemişti. Bana selâm vermek ve *Fâtıma*’nın cennet ehli kadınlarının, *Hasan* ile *Hüseyin*’in de cennet ehli gençlerinin efendisi olduklarını müjdelemek için izin istedi.” Tirmizî, *Menâkıb*, 31.

¹¹⁶² Hz. Peygamber’in (s.a.v.) başka biriyle konuştuğunu görür. Konuşmalarının uzaması sebebiyle

Tasavvuf ehline yapılan taksime göre meleklerin nusret ve muhabbet dostluğunun olduğu hass-ı havâs olan sahâbeye müşâhede ve mükâşefe kapılarının açılarak¹¹⁶⁴ onlardan çeşitli konularda bilgi aldıkları rivâyet edilmektedir. Bunlar arasında Cebrâil'i iki kez gördüğünü belirten İbn Abbas¹¹⁶⁵ ile *hamd* konusunda kendilerini meleğin bilgilendirdiğini söyleyenler arasında Huzeyfe b. Yemân,¹¹⁶⁶ Ubey b. Kâb,¹¹⁶⁷ İrbad b. Sâriye¹¹⁶⁸ gibi sahâbeler bulunmaktadır.

ayakta kalan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) acıdığını söyleyen adam şunları söyler:

“Allah Resûlü, o adamdan ayrılınca , 'Ey Allah'ın Resûlü! Bu adam seni o kadar ayakta tuttu ki size acıdım' dedim. Hz. Peygamber (s.a.v.) bana, 'Gerçekten onu gördün mü?' diye sordu. Ben de 'Evet' dedim. 'Onun kim olduğunu anladın mı?' dedi. Ben 'Hayır' dedim. Resûlullah (s.a.v.), ' Bu Cebrâil idi. Bana komşu haklarını o kadar anlattı ki komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım.' dedi. Sonra bana, 'Şayet ona selâm verseydin, selâmını alırdı' dedi. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIII, 459.

¹¹⁶³ Hz. Peygamber (s.a.v.) , ensardan birinin sıhâtini sormak için evine gitti. Eve yaklaşınca adamın başka biriyle konuştuğunu gördü. Hz. Peygamber, ensâriye içerdeki adamla konuştuğunu söyleyince ensari Hz. Pygamber'e şunları söyledi: 'Ey Allahın Resûlü! Sıtmanın şiddetinden dolayı; yalnız kalayım da kimse beni rahatsız etmesin diye yatağa girdim. Fakat yatağıma bir adam geldi. Ya Resûlallah! Siz hâriç, ondan daha temiz ve hoş sohbet bir kimse görmedim'dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.), 'İşte o Cebrâil'dir. İcinizde öyle kimseler vardır ki, Allah'tan ne isteseler, Allah verir' buyurdu. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 41.

Başka bir rivayet şöyledir:

“Babamla beraber Hz. Peygamber'in yanındaydık. Orada Peygamber'in kendisiyle konuştuğu biri vardı. Sanki Hz. Peygamber, babamı kâle almamış gibiydi. Babam 'Ey oğul! Görmedin mi, amcanın oğlu sanki benden yüz çevirir gibiydi!' dedi. 'Ey baba! Hz.Peygamber'in yanında bir kişi vardı. Onunla gizli bir şey konuşuyordun'dedim. Bunun üzerine Resûlullah yanımıza geldi. Babam 'Ey Allah'ın Resûlü, Abdullah, bana seninle gizli bir şey konuşan bir adam olduğunu söyledi. Acaba böyle biri var mıydı?' dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.) 'Ey Abdullah! Sen onu gördün mü? diye sordu. 'Evet, gördüm' deyince Hz. Peygamber: 'İşte o Cebâil'di. Sana yönelmekten beni meşgul eden oydu' buyurdu. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 417; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IX, 276; Süyûtî, *Tenvîr*, 83.

¹¹⁶⁴ Bursevî, *Ruhu'l-beyân*, VIII, 256.

¹¹⁶⁵ Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdul Mecid es-Selefi, *Mektebetü İbni Teymiyye*, Kâhire, 1994, X, 264.

¹¹⁶⁶ “Namaz kıldığım sırada birinin şu sözlerle dua ettiğini işittim: 'Allahım! Mülk ve Hamd, sana aittir. Hayırların tümü sendendir. Gizli ve açık tüm ameller, sana döner. Hamd, ebediyyen sana aittir. Ya Rabbi! Geçmişte işlediğim tüm günahlarımı bağışla ve beni kalan ömrümde günahlardan muhâfaza eyle. Beni, benden razı olacağın temiz bir amelle rızıklandır.' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v), 'Senin gördüğün, sana Allah'a nasıl hamdedeceğini öğretmek için gelmiş bir melektir' buyurdu.” Bkz. Süyûtî, *Tenvîr*, 85.

¹¹⁶⁷ Enes b. Mâlik, Ubey b. Kâb'ın çok namaz kılmak ve daha önce kimsenin yapmadığı bir şekilde Allah'a çok hamd etme amacıyla gittiği mescitte, insan şeklinde Cebrâil'i görür ve O'nun şöyle dua ettiğini belirtir: “Allahım! Hamd ve mülkün tamamı sana aittir. Tüm hayırlar sendendir. Gizli ve açık tüm işler sana döner. Sana hamd olsun. Sen her şeye kadirsin. Allah'ım! Geçmişte benden sâdir olmuş olan tüm günahlarımı bağışla ve beni geriye kalan ömrümde de günahlardan muhafaza eyle. Beni, işlediğimde kendisiyle benden râzı olacağın temiz ameller ile rızıklandır ve tövbemi kabul et.” Bkz. Celâleddîn es-Süyûtî, *Hasâisu'l-Kübrâ*, Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, ts., II, 158

¹¹⁶⁸ Ağrılarından ve yaşlılığından dolayı ölümü temenni eden Sâriye daima “Yarabbi! Yaşlandım ve kemiklerim zayıfladı. Beni yanına al!” diye dâa ederdi. Sâriye, Şam mescidindeyken, ipekli yeşil bir elbise giymiş, güzel bir gençle karşılaştı. Genç ona “Senin bu dâan nedir?” diye sordu. O da “Ey yeğenim! Nasıl dâa etmemi istiyorsun?” Genç ona “Allah'ım! Amelimi güzelleştir, emelime

Meleklerin temessül şeklinde sahâbelere görünmesi, özel hâllere hastır ve Allah Teâlâ'nın kendilerine verdiği bir güç ve özellik sayesinde olmaktadır. Girdikleri şekilleri hayali ve misâli olarak değerlendiren İbnü'l-Arabî, insanların çoğunun, sahâbeler de dâhil, melekleri cismani gözle görmek ile hayal gözüyle görmek arasındaki farkı anlayamadığını belirtir. Ona göre bu bir ilimdir ve herkes bu ilme sahip olamaz. Nitekim sahâbenin Cebrâil'i gördükleri halde tanımamaları bu yüzdendir. Hz. Peygamber (s.a.v.), O'nun Cebrâil olduğunu bildirene kadar gelen kişinin hayalî bir beden olduğunu bilmiyorlardı.¹¹⁶⁹

Melekler, his ve şehâdet âleminde kesîf şahıslar gibi görünmezler. Melekler, mânevi varlıklar olduğu için de onlarla en çok irtibat kurabilecek olanlar da, mâneviyatı yüksek bulunan kimselerdir. Sahâbe, Hz. Peygamber'in etrafında bulunan ilk inanan insanlardır. Onun öğretilerini ilk duyan, yaşayan ve uygulayan kimseler olan sahâbenin melekleri görmesi mümkündür. Ashâbın hâl ve itikâdına bağlı olarak temessülde bulunan meleklerin; savaşların yanı sıra zor durumlar veya dini ve fikri konularda yardımcı oldukları ve mâhiyeti bilinmeyen şekilde örneğin 'kandil gibi yanan ışık'¹¹⁷⁰ şeklinde görüldükleri de rivâyet edilmektedir. Melekleri sık sık gördüğünü hatta selâmlaştığını söyleyen sahâbe İmrân b. Husayn'in, basur hastalığından rahatsız olup hastalığın tedavisi için dağlama yönteminden sonra bu selâmlaşmanın kesildiği şöyle anlatılır:

“İmrân b. Husayn, hemeroid (basur) hastalığı vardı. Bunun acısına sabrediyordu. Melekler de ona selâm veriyorlardı. Dağlama işi sünnete aykırı

ulaştır” diye dâa etmemi söyledi. İrbad , “Allah senden râzı olsun. Sen kimsin? dedi. Genç “Ben mü'minlerin kalplerindeki üzüntüyü gideren Rîbâil adındaki meleğim” diye cevap verdi. Bkz. Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, X, 184.

¹¹⁶⁹ Chittick, *Hayal Âlemleri*, 115.

¹¹⁷⁰ Ebû Said el-Hudrî'den gelen rivayet şöyledir: “Bir kere Üseyd b. Hudayr, gece vakti Bakara sûresini okuyordu. Atı da yanında bağlıydı. Kur'ân okurken at birden ürkmeye başladı. Üseyd sustu ve at sakinleşmeye başladı. Üseyd tekrar okumaya başlayınca at tekrar ürkmeye başladı. Üseyd artık okumaktan vazgeçmişti. Üseyd'in oğlu Yahya, ata yakın yerde yatmakta idi. Atın çocuğa zarar vermesinden endişe eden Üseyd, çocuğu geri çekip başını yukarı kaldırdığında, beyaz bulut gölgesine benzer bir sis içinde kandil gibi bazı şeylerin parlamakta olduğunu gördü. Sonunda görünmez oldu. Sabah olunca Üseyd, durumu Hz. Peygamber'e (s.a.v.) anlattı. Resûlullah (s.a.v.), ona gördüklerinin melek olduğunu söyledi ve ona şöyle söyledi: “Melekler, senin Kur'ân okumana yaklaşmışlardı. Eğer okumaya devam etseydin sabaha kadar seni dinlerlerdi.” Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*,106; Müslim, *Salât*, 242.

olduğu için meleklerin selâmları kesildi. Sonra İmrân, dağlama işini terk edince melekler ona selâm vermeye başladılar.”¹¹⁷¹

Sahâbelerden Selm b. Atiyye, içlerinden bazı kişilerin melekleri gördüğünü hatta onlarla konuştuklarını şöyle rivâyet etmektedir:

“Selmân-i Fârisî, sekerât halini yaşayan bir kişiyi ziyaret ederek ‘Ey melek! Ona şefkat göster, merhamet et’ dedi. Adam da Selmân’a “Şu an melek bana her mü’mine şefkat gösterdiğini söylüyor’ dedi.”¹¹⁷²

Görüldüğü gibi, peygamberlerden olmayan sahâbelerden bazılarının, meleği baş gözüyle gördükleri kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak bu görmenin daha çok insan şeklinde olduğu görülmektedir. Bunun da sebebi, daha önce belirtildiği gibi insanın meleği aslî sûretinde görmeye gücünün yetmemesidir. Nitekim Hz. Hamza’nın bu olaya dayanamayarak bayılması en önemli kanıtlardan biridir. Melekleri görme gibi gaybi bir konu, aklen ispatlanamadığından hurâfe ve bâtil inanç oluşturmaya sebebiyet vermemelidir. Her ne kadar melekler hususunda İsrâiliyat kökenli rivâyetler bulunsa da İslâm’ın yayılması ve korunmasında önemli katkıları olan sahâbe ile ilgili yanlış söylemler, kişisellik arz eden tutumlar olacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki bizim melekleri görmeyişimiz, onların olmadığına delil olmadığı gibi, gördüğünü söyleyeni inkâr etmeye de delil sayılamaz. Bu yüzden mevcut bilim paradigmalarıyla semâvi dinlerdeki âhiret inancının açıklanamaması gibi melekleri görmenin müspet ilimle açıklanamaması, olayın reddedilmesini ve hurâfe olarak değerlendirilmesini gerektirmemelidir. Çünkü mevcut bilim ancak akıl ve duyular yoluyla gelen bilgileri anladığı ve muhal olan hususları temyiz ettiği için sadece görülen bilgiye ulaşmada vasıta olabilir. Dolayısıyla aksini ispatlayan bir delil getirmeksizin bu tarz akîdevi konuların inkâr edilmesi mâhiyet ve hakikat açısından mümkün görülmemektedir.

¹¹⁷¹ Müslim, Hacc, 167; Kâtâde’den gelen diğer rivayet şöyledir: “İmrân b. Hüseyin, bana “Haberin var mı? Eskiden melekler bana selâm verirlerdi. Ancak ben vücudumu dağladıktan sonra selâmları kesildi” dedi. Ona dedim ki “ Melekler, başucundan mı yoksa ayaklarının tarafından mı selâm alıyordun?” diye sordum. O da bana başucundan selâm verildiğini söyledi. Ben de ona “Kanaatimce bu melek sana gelmezse sen ölmeyeceksin” dedim. Bir zaman sonra yine bana “Haberin var mı? Eski hâlim bana tekrar geri geldi” dedi ve fazla süre geçmeden de öldü.” Bkz. İbn Sa’d, *et-Tabakâtul-kübrâ*, IV, 217; Halvetî, *Tenbih*, 48, Süyûtî, *Tenvîr*, 18-19; a. mlf., *Tasavvuf Risaleleri*, 275-276.

¹¹⁷² el-İsfehânî, *Hilye*, I, 204.

4.1.3.3. Rüyada Melekleri Görme

İlâhî dinlerin dinî metinlerinde rüyalar; gaibten/gelecekte haber veren, Allah'ın melekleri aracılığıyla insanlarla iletişime geçtiği vasıtalarından biridir. Bilişsel ve nörolojik süreçler ile geçmiş yaşantıların, rüyalar üzerindeki etkisi günümüz biliminin uzlaştığı konulardandır. Ancak rüyanın metafizik yönü nasrlarda bulunmasına rağmen konu; seküler yaklaşımlarla tartışılmaktadır. Bu tartışmalardan biri de rüyada meleklerin görülüp görülmemesi meselesidir.

İslâm'da ilim dalları arasında en çok rüya üzerinde duran tasavvuf ilmidir. Tasavvufî anlayışta göz, eşyayı görmeye istidâtı ve eşyayı görmesi sınırlı olduğu halde melekût âleminin rüya yoluyla görülmesi mümkündür. Sûfilerden Alûsî, kudî nefis sahibi kâmil-i mürşitlerin melekleri görebileceklerini belirtir. Bu görme olayı, kalp ile melek âleminin arasına 'nûr'un girmesi ile gerçekleşir. Kemâlata ermiş Allah dostu olan velîler, bu nûrla dolu olup müheymin meleklerin sûretlerini görebilir.¹¹⁷³ Bu rüyalar, başta peygamberler olmak üzere, velîler ve temiz inançlı kişiler tarafından görülmektedir. Sûfiler için ihlaslı müminlerin gönülleri, rüya esnasında ilâhî müjdelere, ilhamlara ve telkinlere açık hâldedir. Bilgiler ve bilgi içerikli semboller rüya gören kişiye yapması veya yapmaması gereken hususlarla ilgili tembihler, ikazlar, uyarılarda bulunabilir, işaretler verebilir. Kişi uyku hâlinde ten ve maddi şeylerle olan ilişkisini kestiği için, diğer rûhânî varlıklar gibi o da rûhânî bir varlık şeklini aldığı için gaybi âleme yöneldiğinde, melekleri ve diğer latîf cisimleri müşâhede eder.¹¹⁷⁴

Rüyada meleğin görülmesi için bir takım şartlar gerekmektedir. Sahâbeden Ubâde b. Sâmî, Allah Teâlâ tarafından görevlendirilen melekleri rüyada gören kişinin vasıflarını şöyle belirtmektedir:

“Rüyayla görevli melek, Allah'ın hitabını bildirir. Rüya gören kişi, misâl âlemini ve benzer âlemleri görür. Ancak bu rüya herkese nasip olmaz. Bu tarz rüya görmek isteyen helâl lokma yemeli, abdestli, Allah'ın emirlerini yerine getirmeli,

¹¹⁷³ Âlûsî, *Ruhu'l-meânî*, I, 221.

¹¹⁷⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 251.

dürüst olmalı ve kıbleye doğru yatmalıdır. Uykuya kadar Allah zikriyle meşgul olursa, evelallah melek dâhil her istediği rüyayı görür ve o rüya çıkar.”¹¹⁷⁵

Tasavvuf erbâbı arasında, bir kimsenin kalbine gelen havâtır denen ve melek cihetinden rüyayı-ı sâliha olarak bilinen rüyalara rastlamak mümkündür. Keşf ehli olan sûfiler; maddi şekillere bürünen melekleri, rüya âleminde çeşitli mânalar, sözler, mesajlar¹¹⁷⁶ ile görebilirler.

Sûfilerin rüya anlayışı; onların hayatlarını derinden etkileyen bir durumdur. Zira bu durum; onları sarsarak bazen dünyadan yüz çevirip kesin bir şekilde bütün alışkanlıklarından vazgeçmelerine neden olabilmektedir. Rüyada görülen melek de, sûfinin hayatını değiştiren ilâhî müdahaleyi açığa çıkarmaktadır. Görülen melek; ölümü bildirme,¹¹⁷⁷ amel-ımanı arttırma,¹¹⁷⁸ soru sorma¹¹⁷⁹ ve müjde verme¹¹⁸⁰ gibi hususlarda sûfileri yönlendirmiştir.

Görülüyor ki sûfilere göre *melâike ile görüştim* diyen sahâbe gibi evliyâ da dosdoğru kişilerdir ve nefislerinden hiç bir söylemezler. İmanî keşfin muhâtabı olan

¹¹⁷⁵ el-Cevziyye, *Medâricu's-sâlikîn*, I, 63-64.

¹¹⁷⁶ İbrahim b. Edhem, Allah Teâlâ'nın rahmetinden pay alma özlemi ile şu rüyayı görür:

“Rüyamda gördüğüm Cebrâil, elinde bir defterle gökten indi. Ona, ‘ne yapacaksın?’ diye sordum. ‘Hak dostlarının adını yazacağım’ dedi. ‘Benim adımlı da yazacak mısın?’ dedim. ‘Sen onlardan değilsin’ dedi. ‘Ama Hakk dostlarının dostuyum’ diye karşılık verdim. Bir süre düşündü, sonra şöyle dedi: ‘Şimdi İbrahim’in adını yazmak için bir emir geldi; çünkü bu yolda ümit ümitsizlikten zuhur etmektedir.’ Bkz. Attâr, *Tezkire*, 146.

¹¹⁷⁷ Sûfilerden biri şöyle anlatıyor: “Dâvud Tâî vefat ettiği gece, rüyada bir nûr gördüm. Bazı meleklerin arza indiklerini ve bazı meleklerin semâya çıktıklarını müşâhede ettim. Bu gece hangi gecedir diye sordum. Dâvud Tâî'nin vefat ettiği gecedir. Cennetliklerle görüşmek üzere ruhu teşrif ediyor, diye cennet süslendi, dediler.” Bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 611; Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 912.

¹¹⁷⁸ Cüneyd'in şöyle dediği hikâye edilir: “Rüyada halka kendimi vaaz eder şekilde görmüştüm. Bir melek yanımda duruyor ve bana: Allah'a yakın olan mukarrebûnu O'na en çok yaklaştıran şeyin ne olduğunu biliyor musun diyordu. Tam âdil ölçü ile işlenen gizli amel dedim. Bunun üzerine meleğin biri öbürüne döndü ve: Vallahi muvaffak bir sözdür dedi.” Bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 908; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 613.

¹¹⁷⁹ Cüneyd diyor ki: “Rüyada semâdan indiklerini gördüğüm iki melekten biri bana: Sıdk nedir diye sordu, ben de: ‘Sıdk, ahde vefâdır’ dedim. Bunun üzerine diğer melek: ‘Doğru söyledi, dedi ve semâya çıktı.’ Bkz. Kuşeyrî, *er-Risâle*, 614.

¹¹⁸⁰ Ebû Câfer es-Sıdelânî'nin, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve iki meleği görmesi şöyle nakledilir: “Etrafında fakirlerden bir topluluk olduğu halde, Resûl-i Ekrem'i rüyamda gördüm. Tam bu sırada gök kubbe açıldı. İki meleğin indiğini gördüm. Birinin elinde leğen, diğerinin elinde bir ibrik vardı. Melekler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) elini ve oradakilerin de ellerini yıkadılar. Sıra bana gelince, leğeni benim önüme koydukları vakit, meleklerden biri diğerine, ‘Onun elini yıkama, çünkü o onlardan değildir.’ dedi. Bunun üzerine ben Resul-i Ekrem'e: ‘Siz, kişi sevdiğiyle beraberdir buyurmadınız mı?’ dedim. Resûl-i Ekrem de: ‘Evet’ deyince ben: ‘Ey Allah'ın Resûlü, işte ben sizi ve bu fakirleri severim’ dedim. Resûl-i Ekrem, elime dökmesi için meleğe emir verdi.” Bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 908.

kişiler, doğrudan Allah hitabıyla takdis edilir; meleklerle konuşur, peygamberlerin rûhlarıyla karşılaşır.¹¹⁸¹

Meleklerin kemâl derecesine ulaşan kişilere rüyada tecellisi ve Allah'ın emri ile insanların gönüllerine ilkâ etmeleri önemli tasavvuf kaynaklarında¹¹⁸² geçmektedir. Bu görme, meleklerin kerrûbî ve rûhâniyetlerinin göstergesi¹¹⁸³ olarak olağan karşılanmaktadır. Rüyanın içinde melekleri gören Allah dostlarının bu rüyalarını, tasavvuf gibi dini duyguların en yoğun biçimde yaşandığı ve hayatı baştanbaşa yeniden anlamlandırma iddiası taşıyan bir alanda akılla açıklamak elbette zordur. Ancak şunu belirtmekte yarar vardır ki; İstikâmet ve dürüstlük ile hüsn-ü hâl üzere olan müminlerin rüyaları sâdik rüya olarak değerlendirilirken, melekleri rüyada gördüğünü söyleme, şer'i hükümlere aykırı olmadığı sürece inkâr edilmez. Rüya kişiyi bağlayan özel bir durum olduğu bilinmekle beraber önemli olanın rüyayı bırakıp rü'yete bakmak olduğu bir kısım tasavvuf erbâbı tarafından da dile getirilmektedir.

Sonuç olarak Allah dostlarının melekleri rüyada görmesi keşf ve ilhama hâsıl olan gaybi bir meseledir. Bu gayb, eski dönemlerde Ay ve Güneş'in ne zaman tutulacağı, dünyanın yuvarlak olup olmadığı, kuyruklu yıldızların dünyaya ne zaman yaklaşacağına dair bugün bilinen konulardan değildir. Deney ve gözlemlerle ispatlanan bu konuların aksine meleklerin görülmesi meselesi, mânevi ve ilâhi hakikattir. Dolayısıyla nasslarda ortaya konan bir durumu akıl dışı sayarak dinden saymamak abesle iştigal olur. Çünkü keşf ve ilhamdan, rüyadan insanları yoksun bırakmak ve bu yolla edinilen bilgiye saygı duymamak insanlığa bir şey kazandırmaz. Kaldı ki bu zevki olay, aksi mânalar çıkartılacak, dinde bütün taşları yerinden oynatacak ve inancı temelden sarsacak sonuçlar ortaya çıkaracak bir durum değildir. Konunun bağlayıcılık noktasının dışında bir başka kimseyi ilgilendirmediği, dolayısıyla sübjektif olduğu açıktır.

¹¹⁸¹ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 193.

¹¹⁸² Bkz. et-Taarruf; er-Risâle; İhyâ, Fütühâtü'l-Mekkiyye.

¹¹⁸³ Azizüddin Neseî, *Tasavvufta İnsan*, 204.

SONUÇ

İnsanın merak ettiği gaybi konulardan olan rü'yet, semâvî dinlerin kutsal metinlerinde bulunması hasebiyle önem arz etmektedir. Ancak bu metinleri yorumlayış farkı rü'yetullah, rü'yetü'n-nebî, rü'yetü'l-melek konusunda ihtilafların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ahirette rü'yetin varlığıyla ilgili tartışmalarla başlayan sürecin içerisine farklı rü'yet tezahürlerinin eklenmesi, birçok ilim dalının fikir beyan etmesini sağlamaktadır.

İlâhî dinlerde âhirette rü'yet, genel olarak kabul edilen bir husustur. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta rü'yet, Tanrı ile insan arasındaki iletişim bağlamında değerlendirilmektedir. Yani Tanrı, peygamberlere ve istediği kimselere vahyin gereği olarak kendisini gösterebilir. Tevrat ve ruhban metinlerine bakıldığında Tanrı'yı görmek dayanılamayacak bir durum olduğu için rü'yet imkânsızken aynı kitaplarda Tanrı, kendisini peygamberlere, ruhbanlara rüya, yakaza veya izzetinin gerektirdiği şekilde gösterebilir. Bu ikilemin sebebi Tanrı'nın sıfatları haricinde mâhiyetinin bilinmeyeceğine dair metinler ile antropomorfist karaktere sahip Tanrı tezâhürlerinin bir arada bulunmasıdır. Hıristiyanlıkta rü'yet, uhrevî olmasına rağmen İsa, görünmeyen Tanrı'yı görünür kılandır. Apokrif ve kanonik İncillere göre İsa'nın rüya veya yakaza yoluyla kendisini göstermesi, vahyin gerekliliği olarak Baba'nın görülmesi anlamına gelmektedir. Özellikle Pavlus'un eskatolojik vahiy anlayışında Tanrı, çeşitli şekillerde havari, aziz, kral ve kâhinlere kendisini gösterebilir. Rü'yete dair düalist yaklaşımların bulunması, kutsal metinler arasındaki tezatlığı göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de rü'yet ile ilgili âyetlerin müteşâbih olarak nitelendirilmesi, konu ile ilgili tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Allah'ın âhirette görülmesi ile ilgili tartışmalara dünyada ve rüyada görülme imkânı da konuya dâhil edilmiştir. İslâm fırkalarından Cehmiyye, Mu'tezile, Şîâ, İbâdiyye; Rü'yetullah'ı Allah'ın mekân ve yönde yer almasını gerektirdiği için dolayısıyla teşbih ve tecsim açısından reddetmektedir. Kur'ân'da geçen rü'yet âyetlerini te'vil ederek nassı akılla şekillendiren bu fırkaların anlayışında Allah, varlığının mahiyeti gereği görülemez. Rü'yetin reddedilmesi, bu fırkaların tevhîd ilkesinin gereği açısından zarûridir.

Rü'yet ile ilgili hadîsleri âhâd olarak kabul eden Mu'tezile ile kendi hadîsleri dışındaki kaynakları reddeden Şîâ ve İbâdiyye için rü'yeti reddetmek, itikadın aslıdır.

Ancak bu fırkaların rü'yet ile ilgili dayanakları şu noktalarda eleştirilebilir:

1. Âyetler, uzak anlamlarla bağlamından koparılarak te'vil edilerek mecaza hamledilmiştir.
2. Allah'ın âhirette Zât'ını bir mükâfat olarak göstermesinin imkânını sınırlayan bu fırkalar, dünya şartlarıyla âhireti bir tutarak keyfiyeti sınırlamaktadır. Zira dünyada imkânsız olan şeyler âhirette imkân dâhilindedir.
3. Gaybi hususlarda nakil, sınırlı ve sonlu olan akla havale edilemez.
4. Rü'yet hadîslerini âhâd olarak gören Mu'tezile ile hamaset ve inat duygularıyla reddeden Şîâ'nın rü'yetin inkârı için aynı hadîs kitaplarına başvurmaları da çelişkili bir durum arz etmektedir.

Ehl-i Sünnet âlimleri ve sûfilere rü'yeti aklen caiz naklen de vacip olarak görmektedir. Rü'yet ile ilgili âyetleri 'görmek' şeklinde tefsir eden âlimler, hadîslere de rü'yetin belirleyici kaynağı olarak önem vermektedir. Ehl-i Sünnet âlim ve sûfilere nassî delillerle beraber rü'yeti şu argümanlarla desteklemektedir:

1. Var olan bir şey görülebilir. Dolayısıyla ma'dumun görülmesi mümkündür.
2. Allah Teâlâ dilerse dünyada dahî mekân ve cihet olmadan kendisini gösterebilir.
3. Bir şeyi şu an göremeyişimiz onun görülmeyeceği anlamına gelmemektedir.
4. Allah Teâlâ biliniyorsa görülmesi de muhtemeldir.
5. Âhiret kanunları dünya kanunlarından farklı olduğu için rü'yete mâni olan durumlar ortadan kalkabilir.

Dünyada rü'yetin caiz olduğunu ancak vuku bulmadığını belirten Ehl-i Sünnet âlimleri arasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'ı Miraç gecesinde görüp görmediği, gördüyse olayın baş gözü veya kalp gözü ile mi olduğu hususu ihtilâflıdır. Bu ihtilâflar, sahâbeden nakledilen rivâyetlerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Rü'yetin baş gözüyle gerçekleştiğini belirten âlim ve sûfilere göre Hz. Peygamber'e mâhiyeti bilinmeyen bir şekilde cennet gösterilmiş ve orada

Allah'ı görmüştür. Kalp gözüyle gördüğünü iddia edenler ise Resûlullah'ın kalbine görme fonksiyonunun verilmesinden dolayı idrâk ve rü'yetin gerçekleştiğini belirtir. Rü'yeti reddedenler ise delil gösterilen rivâyetleri zayıf ve uydurma olarak nitelendirmektedir. Bu anlayışa göre Hz. Peygamber, Allah'ı değil Cebrâil'i görmüştür. Sûfiler ise genel olarak birleştirici bir tutum sergileyerek Hz. Peygamber'in baş ve kalp gözüyle Allah'ı gördüğünü, ondan başka hiçbir kul için bu durumun dünya şartlarında gerçekleşmeyeceğini belirtir.

Sûfiler, Allah'ın Zât'ını dünyada görmenin imkânsız olduğunu ancak O'nu görmeye engel olan perdelerin ortadan kalkabileceğini belirtir. Rü'yetin farklı tezâhürleri olan kalp, nûr, basîret, müşâhede ile bu perdeler aralanarak ilâhi tecelliler gerçekleşir. Bu tecellilerin gerçekleştiği rüya âleminde Allah'ın görülmesi, sâdık rüya ve mübeşşirat olarak değerlendirilmektedir. Ehl-i Sünnet âlimlerinden İmâm-ı Âzam ve Ahmed b. Hanbel ile tasavvuf tarihinde Kur'ân ve sünnete bağlı Allah dostlarının Allah'ı rüyalarında görmeleri, Allah'ın rüyada görülebileceğini mümkün kılmaktadır.

Her din, kendi yapısına göre peygamber inancına yer verir. Semâvî dinlerde peygamber, insanlara metafizik âlem ve bilinmeyene yönelik bilgiler veren, eğiten birer önder olarak düşünülür. Bu dinlerde vefatlarından sonra peygamberlerin yakaza veya rüya hâlinde görülüp görülemeyeceği hususunda farklı görüşler mevcuttur. Yahudilikte rüyada Hz. Mûsâ gibi peygamberlerin görülmesi, ilâhî bir mesaj taşımadığı için bu rüyalara itibar edilmemesi istenmektedir. Ancak Hz. Mûsâ'yı 'topluluğun tanrısı' olarak betimleyen bir kısım mistik anlayışa göre de Mûsâ'yı yakaza veya rüya yoluyla görmek Tanrı'nın yeryüzünde rüyada veya uyanık şekilde görülmesi ile eşit önemde görülmektedir. Bu tezatlık, peygamber anlayışlarının yanlış tezâhürlerini göstermektedir.

Hıristiyanlıkta rü'yetü'n-nebî, İsâ merkezli bir anlayışla rüya ve yakaza hâlinde vahiy, ikaz, müjde vasıtası olarak mümkün görülmektedir. Nitekim İsâ'nın rü'yeti, Kutsal Kitap'ta genellikle yakaza hâlinde gerçekleşmektedir. Özellikle Hıristiyanlığın teşekkül sürecinde havarilerin İsâ'yı çeşitli şekillerde yakaza hâlinde görmeleri ile Pavlus'un çeşitli durumlarda İsâ'yı yakaza hâlde gördüğüne dair rivâyetler, misyonerlik faaliyetleri açısından öğretilerini yaymada ve moral verme açısından önem verilen bir husustur.

İslâm'da rü'yetü'n-nebî konusunda sûfiler, Hz. Peygamber'in yakaza ve rüya hâllerinde görülebileceğini belirtmektedir. Keşf, ilham, kerâmet ve hadîslere dayanarak görüşlerini temellendiren sûfilere göre rüya ve yakaza hâlinde Hz. Peygamber'den hadîs alma, hadîsi onaylatma, emir, tavsiye, icazet ve velayet alma gibi önemli hususların vuku bulduğu tasavvuf kaynaklarında bulunmaktadır. Nitekim bu vakıalar, birçok İslâm âlim ve sûfilerinin hayatlarına yön vermiştir. Hz. Peygamber'in görülmesinin imkânı hususunda tasavvuf ehlinin görüşlerini genel olarak şöyle sıralamak mümkündür:

1. Rüya, nübüvvetin kırk altı parçasından bir parça olduğu için bilgi kaynağıdır. Dolayısıyla rüya yoluyla Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bilgi almak mümkündür.
2. Peygamberler şehitlere benzer bir hayatla kabirlerinde hayat sahibi olduğu için Hz. Peygamber yakaza hâlinde görülebilir, selâmı duyabilir ve selâma karşılık verebilir.
3. Keşf ehli sûfilerin bu âlemde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile görüşmeleri, Allah'ın bir lütfu olarak ledünnî ilme vakıf ile gayba muttalî olmalarının sonucudur.

Şunu belirtmek gerekir ki sûfilerin rüya ve yakaza yoluyla Hz. Peygamber (s.a.v.) ile görüştiklerine dair rivâyetler, şer'î ya da hukukî normlarla alâkalı değil, ahlâkî niteliktedir. Kendi hayatlarında dönüm noktası olarak hüccet-i lâzime (göreni bağlayan) bir durumdur. Önemli olan bu durumlardan çıkarılabilecek derslerdir. Bize göre en önemli ders, yaşadıkları topluma muhtelif açılardan yön veren ve onu inşa ederek İslâm'a büyük katkıları bulunan âlim ve sûfilere verilen kerâmetin izhar ettiği olağanüstü hâllerin doğruluğuna hükmetmektir. Bunları tamamen inkâr etmek, bir nevi kitap ve hadîsi inkâr etmektir.

Tezin son bölümünü oluşturan rü'yetü'l-melek, semâvî dinler açısından genellikle peygamberlere has bir durum olarak görülmektedir. Ancak Yahudi ve Hıristiyan inancında melek, aslî sûretiyle gözle görülür, yer-içer ve hatta evlenebilir. Dolayısıyla insanlarla meleğin iletişimi rüya, yakaza veya doğrudan görmekle gerçekleşmektedir. Genel olarak kutsal metinlerde melekler, insanların aslî şekilleriyle görmekten korktukları için insan şeklinde temessül etmektedir.

İslâm'ın önemli bir inanç esası olan melekler, temessül etmeleri hâricinde insanlara görünmezler. Çünkü aslî sûretiyle meleği görmek insanın dayanabileceği bir durum değildir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aslî ve insan sûretinde Cebrâil'i görmesine sahâbenin de tanık olduğu bilinmektedir. Özellikle savaşlarda müslümanlara yardım eden meleklerin görülmesi Allah'ın lütfuyla güven, huzur ve emaneti sağlamıştır. Tasavvuf erbabına göre yakaza veya rüya yoluyla melekleri görmek, müşâhede ve mükâşefe kapılarının açıldığı kimseler için mümkündür. Bu kimselere melek görünerek onları ikaz edebilir veya çeşitli hususlarda müjde vererek gönüllerine ilkâ edebilir.

Aslında hicri II. asırda Allah'ın görülüp görülmemesi ile başlayan rü'yet meselesi ile ilgili ortaya konan tüm yazılı bilgilerin içeriği ne olursa olsun ilgi görmesi, ayırt edici bir takım özelliğine rağmen konunun güncel kalmasını sağlamaktadır. Özellikle tasavvuf ehlinin durumu edebî, şevkî bir özellik gibi anlatmaları edebiyata mirâciye, kasîde gibi türleri kazandırmıştır. Daha doğrusu içerik olarak sert tartışmalar içeren rü'yet konusu, sûfîlerin elinde yumuşatılmış ve içeriği zenginleştirilmiştir.

Belirtmek gerekir ki rü'yet meselesi Kur'ân ve sünnet merkezli bir konudur. Özellikle hadîslerde rü'yet ile ilgili bahis konusu edilen kıssa, mucize, kerâmet, yakaza, rüya gibi durumlar doğrudan ya da dolaylı olarak tasavvufla ilgilidir. İbnü'l-Arabî, İmâm Süyûtî, Sadrettin Konevî gibi sûfî büyükleri, konuyla alâkalı âyet ve hadîsleri keşf ve ilham yöntemiyle de araştırmış; tecrübî, amelî mâhiyette bilgiler vermişlerdir. Tasavvufun ana kaynaklarında da geçen bu bilgiler ilm-i hâl ve ilm-i tecrübî olarak da yer bulmaktadır.

Kelâm ve tasavvuf birbirinden kopuk, bağımsız, birbirine yabancı ve zıt disiplinler değildir. Sûfîler rü'yet meselesini önce akılla temellendirmekte daha sonra kendi alanlarına giren kavramlarla olayı özetlemektedir. Disiplinler arasında akışkanlık ve temas; eleştiri, gayret ve azmin geliştirici gücünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla rü'yet konusunda kelâmcıların sûfîleri eleştirmesi hatta kınamaya kadar gidecek ayrışmalar yerine konunun yorum ve değerlendirmeye açık olduğu bilinmelidir. Gaybi bilgiler akılla temellendirilmeden uzak olduğu için keşf ve ilhama kapı açabilmektedir. Sûfîlerin yaşadığı bu hâller, gaybla ilgili olsun ya da olmasın şer'î bir hüküm niteliğinde olmaz. Çünkü keşf ve ilhamla hâsıl olan bilgiler,

sübjektif/öznel yani nefse mahsustur. Gayb ve gaybın keşf, rüya ve ilhamla bilinmesi, Kur'ân ve hadîslerin hibesi olarak ilm-i bâtın ile ilgilidir. Kur'ân ve sahîh hadîslerde zikredilen olağanüstü hâller, olaylar dışında sahâbeye ve sonraki dönemlerde yaşamış sâlih müminlere ve evliyâyâ ait pek çok olağanüstü hâlleri kabul ve takdir, tercih meselesidir. Allah Teâlâ'nın ihsân, ikram, lütûf ve inâyeti olarak zikredilen bu hâllere saygı göstermek, müslüman ve insan olmanın gereğidir. Bu çalışmanın belirtilen hassasiyetler doğrultusunda değerlendirilmesi, İslâm'ın ilim ve fikir hayatına katacağı zenginlik açısından önemlidir.

KAYNAKLAR

- Abdulgâkî, Muhammed Fuad. (2008). *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l- Kur'ân-ı Kerîm*, y.y: Mektebetü Berîle.
- Abdulvehhab, Ahmed. (1979). *el-Vahy ve'l-Melaike fi'l-Yehudiyye ve'l-Mesihyye ve'l-İslâm*, Kahire: Mektebetü Vehibe.
- Âcurrî, Ebû Bekir Muhammed b. Hüseyin el-. (1986). *et-Taşdik bi'n-nazar ila'llâhi te'âlâ fi'l-âhire*, (Thk. Muhammed Gıyyas el-Cenbaz), Riyad: Dâru Âlemu'l-Kütüb.
- Adam, Bâki. (2015). *Dinler Tarihi el Kitabı*, Ankara: Grafik Yayınları.
- Ahatlı, Erdiñç. (2011). *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ahmed, Ebû Abdırrahman el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferahîdî Halîl b. (2010). *Kitâbu'l-Ayn*, (Thk. İbrahim es-Samirai ve'l-ahirun), y.y. : Dâru Mektebetü'l-Hilal.
- Akpınar, Cemil, (2000). "İcâzet", *DİA*, XXI, İstanbul: TDV Yayınları.
- Aksu, Hüsamettin, (1998). "Hurûflik", *DİA*, XVIII, İstanbul: TDV Yayınları.
- Akot, Bülent, (2005). *Rüya Tecrübesinin Psikolojik ve Dini Temelleri*, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alusî, Şihabuddın Mahmud el-. (ts.). *Rûhu'l-meâni fî tefsiri'l-kur'âni'l-azîm ve's-seb'il-mesânî*, Beyrût: Dâru İhya'it-Turas'il-Arabî.
- Alm-Arvius, Christina. (2003). *Figures of Speech*, Sweden: Student Litteratur.
- Ankaravî, İsmail. (2011). *Minhâcû'l-fukarâ*, (Haz. Sadettin Ekici-Meral Kuzu) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ardoğan, Recep, (2017). *Günümüz Kelam Problemleri*, İstanbul: Ekin Yayınları.
- Armstrong, Karen. (2008). *The Bible*, (Çev. Ilgın Yıldız), İstanbul: Versus Kitap.
- Arslan, Hulusi. (2017). *İslam Düşünce Geleneğinde Şîa-Mu'tezile Etkileşimi (Şerîf el-Murtezâ Örneği)*, İstanbul: Endûlûs Yayınları.
- Asakîr, Ebi'l-Kasım Ali b.Hasen. (1995). *Tarihu Medineti Dimesşk*, Beyrût: Dâru'l-Fikr.

- Askalânî, Ahmed b. Alî b. Hâcer el-. (2015). *Fethu'l-bârî şerhu sahîh-i Buhârî*, (Thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz ve'l-ahirun), y.y.: Darû'l-Kütübi es-Selefiyye.
- _____. (2008). *el-Ğunye fî mes'ele'ti'r-rü'ye*, (Thk. Ebî Bilal el-Adnî Murteza b. Muhammed b. Salim el-Tevî), y.y.: Dâru'l-Âsar.
- Aşkar, Mustafa. (1998). *Niyazi-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ateş, Orhan. (2017). "İbaziyye'de Ru'yetullah", *USBD Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 68-85.
- Attâr, Feridüddîn. (1998). *Kitâbu İlâhînâme*, y.y.: Külliyyetü'l-Âdâb Câmietü Ayni'ş-Şems.
- _____, (t.s.). *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (Thk. Ahmed Arâm), y.y.: b.y.y.
- Aydın, Hasan. (2007). "İslâm Felsefesinde Rüya Kuramı, İşlevleri ve Kimi Sonuçları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 165-178.
- Aydın, Hayati. (2015). "İslâm İnançları Açısından Mucize, Kerâmet, Sihir ve İstidrac Kavramları Üzerine Bir İnceleme", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII, (32), 105-137.
- Aydın, Mahmut. (2005). *Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman Perspektifinden Dini Çoğulculuk ve Mutlaklık İddiaları*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Aykıt, Dursun Ali. (2011). *Hıristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*, İstanbul: Kitabevi.
- Aynî, Bedruddîn Muhammed b. Ahmed el-. (2010). *Umdetu'l-kârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- A'veşt, Bekir b. Said. (1988). *Dirâsâtü'l-İslâmiyye fî usûli'l-İbâziyye*, Kahire: b.y.y.
- Bacur, Bogdan G. "The Mountain of The Lord : Sinai, Zion, and Eden in Byzantine Hymnographic Exegesis", *Symbola Caelestis*, Pittsburgh, 2009, 5, 129-172
- Bağdâdî, Abdulkâhir el-. (ts.). *el-Fark beyne'l-fırak*, (Şerh. Muhammed Ferîd), Kâhire: Mektebeti İbn-i Sînâ.
- _____. (2016). *Kitâbu usûlû'd-dîn*, (Çev. Ömer Aydın), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid-i. (2017). *Ferâidu'l-fevâid*, (Haz. Hüseyin Hilmi Işık), İstanbul: Hakikat Kitapevi.
- Bağcı, H. Musa. (2005). "el-Buhârî'nin Kader Konusunda Mu'tezile ile Münakaşaları", *AÜİFD*, 46 (1), 21-42.

- Bâkılânî. (2000). *el-İnsâf*, (Thk. Muhammed b. Zâhid el- Kevserî), y.y.: Dâru'l-Tevfik.
- Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-. (1971). '*Arâ'isü'l-beyân fî hakâ'iki'l-Kur'ân*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ballı, Hasan Hüseyin. (2011). "Hurûfilik Nedir?", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 4/2 (Güz), 31-48.
- Baltacı, Halil. (2011). *Necmeddîn Dâye Râzî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Basrî, Ebû Amr er-Rebî' b. Habîb b. Amr el-Ezdî el-Ferâhîdî el-. (2003). *el-Câmi'u's-sahîh*, Umman: Mektebetü Muskat.
- Bayraklı, Bayraktar. (2016). *Allah Tasavvuru*, İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Baz, İbrahim. (2015). "Siirtli Âşık Bir Sûfi: Şeyh Muhammed Hazîn-i Firsâfî", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (11), 89-126.
- Bekiryazıcı, Eyüp. (2009). "Burhân'dan Keşfe Yöneliş Ya da Sühreverdî'de Bilginin Kaynağı", *Ekev Akademi Dergisi*, 38 (13), 102-114.
- Belhî, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-. (2002). *et-Tefsîrû Mukâti'l b. Süleymân*, (Thk. Abdullah Muhammed), Beyrût: Müessesetü'l Târihi'l-'Arabî.
- Beyhâkî, Ebubekir Ahmed b. Hüseyin el-. (ts.). *Şuâbu'l-imân*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- _____. (1985). *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibü's-şerîa*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût.
- _____. *Hayâtü'l-Enbiyâ fî kubûrihim*, (1993). (Thk. Ahmed b. Atiyye el-Ğamidî), Medine: Mektebetü'l- Ulûm ve'l-Hikem.
- Beyzâvî, Nasîrüddîn Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed, (2014). *Tavâli'u'l-envâr*, (Terc. İlyas Çelebi ve diğerleri), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- _____, (2017). *Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil*, (Terc. Abdulvehhab Öztürk), İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Brown, Jonathan, (2012). "Şîa'da Hadis", (Çev. İbrahim Kutluay), *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 137-153.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail el-. (2002). *Sahîh-i Buhârî*, Beyrût: Dâru İbn Kesîr.
- _____. (ts.). *Târihu'l- Kebîr*, y.y.: Dâiretu'l-Mearifu'l-Osmaniyye.

- Buhûti, Mansûr b. Yûnus. (1997). *Keşşâfu'l-kınâ'an metni'l-iknâ'*, Beyrût: Âlemü'l-Kütüb.
- Burrows, Millar. (1986). *The Dead Sea Scrolls*, New York: Gramarcy.
- Bursevî, İsmail Hakkı. (2016). *Ruhu'l-beyân*, İstanbul: Erkam Yayınları.
- _____. (2002). *Ferahu'r-rûh Muhammediye Şerhi*, haz. Mustafa Utku, İstanbul: Uludağ Yayınları.
- Bûsirî, Muhammed b. Abdullah. (2009). *Kasîde-i Bürde*, (Haz. İlhan Armutçuoğlu), İstanbul: Erkam Yayınları.
- Bremmer, Jan N. (1968). *Visio Pauli and The Gnostic Apocalypse of Paul*, (Ed. István Czachesz), Leuven: Peeters.
- Bridges, Jery. (1997). *Kutsallığa Doğru*, (Çev. Hande Taylan), İstanbul: Müjde Yayıncılık.
- Câmî, Nureddîn Abdurrahman. (ts.). *Nefahat'ül-üns min hadarât'il-Kudüs*, Leuven: b.y.y.
- _____. (2016). *Levâyah*, (Ter. Şemseddin Sivâsî), İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Canan, İbrahim. (1988). *Kütüb-i Sitte*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, www.Tasavvufkitaplığı.com,(Erişim Tarihi: 05/01/2020).
- Celâleddîn-i Rûmî, Mevlânâ. (1992). *Dîvân-ı Kebîr*, (Haz. Abdülbâki Gölpınarlı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____, (ts.). *Mesnevî*, çev. Veled Çelebi (İzbulak), y.y.: y.s.
- Cerrâhî, İsmail b. Muhammed el-. (1988). *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ibâs amme işteharâ mine'l-ehâdîsi ala elsineti'n-nâs*, Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Cerrahi, Safer el-Muhibbî el-. (2013). *Istilahat-ı sofîyye fî vatan-ı asliyye*, (Çev. Safer Dal), İstanbul: Kırk Kandil Yayınları.
- Ceylan, Semih. (2013). "Yakaza", *DİA*, XLIII, İstanbul: TDV Yayınları.
- _____, (2011). "Tecellî", *DİA*, XL, Ankara: TDV Yayınları.
- Cevziyye, İbn Kayyim el-, (1986). *Kitâbu'r-rûh*, (Thk. Bessâm Alî Selâm), Riyad: Dâru İbn Teymiyye Li'n-Neşr ve't-Tevzî'.
- _____. (1996). *Zâdü'l-me'ûd fî hedyi hayri'l-ibâd*, (Thk. Şuayb Arnavudî ve'l-ahirun), Riyad: Müessesetü'l-Risale.

- . (2005). *Şerhu Ebyâtü'l-Cenne*, (Thk. İyâd b. Abdullatîf b. İbrahim el-Feysî), Beyrût: Dâru İbn Hazm.
- . (ts.). *Hâdi'l-ervâh ilâ bilâdi'l-efrâh*, Kâhire: Matbaatu'l-Medeniyye.
- . (2008). *Bedâi'u't-tefsîr*, (Thk. Salih el-Şammî), y.y. : Dâru İbni'l-Cevzî.
- . (1996). *Medâricu's-sâlikîn*, (Thk. Muhammed el-Bağdâdî), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- . (2004). *es-Savâ'îku'l-mürsele 'ale'l-Cehmiyye ve'l-Mu'attla*, (Nşr. Hasan b. Abdurrahman el-Ulvî), y.y. : Ezvâi's-Selef.
- Cevizci, Ahmet. (1999). *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cezâirî, Emir Abdulkâdir el-. (2004). *el-Mevâkıf*, Beyrût: Dâru'l Kütübil-İlmiyye.
- Chittick, W. William. (1998). *The Self-Disclosure of God, Principles of Ibn al-'Arabi's Cosmology*, New York: State University of New York Press.
- . (1989). *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-Arabi's Metaphysics*, Albany: The State University of New York.
- . (2003). *Hayal Âlemleri*, (Çev. Mehmet Demirkaya), İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- . (2016). *Tasavvuf*, (Çev. Turan Koç), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Cilî, Abdulkerim el-. (2000). *el-İnsânü'l-kâmil fî marifeti'l-evâhir ve'l-evâil*, (Thk. Ebu Abdurrahman Salah b. Muhammed), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- . (2015). *İnsan-ı Kâmil*, (Çev. Abdulaziz Mecdi Tolun), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Clemens, Ronald Ernest. (1975). *Prophecy and Tradition*, Oxford: Basil Blackwell.
- Cole, W. Owen. (1982). *Momparative Religions*, U.K. : Blannford Press.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. (1998). *Şerhu'l-mevâkıf*, (Thk. Mahmûd Ömer ed-Dimyadî), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- . (1892). *Kitâbu't-ta'rifât*, Mısır: b.y.y.
- Cüşemî, Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim el-. (2008). *Tahkîmu'l-ukûl fî tashîhi'l-usûl*, (Nşr. Abdüsselaâm b. Abbas el-Vecîh), Umman: Müessesetü'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye.
- Çelebi, İlyas. (ts.). *İslam İnançında Gayb Problemi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- . (2008). "Rüya", *DİA*, XXXV, İstanbul: TDV Yayınları.

- _____. (2006). “Mu'tezile”, *DİA*, XXXI, İstanbul: TDV Yayınları.
- Çelebi, Süleyman. (2016). *Mevlid Külliyyatı*, (Ed. Bilal Kemikli), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Çıtlak, M. Fatih. (2016). *Tasavvuf ve Psikoloji Perspektifinde Rüyalara Âlemi*, İstanbul: Sûfî Kitap.
- _____. (2015). *Ben Dervişim Diyene*, İstanbul: Sûfî Kitap.
- Çubukçu, İbrahim Agâh. (1964). “Mu'tezile ve Akıl Meselesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51-61.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. (1990). *Kitâbu'l-rü'yet*, (Thk. İbrahim Muhammed Alî), Ürdün: Mektebetü'l-Menâr.
- Davidson, Gustav. (1971). *A Dictionary of Angels*, New York: The Free Press.
- Dâye, Necneddîn. (1933). *Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde'ile'l-meâd*, haz. Hüseyin el-Hüseyinî, y.y.: b.y.y.
- Dehlevî, Abdullah. (ts.). *Mekâtib-i Şerîfe Dürrü'l-Meârif*, (Çev. Süleyman Kuku), İstanbul: Damra Yayınevi.
- Dehlevî, Şâh Veliyullah. (1990). *Hüccetullahi'l-bâliğa*, (Thk. Şeyh Muhammed Şerif Sükker), Beyrût: Dâru İhyâi'l-Ulûm.
- _____. (1926). *Kitabu't-Tefhimât-ı İlâhiyye*, y.y. : el-Meclisi'l-İlmi.
- Diamond, James A. *Maimonides And The Shaping Of The Jewish Canon*, Usa: Cambridge University Press.
- Dimaşkî, Muhammed b. Salih ed-. (2003). *Peygamber (s.a.v) Külliyyâtı*, (Ter. Ebubekir Sifil), İstanbul: Ocak Yayınları.
- Diyârbekrî, Hüseyin b. Muhammed el-Hasan. (ts.). *Târîhu'l-hamîs fî ehvâli enfûs nefîs*, Beyrût: b.y.y.
- Doğan, Hatice. (2009). “İbn Meymun'un Hayatı, Eserleri ve Delaletü'l-Hairin Adli Eseri Üzerinde Bir İnceleme”, S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya.
- Ebî Tâlib, Ali b. (2003). *Nehcü'l-Belâğa*, (Şerh. Şeyh Muhammed Abdûh), Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ebû Reyve. (1993). *Şeyhu'l-Madîra Ebû Hureyre*, Beyrût: Müessesetü'l-Âlemi'l-Metbûat.
- Ebussuûd Efendi, Şeyhülislâm. (2006). *Ebussuûd Tefsiri*, (Terc. Ali Akın), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Ebû Talhâ, Ömer b. İbrâhîm. (2002). *Rû'yetüllahi Teâlâ fi'l-menâm*, Ummân: Dâru İbn Cevzî.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî. (1984). *Müsned*, (Thk. Hüseyin Selim Esed), Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs.
- Ebû Zehrâ, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. (ts.). *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*, Kâhire: Dâru'l-Fikr.
- _____. (ts.). *Ebu Hanife*, (çev: Osman Keskioglu), Ankara: DİB Yayınları.
- Eflâkî, Ahmet. (1995). *Âriflerin Menkıbeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: MEB Yayınları.
- Ekinci, Ekrem Buğra. (2017). *Seyyid Abdülhakîm Arvâsî*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Eliade, Mircea. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- _____. (1997). *Dinler Tarihi Sözlüğü*, (Çev. Ali Erbaş), İstanbul: b.y.y.
- Elmalı, Sezgin, (2016). *Molla Hayâlî'nin Kelâmî Görüşleri: Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûniyye Bağlamında*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Enoch. (ts.). *The Book of Enoch*, (Çev. Günyüz Keskin), İstanbul: Hermes Yayınları.
- Erbaş, Ali. (2004). "Melek", *DİA*, XXIX, Ankara: TDV Yayınları.
- _____. (2013). *Yaşayan Dünya Dinleri*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Erginli, Zafer. (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kalem Yayınevi.
- Erkaya, Mahmud Esad. (2017). *Kur'ân Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, Ankara: Otto Yayınları.
- Esved, Mûsâ Muhammed el-. (1989). *el-İsrâ ve'l-Mi'rac*, Kuveyt: b.y.y.
- Eş'arî', Ebu'l-Hasan el-. (1397). *el-İbânê an usûli'd-diyâne*, (Thk. F. Hüseyin Mahmud), Kâhire: Darû'l-Ensâr.
- _____. (1955). *el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida*, Mısır: Matbaatu Misriyye.
- Ezdî, Ebû Muhammed Abdullah b. Sa'd b. Ebî Cemre el-. (ts.). *Behcetü'n-nüfûs*, Beyrût: Dâru'l-Cîl.
- Fığlalı, Ethem Rûhi. (1983). *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara: Ankara

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

_____. (2008). *İmâmiyye Şîası*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

_____. (1999). “İbâziyye”, *DİA*, XIX, İstanbul: TDV Yayınları.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-. (2005). *el-Kāmûsü'l-muḥîṭ ve'l-ḳabesü'l-vasîtu el-câmi'limâ zehebe min luġati'l-'Arab şemâṭiṭ*, (Thk. Muhammed Naim el-Argasusî), Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.

_____. (2016). *Tenvirü'l-mikbâs min tefsir-i İbn Abbas*, İstanbul: İlkharf Yayınevi.

Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed el-. (1960). *Kimyâ-yı Saâdet*, (Thk. Hüseyin Hadiyûcem), Tahran: Şirket el-İntişârati ilmî ve Ferhengî.

_____. (1971). *el-İktisâd fi'l-İ'tikad*, (Çev. Kemal Işık), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

_____. (1986). *Mişkâtü'l-envâr ve'l-misfâtü'l-esrar*, (Thk. Şeyh Abdulaziz İzzeddîn el-Beravânî), Beyrût: Âlimü'l-Kütüb.

_____. (ts.). *İhyâu' ulûmi'd-Dîn*, (Çev. Ahmet Serdaroğlu), İstanbul: Bedir Yayınevi.

_____. (1988). *ed-Dürretü'l fâhira (Mecmûatu Resûli'l-İmam el-Gazzalî içersinde)*, Beyrût: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye.

Geylânî, Abdulkadîr. (2015). *Şâmua*, (Çev. Osman Gülman ve diğerleri), İstanbul: Gelenek Yayınevi.

_____. (1997). *el-Gunye li tâlibî tarîki'l-hak*, (Thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Üveydâ), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Gibb, E.j. (1998). *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Gîsûdirâz. (1386). *Müntehabât-ı Şerh-i Temhîdât*, (Thk. Afif Useyrân), Tahran: Temhîdât İntişârât-ı Menûçehrî, Tahran.

Gölcük, Şerafettin, (1993). “Cehmiyye”, *DİA*, VII, İstanbul: TDV Yayınları.

Günay, Umay. (1999). *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Gündüz, Şinasi, (2007). *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Gürkan, Salime Leyla. (2007). “Rabbâniyyûn”, *DİA*, XXXIV, İstanbul: TDV Yayınları.

_____. (2015). *Yahudilik- Hristiyanlık Ekseninde Dinler Tarihi Açısından Gayb Problemi*, İstanbul: Kuramer Yayınları.

- _____, (2013). “Yahudilik”, *DİA*, XLIII, İstanbul: TDV Yayınları.
- Haccac, Müslim b. (2008). *Sahîh-i Müslim*, Beyrût: Dâru Tayyibe.
- Hakkı, Erzurumlu İbrahim. (2016). *Mârifetnâme*, (Thk. Ahmet Davutoğlu), İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Hakkı, İzmirli İbrahim. (1981). *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara: Umran Yayınları.
- Hamidullah, Muhammed. (ts.), *İslâm Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul: Yeni Şafak.
- Hanbel, Ahmed b. (2009). *Müsned*, (Thk. Şuayb el-Arnâvûdî ve'l-ahirun), y.y.: Müessesetü'r- Risale.
- _____. (ts.). *er-Red ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye*, (Thk. Sabri b. Selâme Şahîn), y.y.: Dâru's-Sebat.
- _____. (2015). *Kitâbü'z-zühd*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hançerlioğlu, Orhan. (2017). *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harakânî, Ahmed b. Hüseyin el-. (2016). *Düstûrü'l-cumhûr*, (Terc. Ozan Yılmaz), Ankara: Semerkand Yayınları.
- Harman, Ömer Faruk. (2013). “Yahudilik”, *DİA*, XLIII, İstanbul: TDV Yayınları.
- Harputî, Abdullatif el-. (2016). *Tenkîhu'l-keâm fî âkâidi ehli'l-İslâm*, (Haz. Fikret Karaman), İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Hatipoğlu Mehmet Said, (1986). “Hz. Peygamberi Yanlış Yorumlama Tezahürleri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, (2), 5-11.
- Havvâ, Saîd. (ts.). *el-Esâs fî't-tefsîr*, (Thk. Abdulkadir Mahmûd Bekkâz), y.y.: Dâru's-Selâmet.
- Hemedânî, Aynükdât. (2015). *Temhîdât (Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar)*, (Haz. Halil Baltacı), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Herevî, Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Ensârî el-. (1988). *Menâzilü's-sâ'irîn*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- _____. (2017). *Menâzilü's-sâirîn*, (Terc. Abdurrezzak Tek), Bursa: Emin Yayınları.
- Herevî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-. (ts.). *Cemü'l-vesâil fî şerhi's-şemâil*, Mısır: Matbaatül Şarkıyye.

- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-. (1994). *Mecma 'u'z-zevâ'id ve menbâ 'u'l-fevâ'id*, (Thk. Hüsameddin Kudsi), Kâhire: Mektebetü'l-Kudsiyye.
- Hibban, Muhammed b. (1988). *Sahîh-i İbn Hibban*, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle.
- Hillî, Ayetullah Hasanzâde Âmulî Allâme. (2000). *Keşfu'l-Murâd fî şerhi tecrîdi'l-i'tikâd li't-Tûsî*, (Şerh. Cemâleddîn Hasan b. Yusuf), Beyrût: Şebketü'l-Fikr.
- Hilmi, Filipeli Ahmed. (2009). *İslâm Tarihi*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Hindî, Müttakî el-. (1981). *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl*, Beyrût: Müessesetü er-Risâle.
- Hökekleli, Hayati. (2000). "İdrâk", *DİA*, XXI, İstanbul: TDV Yayınları.
- Hücvîrî, Ebû Hasan Alî b. Osman el- (2000). *Keşfu'l-Mahcûb*, Kâhire: el-Meclisî'l-A'lâ li's-Sekâfî.
- Işık, Kemal. (1967). *Mu'tezilenin Doğuşu ve Kelâmi Görüşleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- İbn Acîbe, Ahmed el-Hasenî. (2002). *el-Bahru'l-medîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, (Thk. Ahmed Abdullah el-Kureşî Raslân), Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Allan, Muhammed Ali el-Bekri Es-Sıddıkî. (2013). *el-Fütuhâtü'r-Rabbâniyye ala'l-ezkari'n-nebeviyye*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan. (1404). *Tebyinu kezibi'l-mufterî fî ma müsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'ârî*, Beyrût: Dâru'l Kütübi'l-Arâbî.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. (1998). *Resâilü İbn Arabî*, (Thk. Kasım Muhammed Abbas ve'l-ahirun), Abu Dabi: Menşûrat el-Mecmu's-Sekâfî.
- _____. (1999). *Fütühât-ı Mekkiyye*, (Thk. Ahmed Şemseddîn), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Ebu Hatim. (1997). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Riyâd: b.y.y.
- İbnü'l-Esîr, İzzuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezeri, (1994). *Usdü'l-gâbe fî marifeti's-sahâbe*, (Thk. Ali Muhammed Muavvez ve'l-ahirun), y.y.: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Fâris, Ebül-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ. (1979). *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, (Thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- İbn Fûrek. (1987). *Mücerredü maqâlâti's-şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'ârî*, (Nşr. D. Gimaret), Beyrût: b.y.y.

- İbn-i Haldûn. (2004). *Mukaddime*, (Çev. Halil Kandemir), İstanbul: Yeni Şafak.
- İbn Kesîr. Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmail b. Şihâbiddîn Ömer, (2000). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Thk. Samî b. Muhammed es-Selâmet), Riyad: Dâru't-Tayyibe Li'n-Neşr ve't-Tevzî.
- _____. (1996). *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrût: Mektebetu'l-Meârif.
- İbnü'l-Mülakkın, Siracüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali, (2008). *et-Tevzîh Lişerhi'l-Câmii's-Sahîh*, thk. Dâru'l-Felâh, Katar: Vizaretü'l-Evkâf ve's-Şûûni'l-İslâmiyye.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. (2010). *Lisanü'l-Arab*, Beyrût: Dâru Sadr.
- İbn Rüşd. (2016). *Faslu'l-makâl ve'l-keşf an minhâci'l-edille*, (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Şerîf. <https://saaaid.net/mktarat//Maoled/41.htm> (Erişim Tarihi: 27.08. 2018).
- İbn Teymiyye, Takıyüddin. (1986). *Minhacu's-Sunneti'l-Nebeviyye*, (Nşr. Muhammed Reşat Sâlim), Kâhire: b.y.y.
- _____. (1991). *Der'u tearuzi'l-akl ve'n-nakl*, (Thk. Muhammed Reşad Sâlim), y.y.: b.y.y.
- _____. (1995). *Mecmû'etü'l-fetavâ*, (Thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım), Riyad: b.y.y.
- İdiz, Ferzende. (2011) "Kuantum Fiziği ve Tasavvuf", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 87-125.
- _____.(2017). *İmam Süyûfî Tasavvuf Risâleleri*, İstanbul: Nizamiye Akademi.
- _____. (2016). "Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), 2468-2479.
- _____.(2016). "Rü'yetü'n-Nebî Meselesi", *Akademiar*, S: 1, 133-166.
- İmâm-ı Rabbânî. (ts.). *Mektûbât-ı Rabbânî*, çev. Kasım Yayla, İstanbul: Merve Yayınları.
- İsfehânî, Ebu Nuaym el-, (1987). *Hilyetü'l-Evliyâ*, Beyrût: ys.
- İsfehânî, Ragıp el-. (ts.). *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân*, (Thk. Safvan Adnan) Davudî, Beyrût: Dâru'l-Kalem.

- İskenderî, Ebü'l-Abbâs Nâsırüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mansûr el-Cüzâmî el-Cerevî el-, (2017). *el-İntişâf fimâ teğammenehü'l-Keşşâf mine'l-i'tizâl*, (Thk. Salih b. Azmullah el-Gamidî), Hâil: Dâru'l-Endülüs li'n-Neşr ve't-Tevzî.
- İskenderî, İbn Atâullah el-. (ts.). *el-Hikemü'l-Atâ'iyye*, (Şerh. Kastamonulu Seyid Hafız Ahmed Mahir Efendi), İstanbul: Sûfî Kitap.
- İslamoğlu, Mustafa. (2008). *Hayat Kitabı Kur'ân*, İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- İşcan, Mehmet Zeki. (2006). *Selefilik*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Jewett, Robert. (1987). "Paul the Apostle", *The Encyclopedia of Religion*, (ed. Mircea Eliade), New York, 212-223.
- Jung, Carl Gustav. (2001). *Anılar, Düşler, Düşünceler*, ter. İris Kantemir, İstanbul: Can Yayınları.
- Kâdî Abdülcebbâr, Ebu'l-Hasen Abdülcebbâr b. Muhammed. (2008). *Tenzîhü'l-Kur'ân*, (Nşr. Hıdr Muhammed Nebhâ), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- _____. (ts.). *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîdi ve'l-adl (Rü'yetü'l-Bâri)*, (Thk. M. Mustafa Hilmi-Ebü'l-Vefa Gânîmî), y.y.: Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme.
- _____. (2013). *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mutezile'nin Beş İlkesi)*, (Ter. İlyas Çelebi), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Yayınları.
- _____. (1942). *el-Muhtasar fi usûli'd-dîn*, y.y.: b.y.y.
- Kar, Sait. (2014). "Bütün Dinler Aynı Hakikate mi Götürür? Tanrı Anlayışları Bağlamında Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (41), 420-436.
- Kara, Mustafa. (1994). "Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî", *DİA*, X, İstanbul: TDV Yayınları.
- Karadaş, Çağfer. (2017). "Rüyanın Mâhiyeti Bilgi ve Hüküm Değeri", *Diyanet İlmi Dergi*, (Ocak-Şubat-Mart), 53 (1), 43-62.
- Kastalânî, Ahmed b. Muhammed el-. (2004). *el-Mevâhibü'l-ledüniyye*, (Thk. Sâlih Ahmed), Beyrût: el-Mektebü'l-İslâmî.
- Kâşânî, Abdurrezzâk. (1996). *Istulâhâtu's-sûfiyye*, (Thk. Abdula'l Şâhîn), Kâhire: Dâru'l-Menâr.
- Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-. (2014). *Sünen*, y.y.: Dâru't-Te'sîl.
- Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. (1994). *Kitâbu't-ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, Kâhire: Mektebetü'l-Hancî.

- Koçinkağ, Mansur. (2016). “Abdülaziz b. Abdullah el-Mâcişûn’un Rü’yet Risalesi, Tercümesi ve değerlendirilmesi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 16 (2), 567-582.
- Koçyiğit, Talat. (ts.). *Kur’an ve Sünnette Ru’yet Meselesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlahiyat Yayınları.
- _____. (1980). *Hadis Istılahları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kohler, Kaufmann. (1968). *Jewish Theology*, New York: KTAV.
- Konevî, Sadreddin. (2002). *Tabsiratü’l-Mübtedi ve Tezkiret’ül-Müntehi*, (Çev. Ahmet Remzi Akyürek), İstanbul: İz Yayıncılık.
- _____. (2009). *Kırk Hadîs Şerhi ve Tercümesi*, (Thk. ve Ter. Hasan Kâmil Yılmaz), Konya: Mebkam.
- Konuk, Ahmed Avni. (2017). *Fusûsü’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (Haz. Mustafa Tahralı ve diğerleri), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Köksal, İsmail, (2008). “Rüyaların Fıkhi Boyutu”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 2, 13, 35-54.
- Kummî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-. (ts.). *et-Tevhîd*, Beyrût: Dâru’l-Mârife.
- _____. (1978). "*Şeyh Sâdûk*", *Risâletü’l-İ’tikadâti’l-İmâmiyye*, (Şii İmamiyyenin İnanç Esasları), (Çev. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. (2006). *el-Câmi’li-ahkâmi’l-Kur’ân*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Beyrût: Müessesetü’r-Risâle.
- Kurtubî, Mûsâ İbn Meymûn el-. (1974). *Delâletü’l-Hâirîn*, (Arapça çev. Hüseyin Atay), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin el-. (1989). *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, Kâhire: Müessesetü Dâru’ş-Şa’b.
- _____. (2007). *Letâifu’l-işârât*, (Thk. Abdullatîf Hasan Abdurrahman), Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- _____. (2018). *Kitâbü’l-Mirâc*, (Thk. Ali Hasan Abdulkadîr), Paris: Dâru’l Byblion.
- _____. (465/1072). *Selâsü Resâile fi’l-akâide*, y.y.: b.y.y.
- Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)**. (2014). Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

- Kübrâ, Necmeddîn-i. (2010). *Fevâihu'l-cemâl ve fevâtihu'l-celâl*, (Ter. İhramcızâde Hacî İsmail Hakkı Altuntaş), İstanbul: b.y.y.
- _____. (1989). *Tasavvufî Hayat*, (Ter. Mustafa Kara), İstanbul: b.y.y.
- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-. (ts.). *el-Kâfî fî 'ilmi'd-dîn*, (Thk. Ali Ekber el-Gıfârî), Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye.
- Lalande, Andre. (1960). *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris: P.U.F.
- Lehmann, Karl; Raffelt, Albert. (ts.). *Karl Rahner Lesebuch*, Freiburg in Br. : Herder Verlag.
- Mahallî, Celâleddîn; Süyûtî, Celâleddîn es-. (2003). *Tefsîrû'l-Celâleyn*, y.y.: b.y.y.
- Mahmûdî, Ebû Hâmid Cemâlüddîn Muhammed b. Alî b. Mahmûd el-. (1981). *Safvetu't-Tefsîr*, Beyrût: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm.
- Makdisî, Ahmed b. Abdirrahman b. Kuddâme. (1978). *Muhtasaru Minhâci'l-Kâsüdîn*, (Thk. Şuayb Arnavut-Abdulkadir Arnavut), Beyrût: Mektebetu Dâri'l-Beyân.
- Mathews, Shailer; Smith, Gerald Birney. (1921). *A Dictionary of Religion and Ethics*, Usa: The Macmillan Company.
- Mâturidî, Ebû Mansûr el-. (2003). *Kitabü't-tevhîd*, (Haz. Bekir Topaloğlu ve diğerleri), Ankara: İsam Yayınları.
- _____. (2005). *Te'vîlâtü Ehl-i Sünne*, (Thk. Mecdi Bâsellûm), Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Meclisî, Allame. (1984). *Bihâru'l-envâr*, Beyrût: Müessesetü'l-Vefâ.
- Mekkî, Ahmed Şehâbüddîn b. Hacer el-Heytemî el-. (ts.). *el-Fetâvâyi'l-hadîsiyye*, Beyrût: Dâru'l-Mârife.
- Mekkî, Ebu Talib el-. (2001). *Kütü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb*, (Thk. Muhammed İbrâhim Muhammed Rızvânî), Kâhire: Mektebetü Dâru't-Türâs.
- Mendelshon, I. (1952). "Dream", *The Interpreter's Dictionary of The Bible*, ed. Nolan b. Harman, New York: b.y.y.
- Mevsilî, Ebû Ya'lâ el-. (1984). *el-Müsned*, (Thk. Hüseyin Selîm Esed), Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs.
- Mısrî, Niyazî-i. (2013). *Vahdetnâme*, (Haz. Arzu Meral), İstanbul: Revak Kitabevi.
- Muammer, Ali Yahya. (1994). *el-İbadiyye beyne Fırakı'l-İslâmiyye*, Umman: b.y.y.

- Muhâsibî, Harîs el-. (1991). *Kitabü't-tevehhüm bî-keşfi'l-ahvâl ve şerhi'l-ahlâk*, (Nşr. Abdülkâdir Ahmed Ata), Beyrût: Müessesetü'l-Kütüb es-Sakafî.
- Murtazâ, Alemü'l-Hüdâ Ebu'l Kâsım Alî b. Hüseyin el-. (1954). *Emâli'l-Murtazâ; Ğureru'l-fevâid ve dureru'l-kalâid*, (Thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim), y.y. : Dâru İhyâu'l Kitabü'l-Arabiyye.
- _____. (1544). *el-Mülahhas fî usûli'd-dîn*, (Nşr. Muhammed Rızâ Ensârî Kummî), Tahran: b.y.y.
- Münâvî, Muhammed Abdürraûf el-. (ts.). *Feyzu'l-Kadîr fî şerhi'l-câmi's-sağîr*, Mısır: Mektebeti Ticariyyetü'l-Kübrâ.
- Müsenâ, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-. (1381/1962). *Mecâzü'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Fuad Sezgin), Kâhire: Mektebetü'l-Hanuca.
- Nablusî, Abdülganî b.İsmâil. (2014). *Ta'firü'l-enâm fî ta'bîri'l-menâm*, y.y. : Matbaatu'l-İstikâme.
- Nebhânî, Yusuf en-.,(2001). *Câmiu kerâmâti'l-evliyâ*, İndia: Merkezi Ehl-i Sünnet.
- Necefî, Ca'fer b. Hızır b. Yahyâ en-. (ts.). *Kâşifü'l-ğutâ'*, (Thk. Mektebetü'l-İ'lâmi'l-İslâmiyye), y.y.: Şebeketü'l-Fikr.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb en-. (2001). *Sünen-i kübrâ*, (Thk. Hasan Abdulmünim et-Türkî), y.y. : Müessesetü'l-Kübra.
- Nesefî, Azîzüddîn. (ts.). *İnsân-ı Kâmil*, (Thk. Ziyaeddîn Mesîrî), y.y.: Mecmûatü'r-Resâil.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-. (1998). *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, (Thk. Yusuf Bideyvi), Beyrût: Dâru Tayyibe.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn. (1993). *Tabsrâtü'l-Edille*, (thk. Hüseyin Atay), Ankara: b.y.y.
- Nesefî, Necmüddin Ömer. (2016). *Şerhu'l-Akâid*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Nesimî, Seyyid İmâdettin. (1990). *Nesimî Divanı*, (Haz. Hüseyin Ayan), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nevevî, İmam. (ts.). *el-Minhac fî şerhi sahih-i Müslim*, Beyrût: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî.
- Niehaus, Jeffrey J. (2010). "Covenant And Narrative, God And Time", *Jets*, 53 (3), 535-559.
- _____.(1995). *God at Sinai*, Usa: Zondervan Publishing House.

- Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-. (1990). *el-Müstedrek ales-sahîhayn*, (Thk. Mustafa Abdulkâdir Ata), Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Nisâbûrî, Ebû Bekr Muhammed el-İsfahânî en-. (2005). *Mücerredü maķâlâtî's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eşâ'ri*, Kâhire: Mektebetü es-Sakafî.
- _____. (ts.). *el-İbâne 'an tûruķi'l-kāşidîn ve'l-keşf 'an menâhici's-sâlikîn ve't-teveffür ilâ 'ibâdeti rabbi'l-âlemîn*, y.y. : Türkiye Yazma Eserler Kurumu.
- Nisâbûrî, Nizâmeddin en-. (1996). *Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkân*, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Nursî, Said. (1995). *Risale-i Nur Külliyyatından; Sözler*, İstanbul: Envar Neşriyyat.
- _____. (2013). *Sünuhât*, İstanbul: İstanbul Düşünce Okulu.
- _____. (1990). *İşâratu'l-İcâz, Mezanni'l-İcâz*, İstanbul: Sözler Yayınları.
- Ögke, Ahmet. (2001). *Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özarlan, Selim. (2009). "İslamî Kaynaklar Işığında Rüya Konusuna Kelamî Bir Bakış", *Diyanet İlmî Dergi*, (Ekim-Kasım-Aralık), 45 (4), 89-109.
- _____. (ts.). "Allah'ın Görülmesi/ Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 1-18.
- Özbek, Durmuş. (1999). "Melek ve Cin Risâlesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8), 87-110.
- Özgen, Mustafa. (2012). "İmam Rabbanî'ye Göre Rü'yetullah Meselesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (33), 35-60.
- _____. (2013). "Vahdet-i Vücut ve Vahdet-i Şühud Açısından Müşâhede ve Rüyet Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme", *Marife*, (Yaz), 63-83.
- Özköse, Kadir. (2002). "Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 175-194.
- Öztürk, Yener. (2014). "Muhtelif Yönleriyle Mi'rac Mucizesi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2), 89-102.
- Packer, J. I.(1993). *Knowing God*, Usa: Inter Varsity Press.
- Pakiş, Ömer. (2005). *Mutezile ve Yorum (Kadı Abdülcebbar Örneği)*, Van: Ahenk Yayınları.
- Pala, İskender. (2003). "Len Terânî", *DİA*, XXVII, Ankara: TDV Yayınları.

- Parman, Susan, (2001). *Rüya ve Kültür, Batı Entelektüel Geleneğinin Antropolojik İncelemesi*, (Ter. Kemal Başçı), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Parry, Rabbi Aron. (2005). *The Complete Idiot's Guide to The Talmud*, (Çev. Estreya Seval Vali), İstanbul: Gözlem Gazetecilik A.Ş.
- Pascal, Blaise. (1991). *Pensées*, Paris: Bordas.
- Poythress, Vern S. (2018). *Theophany (A Biblical Theology of God's Appearing)*, Usa: Crossway.
- Pürcevâdî, Nasrullah. (1999). *Gökyüzünde Ayın Görüntüsü*, (Çev. Ahmet Çelik), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Raif Efendi, Mehmed. (2013). *Şemâil-i Şerif: Efendimiz'in Güzelliği ve Ahlakı*, haz. A. Azmi Bilgin, İstanbul: Semerkand.
- Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin. (ts.). *el-Muhassal*, (çev. Hüseyin Atay), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- _____. (1420). *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzi el-meşhûr bi't-tefsîri'l-kebir ve mefâtihi'l-gayb*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Reinders, Philip F. (2010). *Seeking God's Face: Praying with the Bible Through the Year*, Michigan: Baker Books.
- Rivera, Antonio Medina; Wilberschied, Lee. (2013). *Constructing Identities: The Interaction of National, Gender and Racial Borders*, British: Cambridge Scholars Publishing.
- Rûdânî, Muhammed b. Süleyman el-Mağribi er-, (1998). *Cemul-fevaid mim camii'l-usûl ve Mecmauz-zevaid*, Mektebetü İbn Kesir, Beyrût, 1998.
- Sâbunî, (2005). Nureddin Ahmed b. Mahmud, *el-Bidâye fî usûli'd-Din*, (Nşr. Bekir Topaloğlu), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Sâdık, Câfer b. Muhammed es-. (2013). *Tefsir-i İmâm Ca'feri Sâdık*, Beyrût: Dâru'l-Hâdî.
- İmâm Münzirî. (2013). *Sahîh-i Müslim Muhtasarı*, (Çev. Abdullah Feyzi Kocaer), Konya: Hüner Yayınevi.
- Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Hamid Selûm. (2009). *Bi hücceti'l-envâr şerhu envâru'l-ukûl fî't-tevhîd*, (Thk. Alî b. Saîd b. Mes'ud el-Gâfirî), y.y.: b.y.y.
- San'ani, Abdürrezzak es-. (1973). *el-Musannef*, Beyrût: Mektebetü'l-İslâmî.
- Sancar, Faruk. (2010). *Kelâm ve Tasavvuf Açısından Nübüvvet: Fahreddin er-Râzî ve İbnü'l-Arabî Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Selefi, Abdullah b. Muhammed es-. (2007). *Min Akâidiş-Şîâ*, y.y.: b.y.y.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-. (ts.). *Bostânü'l-ârifîn*, Holland: Leiden University.
- _____. (1993). *Bahrü'l-Ulûm (Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî)*, (Nşr. Zekeriyya Abdulmecîd en-Nevtî ve'l-ahirun), Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Semerkindî, Kemaleddin Abdülrezzak el-. (1957). *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, (Ter. Ali Rıza Doksanyedi), Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Serdar, Murat. (2009). “Hıristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları (Angelojik Bir Mukâyese Denemesi)”, *Bilimname*, 17 (2), 139-162.
- Serrâc, Ebü Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed es-. (1960). *el-Lüma'*, (Thk. Abdulhalîm Mahmûd ve'l-ahirun), Bağdad: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîsiyye.
- Seyyar, Ali. (2015). “Sadık Rüyaların Fütürolojiye Katkısı: Sahabe Örneği”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (9), 113-126.
- Sezikli, H. Ahmet. (1988). “Abdullmuttalib”, *DİA*, I, İstanbul: TDV Yayınları.
- Schimmel, Annemarie. (2005). *Halifenin Rüyaları (İslamda Rüya ve Rüya Tabiri)*, (Çev. Tuba Türkmen), İstanbul: Kabalcı Yayımevi.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd. (ts.). *Sünen-i Ebî Davûd*, (Thk. Şuayb el-Arnâvûdî ve'l-ahirun), y.y. : Dâru Risâleti'l-İlmiyye.
- Simon, Maurice. (1947). *Berakoth*, London: b.y.y.
- Sinanoğlu, Mustafa. (1998). “Eski Ahid ve Kur'an-ı Kerîm'de Sîna Vahyi”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, (2), 1-22.
- Sircânî, Süheylâ Müsevî. (1952). *Ferhengnâme-i tatbîkî ta'rifhâ ve istulâhât-ı irfânî*, Tahran: b.y.y.
- Sofuoğlu, Mehmet. (2014). *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, İstanbul: İrfan Yayımevi.
- St. Augustine. (1998). *The City of God Against The Pagans*, (Translation R. Dyson), y.y.: Cambridge University Press.
- _____. (1972). *City of God*, (Çev. Henry Bettenson), London: Penguin Books.
- Sultan Veled. (2011). *Maârif*, (Çev. Meliha Ülker Tarıkâhya), İstanbul: Ataç Yayımevi.
- Sunar, Cavid. (1977). “İnsan-Âlem İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Yayınları*, (3), 49-99.
- Sühreverdi, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer. (2006). *Avârifü'l-maârif*, (Thk. Ahmed Abdurrahman es-Sâmî'), Kâhire: Mektebetü's-Sakafî ed-Dîniyye.

- Süleyman, Ebü'l-Hasan Mukatil b. (2006). *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin), Dübey: Merkez Cum'atü'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Türâs.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. (2003). *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsîn et-Türkî), Kahire: Merkezî Hicr Li'l-Buhûsi ve'd-Dirâset.
- _____. (2013). *Te'yidü'l-hakikati'l-âliyye ve teşyidü't-tariki's-Şazeliyye (Yüce Hakikatler ve Şazeliyye Tarikatı)*, (Ter. Ferzende İdiz), İstanbul: Semerkand Yayınları.
- _____.(ts.). *el-İsrâ ve'l-Mi'râc*, y.y.: Dâru'l-Hadis.
- _____. (1993). *Tenvîru'l-halek fî rü'yeti'n-nebî ve'l-melek*, (Thk. Muhammed Zeynihum Muhammed Azib), Kâhire: Dâru'l-Emîn.
- _____. (2000). *el-Hâvî li'l-fetâvâ*, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- _____. (1996). *Şerhu's-sudûr bi şerhi hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr*, Lübnan: Dâru'l-Mârifet.
- _____. (ts.). *Hasâisu'l-kübrâ*, Beyrût: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye.
- Sübhanî, Cafer. (ts.). *Caferîlik*, (Çev. Cafer Bendiderya), İstanbul: Kevser Yayınları.
- Sübki, Takıyyüddîn. (1971). *Şifâü's-sikâm fî ziyâreti hayr'il-enâm*, Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye,
- Sühreverdî, Şehâbeddin es-. (2010). *Hikmetü'l-İşrâk*, y.y.: Dâru'l-Maarifi'l-Hikemiyye.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed es-. (1998). *Tabakâtü's-sûfiyye*, (Thk. Ahmed Şerbâsî), y.y.: Kitâbu's-Şu'b.
- Şa'rânî, Abdulvehhab eş-. (1989). *Kitabu'l-mîzan*, (Thk. Abdurrahman Umeyra), Beyrût: Alîmu'l-Kütüb.
- _____. (ts.). *el-Yevâkı't ve'l-cevâhir fî beyâni 'aķâidi'l-ekabîr*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî.
- Şâtıbî. (ts.). *el-Muvâfakat*, (Ter. Mehmet Erdoğan), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-. (ts.). *el-Milel ve'n-nihal*, (Thk. Alî Hasan Fâûrî ve'l-ahirun), y.y.: Dâru'l-Marife.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. (2000). *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakki min îmi'l-usûl*, Riyad: b.y.y.

- Şeyh Müfid. (ts.). *Evâ'ilü'l-makâlât*, Beyrût: Şebeketü'l-Fikr.
- Şucâî, Muhammed. (2011). *Makâlât*, (Ter. Ahmet Çelik), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin. (1997). *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrût: Müessesetü'l-A'lemî Lil-Matbûât.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, (1994). *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdul Mecid es-Selefi, Kahire: Mektebetü İbn-i Teymiyye.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. (ts.). *Tefsîrî't-Taberî Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, (Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), y.y.: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- Tabersî, Ebû Mansûr Ebî Tâlip et-. (1981). *el-İhticâc*, Beyrût: Müessesetü Ehli-Beyt.
- Tabersî, Ali b. Fadl b. el-Hasan. (1994). *Mecmue'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrût: Dâru'l-Fikr.
- Tâdifî, Muhammed b. Yahyâ el-. (1956). *Kalâidü'l-cevâhir fî menâkib Abdulkadîr Geylânî*, Kâhire: b.y.y.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer et-. (2005). *Şerhü'l-akideti't-tahâviyye*, y.y.: et-Tibâetu'l-Misriyyeti'l-Ulâ.
- Tânevî, Eşref Ali. (1996). *Hadislerle Tasavvuf*, (Haz. H. Zaferullah Dâvudî ve diğerleri), İstanbul: Umran Yayınları.
- Tarakçı, Mehmet. (2002). "Tanah'ta Vahiy Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(1), 193-218.
- _____, (2003). "Hıristiyanlık'ta Vahiy Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12 (2), 171-201.
- Taslaman, Caner. (2008). *Kuantum Teorisi, Felsefe ve Tanrı*, İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Taşpınar, İsmail. (2015). *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Tebrîzî, Muhammed b. Abdullah el-Hatip et.(1985). *Mişkâtü'l-Mesâbih*, (Thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî), Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî.
- Tebrîzî, Şems-i. (ts.). *Makâlât*, (Çev. Mehmet Nuri Gençosman), İstanbul: Ataç Yayınları.
- Teftâzânî, Sa'duddin. (2016). *Şerhu'l-akâid*, (Haz. Süleyman Ateş), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-

- Ömerî el-Fârûkî et-. (ts.). *Keşşâfû Istulâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, (Thk. Ali Dahrûc), Beyrût: Mektebeti Lübnan Naşirun.
- Tek, Abdurrezzak. (2006). *Nakşiliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi Molla Abdullah İlâhî*, Bursa: Emin Yayınları.
- _____. (2006). *Tasavvufî Mertebeler Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî Örneği*, Bursa: Emin Yayınları.
- Tenik, Ali. (2016). “Tasavvuf Bilgisi: Allah’ı Allah’la Bilmek İlmine Giriş”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 177-202.
- Ticanî, Muhammed. (1991). *Nasıl Hidayete Kavuştum*, Kum: Ensâriyan Yayınları.
- Tirmizî. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-, (1996). *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, (Thk. Beşşar Avvad Marufî), y.y.: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî.
- _____. (1976). *Şemâil-i Şerife*, (Ter. Hüsamemüddin en-Nakşibendî), İstanbul: Hilal Yayınları.
- _____. (1977). *Şemâil’i Muhammediye*, Beyrût: Dâru’l Hadis.
- Tirmizî, Hakîm. (1947). *Kitâbü’r-Riyâze ve âdâbü’n-nefs*, (Thk. A.J. Arberry, Ali Hasan Abdülkâdir), Kâhire: b.y.y.
- _____. (1958). *Beyânü’l-fark beyne’s-sadr ve’l-kalb ve’l-fuâd ve’l-lübb*, (Nşr. Nicholas Heer), Kahire: b.y.y.
- _____. (ts.). *Hatmü’l-evliyâ’*, (Thk. Osman İsmâil Yahya), Beyrût: Mektebetü’l-Kasûlukiyye.
- Topaloğlu, Bekir. (1996). “Habîr”, *DİA*, XIV, İstanbul: TDV Yayınları.
- Tozer, A.W. (2000). *The Pursuit of God*, Usa: Keyed Into Electronic Media.
- Tûsî, Ebû Câfer Muhammed b. Hasan et-. (ts.). *et-Tibyân fî tefsirü’l Kur’ân*, y.y. : Dâru İhya et-Turâsî’l-Arabiyye.
- Tümer, Günay. (1993). *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Türek, İbrahim. (1965). *Rüyalar*, İstanbul: Nadir Kitap.
- Uludağ, Süleyman. (2014). *İslâm’da İnanç Konuları ve İtikadî Mezhepler*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- _____.(2004). *Gaybın Bilinmesinde Keşf ve İlhâmın Rolü*, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- _____.(2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- _____. (2008). “Rü’yet”, *DİA*, XXXV, İstanbul: TDV Yayınları.

- _____. (2008). “Rüya”, *DİA*, XXXV, İstanbul: TDV Yayınları.
- _____. (2002). “Keşf”, *DİA*, XXV, Ankara: TDV Yayınları.
- _____. (2007). “Nûr”, İstanbul: DİA.
- _____. (2006). “Müşâhede”, *DİA*, XXXII, İstanbul: TDV Yayınları.
- Usluer, Fatih. (2009). *Hurûfilik*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Uysal, Enver. (2013). “Kindî Felsefesinde “Hayal Gücü Kavramı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 1-13.
- Ünverdi, Veyis. (2015). “Kadı Abdulcebbar’ın Rü’yetullahın Reddine İlişkin Dayanakları”, *Bilimname Düşünce Platformu*, 28 (1), 201-245.
- Üzüm, İlyas. (2007). “Nesîmî”, *DİA*, XXXIII, İstanbul: TDV Yayınları.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed el-. (1948). *Kitâbu'l-meğazi*, Mısır: b.y.y.
- Vassaf, Osmânzâde Hüseyin. (2006). *Sefîne-i Evliyâ*, (Haz. Mehmet Akkuş ve diğerleri), İstanbul: Kitabevi.
- Vercilânî, Ebû Ya’kub Yusuf b. İbrahim. (2006). *ed-Defîl v’el-burhân*, (Thk. Şeyh Salîm b. Hamid el-Hârisî), Umman: b.y.y.
- _____. (2003). *Kitâbu't-terfîb*, Umman: Mektebetü Meskat.
- Yavuz, Salih Sabri. (2011). *İsrâ ve Mirac*, İstanbul: Pınar Yayınları.
- _____. (2005). “Mi’râc”, *DİA*, XXX, İstanbul: TDV Yayınları.
- Yavuz, Yusuf Şevki; Ünal, Zeki. (1993). “Cebrâil”, *DİA*, VII, İstanbul: TDV Yayınları.
- Yazıcıoğlu Ahmed. (2014). *Envârü'l-âşıkîn*, İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Yazır, Elmalılı M.Hamdi. (ts.). *Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yeşilyurt, Temel. (2008). “Rü’yetullah”, *DİA*, XXXV, İstanbul: TDV Yayınları.
- Yıldırım, Ahmet. (1997). “Tasavvuf Ehlinin Hadîs Rivâyeti ve Rivâyet Usülleri Açısından Tasavvuf Hadîs Münasebeti”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 10 (1-2-3), 110-123.
- Yıldırım, Birol. (2016). “Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi’nin Rüya Kavramı ve Rüya Yorumu Hakkındaki Görüşleri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (10), 26-62.

Yıldırım, Enbiya. (2001). “Beyhakî ve Hadîs Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (1), 1-17.

_____. *Beyhakî ve Hadîs Rivâyetinde Rüyaya Verdiği Değer*. www.eskieserler.com (Erişim Tarihi, 16.04.2019).

Yıldız, Muhammed Ali. (2016). “Risaletü'n-Nûriyye: Tasavvufa Yöneltilen Eleştirilere Akşemseddin'in Cevaplarını Yeniden Düşünmek”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)*, 1(1), 58-74.

Yılmaz, Hasan Kâmil. (2015). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları.

Zebîdî, Zeydû'd-dîn Ahmed ez-. (1975). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Zehebî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. (1988). *Menâkibu'l-İmâm Ebu Hanîfe ve Sahibeyh' Ebu Yusuf ve Muhammed b. Hasan*, (Thk. M.Z. el-Kevseri ve'l-ahirun), Beyrût: y.s.

_____(ts.). *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvûdî, y.y. : Müessesetü'r-Risâle.

Zemahşerî, Mahmud b. Ömer. (2007). *el-Minhâc fî usûli'd-dîn*, (Thk. Sabine Schmidtke), Beyrût: Dâru'l-Arabiyye li'l-Ulûm.

_____. (2009). *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, Beyrût: Dâru'l-Mârifet.

Zührî, Muhammed İbn S'ad b. Müni'ez-. (2001). *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (Thk. Ali Muhammed Ömer), y.y.: Mektebetü'l Hânicî.

www.sefaria.org/Bava_Metzia.107b, Erişim Tarihi: 25/01/2020.

<http://www.wikiwand.com/tr/Angeloloji>, Erişim Tarihi: 27.08.2018.

<https://the-demonic-paradise.fandom.com/wiki/Seraphiel>.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : AKTULGA GÜRBÜZ, Sevda
Doğum Tarihi ve Yeri : 16.03.1982, Yüksekova
Telefon :
Faks : -
E-mail : ysfgrbz65@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Doktora	... Yüzüncü Yıl	2020
Yüksek lisans	... Yüzüncü Yıl	2011
Lisans	... Dokuz Eylül	2007

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2007	Van	Kur'an Kursu Öğreticisi

Yabancı Dil

İngilizce
Arapça

Yayınlar

“Şîâ ile Sûfilere Göre Rü'yetullah Meselesi”, 2020.....

Hobiler

Gezmek, Kitap okumak.

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

28/05/2020

Tez Başlığı / Konusu:

“*Tasavvufta Rü’yet Meselesi*”

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam **268** sayfalık kısmına ilişkin, 28/05/2020 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından **Turnitin** intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%6** (yüzde altı) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

28/05/2020
Sevda AKTULGA GÜRBÜZ

Adı Soyadı : Sevda AKTULGA GÜRBÜZ
Öğrenci No : 159203049
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri Tasavvuf
Programı : Tezli Doktora
Statüsü : Y. Lisans Doktora

DANIŞMAN
Doç. Dr. Ferzende İDİZ
...../...../20.....

ENSTİTÜ ONAYI
U Y G U N D U R
...../...../20.....
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü